

СІВЕРСЬКИЙ ЦЕНТР ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
СІВЕРСЬКИЙ ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Возушовські зустрічі

Збірник наукових праць

№ 10 2023

Чернівці – 2023

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 20635 – 10435 Р від 24 лютого 2014 р.

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
навчально-методичною радою Сіверського центру післядипломної освіти
(протокол № 2 від 4 серпня 2023 р.)*

Головний редактор:

В.М. Бойко – канд. істор. наук
(Україна, Чернігів, СЦПО)

Співредактор:

С.М. Серьогін – доктор наук з державного управління, проф.
(Україна, Дніпро)

Заступник головного редактора:

Л.А. Чабак – канд. філос. наук (Україна, Чернігів)

Відповідальний секретар

Д.В. Казіміров – канд. істор. наук (Україна, Чернігів, СЦПО)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

З історичних наук:

Є.І. Бородін – доктор істор. наук, проф.
(Україна, Дніпро)

В.Ф. Верстюк – доктор істор. наук, професор
(Україна, Київ, ІУ НАН України)

А.М. Киридон – доктор істор. наук, проф. (Україна, Київ,
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»)

С.С. Троян – доктор іст. наук, проф. (Україна, Київ,
Національний авіаційний університет)

С.А. Лемяко – доктор істор. наук, проф. (Україна, Ніжин,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)

О.М. Любовець – доктор істор. наук (Україна, Київ,
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»)

Джеймс Стерретт (James Sterrett) – PhD in history
(Platte City, Missouri, USA)

С.М.ВДОВЕНКО

З державного управління:

– доктор наук з державного управління, проф.
(ЧНТУ, Україна, Чернігів)

Н.Т. Гончарук – доктор наук з державного управління, проф.
(Україна, Дніпро)

Н.А. Липовська – доктор наук із державного управління, проф.
(Україна, Дніпро)

Л.Л. Прокопенко – доктор наук з державного управління, проф.
(Україна, Дніпро)

І.І. Хожило – доктор наук з державного управління, доц.
(Україна, Дніпро)

О.В. Антонова – доктор наук з державного управління, доц.
(Україна, Дніпро)

З юридичних наук:

О.Л. Копиленко – доктор юрид. наук, проф., академік НАПрН
України, академік НАН України, народний депутат України
(Україна, Київ)

В.С. Журавський – доктор юрид. наук, доктор політ. наук, проф.,
академік НАПрН України (Україна, Київ)

А.Р. Мацюк – доктор юрид. наук, проф. (Україна, Київ)

О.М. Клименко – доктор юрид. наук, проф. (Україна, Київ)

О.М. Биков – доктор юрид. наук, старший науковий співробітник
(Україна, Київ)

Рецензенти:

В.Ф. Пузирич – проректор Академії Державної пенітенціарної служби, доктор юридичних наук, професор

Д.М. Никоненко – доктор істор. наук, проф. (Україна, Чернігів)

І.М. Олійченко – доктор наук з державного управління, проф. (Україна, Чернігів, НУЧП)

Розумовські зустрічі: збірник наукових праць / Сіверський центр післядипломної освіти; Сіверський інститут регіональних досліджень. – Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2023. Вип. 10. 200 с.

У збірнику вміщено матеріали теоретичного та прикладного характеру, що висвітлюють низку питань з історії, сучасного розвитку адміністративно-територіального устрою, системи органів державного управління та місцевого самоврядування.

Видання призначене для державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад, політологів, істориків, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться питаннями реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, українським та світовим досвідом функціонування державної служби, органів місцевого самоврядування та перспективами розвитку територіальних громад, населених пунктів, регіонів.

Публікуються (після внутрішнього та зовнішнього рецензування) статті, що містять нові теоретичні та практичні здобутки у галузі історії, права та державного управління.

ЗМІСТ

Стор.

Розділ І. ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВИКЛИКІ СЬОГОДЕННЯ.....	6
Акімов М.О. Протистояння державі-агресорові у міжнародних організаціях як складова правовійни (на прикладі Інтерполу).....	6
Білорусов С.Г. Державні та регіональні пріоритети соціально-економічного відновлення територій Херсонської області.....	15
Врублевський О.С. Прийняття головою громади одноосібних рішень в умовах воєнного стану: нормативний та практичний зміст.....	23
Дяченко В.С., Дяченко Н.П., Кочегаров В.С., Безверхий В.А. Державна політика у сфері інформаційної безпеки.....	31
Зелінський С.Е. Водна безпека регіонів України і територіальних громад в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.....	41
Куян І.А., Какауліна Л.М., Нецька Л.С. Проблеми законодавчого забезпечення реформи місцевого самоврядування в Україні.....	53
Пилинський Я. Сім'я, школа, віра і згуртовані місцеві громади – чинники стійкості українського суспільства.....	67
Похиленко І.С., Тенденції актуалізації історичної пам'яті в контексті сучасної російсько-української війни.....	77
Тодоров І.Я. Російська агресія і перспективи членства України в НАТО.....	86
Чабак Л.А., Кіреєва О.Б., Поліщук Ю.В., Татарчук Т.М. Міжнародне партнерство громад.....	95
Розділ ІІ. ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД (СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ) ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	105
Бойко В.М. Владні інституції Чернігово-Сіверщини та адміністративно-територіальний устрій в 1917– на початку 1919 року.....	105
Грабовець А.І. Заповіт Гетьмана.....	121
Дробязко Н.В. На пошанування гетьмана Пилипа Орлика, до 350-ї річниці від дня народження.....	126
Зубко О.Є. Кривавий ремейк Революції Гідності – складова російсько-української війни 2022 року.....	132
Іваницька С.Г. «Ілюзії і правда»: Сергій Єфремов про проблеми державного будівництва і міжнародні справи за доби гетьманату.....	138
Котельницький Н.А. Земська ліберальна партія Північного Лівобережжя та проблема взаємин між міським та земським самоврядуванням (80-ті рр. ХІХ ст.)...	147
Мелекесцев К.І. Історичні образи в контексті московського вторгнення у 2022 році.....	152
Нікітіна А.В. Провідні приватні бібліотеки ХVІІІ ст. на прикладі книгозбірень Кирила Розумовського, Станіслава Понятовського та Фрідріха ІІ Великого.....	163

Пилипенко О. Є. Діяльність народного міністерства освіти Української Народної республіки у 1917–1921 роках.....	166
Рева Л.Г. Україна – не Росія: одвічна парадигма дискурсу, міркування над еволюційними процесами розвитку суспільства.....	179
Тарасенко О.Ф. Духовенство Чернігівської єпархії в суспільному та громадському житті (XIX – початок XX ст.).....	184

CONTENT

PART 1. PROBLEMS OF EVOLUTION OF CIVIL SERVICE AND DECENTRALIZATION OF POWER OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS PRESENT CHALLENGES 6

Akimov M.O. Opposition to an aggressor state in international organizations as an element of the lawfare (on the example of the Interpol).....	.6
Bilorusov S.G. State and Regional Priorities of Socio-Economic Recovery for the Territories of Kherson Region.....	15
Vrublevsky O.S. Head of community`s individual decision-making under martial law: normative and practical aspects.....	23
Diachenko V.S., Diachenko N.P., Kochegarov V.S., Bezverkhy V.A. State policy in the sphere of information security.....	31
Zelinskyi S.E. Water security of the regions of ukraine and territorial communities under the conditions of marital state and post-war reconstruction.....	41
Kuyan I.A. Kakaulina L.M., Netska L.S. Problems of legislative support for local self-governance reform in Ukraine.....	53
Pylynskyi Y.M. Family, school, faith and united local communities as factors of endurance of Ukrainian society.....	67
Pokhylenko I. S. Actualization trends of historical memory in the context of current Russian-Ukrainian war.....	77
Todorov I.Ya. Russian aggression and prospects of Ukraine`s membership in NATO.....	86
Chabak LA., Kirieieva O.B., Polischuk Y.V., Tatarchuk T.M. International partnership of hromadies.....	95

PART 2. HISTORICAL AND CULTURAL ASPECTS OF GOVERNMENT..... 105

Boyko V.M. Governmental power institutions of Chernihovo-Siverschyna and the administrative-territorial system in 1917 – early 1919 year.....	121
Hrabovets A.I. Hetman's testament.....	123
Drobyazko N.V. In honor of Hetman Pylyp Orlyk, on the 350th anniversary of his birth.....	126

Zubko O. E. A bloody remake of the revolution of dignity – component Russian-Ukrainian war 2022.....	132
Ivanytska S. G. “Illusions and truth”: Serhiy Yefremov on state-building problems and international affairs during the days of the Hetmanate.....	138
Kotelnytskyi N. A. Zemstvo liberal party of the Northern Left Bank and the problem of relations between city and zemstvo self-government (80s of the XIX century).....	147
Mieliekiestsev K.I. The images of history in the context of the 2022 Muscovite invasion.....	152
Nikitina A.V. Leading private libraries of the 18th century exemplified by the book collections of Kyrylo Rozumovsky, Stanisław Poniąkowski, and Frederick the Great.....	163
Pylypenko O.E. Activity of the people ministry of education ukrainian people's republic in 1917–1921.....	166
Reva L.G. Ukraine – not Russia. an eternal discourse paradigm. reflections on the evolutionary processes of societal development.....	179
Tarasenko O.F. The clergy of Chernihiv eparchy in social and civic life (XIXth – early XXth century).....	184

**Розділ І. Проблеми еволюції державної служби та децентралізації влади
в Україні в умовах викликів сьогодення**

УДК 341.161

Акімов М.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
(Україна, Київ), mykhailo.akimov@gmail.com

**ПРОТИСТОЯННЯ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРОВІ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ
ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ІНТЕРПОЛУ)**

DOI: 10.5281/zenodo.8279336

У даній статті розглядаються актуальні питання, пов'язані з протистоянням України державі-агресорові у міжнародних організаціях, зокрема на прикладі Інтерполу, і розглядаються як складова правовійни. Головною метою дослідження є проаналізувати історію та основні елементи цього поняття для більшого розуміння проблеми.

Для досягнення цієї мети використані різні наукові методи. Зокрема, формально-логічний метод використовується для викладення поглядів щодо правовійни, діалектичний метод допомагає розкрити її значення, а порівняльний метод дозволяє дослідникам вивчати функціонування міжнародних організацій і шукати шляхи вирішення проблеми протистояння у міжнародних рамках.

Стаття зазначає, що правовійна є проявом використання однією державою чинного міжнародного права з метою делегітимізації іншої держави-агресора. Один із проявів правовійни - це переслідування державних, політичних та громадських діячів за нібито вчинені протиправні діяння. Така практика ставить під загрозу принципи правової держави та порушує засади справедливості.

Наголошують на тому, що російська агресія проти України породила нові виклики в сфері безпеки, а також актуалізувала потребу консолідації зусиль з метою недопущення правовійни, одним з проявів якої є зловживання інструментами Інтерполу. Це ставить перед міжнародними спільнотами завдання зберегти стабільність та засади мирного співіснування держав.

Отже, дана стаття розкриває складні аспекти протистояння України державі-агресорові у міжнародних організаціях, зокрема в контексті діяльності Інтерполу. Вона спрямована на привернення уваги до проблеми правовійни і показує необхідність спільних зусиль міжнародної спільноти для збереження миру та стабільності у регіоні та світі.

Ключові слова: правовійна, Інтерпол, інструменти, зловживання

Akimov M.O.,
Ph.D
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Criminal Law Department
of National Academy of Internal Affairs
(Ukraine, Kyiv), mykhailo.akimov@gmail.com

**OPPOSITION TO AN AGGRESSOR STATE IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS
AS AN ELEMENT OF THE LAWFARE (ON THE EXAMPLE OF THE INTERPOL)**

This article discusses current issues related to Ukraine's confrontation with a state aggressor in international organizations, particularly using Interpol as an example, and examines it as a legal conflict. The main goal of the research is to analyze the history and key elements of this concept for a better understanding of the problem.

To achieve this goal, various scientific methods have been employed. The formal-logical method is used to present views on the legal conflict, the dialectical method helps to reveal its significance, and the comparative method allows researchers to study the functioning of international organizations and seek ways to resolve the confrontation issue within international frameworks.

The article notes that a legal conflict is a manifestation of one state's use of current international law to delegitimize another state-aggressor. One aspect of this conflict is the prosecution of state, political, and public figures for alleged unlawful actions. Such a practice jeopardizes the principles of the rule of law and violates the principles of justice.

It emphasizes that Russian aggression against Ukraine has created new security challenges and highlighted the need for consolidated efforts to prevent legal conflicts. One of the manifestations of these conflicts is the abuse of Interpol's tools. This places the international community with the task of preserving stability and the principles of peaceful coexistence among states.

Therefore, this article delves into the complex aspects of Ukraine's confrontation with a state aggressor in international organizations, particularly in the context of Interpol's activities. Its purpose is to draw attention to the issue of legal conflicts and demonstrate the necessity for collective efforts from the international community to maintain peace and stability in the region and the world.

Key words: *lawfare, Interpol, instruments, abuse.*

Постановка проблеми. Під час Нюрнберзького процесу над нацистськими воєнними злочинцями 1945–1946 рр. однією з правових підстав обвинувачення їх у вчиненні злочинів проти миру (плануванні, підготовці, розв'язанні та веденні агресивної війни) став пакт Бріана – Келлога 1928 р., що засудив війну як засіб вирішення міжнародних суперечок, проголосив відмову від неї як від знаряддя національної політики, а також засвідчив намір здійснювати урегулювання або вирішення усіх суперечок та конфліктів, незалежно від їх характеру чи природи, тільки мирними засобами [1]. Відповідно до пункту 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй усі її члени зобов'язуються утримуватись в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканості або політичної незалежності будь-якої держави, так і в будь-який інший спосіб [2]. Проте міжнародне право не спромоглося покласти край збройному насильству. Більше того, правові механізми міжнародного співробітництва у різних сферах останнім часом все частіше використовуються для реалізації стратегічних завдань воєнного характеру в рамках гібридної війни. Останню у загальному вигляді розуміють як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей [3, с. 3]. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя [4, с. 19]. Феномен досягнення воєнної мети з використанням правових механізмів отримав назву «lawfare» (від поєднання термінів «law» – «право» та «warfare» – «воєнні дії»), тобто «правовійна». Це саме феномен, позаяк згаданий термін запропонований лише два десятки років тому. Він одночасно і недостатньо розроблений, і цілковито неврегульований (особливо коли йдеться про застосування правовійни не стільки у міждержавних стосунках, як у відносинах в рамках міжнародних організацій).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначення правовійни та розгляд її проблематики започатковані іноземними дослідниками відносно нещодавно. Автором першого формулювання цього поняття став Ч. Данлеп. Наукові розвідки за даним напрямом

здійснювали й інші закордонні фахівці (М. Войджер, Б. Голдстайн та А. Меєр, А. Москьєрра та С. Бахманн тощо). Натомість українські науковці (Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська, Л.Д. Якубова, колектив авторів на чолі з В.П. Горбуліним та ін.) розглядали гібридну війну в цілому, приділяючи увагу правовійну лише побіжно. Певні аспекти правовійни висвітлювали у своїх працях В.О. Василенко, О.В. Задорожній, А.В. Самотуга, З.В. Тропін, проте наразі – в умовах збройної агресії проти України, що триває – правовійна об'єктивно вимагає ґрунтовного аналізу вже з нових позицій, під більш практично орієнтованим кутом зору.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. У контексті проблематики правовійни залишаються практично не дослідженими питання її ведення державами не безпосередньо між собою, а у міжнародних організаціях, учасницями яких вони є. Міжнародні організації в силу своєї природи є зручним «полем бою», куди переноситься протистояння, що його раніше вели виключно силою зброї. За відсутності унормованих законів правовійни остання уможливує досягнення поставленої мети у будь-який спосіб.

Мета статті – дослідити аспекти правовійни у міжнародних організаціях (на прикладі Інтерполу) та визначити особливості її ведення зацікавленими державами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ч. Данлеп констатує, що використання права як зброї війни є найновішою особливістю бойових дій у ХХІ сторіччі, і ставить питання руба: чи перетворює право війну на несправедливість або стає все більшою проблемою в сучасній війні замість частини вирішення цієї проблеми? [5] Відповідь, на його думку, полягає в тому, що використання права як зброї є не тільки ключовим аспектом конфліктів (як симетричних, так і асиметричних) за участю недержавних суб'єктів, а й призводить до включення у цей процес таких глобальних держав, як Російська Федерація та Китай, які застосовують тактику правовійни у своїх військових та невійськових протистояннях із супротивниками, зловживаючи ним або замінюючи ним традиційні засоби ведення бойових дій [6].

Наскільки справедливим є це припущення сьогодні? Історія свідчить, що з переходом війн від першого до четвертого покоління частина виключно воєнних дій (зусиль) у їх структурі постійно зменшувалась; натомість зростали дипломатична, інформаційна, соціально-економічна та інші складові. Це призводило: у воєнному сенсі – до розширення простору, у якому відбувалися бойові дії, та до збільшення кількості жертв війни (причому за рахунок цивільного населення); у політичному – до розширення переліку методів (засобів) ведення війни завдяки включенню до нього способів (інструментів) дипломатії, економіки, культури та права.

Щодо останнього необхідно наголосити, що у рамках війн четвертого покоління (тобто гібридних, асиметричних збройних конфліктів) окремого значення набувають особливості певних правових сімей та притаманні їм засоби впливу. Так, характерною рисою релігійного тероризму є те, що він претендує на статус легітимного насильства (при тому, що в сучасному світі монополія на насильство як крайній захід впливу належить виключно державі, регламентується законом та є підконтрольним народові). Однак релігійний тероризм заснований на більш древньому підґрунті, і тому терористи, які вчиняють свої злочини в силу тих чи інших релігійних уявлень, вважають, що вони мають право на насильство [7, с. 94-95]. Отже, зацікавлені держави та недержавні суб'єкти покладаються на мусульманське право. Для останнього головним є сприяння досягненню мети ісламістського руху, у тому числі заборони критичних публічних дискусій щодо ісламу та покарання за будь-яке богохульство щодо пророка Магомета. Іншою метою мусульманського права є перешкоджання вільному обігу публічної інформації про загрозу ісламського тероризму. Мусульманське право у такий спосіб, зазначають Б. Голдстайн та А. Меєр, набуває форми додаткової правової кампанії щодо тероризму та асиметричної війни [8, с. 73].

При унормуванні законів війни у ХІХ – ХХ століттях йшлося як про міркування гуманності (захист цивільного населення та жертв війни), так і про обмеження шкідливих наслідків (заборону певних засобів та методів ведення воєнних дій). Всупереч сподіванням юристів, дипломатів та політиків відповідні міжнародно-правові норми систематично

порушувались та порушуються. Більше того, недосконалістю нормативної та інституційної складової міжнародного правопорядку користуються для виправдання власних агресивних акцій, створюючи прецеденти для решти світового співтовариства [9, с. 147].

Цікаво, що першими усвідомили можливість такого їх використання ті, хто теоретично мав про право, про його засоби та механізми гірше уявлення (а першими жертвами правовійни, відповідно, стали демократичні держави). Право, будучи невід'ємною цінністю демократичного суспільства, одночасно може мати відчутний вплив на демократичні держави, коли їх супротивники використовують його з протиправною метою (через явно неоднакове ставлення до верховенства права з боку залучених суб'єктів). Різний підхід демократичних та недемократичних держав до ведення бойових дій може негативно вплинути на досягнення успіху, і перші сьогодні повинні передбачати можливості отримання необхідних результатів з одночасним недопущенням маніпулювання їх супротивниками правовими нормами і використання останніх як зброї [10, с. 82].

Як зазначає К. Бартмен, Радянський Союз, наполегливо просуваючи на міжнародній арені ідею засудження агресії та агресивної війни, сам вдавався до бойових дій у спосіб, що порушував те саме визначення, що його радянські керівники (політики та дипломати) обстоювали у міжнародних договорах та конвенціях. Таким чином, можна стверджувати, що СРСР практикував правовійну як мінімум за три чверті століття до появи самого цього терміну. Тому не слід дивуватись, що сьогодні Російська Федерація (так само, як і СРСР раніше) маніпулює міжнародним правом або експлуатує його для досягнення (виправдання) воєнної чи політичної мети. Обмеження, що їх накладає (встановлює) право, не запобігають порушенням і не припиняють їх, а доповнюють воєнні (стратегічні) заходи, допомагають контролювати інші держави юридично, політично і – що не менш важливо – публічно, через використання пропаганди [11, с. 181]. Прикладом цього є укладання пакту про ненапад 1939 року між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною, який обумовив подальше вторгнення у Польщу, агресію проти Фінляндії (остання мала своїм наслідком єдиний в історії Ліги Націй випадок виключення держави – СРСР – з неї), анексію держав Балтії та території Буковини. У роки після Другої світової війни слід згадати у контексті правовійни дії СРСР під час війни в Кореї 1950-1953 рр., придушення антирадянських виступів у Східній Німеччині у 1953 р. та в Угорщині у 1956 р., вторгнення до Чехословаччини у 1968 р., до Афганістану у 1979 р., до Грузії у 2008 р., окупацію та анексію Криму у 2014 р. тощо. Кожного разу Радянський Союз (а згодом Російська Федерація) діяли на двох фронтах одночасно – легально в міжнародних організаціях та через міжнародні договори і незаконно, зловживаючи правом для виправдання бойових дій.

Неможливо переоцінити сьогодні роль засобів масової інформації та можливостей соціальних мереж щодо впливу на населення (особливо за умови монополії на такий вплив, що його неодмінно має влада у недемократичній державі). Володіючи таким впливом, можна навіть не одержати справжню перемогу у війні – достатньо буде переконати населення такої держави в тому, що така перемога одержана. Коли відсутня альтернатива, люди пристають на єдину наявну (доведену до них, нав'язану їм) позицію – ту, що висловлює (показує) монополіст впливу на свідомість (тобто влада) – і радо підтримують її (адже перемагати завжди краще, ніж програти, і переможець повертає на свій бік тих, хто раніше коливався).

Нинішнє військово-політичне керівництво Російської Федерації, схоже, добре засвоїло визначення мети війни за Б. Ліддел Гартом: «Мета війни – домогтися кращого, хоча б тільки з вашої точки зору, стану миру після неї» [12, с. 386-387]. Нині, коли «маленька переможна війна» проти України зазнала дошкульної невдачі, зусилля Москви зосереджені на тому, аби затягти протистояння, змусити час грати на свою користь, взяти гору над Україною змором.

Як і гібридна війна, правовійна теж може відбуватись на різних рівнях – між державами безпосередньо, у міжнародних організаціях тощо [13]. У міжнародних організаціях можливості всіх учасників (держав) формально однакові, тому там правовійна особливо

загорюється – обвинувачується (і примушується захищатись) інша сторона, виправдовуються власні злочини тощо. Зокрема, анексію частини території іншої держави називають «задоволенням волі місцевого населення», яке «на референдумі реалізувало закріплене у Статуті ООН право на самовизначення»; загарбницьку війну пояснюють захистом «прав співгромадян», яким прискорено видали російські паспорти, та «непорушності кордонів», що їх переносять вглиб чужої території без обговорення та без згоди [14, с. 63].

Наведені приклади Грузії та України свідчать, що Російська Федерація дуже серйозно ставиться до букви закону і одночасно цілковито нехтує його духом, перетворивши право на правовійну, провідний засіб ведення гібридної війни [15]. При цьому, аби уникнути обернення цього засобу проти себе, військово-політичне керівництво держави-агресора прагне утвердити пріоритет Конституції та законів Російської Федерації над міжнародним правом (обґрунтовуючи це тим, що міжнародне право нібито не може обмежувати державний суверенітет). Насправді ж це просто дозволяє нинішній російській владі ігнорувати численні рішення міжнародних судів, ухвалених не на її користь (у тому числі за скаргами громадян Російської Федерації в Європейському суді з прав людини). Дійшло навіть до відкриття зробленої ще СРСР під час ратифікації у 1989 році Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосуються жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) заяви відповідно до пункту 2 статті 90 цього Протоколу про безумовне визнання компетенції міжнародної комісії з розслідування обвинувачень у порушенні положень даного міжнародно-правового акту. Тобто одночасно із широкомасштабним вчиненням воєнних злочинів та злочинів проти людяності Російська Федерація відкидає будь-які спроби їх розслідування через нібито зловживання повноваженнями згаданої комісії з політичною метою в інтересах зацікавлених держав [16]. Збройна агресія проти України, що її розпочала Російська Федерація 24 лютого 2023 року, не тільки перевела правовійну в усіх міжнародних організаціях та судових установах, де вона тривала і до цього, на інший рівень. Правовійна загострилась навіть там, де її менше за все можна було очікувати – у тій міжнародній організації, що за своєю сутністю повинна лише об'єднувати зусилля держав-членів для досягнення єдиної мети: взаємної допомоги органів кримінальної поліції у ефективному попередженні та припиненні злочинів. Йдеться про Міжнародну організацію кримінальної поліції – Інтерпол (далі – Інтерпол), яка сьогодні (в рік її 100-річчя) є найбільшою міжнародною організацією у світі (195 держав-учасниць).

У чому ж виявляється правовійна в рамках Інтерполу? Є певні спільні з іншими міжнародними організаціями прояви – здобуття нових (або збереження існуючих) прихильників (шляхом або залучення до власної політики, або реалізації принципу «ворог мого ворога – мій друг»), просування власних наративів щодо конкретних подій, їх причин та наслідків (знову ж таки для того, щоб привернути інші держави на свій бік чи принаймні відвернути їх від супротивника). Проте, ураховуючи специфіку Інтерполу, набагато більшу загрозу з боку держави-агресора мають:

- прагнення обійняти керівні / виборні посади в Інтерполі та його органах;
- зловживання інструментами Інтерполу.

Щодо першого аспекту варто зауважити, що найвищим органом управління Інтерполу є Генеральна Асамблея (складається з 195 делегатів, визначених державами-учасницями); поточне керівництво його діяльністю здійснюють Президент, три Віце-президенти та дев'ять делегатів (які разом утворюють Виконавчий комітет), а також Генеральний секретаріат, очолюваний Генеральним секретарем [17]. Отже, зайняття посади у керівництві Інтерполу надає широкі можливості для формування і реалізації політики організації в цілому та виконання певних її повноважень зокрема (у разі ж коли посаду здобуто в результаті виборів, їх переможець тим самим набуває підкресленої легітимності).

Держава-агресор спромоглася досягти успіху на цьому шляху, коли її представник, керівник Національного центрального бюро Інтерполу в Російській Федерації генерал-майор поліції Олександр Прокопчук був спочатку у 2014 році обраний делегатом від Європи до складу Виконавчого комітету Інтерполу, а у 2016 році – Віце-Президентом від Європи. Після

дострокового припинення у 2018 році повноважень Президента Інтерполу Мен Хунвєя (Китай) Прокопчук вважався його найбільш вірогідним наступником. Проте завдяки своєчасно вжитим Україною заходам – активній інформаційній кампанії та наполегливій роботі з іншими державами-учасницями Інтерполу – цьому вдалося запобігти, і новим Президентом Інтерполу було обрано представника Південної Кореї Кім Йонг Яна [18].

У 2022 році Російська Федерація знову намагалася посісти посаду Віце-президента від Європи, висунувши кандидатом заступника Генерального прокурора Петра Городова. Однак спільні зусилля Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України та іноземних партнерів нашої держави далися взнаки – перемогу на виборах одержав представник Бельгії Петер де Буйшер [19].

При цьому не слід вважати дії України виключно захисними: за першої-ліпшої нагоди наша держава і сама переходить у наступ та здобуває істотні перемоги. Зокрема, у 2021 році вперше за весь час перебування України в Інтерполі її було обрано до складу Європейського комітету Інтерполу [20], що уможливило участь нашої держави у визначенні стратегічних пріоритетів протидії злочинності на континенті і у вирішенні наявних проблем міжнародного правоохоронного співробітництва.

Стосовно ж другого аспекту слід зазначити, що, як справедливо стверджує В.О. Василенко, кінцевою метою Росії у війні з Україною є не відторгнення частини території і не позбавлення нашої країни права цивілізаційного вибору, а знищення українства як явища й української державності як такої [21]. Для досягнення цієї мети держава-агресор не зупиняється ні перед чим, а надто не залишає поза увагою можливість зловжити інструментами, що їх має у своєму розпорядженні Інтерпол (зокрема, оповіщеннями про міжнародний розшук певних осіб з метою арешту та екстрадиції). Відомі численні випадки кримінального переслідування і навіть заочного засудження українських політичних, громадських діячів, правозахисників та журналістів за безпідставними звинуваченнями у вчиненні злочинів (у тому числі міжнародних). Тому публікація у таких випадках оповіщень Інтерполу переслідує завідомо протиправну мету зовні законними засобами.

Наша держава в особі Національної поліції, за підтримки МВС України та сприяння МЗС України, невпинно та системно доводила неправомірність публікації Російською Федерацією подібних оповіщень та протиправних характер використання інструментів Інтерполу у кожному конкретному випадку. У підсумку Виконавчий комітет Інтерполу на 213-й сесії (у березні 2022 року) наклав на Національне Центральне бюро Інтерполу в Російській Федерації обмеження (санкції) щодо використання інструментів Інтерполу. Відтепер публікація державою-агресором оповіщень неможлива – це здійснює лише Генеральний секретаріат Інтерполу та виключно після погодження Комісії з контролю за файлами Інтерполу.

Будь-яке зменшення актуальності українського питання загрожує послабленням узгодженої позиції світового співтовариства у питаннях відновлення територіальної цілісності України [22, с. 11]. Для нашої держави сьогодні є нагальною протидія воєнним злочинам. Традиційно Інтерпол не здійснює співробітництва у таких справах через те, що вони, будучи вчиненими під час бойових дій, не є загальнокримінальними злочинами, а отже, не утворюють підставу для співробітництва, як того вимагає Статут Інтерполу. Але воєнні злочини (як, власне, і злочини проти людяності та геноцид) становлять виняток. Вони є різновидами міжнародних злочинів, серйозним порушенням міжнародного права прав людини і на них не розповсюджуються строки давності. Беручи це до уваги, Генеральна Асамблея Інтерполу свого часу окремими резолюціями схвалила співробітництво із Міжнародним Трибуналом для колишньої Югославії [23] та з Міжнародним кримінальним судом [24] у справах про серйозні порушення міжнародного гуманітарного права.

Завдяки цьому сьогодні співробітництво каналами Інтерполу дозволяється за умови ґрунтовної перевірки кожного діяння, про яке йдеться, а також урахування того, що:

- воєнні злочини походять не з національного кримінального або з національного військового права, а з міжнародного гуманітарного права;

- воєнні злочини згідно з нормами міжнародного гуманітарного права передбачають екстрадицію особи (і не розглядаються як злочини політичного, релігійного чи іншого подібного характеру, у справах про які екстрадиція не здійснюється);

- ініціатором запиту про дані, як правило, виступає міжнародний трибунал, створений під егідою ООН, чи інший орган, що діє від імені міжнародного співтовариства (а це свідчить про відсутність підстав для заборони співробітництва із посиланням на Статут Інтерполу).

Співробітництво не здійснюється лише у разі, якщо йдеться про громадянина однієї держави, який перебуває на території іншої держави (адресата запиту), і держава, громадянином якої є він є, протягом 30 днів після її інформування Інтерполом про надходження запиту заперечуватиме проти виконання останнього [25].

Відтак Україна має всі підстави посилатись на вже створені прецеденти у разі намагання держави-агресора наголошувати на виключній нейтральності Інтерполу, невтручанні у політику та спрямованості на протидію кримінальній злочинності.

Висновки. На підставі викладеного вище можна дійти таких висновків:

1. Правовійна, що хоч і реалізується вже не перше десятиліття, але досі залишається відверто недостатньо дослідженим феноменом, сьогодні виступає невід'ємною складовою гібридної війни.

2. Загальна доступність засобів (методів) ведення правовійни одночасно з цілковитою її не регламентованістю створюють необмежені можливості для зловживання міжнародним правом однією державою з метою руйнування (ослаблення) позицій іншої держави у міжнародних організаціях взагалі та в Інтерполі зокрема.

3. Протидія державі-агресорові у правовійні повинна здійснюватись комплексно, системно та у тісній взаємодії з іноземними (міжнародними) партнерами. Вона повинна включати:

- постійне наголошування на безумовній потребі дотримання не тільки букви, а й духу керівних документів Інтерполу

- блокування спроб просування кандидатів на керівні / виборні посади в Інтерполі та його органах, запропонованих державою-агресором;

- об'єктивне інформування держав-учасниць Інтерполу про перебіг збройного конфлікту в Україні (у тому числі про воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені державою-агресором)

- обмеження (санкції) у використанні інструментів Інтерполу у зв'язку з систематичним зловживанням ними;

- вжиття заходів до унормування процедури виключення (зупинення членства) держави в Інтерполі з огляду на систематичні зловживання інструментами, порушення процедури набуття членства в Інтерполі тощо (із подальшим застосуванням її до Російської Федерації).

Список використаних джерел

1. Kellogg – Briand Pact: signed at Paris on August 27th, 1928. URL: <https://web.archive.org/web/20120509201753/http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/kbpact.htm>.

2. Статут Організації Об'єднаних Націй: підписаний у м. Сан-Франциско 26 червня 1945 року. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

3. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. 558 с.

4. Світова гібридна війна: український фронт / за ред. В. П. Горбуліна. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. 496 с.

5. Dunlap Ch. Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Conflicts. URL: <https://people.duke.edu/~pfeaver/dunlap.pdf>

6. Dunlap Ch. Introduction to the Concept of Lawfare. URL: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6100&context=faculty_scholarship
7. Несправа М.В. Радикальний джихадизм у Європі початку XXI ст.: монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. 304 с.
8. Goldstein B., Meyer A. Lawfare: The War Against Free Speech: A First Amendment Guide for Reporting in an Age of Islamist Lawfare. Washington, D.C., U.S.: Center for Security Policy, 2011. 242 p.
9. Самоутуга А. В. «Lawfare» («правовійна») як засіб виправдання агресивної війни: генеза поняття. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 3. С. 146–152.
10. Mosquera A., Bachmann S. Lawfare in Hybrid Wars: The 21st Century Warfare. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*. 7 (2016). Pp. 63-87.
11. Bartman Ch. Lawfare: use of the definition of aggressive war by the Soviet and Russian governments: A Dissertation Submitted to the Graduate College of Bowling Green State University in partial fulfillment of the requirements for the PhD degree. August 2009. 215 p.
12. Лиддел Гарт Б. Стратегия непрямых действий. Москва : АСТ, 2018. 508 с.
13. Tropin Z. Lawfare as part of hybrid wars: The experience of Ukraine in conflict with Russian Federation. URL: <https://securityanddefence.pl/Lawfare-as-part-of-hybrid-wars-The-experience-of-Ukraine-in-conflict-with-Russian,132025,0,2.html>
14. Задорожний А.В. Оправдать любой ценой: агрессивная война Российской Федерации против Украины и трансформации российского видения международного права : монография. Киев : К.И.С., 2016. 456 с.
15. Войджер М. Російська правовійна. URL: <https://tyzhden.ua/World/223054>
16. Putin revokes additional protocol to Geneva Conventions related to protection of war crimes victims. URL: <https://news.yahoo.com/putin-revokes-geneva-conventions-protocol-151549986.html?chat=1>
17. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : прийнятий 13 червня 1956 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text
18. Аваков заявляє про провал російської кандидатури на виборах голови Інтерполу. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-avakov-proval-rosii-na-vyborah-holovy-interpolu/29612352.html>
19. Ковальський В.С. Вирішення питання про припинення членства Росії у міжнародній поліцейській організації відкладено як мінімум на рік. URL: <https://yvu.com.ua/vyrishennya-pytannya-pro-pryrupnennya-chlenstva-rosiyyi-u-mizhnarodnij-politsejskij-organizatsiyi-vidkladeno-yak-minimum-na-rik/>
20. Голова Нацполіції виступив на Європейській регіональній конференції Інтерполу. URL: <https://i-ua.tv/news/38005-holova-natspolitsii-ukrainy-vystupyv-na-yevropeiskii-rehionalnii-konferentsii-interpolu>
21. Василенко В.О. Війна 2014 року: спроба системного аналізу. URL: <https://tyzhden.ua/vijna-2014-roku-sproba-systemnoho-analizu/>
22. Якубова Л.Д. Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів / вид. 2-ге, перероб. Київ : Кліо, 2020. 389 с.
23. Application of Article 3 of the Constitution in the context of serious violations of international humanitarian law : Resolution AGN/63/RES/9 of ICPO-Interpol General Assembly. URL: <https://www.interpol.int/content/download/6322/file/GA-1994-RES-9.pdf>
24. Cooperation Agreement with the International Criminal Court : Resolution AG-2004-RES-16 of ICPO-Interpol General Assembly. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/5b4f20/pdf>
25. Cooperation with new requests concerning genocide, crimes against humanity and war crimes: Resolution AG-2010-RES-10 of ICPO-Interpol General Assembly URL.: <https://www.interpol.int/content/download/6052/file/AG-2010-79-RES-10%20-%20Co-operation%20with%20new%20requests%20concerning%20genocide,%20crimes%20against%20humanity%20and%20war%20crimes%20.pdf>

References

1. Kellogg – Briand Pact: signed at Paris on August 27th, 1928. URL: <https://web.archive.org/web/20120509201753/http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/kbpact.htm> [in English]
2. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii : pidpysanyi u m. San-Frantsysko 26 chervnia 1945 roku [The Statute of the United Nations Organization : signed at San Francisco on June 26th, 1945]. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf [in English]
3. Parakhonskyi B. O., Yavorska H. M. (2019). Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl: monohrafiia. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 558 s. [The ontology of war and peace: security, strategy, sense : monography. Kyiv : National Institute of Strategic Studies, 558 p.]. [in Ukrainian]
4. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front (2017) / za red. V.P. Horbulina. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 496 s. [World hybrid war: Ukrainian front / edited by V. Horbulin. Kyiv : National Institute of Strategic Studies, 496 p.]. [in Ukrainian]
5. Dunlap Ch. Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Conflicts. URL: <https://people.duke.edu/~pfeaver/dunlap.pdf> [in English]
6. Dunlap Ch. Introduction to the Concept of Lawfare. URL: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6100&context=faculty_scholarship [in English]
7. Nesprava, M.V. (2018). Radykalnyi dzhykhadyzm u Yevropi pochatku XXI st.: monohrafiia. Dnipro : Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 304 s. [Radical jihadism in Europe at the beginning of 21st century: monography. Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 304 p.]. [in Ukrainian]
8. Goldstein, B., Meyer, A. (2011). Lawfare: The War Against Free Speech: A First Amendment Guide for Reporting in an Age of Islamist Lawfare. Washington, D.C., U.S.: Center for Security Policy, 242 p. [in English]
9. Samotuha, A.V. (2018). “Lawfare” (“pravoviina”) yak zasib vypravdannya ahresyvnoi viiny: geneza poniattia. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spetsialnyi vypusk No. 3. S. 146-152. [The «lawfare» as a mean of aggressive war justification: genesis of the definition. *Scientific bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Edition No. 3. Pp. 146-152.] [in Ukrainian]
10. Mosquera A., Bachmann S. (2016). Lawfare in Hybrid Wars: The 21st Century Warfare. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*. 7. Pp. 63-87. [in English]
11. Bartman Ch. (2009). Lawfare: use of the definition of aggressive war by the Soviet and Russian governments: A Dissertation Submitted to the Graduate College of Bowling Green State University in partial fulfillment of the requirements for the PhD degree. 215 p. [in English]
12. Liddel Hart B. (2018). Stratehiia nepriamykh deistvii. Moskva : AST, 508 s. [The strategy of indirect approach. Moscow: AST, 508 p.] [in Russian]
13. Tropin Z. Lawfare as part of hybrid wars: The experience of Ukraine in conflict with Russian Federation. URL: <https://securityanddefence.pl/Lawfare-as-part-of-hybrid-wars-The-experience-of-Ukraine-in-conflict-with-Russian,132025,0,2.html> [in English]
14. Zadorozhnyi A. V. (2016). Opravdat liuboi tsenoi: ahressyvnaia voina Rosyiskoi Federatsii protiv Ukrainy i transformatsii rosyiskogo videnia mezhdunarodnogo prava: monohrafiia. Kyev: K.I.S., 456 s. [Justify at any costs: the Russian Federation’s aggressive war against Ukraine and transformations of the Russian vision of international law. Kiev: K.I.S., 456 p.] [in Ukrainian]
15. Voidzher M. Rosiiska pravoviina [The Russian lawfare]. URL: <https://tyzhden.ua/World/223054> [in Russian]

16. Putin revokes additional protocol to Geneva Conventions related to protection of war crimes victims. URL: <https://news.yahoo.com/putin-revokes-geneva-conventions-protocol-151549986.html?chat=1> [in English]
17. Statut Mizhnarodnoi orhanizatsii kryminalnoi politsii – Interpol : pryiniaty 13 chervnia 1956 roku. [The Statute of the International Criminal Police Organization – Interpol : adopted on June 13th, 1956]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text [in Ukrainian]
18. Avakov zaiavliaie pro proval rosiiskoi kandydatury na vyborakh holovy Interpolu [Avakov declares the failure of the Russian candidacy on the elections for the Head of Interpol]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-avakov-proval-rosii-na-vyborah-holovy-interpolu/29612352.html> [in Ukrainian]
19. Kovalskiyi V.S. Vyryshennia pytannia pro prypynennia chlenstva Rosii u mizhnarodnii politseiskii orhanizatsii vidkladeno yak minimum na rik [The decision on the termination of Russia's membership in the international police organization has been postponed for at least a year]. URL: <https://yvu.com.ua/vyryshennya-pytannya-pro-prypynennya-chlenstva-rosiyi-u-mizhnarodnij-politsejskij-organizatsiyi-vidkladeno-yak-minimum-na-rik/> [in Ukrainian]
20. Holova Natspolitsii vystupyv na Yevropeiskii rehionalnii konferentsii Interpolu [The Head of National Police spoke at the Interpol European Conference]. URL: <https://i-ua.tv/news/38005-holova-natspolitsii-ukrainy-vystupyv-na-yevropeiskii-rehionalnii-konferentsii-interpolu> [in Ukrainian]
21. Vasylenko V.O. Viina 2014 roku: sproba systemnoho analizu [The war of 2014: an attempt of a systemic analysis]. URL: <https://tyzhden.ua/vijna-2014-roku-sproba-systemnoho-analizu/> [in Ukrainian]
22. Yakubova L.D. (2020). Yevraziiskiy rozlam. Ukraina v dobu hibrydnykh vyklykiv / vyd. 2-he, pererob. Kyiv: Klio, 389 s. [The Eurasian rift. Ukraine in the age of hybrid challenges / edition 2nd, revised. Kyiv: Clio, 389 p.] [in Ukrainian]
23. Application of Article 3 of the Constitution in the context of serious violations of international humanitarian law : Resolution AGN/63/RES/9 of ICPO-Interpol General Assembly. URL: <https://www.interpol.int/content/download/6322/file/GA-1994-RES-9.pdf> [in English]
24. Cooperation Agreement with the International Criminal Court: Resolution AG-2004-RES-16 of ICPO-Interpol General Assembly. Retrieved from URL: <https://www.legal-tools.org/doc/5b4f20/pdf> [in English]
25. Cooperation with new requests concerning genocide, crimes against humanity and war crimes: Resolution AG-2010-RES-10 of ICPO-Interpol General Assembly URL: <https://www.interpol.int/content/download/6052/file/AG-2010-79-RES-10%20-%20Co-operation%20with%20new%20requests%20concerning%20genocide,%20crimes%20against%20humanity%20and%20war%20crimes%20.pdf> [in English]

УДК: 332.1:338.24(477.6-25)

Білорусов С.Г.,
*к.т.н., доцент, директор Херсонського
 регіонального центру підвищення кваліфікації,
 м.Херсон*

**ДЕРЖАВНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ
 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ
 ТЕРИТОРІЙ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

DOI: 10.5281/zenodo.8279589

Анотація. Стаття розглядає важливий аспект відновлення та розвитку деокупованих територій, зосереджуючись на конкретному прикладі Херсонської області. Визначає

державні та регіональні пріоритети, які стали основою для створення стратегій відновлення та подальшої розбудови.

Автор проводить аналіз проблемних питань, пов'язаних з життєзабезпеченням мешканців регіону. Особлива увага приділяється висвітленню проблем, таких як інфраструктурні дефіцити, економічні виклики та соціальні питання, що виникли в результаті деокупації.

У статті описано важливість співпраці між державними та регіональними владними структурами, а також акцентується на важливості залучення громадськості, бізнесу та громадських організацій до процесу відновлення. Автор визначає ключові завдання ефективного управління на регіональному і місцевому рівні для забезпечення плавного та стійкого розвитку.

Особливу увагу приділено розробці "Програми комплексного відновлення Херсонської області на період до 2027 року", яка є стратегічним документом для досягнення цілей відновлення.

Надано цінні пропозиції щодо різних аспектів відновлення, включаючи безпекові заходи, розвиток інфраструктури, соціально-економічні питання та підвищення якості управління.

Ключові слова: стратегія, програма, проект, регіон, деокупація, територія, відновлення, безпека, інфраструктура, соціально-економічний розвиток.

Bilorusov S.G.,
Ph.D

candidate of technical sciences
Director Kherson Regional centre for
retraining and improvement of the
qualifications, Kherson

STATE AND REGIONAL PRIORITIES OF THE SOCIO-ECONOMIC RESTORATION OF THE TERRITORIES OF THE KHERSON REGION

Abstract. *The article examines a crucial aspect of recovery and development of post-conflict territories, focusing on the specific case of the Kherson region. It defines both state and regional priorities that serve as the foundation for crafting recovery and further development strategies.*

The author conducts an analysis of pressing issues concerning the livelihood of the region's inhabitants. Special attention is given to shedding light on problems such as infrastructural deficits, economic challenges, and social issues that emerged as a result of the post-conflict situation.

The article highlights the significance of collaboration between governmental and regional administrative bodies. It also emphasizes the importance of involving the public, businesses, and civic organizations in the recovery process. The author identifies key tasks for effective management at both regional and local levels to ensure a smooth and sustainable development trajectory.

Particular emphasis is placed on the development of a "Comprehensive Recovery Program for the Kherson Region until 2027," which serves as a strategic document for achieving recovery goals.

The article provides valuable proposals encompassing various aspects of recovery, including security measures, infrastructure development, socio-economic concerns, and enhancing the quality of governance.

Key words: *strategy, program, project, region, de-occupation, territory, restoration, security, infrastructure, socio-economic development.*

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія проти суверенної України в лютому місяці 2022 року викликала руйнування або пошкодження значної частини господарського комплексу та інфраструктури на державному, регіональному і місцевому

рівнях. Серед інших виникли проблеми гуманітарного, економіко-виробничого та безпекового характеру, які потребують вирішення, або мінімізації негативних наслідків.

Соціально-економічні та управлінські складові державного та регіонального забезпечення в умовах існуючого та повоєнного відновлення територій регіонів України на виконання завдання Президента України реалізуються Урядом в межах національних цільових та секторальних рішень в контексті Стратегічного Плану поновлення та розбудови України із урахуванням її європейської інтеграції, який в даний час знаходиться на стадії активного опрацювання. До його підготовки залучені практики та науковці в сфері економіки, бізнесу, секторальних виробництв, безпеки та ін.

Аналіз досліджень та публікацій. Так, серед соціально-економічних питань, особливу актуальність, крім інших, набуває аналіз досліджень управління системою забезпечення економічної безпеки виробничих об'єктів підприємств, які були напрацьовані в останні роки. Так, З.Живко, О.Черевко та М.Копитко в контексті економічної безпеки держави акцент роблять на формулюванні, у складних умовах оптимального ефективного управління, а також визначення взаємозв'язку цілей та завдань функціонування зазначеної системи на регіональному рівні. Вказують на функціональні її складові [12]. Б.Данилишин акцентує увагу на тенденціях зміни реального ВВП України та висловлює свою позицію щодо шляхів стабілізації забезпечення та економічного зростання в умовах війни [8]. О.Адамська та С.Газарян звертають увагу на провідну роль антикризового управління в умовах порушеної збалансованості, що загрожує стійкості інфраструктури та розвитку країни. Теж саме стосується і загострення регіональних проблем, нестабільність функціонування окремих виробництв і системи життєзабезпечення територіальних громад [6,7]. Повоєнна розбудова теж має спиратися на комплекс антикризових заходів, а краще на антикризову стратегію наголошують О.Охрименко та Р.Попов [11]. Цікавим в цьому контексті бачення та практичні аспекти антикризових стратегій публічного управління О.Адамської [5].

На потребі сильного лідерства, готовності до діалогу та співпраці, ефективного управління ресурсами в умовах управління реінтеграцією територій, які були окуповані наголошує І.Динник, акцентує увагу на необхідності врахування інтересів і потреб населення [9]. Змістовними є напрацювання В.Мельника та провідних Херсонських науковців щодо збалансованого еколого-економічного розвитку, рішень, що можуть бути вирішені у регіоні при опрацюванні мінімізації наслідків руйнування Каховської гідроелектростанції та прилеглої екосистеми, дискусія триває [10].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. У контексті проблематики цієї теми невирішеним залишаються такі аспекти: Які конкретні стратегії та плани передбачаються для соціально-економічного відновлення територій Херсонської області? Які чинники обумовлюють вибір певних пріоритетів та напрямків? Як забезпечити залучення необхідних інвестицій для відновлення економіки та інфраструктури області? Ці питання становлять ключові невирішені аспекти загальної проблеми щодо регіонального відновлення Херсонської області, і їх детальний розгляд може привести до розроблення більш комплексних та дієвих стратегій розвитку.

Метою статті є аналіз проблемних питань, виконаних справ, фахових нарабок з деяких напрямків відновлення та розбудови територій на основі державних пріоритетів, міжрегіональних, місцевих та донорських програм підтримки Херсонщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах зовнішньої агресії проти нашої держави сталося руйнування, пошкодження або зупинка значної частини виробництв та інфраструктурних об'єктів. В значній мірі заблоковані логістичні шляхи обміну товарами, сировиною та послугами, відбувся відтік робочої сили. Не зважаючи на це, здійснюються фахові комунікації та йде всебічна підготовка Стратегічного плану поновлення та розбудови України із урахуванням її європейської інтеграції та необхідності нагальної подальшої мобілізації всіх ресурсів під час воєнного стану, трансформації від аграрно-сировинної до сучасно-технологічної держави.

Так, вже 21 квітня 2022 року Глава держави видав Указ №266/22 «Питання Національної Ради з відновлення України від наслідків війни», яким утворив Національну Раду як консультативно-дорадчий орган при Президентові України. В ньому також окреслено основні пріоритети щодо розроблення Плану заходів з післявоєнного відновлення і розбудови країни. Зазначений план відновлення України складається з 15-ти програм, які першочерговою мірою відповідатимуть основним викликам, як у воєнний, так і післявоєнний періоди [1]. В ньому закладені такі основні принципи: повний доступ до ринків ЄС та країн Великої сімки, отримання повноцінного членства в ЄС, розбудова економіки на принципах дерегуляції та лібералізації, налагодження ефективної логістики, перехід від експорту сировини до її перероблення, тощо. Кабінетом Міністрів України передбачено надання державної підтримки регіональним та місцевим програмам розвитку, в тому числі, малому та середньому бізнесу.

В рамках роботи над концепцією Плану України, передбаченого інструментами Ukraine Facility – фондом, який є спеціальним інструментом Єврокомісії, покликаним забезпечити короткострокове та середньострокове фінансування від Європейського Союзу на 2024–2027 роки на відновлення та реконструкцію, розробку секторальних стратегій розвитку та їх реалізацію, в даний час відбуваються фахові зустрічі з усіма зацікавленими сторонами.

Геополітичні та економічні тенденції, військова агресія проти України, тривалий термін окупації Херсонщини з подальшою частковою її деокупацією, підлив Каховської ГЕС, постійні обстріли, міграційних (в тому числі, внутрішньопереміщених осіб), а також негативні наслідки соціально-економічних обумовили появу не простих викликів щодо діяльності підприємств та організацій Херсонського регіону, формуючи вимоги до ефективного управління системою протидії загрозам та ризикам їх роботи. В цьому контексті сталість розвитку (використання існуючих нарбок) є ключовим елементом регіональної стратегії, що формується, необхідно поєднати економічну, соціальну, трудову, а тепер ще й екологічну складову на тлі військових дій, певного кадрового управлінського вакууму та ін. [2]

Для удосконалення процесу розробки та збалансованої реалізації секторальних стратегій регіонального розвитку потрібно використовувати різноманітні інструменти, серед яких обов'язково мають бути:

- використання сучасних (європейських) підходів до планування розвитку регіону, із становленням реальних, конкретних цілей, які треба здобути, а також бажаних показників, які дозволять відслідковувати ступінь виконання поставлених завдань;
- забезпечення на сучасному рівні між міністерствами, місцевою владою, міжнародними донорами, не урядовими організаціями, бізнесом, ЗМІ та населенням регіону. Важливе також залучення громадськості, інших сторін до процесу стратегічного планування;
- професійна підготовка управлінців (в умовах їх дефіциту) та забезпечення їх постійного підвищення кваліфікації;
- забезпечення сучасних інформаційних технологій та відповідних засобів при супроводі і впровадженні секторальних стратегій регіонального розвитку;
- моніторинг та прогнозування загроз щодо функціонування систем економічної, екологічної та інших видів регіональної безпеки, із урахуванням нівелювання реальних ризиків їх функціонування тощо;
- державне та регіональне антикризове управління щодо врегулювання регіональних викликів за участі органів державного управління та органів місцевого самоврядування [3, 5].

Поновлення Херсонської області почалося із реінтеграції її території, а саме, повернення під контроль та управління держави з подальшим відновленням порушеної інфраструктури, економічного і соціального секторів, створення безпечних умов життєдіяльності та розв'язання інших наявних проблем.

Це складно, але за допомогою держави, країн, які підтримують Україну, міжнародних інституцій та організацій, донорів цей процес набирає обертів, має позитивну динаміку та вагоме матеріальне наповнення. Засадниче значення для Херсонщини має прийняття КМУ Постанови від 14 жовтня 2022 року №1159 «Про затвердження Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, територій територіальної громади (її частини) та внесення змін до них» [4].

Перспективними завданнями управління реінтегрованими територіями має бути відновлення життєвого рівня мешканців (добробуту громадян), забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій, створення умов зайнятості населення та ефективне функціонування місцевого самоврядування, а в даний час, місцевих військових адміністрацій.

Херсонська обласна військова адміністрація в травні 2023 року оголосила про початок розроблення проекту Програми комплексного відновлення Херсонської області за наслідками агресії. Відповідно було видано низку розпоряджень ХОВА з питань затвердження робочої групи та початку прийому пропозицій від громадськості щодо її розробки, оперативно почала діяти відповідно Консультативна Рада, щодо опрацювання пропозицій, які надійшли до 01 червня 2023 року.

Сформоване цілісне бачення Програми та йде напрацювання всіх секторальних напрямків відповідно до державних пріоритетів.

Паралельно в Україні за ініціативи Президента почала діяти окрема Програма розбудови Херсонщини «Пліч-о-пліч» в межах якої 15 областей залучені до відновлення населених пунктів територіальних громад Херсонської області, які постраждали в наслідок бойових дій та окупації. Вона дає можливість відбудувати в стислі терміни (до півроку) одночасно 26 деокупованих населених пункти. Йдеться про повну відбудову житла та інфраструктури, створення умов для повернення херсонців у свої домівки. До речі, за даними Херсонської ОВА у м. Херсоні на 01 серпня 2023 року знаходиться $\frac{1}{4}$ від загальної кількості довійськового стану населення, що складає близько 74 тисяч осіб, а на деокупованій частині Правобережжя Херсонщини зараз проживають близько 170 тисяч мешканців. До вторгнення цей показник складав більше 400 тисяч осіб.

Як приклад, Полтавська область відбудує с.Чкалове Великоолександрівської громади та с.Правдине Білозерської громади Херсонської області, а це понад 500 будівель, які практично зруйновані, або пошкоджені. Так, село Чкалове було окуповане 9 місяців, 126 будинків та 5 споруд соціальної сфери у селі пошкоджені або зруйновані. Капітально відремонтувати потрібно ліцей та дитячий садок, а в будинку культури, сільраді та ФАПі потрібен поточний ремонт, окрім того треба поновити інші життєво важливі інфраструктурні об'єкти. Тому, послідовно провели обстеження, склали дефектні акти, технічні звіти, щодо кожного об'єкту, формуються кошториси щодо їх відновлення. Стосовно об'єктів соціальної сфери – розробляється проектно-кошторисна документація. Заплановано протягом трьох місяців провести поточні, а до кінця року капітальні ремонти. А найбільш зруйноване село Посад-Покровське Чорнобаївської сільської громади Херсонського району потрапило в Програму шести населених пунктів України, в яких заплановане комплексне відновлення за новим принципом - «Build back better» тобто «Відбудувати краще, ніж було», яку втілює Служба відновлення та розвитку інфраструктури в Херсонській області у співпраці й координації з місцевими органами влади. За програмою «Армія відновлення» на територіях звільнених районів йде забезпечення життєдіяльності населення за рахунок їх участі у суспільно корисних роботах при підтримці центрів зайнятості.

Окремі громади на пряму співпрацюють з агенцією USAID, Управлінням Верховного Комісаріату ООН, іншими закордонними донорськими та благодійними фондами і організаціями, волонтерами та представниками бізнесу в межах окремих проектів підтримки.

На засіданні XV (позачергової) сесії VIII скликання Херсонської обласної ради, яка відбулась у квітні 2023 року серед розглянутих проблемних питань області були: забезпечення життєдіяльності деокупованих територій та поновлення інфраструктури,

обговорювався ключовий момент – забезпечення безпеки та повернення мешканців Херсонщини. Голова ХОВА акцентував увагу на недостаток кадрів, до речі, КМУ схвалив механізм формування та підготовки резерву працівників для роботи на деокупованих територіях України.

Під егідою Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України та НАДС України продовжується реалізація проекту щодо створення резерву працівників державних органів, освітньої та медичної галузей для залучення до роботи на деокупованих територіях. Знаковою є робота інформаційно-комунікативної системи «Резерв для державної служби на деокупованих територіях», яка запрацювала з липня 2023 року, з подальшим навчанням кандидатів за держзамовленням у Вищій школі публічного управління. Перші групи вже підвищили кваліфікацію та отримали пропозиції щодо подальшого працевлаштування та кар'єрного росту.

Херсонській регіональний центр підвищення кваліфікації почав цей рік в умовах зрозумілих обмежень, викликаних війною, залучається до реалізації завдань, поновлення діяльності місцевих органів управління та планування соціально-економічного відновлення області. Погоджений поквартальний план-графік підвищення кваліфікації працівників місцевих військових адміністрацій Херсонської області. Серед тематики навчань перевага надається питанням формування особистої громадянської позиції, співпраці органів влади та інститутів громадянського суспільства (волонтерських та громадських організацій та об'єднань), нових засад здійснення адміністративної процедури відповідно до стандартів ЄС та реінтеграції тимчасово окупованих територій Херсонської області та планування організації соціально-економічного відновлення тощо.

Центр приймає участь у реалізації Проекту ЄС «Підтримка комплексної реформи державного управління в Україні» та проекту USAID «ГОВЕРЛА» з практичних аспектів запровадження Закону України «Про адміністративну процедуру», підготовки тренерів із використанням інтерактивних методів навчання публічних службовців та громадян. Знаковим щодо інформаційно-психологічної підтримки та соціально-економічного поновлення Київщини, Миколаївщини, Херсонщини та Чернігівщини було проведення в січні цього року міжрегіональної онлайн конференції «Знову бій під Крутами», співорганізаторами якої виступили регіональні центри підвищення кваліфікації зазначених областей, на якій розглядалися питання соціально-економічного оновлення територіальних громад. В квітні взяли участь у міжнародній науково-практичній конференції: «Синергія науки і бізнесу у повоєнному відновленні Херсонщини», секція: «Соціально-економічні та державно-управлінські аспекти регіонального розвитку в умовах повоєнного відродження територій». Висвітлили свою позицію та пріоритети діяльності, отримали доступ до актуальних ідей та пропозицій. На серпень місяць заплановано продовження обговорення ключових векторів розвитку Півдня України та окремих його регіонів в післявоєнний час, поширення практичного досвіду щодо підтримки та відновлення соціально-економічного життя громад в межах міжобласного круглого столу «Південь України: перспективи післявоєнного відновлення регіону».

В даний час Центром запроваджується нова гнучка модель щодо наповнення та виконання плану-графіку навчання із урахуванням потреб місцевих військових адміністрацій та рекомендацій НАДС України. Проводимо моніторинг та використовуємо досвід діяльності та кращі освітні практики провідних регіональних центрів підвищення кваліфікації.

Висновки. Поступове оновлення соціально-економічної, екологічної, інфраструктурної і безпекової спроможності Херсонської області залежить від створення об'єднаної всеохоплюючої програми комплексного відновлення Херсонщини до 2027 року, яка має включати як першочергові так і довгострокові пріоритети, спиратися на раніше відпрацьовані питання і використовувати досвід та фахову допомогу інших регіонів. Необхідно враховувати специфіку деокупованих територій, наявність зон бойових дій, чисельність і підготовленість трудових ресурсів. Вкрай важливо посилювати рівень безпеки

громадян, а в подальшому, сприяти поверненню населення в регіон. Потрібно підтримувати та заохочувати ініціативні проекти допомоги практично любого спрямування. Вчасно висвітлювати позитивні здобутки та можливі негаразди. Має бути сформоване чітке бачення перспективи покращення ситуації, покрокове виконання поставлених завдань та взятих зобов'язань.

Список використаних джерел

1. План відновлення України. URL:<https://recovery.gov.ua/>
2. Регіональні стратегії розвитку на період до 2027 року. URL: <http://surl.li/gfqqr>.
3. Стратегія економічної безпеки до 2025 року. Економічна правда: сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/10/671791/>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2022 року №1159 «Про затвердження Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, територій територіальної громади (її частини) та внесення змін до них». URL:<http://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennia-hromadskogo-obgovorennia-pohodzhennia-prohram-kompleksnoho-vidnovlennia-oblasti-1159-141022>
5. Адамська О. Антикризове управління в контексті реагування на регіональні виклики: теоретико-методологічний аспект. Ефективність державного управління . 2018. Вип.2. С.30-38. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2018_2_5
6. Адамська О.С. Формулювання дефініції поняття «регіональний виклик». Проблеми розвитку публічного управління в Україні: матер. наук.-практ.конф. за між нар.уч. до 100-річчя запровадження державної служби України (12-13 квітня 2018 року., м.Львів)/за наук.ред.чл.-кор. НАН України В.С.Загорського, доц. А.В.Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. С.12–15.
7. Газарян С.В. Теоретичні основи антикризового управління в регіоні. Публічне управління: теорія та практика. 2013. Вип.2.С.56-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_2_11
8. Данилишин Б. як забезпечити економічне зростання в умовах війни. Економічна правда. 3 березня 2023 року. URL/<https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/3/697664>.
9. І Динник. Реінтеграція територій: сучасні виклики та можливості управління. Синергія науки і бізнесу у повоєнному відновленні Херсонщини: матеріали Міжнародної науко-практичної конференції (ХНТУ, 26-28 квітня 2023 р) у 2-х. т.; Т. 2/ за ред. О.В.Чепелюк.- Одеса: Олді+, 2023. С.78 – 80.
10. В.В. Мельник. Соціальні і економічні аспекти забезпечення збалансованого еколого-економічного розвитку в Україні. Економіка і суспільство, 2018. №16 С.169-172. URL:<https://economyandsociety.in.ua/journals/16.ukr/26.pdf>
11. Охріменко О., Попов Р. Повоєнна відбудова України: потенціал та стратегія перетворень. Економіка та суспільство. 2022, (45). URL:<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7>
12. Економічна безпека держави: навчально-методичний посібник / Живко З.Б., Черевко О.В., Копитко М.І., Зачосова Н.В., Живко М.О., Серета В.В. Занора В.О., Бівець А.В.; за ред. Живко З.В. Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2019 240 с.

References

1. Plan vidnovlennia Ukrainy [Ukraine's recovery plan]. URL:<https://recovery.gov.ua/> [in Ukrainian]
2. Rehionalni stratehii rozvytku na period do 2027 roku/ [Regional development strategies for the period until 2027]. URL: <http://surl.li/gfqqr> [in Ukrainian]
3. Stratehiia ekonomichnoi bezpeky do 2025 roku. Ekonomichna pravda: sait [Strategy of economic security until 2025. Economic truth: website]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/10/671791/>. [in Ukrainian]
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 zhovtnia 2022 roku №1159 «Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia, provedennia hromadskoho obhovorennia, pohodzhennia

prohram kompleksnoho vidnovlennia oblasti, terytorii terytorialnoi hromady (yii chastyny) ta vnesennia zmin do nykh». [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 14, 2022 No. 1159 "On approval of the Procedure for the development, holding of public discussion, approval of programs for comprehensive restoration of the region, territories of the territorial community (its parts) and making changes to them."]. [URL:http://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennia-hromadskogo-obgovorennia-pohodzhennia-prohram-kompleksnoho-vidnovlennia-oblasti-1159-141022](http://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennia-hromadskogo-obgovorennia-pohodzhennia-prohram-kompleksnoho-vidnovlennia-oblasti-1159-141022) [in Ukrainian]

5. Adamska O. Antykryzove upravlinnia v konteksti reahuvannia na rehionalni vyklyky: teoretyko-metodolohichni aspekt. Efektyvnist derzhavnogo upravlinnia . 2018. Vyp.2. S.30-38. [Adamska O. Anti-crisis management in the context of responding to regional challenges: theoretical and methodological aspect. Efficiency of public administration. 2018. Issue 2. P.30-38.] [URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2018_2_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2018_2_5) [in Ukrainian]

6. Adamska O.S. Formuluvannia definityni poniattia «rehionalnyi vyklyk». Problemy rozvytku publicznego upravlinnia v Ukraini: mater. nauk.-prakt.konf. za mizh nar.uch. do 100-richchia zaprovadzhennia derzhavnoi sluzhby Ukrainy (12-13 kvitnia 2018 roku., m.Lviv)/za nauk.red.chl.-kor. NAN Ukrainy V.S.Zahorskoho, dots. A.V.Lipentseva. Lviv: LRIDU NADU, 2018. S.12-15. [Adamska O.S. Formulation of the definition of the concept of "regional challenge". Problems of the development of public administration in Ukraine: Mater. scientific-practical conference for between nat. to the 100th anniversary of the introduction of the civil service of Ukraine (April 12-13, 2018, Lviv)/for scientific editor-in-chief V.S. Zahorskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine, Assoc. A.V. Lipentseva. Lviv: LRIDU NADU, 2018. P.12-15.] [in Ukrainian]

7. Hazarian S.V. Teoretychni osnovy antykryzovoho upravlinnia v rehioni. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. 2013. Vyp.2.S.56- 61. [Ghazaryan S.V. Theoretical foundations of anti-crisis management in the region. Public administration: theory and practice. 2013. Issue 2. P.56-61.] [URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_2_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_2_11) [in Ukrainian]

8. Danylyshyn B. yak zabezpechyty ekonomichne zrostantia v umovakh viiny. Ekonomichna pravda. 3 bereznia 2023 roku. [how to ensure economic growth in war conditions. Economic truth. from March 2023] [URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/3/697664](https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/3/697664). [in Ukrainian]

9. I Dynnyk. Reintehratsiia terytorii: suchasni vyklyky ta mozhlyvosti upravlinnia. Synerhiia nauky i biznesu u poviennomu vidnovlenni Khersonshchyny: materialy Mizhnarodnoi nauko-praktychnoi konferentsii (KhNTU, 26-28 kvitnia 2023 r) u 2-kh. t.; T. 2/ za red. O.V.Chepeliuk.-Odesa: Oldi+, 2023. S.78 – 80. [And Dynnyk. Reintegration of territories: modern challenges and management opportunities. The synergy of science and business in the post-war reconstruction of the Kherson Region: materials of the International Scientific and Practical Conference (KHNTU, April 26-28, 2023) in 2. t.; Vol. 2/ edited by O.V. Chepelyuk. - Odesa: Oldi+, 2023. P. 78 – 80.] [in Ukrainian]

10. V.V. Melnyk. Sotsialni i ekonomichni aspekty zabezpechennia zbalansovanoho ekoloho-ekonomichnoho rozvytku v Ukraini. Ekonomika i suspilstvo, 2018. №16 S.169-172. [V.V. Miller. Social and economic aspects of ensuring balanced ecological and economic development in Ukraine. Economy and society, 2018. No. 16, pp. 169-172.] [URL:https://economyandsociety.in.ua/journals/16.ukr/26.pdf](https://economyandsociety.in.ua/journals/16.ukr/26.pdf) [in Ukrainian]

11. Okhrimenko O., Popov R. Povienna vidbudova Ukrainy: potentsial ta stratehiia peretvoren. Ekonomika ta suspilstvo. 2022, (45). [Okhrimenko O., Popov R. Post-war reconstruction of Ukraine: potential and strategy of transformations. Economy and society. 2022, (45).] [URL://https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7) [in Ukrainian]

12. Ekonomichna bezpeka derzhavy: navchalno-metodychni posibnyk / Zhyvko Z.B., Cherevko O.V., Kopytko M.I., Zachosova N.V., Zhyvko M.O., Sereda V.V. Zanora V.O., Biievets A.V.; za red.. Zhyvko Z.V. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu.A., 2019 240 s. [Economic security of the state: educational and methodological manual / Zhivko Z.B., Cherevko O.V., Kopytko M.I.,

УДК 355.13:352.07(045).

Врублевський О.С.,

експерт з питань діяльності старост та співробітництва територіальних громад, директор адміністрації веб-сайту «Староста Профі» (Україна, м. Київ), alexvrubl@ukr.net

ПРИЙНЯТТЯ ГОЛОВОЮ ГРОМАДИ ОДНООСІБНИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НОРМАТИВНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ЗМІСТ

DOI: 10.5281/zenodo.8281151

У статті розглядаються актуальні питання щодо одноосібного прийняття головою громади рішень в умовах воєнного стану, передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Зосереджується увага на нововведеннях, внесених Законом №2259-IX від 12.05.2022, які надають голові громади додаткові повноваження для прийняття рішень у сімох можливих ситуаціях. Зокрема, йдеться про рішення щодо передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або на забезпечення заходів правового режиму воєнного стану; організації надання безоплатної первинної правової допомоги, залучення фізичних чи юридичних осіб приватного права до надання цих послуг; боротьби зі стихійними лихами, епідеміями, епізоотіями та поводження з небезпечними відходами. Зроблено з-поміж інших головний висновок: незважаючи на наявність у голови громади відповідних повноважень, законодавчо визначена конструкція обґрунтування таких рішень практично унеможлиблює їхнє прийняття. Для спростування зробленого висновку пропонується вирішити невеличку вправу у вигляді головоломки із використанням розміщеної у статті таблиці. Поруч з цим, звертається увага голів громад та інших посадовців місцевого самоврядування на особливості вирішення питань, перелік яких визначений у частинах 4 і 5 статті 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Зокрема, пропонується їх вирішувати тим органом (радою чи виконавчим комітетом), до відання якого належить конкретне питання, якщо наявна ситуація та кворум відповідного колегіального органу дозволяють це зробити. Таким чином в дослідженні запропонований аналіз та розв'язання проблеми з одноосібним прийняттям рішень головою громади в умовах воєнного стану, а також показано важливу роль інших органів місцевого самоврядування у вирішенні питань, пов'язаних з таким станом.

Ключові слова: сільський, селищний, міський голова територіальної громади; правовий режим воєнного стану; заходи правового режиму воєнного стану.

Vrublevskiy O.S.,

Expert in the activities of starostas and cooperation of territorial communities, alexvrubl@ukr.net

Head of community`s individual decision-making under martial law: normative and practical aspects

This article examines the pressing issues related to the unilateral decision-making by the head of a community in the conditions of a state of war, as provided by the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law." The focus is on the innovations introduced by Law No. 2259-IX

dated May 12, 2022, which grant the head of a community additional powers to make decisions in seven possible situations. Specifically, this includes decisions regarding the allocation of funds from the respective local budget for the needs of the Armed Forces of Ukraine and/or to support measures of the legal regime of martial law; organizing the provision of free primary legal aid, involving private individuals or legal entities in providing these services; addressing natural disasters, epidemics, epizootics, and the management of hazardous waste.

Among other conclusions, the main observation is drawn: despite the relevant powers vested in the head of a community, the legislatively defined structure for justifying such decisions practically renders their adoption impossible. To refute this conclusion, a small puzzle in the form of a brain-teaser using the table provided in the article is proposed. Additionally, attention is directed towards the heads of communities and other officials of local self-government to the peculiarities of resolving matters listed in sections 4 and 5 of Article 9 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law." In particular, it is suggested that these matters be addressed by the body (council or executive committee) responsible for the specific issue, if the prevailing situation and quorum of the relevant collegial body permit such action. Consequently, the analysis and solution to the issue of unilateral decision-making by the head of a community in the context of a state of war are presented in the research, along with highlighting the significant role of other local self-government bodies in addressing matters related to such a state.

Key words: *village, settlement, city head of a territorial community; legal regime of martial law; measures of the legal regime of martial law.*

Постановка проблеми. Як показує практика, не завжди законодавець може змоделювати усі ймовірні ситуації та ретельно вписати в законі вичерпний перелік повноважень усіх компетентних посадових осіб для оперативного прийняття ними відповідних питань. Особливо це нелегко зробити, коли приймаються закони, що мають врегульовувати правовідносини в умовах воєнного стану чи інших надзвичайних ситуаціях. Не став виключенням у цьому розумінні й Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон №389-VIII) [1], в який після повномасштабної збройної агресії з боку російської федерації довелося вносити точкові зміни. Втім, навіть у ситуації, коли було зрозуміло, яких норм не вистачає для здійснення місцевого самоврядування, насамперед у деокупованих громадах, швидко внесені Законом №2259-IX від 12.05.2022 р. зміни [2], на мою думку, не повною мірою допомогли місцевому самоврядуванню. Хоча частини 4 і 5, якими було доповнено статтю 9 Закону №389-VIII, надали головам громад можливість одноосібно приймати рішення з питань, які в умовах мирного часу належать до компетенції колегіальних органів місцевого самоврядування, встановлені умови для прийняття таких рішень певною мірою поставило під сумнів їхню праворегулювну цінність в цілому. Тож давайте розберемо зміст означених змін, з'ясуємо сутність наявних в їх складі праворегулювних вад, а також вияснимо порядок прийняття головою громади рішень в умовах воєнного стану.

Розпочнемо із змін щодо особливостей здійснення місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найбільш повно тема «Прийняття головою громади одноосібних рішень в умовах воєнного стану: нормативний та практичний зміст» найбільш повно висвітлена саме у Законах України, зокрема:

1) У Законі України Про правовий режим воєнного стану: прийнятий 12.05.2015 № 389-VIII. Він встановлює правовий режим воєнного стану в Україні, зазначає які конкретні рішення голови громади можуть бути прийняті в умовах воєнного стану згідно з цим законом та як вони впливають на місцеве самоврядування.

2) Законі України Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану (№ 2259, прийнятий 12.05.2022). Цей закон вносить зміни до існуючого законодавства для

регулювання функціонування державної служби та місцевого самоврядування під час дії воєнного стану.

3) Законі України Про місцеве самоврядування в Україні (№ 280/97-ВР, прийнятий 21.05.1997). Цей закон регулює питання місцевого самоврядування в Україні загалом.

4) У Проекті Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (законопроект № 7269 від 09.04.2022). Цей законопроект відображає плани внести зміни до закону про правовий режим воєнного стану.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Зважаючи на надану інформацію щодо законів та їх впливу на прийняття рішень головами громади в умовах воєнного стану, можна виділити кілька невирішених частин загальної проблеми:

Обмежені повноваження голів громади в умовах воєнного стану: Хоча закони можуть передбачати додаткові повноваження голів громади в умовах воєнного стану, вони також можуть містити обмеження та умови, які ускладнюють прийняття рішень. Це може виникнути з метою запобігти зловживанню владою чи забезпечити відповідність рішень нормам права.

Правовість прийнятих рішень: Оскільки воєнний стан відмінює деякі звичайні правові процедури, може виникнути питання про законність та правомірність рішень, прийнятих головами громади в умовах воєнного стану. Важливо розглянути, як забезпечити відповідність цих рішень конституційним та міжнародним стандартам.

Роль органів влади та контролю: В умовах воєнного стану можуть виникати ситуації, коли рішення голів громади конфліктують з інтересами вищих органів влади або нормами воєнного стану. Необхідно вивчити, як забезпечити баланс між місцевою владою та централізованою владою, а також як здійснювати контроль за діяльністю голів громади в цей період.

Збереження принципів демократії та прав людини: Важливо врахувати, як забезпечити додержання принципів демократії та прав людини під час воєнного стану, особливо при прийнятті рішень головами громади. Необхідно забезпечити, щоб рішення відповідали основоположним цінностям та нормам права.

Інформаційна прозорість та участь громадян: Умови воєнного стану можуть впливати на доступність інформації та можливість громадян брати участь у процесі прийняття рішень. Важливо розглянути, як забезпечити прозорість та залучення громадян до прийняття рішень в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає в аналізі та дослідженні питань, пов'язаних з прийняттям головами громади одноосібних рішень в умовах воєнного стану, зокрема в контексті законодавчих актів. Стаття спрямована на розкриття невирішених аспектів цього процесу, виявлення проблем, з якими можуть стикатися голови громади та місцеві органи влади під час прийняття рішень в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новоприйнята частина 4 статті 9 Закону №389-VIII визначила (цитую): «У період дії воєнного стану сільський, селищний, міський голова територіальної громади, на території якої не ведуться бойові дії та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення, з обов'язковим інформуванням начальника відповідної обласної військової адміністрації протягом 24 годин, щодо:

1) звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд, у тому числі тих, що були встановлені, але не введені в експлуатацію у встановленому законодавством порядку;

2) обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій. Обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій, здійснюється відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»;

3) демонтажу будівель і споруд, які за результатами обстеження, визначеного пунктом 2 цієї частини, визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей

(крім об'єктів оборонного і спеціального призначення, об'єктів культурної спадщини та об'єктів, на які поширюється дія Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»). Розпорядження про демонтаж таких будівель і споруд вносяться до Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України в Порядку ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва.»

Наступна, тобто частина 5 статті 9 Закону №389-VIII встановила (цитую): «У період дії воєнного стану сільський, селищний, міський голова територіальної громади, на території якої не ведуться бойові дії та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення щодо:

- 1) передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану;
- 2) створення установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, призначення на посади і звільнення з посад керівників таких установ, залучення фізичних чи юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги;
- 3) боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями;
- 4) поводження з небезпечними відходами».

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ! *Визначені у частинах 4 та 5 статті 9 Закону №389-VIII переліки питань, з яких голова громади може одноосібно приймати відповідні рішення є вичерпними і розширеному тлумаченню не підлягають. Це означає, що голова громади в умовах воєнного стану може приймати рішення з питань, що належать до віддання колегіальних органів місцевого самоврядування виключно в рамках тих переліків, які нормативно визначили дві вказані вище норми.*

Якщо порівняти обидві процитовані частини, то не важко буде помітити, що спільним для них є те, що рішення голова громади має приймати виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Щодо відмінностей, то відрізняються вони між собою не лише включеними до їх складу питаннями, але й тим, що голова громади після прийняття рішення з одних питань має обов'язково поінформувати начальника відповідної обласної військової адміністрації протягом 24 годин, а з інших – ні.

ВАЖЛИВО! *Частини 4 і 5 статті 9 Закону №389-VIII визначили обов'язкову вимогу до прийняття головою громади кожного рішення з перелічених у них питань. Сутність цієї вимоги полягає у тому, що рішення з кожного питання мають прийматися виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану.*

Що стосується самої умови для прийняття головою громади рішення в рамках обидвох нормативно визначених переліків, то її сутність, на мою думку, потребує більш ретельного з'ясування. Так, за змістом означених умов прийняття кожного рішення повинно спрямовуватися виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Перелік таких заходів містить частина 1 статті 8 Закону №389-VIII. Що ж це має означати з практичної точки зору для процесу прийняття головою громади кожного із семи можливих рішень та у який спосіб їх потрібно оформлювати? Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – №280/97-ВР) визначив, що голова громади видає розпорядження у межах своїх повноважень (пункт 20 частини 4 статті 42) [3].

НЕОБХІДНО ЗНАТИ! *Повноваження голови громади тут потрібно розуміти у широкому змісті. Це означає, що до повноважень голови громади належать не тільки ті, що визначені Законом №280/97-ВР, але й ті, що передбачені іншими законами. І одним з-поміж них є Закон №389-VIII, який надав голові громади додаткові повноваження з можливістю*

Розпорядження голови громади, як і кожне рішення ради чи виконавчого комітету традиційно містить у своєму змісті три складові частини:

- вступну (назва рішення та правова основа його прийняття);
- описово-мотивувальну (опис фактичних обставин, що потребують вирішення та необхідних юридичних обґрунтувань для прийняття рішення);
- резолютивну (формулювання прийнятого рішення, визначення терміну набрання чинності розпорядженням та кола відповідальних осіб за його виконання).

Враховуючи відносну особливість законодавчо визначеного порядку прийняття головою громади рішень з питань, визначених частинами 4 і 5 статті 9 Закону №389-VIII, пропоную більш детально розглянути описово-мотивувальну частину розпорядження. Такий підхід зумовлений щонайменше тією обставиною, що саме у цій частині розпорядження голови громади окрім наявності фактичних обставин, що спонукають до прийняття конкретного рішення потрібно буде обґрунтувати ще й наявність прямого логічного зв'язку між вирішуваним питанням та тим заходом правового режиму воєнного стану, для здійснення якого приймається відповідне рішення.

Готуючи проект розпорядження, в його описово-мотивувальній частині необхідно буде обґрунтувати щонайменше дві речі в контексті причинно-наслідкових зв'язків, зокрема:

- які фактичні обставини спонукають до прийняття рішення з питань, визначених частинами 4 і 5 статті 9 Закону №389-VIII;
- змістом якого (щонайменше одного) із заходів правового режиму воєнного стану, перелік яких містить стаття 8 Закону №389-VIII, охоплюватиметься питання, з якого приймається рішення.

Простими словами, між тим, що потрібно буде згодом зробити на підставі прийнятого головою громади рішення і тим, що зазначено в одному із пунктів статті 8 Закону №389-VIII має спостерігатися безпосередній логічний зв'язок. Це те завдання, яке потрібно буде виконувати відповідальному посадовцю при підготовці кожного проекту розпорядження з означених питань. Завдання не досить легке. Якщо хтось у цьому сумнівається, пропоную невеличку вправу у вигляді головоломки. Її сутність полягає у наступному. Усі можливі зв'язки між рішеннями голови громади з кожного питання, передбаченого частинами 4 і 5 статті 9 Закону №389-VIII та заходами правового режиму воєнного часу (частина 1 статті 8 Закону №389-VIII) потрібно буде відобразити у правій колонці таблиці навпроти кожного пункту, що вказані у лівій колонці. Це означає, що в праву колонку потрібно буде вписати щонайменше один захід правового режиму воєнного стану з переліку, визначеного частиною 1 статті 8 Закону №389-VIII, який охоплює відповідне питання, що розміщене навпроти у лівій колонці, а також зазначити про сутність логічного зв'язку між пунктами в обидвох колонках.

<i>Найменування рішень голови громади, передбачених частинами 4 і 5 статті 9 Закону №389-VIII</i>	<i>Номер пункту з переліку заходів правового режиму воєнного стану, визначених частиною 1 статті 8 Закону №389-VIII та короткий опис сутності логічного зв'язку із найменуванням рішення голови громади</i>
▶ звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд, у тому числі тих, що були встановлені, але не введені в експлуатацію у встановленому законодавством порядку (пункт 1 частини 4)	
▶ обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій.	

Обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій, здійснюється відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» (пункт 2 частини 4)	
▶ демонтаж будівель і споруд, які за результатами обстеження, визначеного пунктом 2 частини 4 статті 9 Закону №389-VIII, визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей (крім об'єктів оборонного і спеціального призначення, об'єктів культурної спадщини та об'єктів, на які поширюється дія спеціальних законів та відповідних актів Кабінету Міністрів України (пункт 3 частини 4)	
▶ передача коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану (пункт 1 частини 5)	
▶ створення установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, призначення на посади і звільнення з посад керівників таких установ, залучення фізичних чи юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги (пункт 2 частини 5)	
▶ боротьба зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями (пункт 3 частини 5)	
▶ поводження з небезпечними відходами (пункт 4 частини 5)	

ДОВІДКОВО! В первинному варіанті законопроекту №7269 від 09.04.2022 р. [4] передбачався значно ширший перелік питань, з яких голови громад могли приймати відповідні рішення аніж ухвалений українським парламентом у травні ц.р. (із порівняльною таблицею до вказаного вище законопроекту можна ознайомитися тут: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39399>).

Якщо провести порівняльний аналіз кожного із семи пунктів, передбачених частинами 4 і 5 статті 9 Закону №389-VIII із кожним з двадцяти трьох заходів правового режиму воєнного стану, визначених частиною 1 статті 8 Закону №389-VIII на предмет ймовірних причинно-наслідкових зв'язків між ними, то напрошуються деякі умовиводи, а саме:

- безпосередніх (прямих) зв'язків між переважною більшістю питань, з яких голова громади виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення та самими заходами правового режиму воєнного стану, на нормативному рівні принаймні не вбачається;
- якщо чітко слідувати букві закону, то голові громади при прийнятті кожного із семи можливих варіантів рішення буде не те, що важко, а з деяких питань навіть неможливо

віднайти у частині 1 статті 8 Закону №389-VIII захід правового режиму воєнного стану, на здійснення якого потрібно приймати рішення;

• для того, щоб обґрунтувати зв'язок між деякими питаннями, з яких голова громади приймає рішення та із щонайменше одним заходом правового режиму воєнного стану, визначених частиною 1 статті 8 Закону №389-VIII, потрібно мати неабияку творчу фантазію.

***ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!** Якби розробник законопроекту №7269 від 09.04.2022 р. перед його подачею на реєстрацію виконав зазначену вище табличну вправу (простими словами – змодельював би ситуації, які пропонувалося унормувати), то скоріш за все, ми би мали сьогодні децю інші переліки питань, з яких голова громади може приймати рішення та інші умови для їх прийняття, а можливо й без жодних умов взагалі.*

Так, за логікою Закону №389-VIII органи місцевого самоврядування не можуть бути самостійними суб'єктами здійснення заходів правового режиму воєнного стану, а лише можуть залучатися до їх здійснення. Втім, після деокупації територіальних громад виникла проблема щодо наявності правомочного суб'єкта місцевого самоврядування, який міг би оперативно вирішувати питання місцевого значення, спричинені наслідками воєнних дій чи іншими об'єктивними обставинами в умовах воєнного стану, а не з необхідністю вчинення на деокупованих територіях тих чи інших дій, які обов'язково мали б охоплюватися законодавчо визначеними заходами правового режиму воєнного стану.

У зв'язку з цим, на мою думку, постає цілком логічне запитання: чи обов'язково було законодавцю пов'язувати вирішувані головою громади питання із заходами правового режиму воєнного стану? Чи можна було просто визначити переліки питань, які вирішуватиме голова громади в умовах воєнного стану за відсутності можливості їх вирішення наявними в громаді колегіальними органами місцевого самоврядування?

Вважаю, що без жодної шкоди самим заходам правового режиму воєнного стану для прийняття головою громади рішення в контексті розглядуваних законодавчих змін достатньо було б принаймні двох фактичних обставин, а саме:

- наявність питання/проблеми, що потребує невідкладного вирішення;
- з-поміж усіх компетентних суб'єктів місцевого самоврядування найшвидше прийняти необхідне рішення у відповідній ситуації та спрямувати його до виконання зможе тільки голова громади.

Однак, законодавець нормативно визначив децю інший порядок прийняття головою громади рішень в умовах воєнного стану, логіка якого ані в контексті пояснювальної записки до законопроекту №7269 від 09.04.2022, ані самого змісту унесених змін залишається не зовсім зрозумілою. Втім, незважаючи на ту чи іншу незручність такого порядку, його потрібно буде дотримуватися, щонайменше до тих пір, доки він залишатиметься чинним та діятиме введений в Україні воєнний стан.

***ВАЖЛИВО!** Щоб сьогодні голові громади прийняти рішення з одного із питань, переліки яких визначені частинами 4 і 5 статті 9 Закону №389-VIII, то в описово-мотивувальній частині підготовлюваного розпорядження потрібно буде обґрунтувати принаймні дві речі: 1) наявність фактичних обставин, що зумовлюють прийняття відповідного рішення; 2) наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між змістом вирішуваного питання та змістом щонайменше одного із заходів правового режиму воєнного стану, перелік яких встановила частина 1 статті 8 Закону №389-VIII.*

Що стосується праворегулювних вад, які з'явилися у статті 9 Закону №389-VIII після набуття чинності Законом №2259-IX від 12.05.2022 р., то пропоную з'ясувати їх сутність в контексті застосованої нормотворцем законодавчої конструкції. Законодавча конструкція унесених змін до статті 9 Закону №389-VIII полягала у наступному. Так, доповненими частинами 4 і 5 було визначено переліки питань, з яких голова громади може в умовах воєнного стану приймати рішення. Наступними частинами цієї ж статті (7, 8 і 9) більшою чи

меншою мірою унормовується порядок прийняття головою громади відповідних рішень та інші особливості правового характеру.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ! Переліки питань у чинних частинах 4 і 5, з яких голови громад можуть приймати рішення відрізняються від варіанту переліків питань у цих самих частинах, який первинно містив законопроект №7269 від 09.04.2022 р.

В ухваленому варіанті кількість питань, з яких голова громади може приймати рішення зменшилась. У той же час поруч з ними залишилися деякі норми, які визначали порядок прийняття рішень з тих питань та їх юридичні особливості, що не були проголосовані. Наприклад, частина 9 статті 9 Закону №389-VIII унормовує особливості прийняття рішення з питання щодо затвердження тимчасової структури виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, загальної чисельності апарату ради та її виконавчих органів, яке відсутнє у переліках, що визначили частини 4 і 5 в редакції Закону №2259-IX від 12.05.2022 р. Те ж саме можна сказати й про питання щодо «управління майном, що належить до комунальної власності відповідної територіальної громади (крім питань щодо відчуження, у тому числі шляхом приватизації, комунального майна, затвердження містобудівної документації та надання комунального майна в оренду на строк більше одного року)», яке не увійшло до складу частини 5 статті 9 Закону №389-VIII, а його особливості приміром визначаються частиною 8 цієї ж статті. Іншими словами, чинна редакція статті 9 Закону №389-VIII у своєму складі містить щонайменше декілька мертвих норм, що визначають процедурно-юридичні особливості тих питань, з яких сьогодні голова громад в умовах воєнного стану не вправі приймати рішення, а отже, такі норми не можуть бути практично застосованими.

ДОВІДКОВО. В первинному варіанті законопроект №7269 від 09.04.2022 р. частини 4 і 5 статті 9 Закону №389-VIII у своїх переліках сумарно містили дванадцять питань, з яких голова громад міг би приймати необхідні рішення в умовах воєнного стану. Після ухвалення парламентом Закону №2259-IX від 12.05.2022 р. і набрання останнім чинності, кількість означених питань скоротилася до семи (три у частині 4 і чотири у частині 5 статті 9).

Висновки. Підводячи підсумок усьому зазначеному вище, вважаю за необхідне звернути увагу голів громад та тих посадовців, які традиційно готують проекти розпоряджень голови громади на одну обставину. Якщо будь-яке з питань, перелік яких визначили частини 4 і 5 статті 9 Закону №389-VIII можна буде вирішити радою громади чи виконавчим комітетом, а час на прийняття необхідного рішення та/чи інші чинники не виступатимуть головними критеріями у наявній ситуації, то такі рішення варто приймати на засіданнях того колегіального органу місцевого самоврядування громади, до відання якого належить відповідне питання.

Список використаних джерел

1. Закон України Про правовий режим воєнного стану: прийнятий 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: прийнятий 12.05.2022 № 2259. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#n19>
3. Закон України Про місцеве самоврядування в Україні: прийнятий 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (законопроект № 7269 від 09.04.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39399>

References

1. Zakon Ukrainy Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: pryiniaty 12.05.2015 № 389-VIII. [Law of Ukraine On the Legal Regime of Martial Law: adopted on 12.05.2015, No. 389-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

2. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: прийнятий 12.05.2022 № 2259. [Law of Ukraine On Amending Certain Laws of Ukraine regarding the Functioning of the State Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law: adopted on 12.05.2022, No. 2259]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#n19> [in Ukrainian].

3. Закон України Про місцеве самоврядування в Україні: прийнятий 21.05.1997 № 280/97-VR. [Law of Ukraine On Local Self-Government in Ukraine: adopted on 21.05.1997, No. 280/97-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (законпроект № 7269 від 09.04.2022). [Draft Law on Amending the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" (bill No. 7269 as of 09.04.2022)]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39399> [in Ukrainian].

УДК 342.4

Дяченко В.С.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри кібербезпеки, інформаційних технологій та економіки,
Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0002-0055-9256>
(Україна, Київ), dyachenko.v@ukr.net

Дяченко Н.П.,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри кібербезпеки, інформаційних технологій та економіки,
Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0002-4306-7665>
(Україна, Київ), n.diachenko@ukr.net

Кочегаров В.С.,

здобувач вищої освіти Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Україна, Київ)

Безверхий В. А

здобувач вищої освіти Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Україна, Київ)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

DOI: 10.5281/zenodo.8281186

Досліджено організаційно-правові аспекти формування державної політики у сфері інформаційної безпеки. Виявлено, що національна система освіти України готує суттєву, у порівнянні з іншими країнами, кількість фахівців інформаційно-комунікаційних технологій. Досліджено динаміку змін експорту послуг сфери інформаційних технологій та загального експорту послуг в Україні та структуру компаній, що впроваджують інформаційно-телекомунікаційні технології за напрямками діяльності та виявлено, що 57 % з них надають сервісні послуги. У процесі дослідження динаміки змін попиту, пропозиції та медіанної заробітної плати на ринку виявлено тенденції зменшення кількості вакансій, збільшення чисельності бажуючих та тенденцію збільшення медіанної заробітної плати (відповідно

лінії тренду), попри її суттєве зменшення у перші місяці по оголошенню правового режиму воєнного стану. Наголошено, що актуальним напрямом диверсифікації діяльності у сфері інформаційних технологій є ефективно їх використання при проектуванні, модернізації та розробці систем сучасного програмного забезпечення дронів, які, зокрема, використовуються у сільському господарстві при обприскуванні та поливі рослин. Акцентовано, що базовим напрямом диверсифікації діяльності у сфері інформаційних технологій є, актуальний у часи воєнного стану, національний *Military Tech*, актуалізований у 2014 році та вкрай необхідний наразі для створення та обслуговування, зокрема, сил проти повітряної оборони, автоматичних систем наведення та дронів. Наголошено, що уникненню ризиків чи нейтралізації негативних їх наслідків сприятиме науково обґрунтоване поєднання методів прогнозування з інструментами управління ризиками. Вітчизняна економіка в умовах воєнного стану та з огляду на пріоритети її повоєнного розвитку має базуватися на розвитку інноваційних галузей, впровадженні інноваційних проєктів, що сприятиме становленню інноваційної моделі економіки України, динамічному формуванню підприємницького середовища та створить підґрунтя для подальшого сталого економічного розвитку.

Ключові слова: державна політика, інформаційна безпека, інформаційні технології, інформаційно-комунікаційні технології, IT-сфера, публічне адміністрування.

Diachenko V.S.,
Ph.D

*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Cybersecurity, IT and Economics,
Kyiv Institute of Intellectual Property and Law,
National University "Odesa Law Academy"
<https://orcid.org/0000-0002-0055-9256>
(Ukraine, Kyiv), dyachenko.v@ukr.net*

Diachenko N.P.,
Ph.D

*Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor of the Department of Cybersecurity, IT and Economics,
Kyiv Institute of Intellectual Property and Law,
National University "Odesa Law Academy"
<https://orcid.org/0000-0002-4306-7665>
(Ukraine, Kyiv), n.diachenko@ukr.net*

Kochegarov V.S.,

*Student of the Kyiv University of Intellectual Property and Law
National University "Odessa Law Academy"
(Ukraine, Kyiv)*

Bezverkhy V. A

*Student of Kyiv University of Intellectual Property and Law
National University "Odessa Law Academy"
(Ukraine, Kyiv)*

State policy in the sphere of information security

The organizational and legal aspects of the formation of state policy in the field of information security have been studied. It was revealed that the national education system of Ukraine prepares a significant number of information and communication technology specialists compared to other countries. The dynamics of changes in the export of services in the field of information technologies and the general export of services in Ukraine and the structure of companies implementing information and telecommunication technologies by areas of activity were

studied, and it was found that 57% of them provide service services. In the process of researching the dynamics of changes in demand, supply and median wages in the market, the trends of decreasing the number of vacancies, increasing the number of applicants and the tendency of increasing the median wage (according to the trend line) were revealed, despite its significant decrease in the first months after the declaration of the legal regime of martial law. It was emphasized that the actual direction of diversification of activities in the field of information technologies is their effective use in the design, modernization and development of modern drone software systems, which, in particular, are used in agriculture for spraying and watering plants. It was emphasized that the basic direction of diversification of activities in the field of information technology is the national Military Tech, which was relevant during the martial law, updated in 2014 and is currently extremely necessary for the creation and maintenance of, in particular, anti-aircraft forces, automatic guidance systems and drones. It is emphasized that avoiding risks or neutralizing their negative consequences will be facilitated by a scientifically based combination of forecasting methods with risk management tools. The domestic economy in the conditions of martial law and in view of the priorities of its post-war development should be based on the development of innovative industries, the implementation of innovative projects, which will contribute to the formation of an innovative model of the economy of Ukraine, the dynamic formation of the business environment and create the basis for further sustainable economic development.

Key words: *public policy, information security, information technologies, information and communication technologies, IT sphere, public administration.*

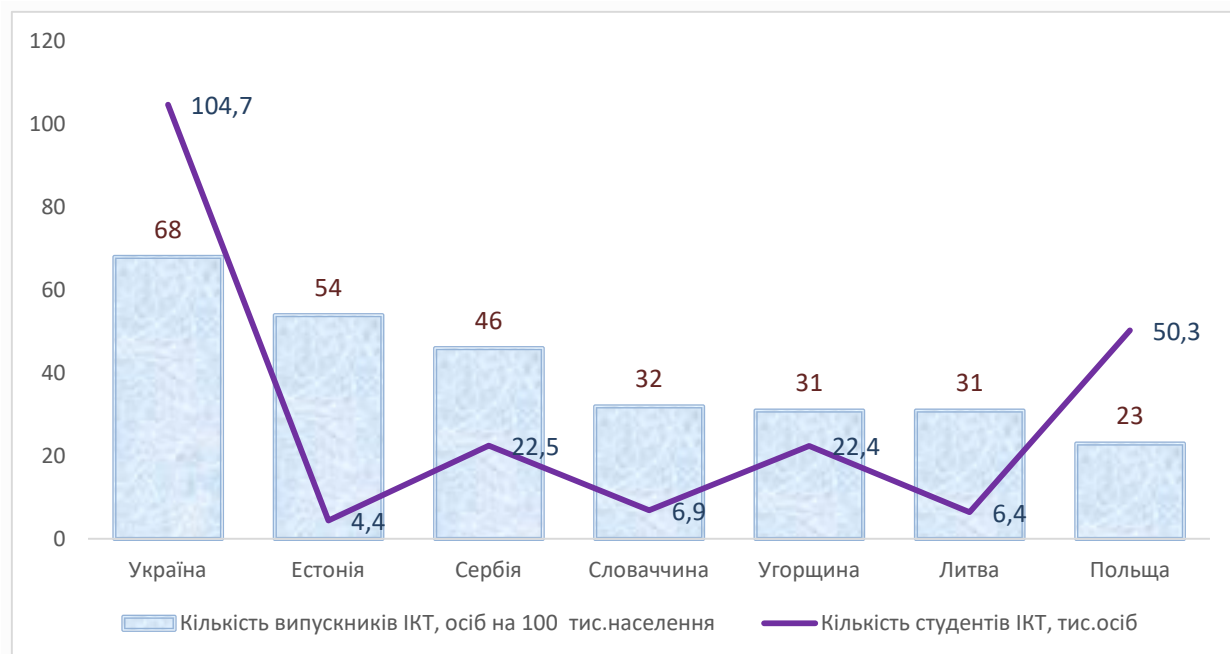
Постановка проблеми. Державна політика у сфері інформатизації, як комплекс політичних, правових, економічних, соціально-культурних і організаційних заходів, спрямованих на встановлення загальнодержавних пріоритетів розвитку інформаційного середовища суспільства та створення умов для переходу країни до інформаційного суспільства, ґрунтується на розвитку інформаційних технологій національних і глобальних телекомунікаційних мереж, відкриває принципово нові можливості організації суспільного життя, економічного розвитку, створення системи ефективного публічного адміністрування та збалансованого розвитку міжнародних відносин.

Державне управління у сфері інформаційних технологій є базовою складовою державної інформаційної політики, впровадження та неперервна модернізація інформаційних технологій інтенсифікує можливості отримання оперативної достовірної інформації, а відтак, надає можливості формування вчасних ефективних управлінських рішень.

Глобальні тенденції впливу на майже на всі процеси суспільного буття зумовили перехід світового суспільства до наступної стадії розвитку – глобального інформаційного суспільства, в якому, на думку Деніела Белла [1], інформація – це стратегічний ресурс трансформаційних змін в суспільстві.

Відповідно до звітів Open Data Maturity 2022 [2], Україна у 2022 році задає тренди з відкриття даних, адже поділяє першість в Європі разом з Кіпром, Данією, Естонією, Ірландією, Італією, Польщею та Іспанією. І ця тенденція зберігається вже другий рік поспіль.

За версією Всесвітньої організації інтелектуальної власності (англ. WIPO), Україна – серед найбільш інноваційних країн (49 місце) у Global Innovation Index 2022 [3]. Національна система освіти України готує суттєву, у порівнянні з іншими країнами, кількість фахівців інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) для ІТ-сфери (мал. 1):

Мал. 1. Кількість студентів ІКТ та кількість випускників ІКТ. Джерело: [4]

У сучасних умовах воєнного стану в Україні особливо гостро постає потреба ефективності публічного адміністрування – своєчасного отримання, систематизації, узагальнення інформації, формування оперативних управлінських рішень, стратегічних передбачень та надання послуг громадянам, що надзвичайно важливо, внутрішньо переміщеним особам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Є велика кількість літератури, яка охоплює широкий спектр джерел, що висвітлюють тему державної політики у сфері інформаційної безпеки в Україні. Основні тематичні аспекти та відображені у публікаціях можуть бути розглянуті так:

1. Національна стратегія інформаційної безпеки: Публікація «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки"» (Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021) розкриває стратегічні підходи до забезпечення інформаційної безпеки країни.

2. ІТ-галузь та інновації: Згадані публікації «Національна система освіти готує суттєву кількість фахівців для ІТ-галузі» та «Ukraine IT Report 2021» дають уявлення про розвиток інформаційних технологій в Україні, а також демонструють важливість ІТ-сектору для економіки.

3. Інновації у військовій сфері: Публікації «У 2022 році український ринок дронів-обприскувачів став №1 у Європі» та «Військові України отримують БПЛА D-80 Discovery та E-300 Enterprise» засвідчують успіхи України у військовому використанні інноваційних технологій.

4. Законодавство та нормативна база: Закони та укази, такі як «Про захист інформації в автоматизованих системах» (Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР) і «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки"» (Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021), вказують на розвиток правової бази для забезпечення інформаційної безпеки.

5. Аналіз ринку праці та вакансій в ІТ-галузі: Публікації «Огляд ІТ-ринку праці, квітень 2023» та «Work.ua» надають інформацію про стан ринку праці в ІТ-сфері та конкуренцію серед кандидатів.

6. Використання геопросторових технологій у військовій сфері: Проект "GIS Art for Artillery" та "Армія SOS" демонструють використання геопросторових технологій для підтримки військової безпеки та допомоги.

7. Заходи щодо покращення інформаційної безпеки: Запровадження системи Delta в Силах оборони та інші заходи, які розглядаються у публікаціях, свідчать про активність уряду в забезпеченні інформаційної безпеки.

8. Технологічні тренди та прогнози: Публікації "Топ 5 технологічних трендів 2023" та "10 прогнозів Gartner для сфери ІТ на 2023 та наступні роки" дають уявлення про те, які технологічні тенденції можуть впливати на інформаційну безпеку.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. На основі оброблених публікацій та літератури, виділяються деякі невирішені або потребуючі уваги аспекти у сфері державної політики у сфері інформаційної безпеки:

Системний підхід до інформаційної безпеки: Важливо створити і реалізувати цілісний підхід до інформаційної безпеки, що враховує не тільки технічні аспекти, але й соціокультурні та геополітичні фактори.

Кадровий потенціал інформаційної безпеки: Розвиток ІТ-галузі вимагає наявності кваліфікованих фахівців з інформаційної безпеки. Важливо розвивати освітні програми та ініціативи для підготовки кадрів у цій сфері.

Моніторинг і реагування на нові загрози: Інформаційні загрози швидко змінюються, тому важливо мати ефективні механізми моніторингу та оперативного реагування на нові виклики.

Законодавче забезпечення: Потрібно розвивати та удосконалювати законодавство, що регулює інформаційну безпеку, зокрема, враховуючи сучасні технології та методики.

Координація між секторами: Забезпечення інформаційної безпеки потребує співпраці між державними органами, приватним сектором, академічною спільнотою та громадськістю.

Захист персональних даних: Зростаючий обсяг персональних даних в Інтернеті вимагає забезпечення їхньої конфіденційності та захисту від зловживань.

Захист критичних інфраструктур: Важливо розробити та впровадити ефективні стратегії захисту критичних інфраструктур, які можуть бути ціллю для кібератак.

Впровадження інновацій військовими: Використання новітніх технологій, таких як дрони та геопросторові системи, відкриває нові можливості для військової діяльності, але потребує забезпечення їхньої безпеки та ефективного використання.

Міжнародна співпраця: Інформаційна безпека не зупиняється на кордонах, тому важливо співпрацювати з іншими країнами для обміну досвідом та спільного протидії загрозам.

Підвищення обізнаності громадськості: Необхідно активно працювати над підвищенням обізнаності громадськості щодо ризиків інформаційної безпеки та способів їхнього уникнення.

Метою нашого дослідження є виявити тенденції у сфері інформаційних технологій (далі – ІТ) та окреслити окремі аспекти державного управління у сфері інформаційних ресурсів в Україні в умовах воєнного стану.

Матеріали і методи. Загальний методичний підхід даного дослідження обумовлюється підтвердженою світовим економічним розвитком тенденцією впливу інформаційних технологій на оперативність обміну інформацією, ефективність суб'єктів підприємницької діяльності та державних установ, а відтак, на економічний розвиток держави.

Використані методи даної розвідки базуються на відомому діалектичному підході до вивчення економічних явищ, а саме: загальні методи (аналіз та синтез у поєднанні з методами абстрагування та узагальнення використано у процесі дослідженні наявного стану ІТ-сфери та при формулюванні висновків) та спеціальні економіко-статистичні методи (аналіз динамічних рядів при виявленні наявних трендів та ідентифікації динаміки їх змін, порівняння для виявлення тенденцій).

Матеріали, використані у процесі дослідження, були отримані переважно з інформаційних джерел, які оприлюднили інформацію стосовно стану інноваційної діяльності, а саме: Всесвітня організація інтелектуальної власності, американського видання «Forbes», щорічного звіту Європейського порталу даних Open Data Maturity Report.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні базові питання правових відносин щодо захисту інформації в автоматизованих системах врегульовуються Законом України [5] з 1994 року і по теперішній час, водночас, з урахуванням актуальних викликів та загроз [6] гостро постає потреба захисту національних інформаційних ресурсів, як складової інформаційної безпеки України. На період дії правового режиму воєнного стану деякі конституційні права громадян щодо доступу до публічної інформації обмежено.

Інформаційні технології (далі – ІТ) в Україні – провідний напрямок надання експортних послуг. Зокрема, упродовж 2021 року ІТ галузь демонструвала сталу позитивну динаміку експорту послуг, за результатами року сума експорту становила 6,5 млрд дол., що на 36% більше, ніж у 2020 році (5 млрд дол.) [7].

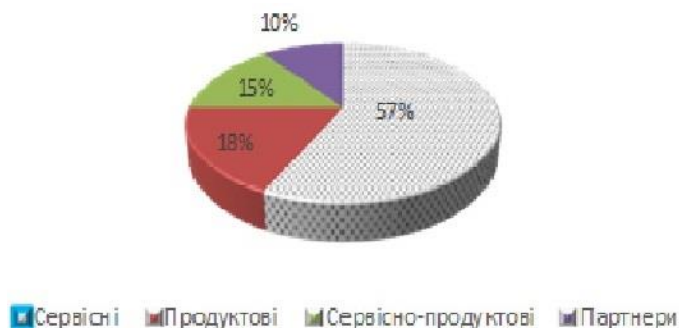
ІТ-експорт завжди становив значну частину загального експорту послуг України, зокрема, у січні 2022 року – 38 % та демонстрував динаміку суттєвого зростання: у лютому в порівнянні з січнем він зріс майже на 31,3% (рис. 2):

Малюнок. 2. Динаміка змін ІТ-експорту послуг і загального експорту послуг в Україні, впродовж січня-жовтня 2022 року, млрд дол. Джерело: [7]

У зв'язку з введенням у лютому 2022 року воєнного стану загальний експорт послуг у березні місяці скоротився на 41 %. Водночас, ІТ-експорт скоротився на 38 %, при цьому становив 52 % у складі загального експорту послуг України. І хоча в наступні місяці прослідковується тенденція до відновлення, однак, ІТ експорт не досягає навіть рівня січня 2022 року, не зважаючи на задіяні диверсифікаційні механізми, які забезпечили позитивні показники. У першому кварталі 2023 року експорт ІТ-послуг з України знизився на 16 % (\$1,68 млрд) порівняно з аналогічним періодом 2022 року, частка ІТ в експорті послуг становила 43 % [8].

Відповідно до звіту Ukraine IT Report 2022 [7], у 2022 році в ІТ сфері працювали 82 000 спеціалістів та, в порівнянні з попереднім роком, ІТ компаній стало більше на 26 % (на 120). Водночас, з січня по жовтень 2022 року ІТ-експорт в Україні зріс на 0,5 млрд дол. у порівнянні з тим же періодом 2021 року. Зокрема, у жовтні 2022 року вітчизняний ІТ експорт послуг становив 45 % національного експорту послуг.

У 2022 році найбільшу частку серед ІТ компаній становили сервісні компанії (мал. 3):

Малюнок. 3. Структура ІТ компаній за напрямками діяльності. Джерело: [10].

Низхідна динаміка ефективності діяльності у ІТ сфері, у порівнянні з січнем 2022 року, обумовлена, зокрема, міграційними тенденціями. За час правового режиму воєнного стану, відповідно до інформації Львівського ІТ Кластеру [9] виїхали 57 000 спеціалістів. Водночас, навіть за таких екстремальних умов, відповідно до інформації Forbes, 80% ІТ спеціалістів залишились в Україні, 2,5 % з них – у лавах Збройних Сил України.

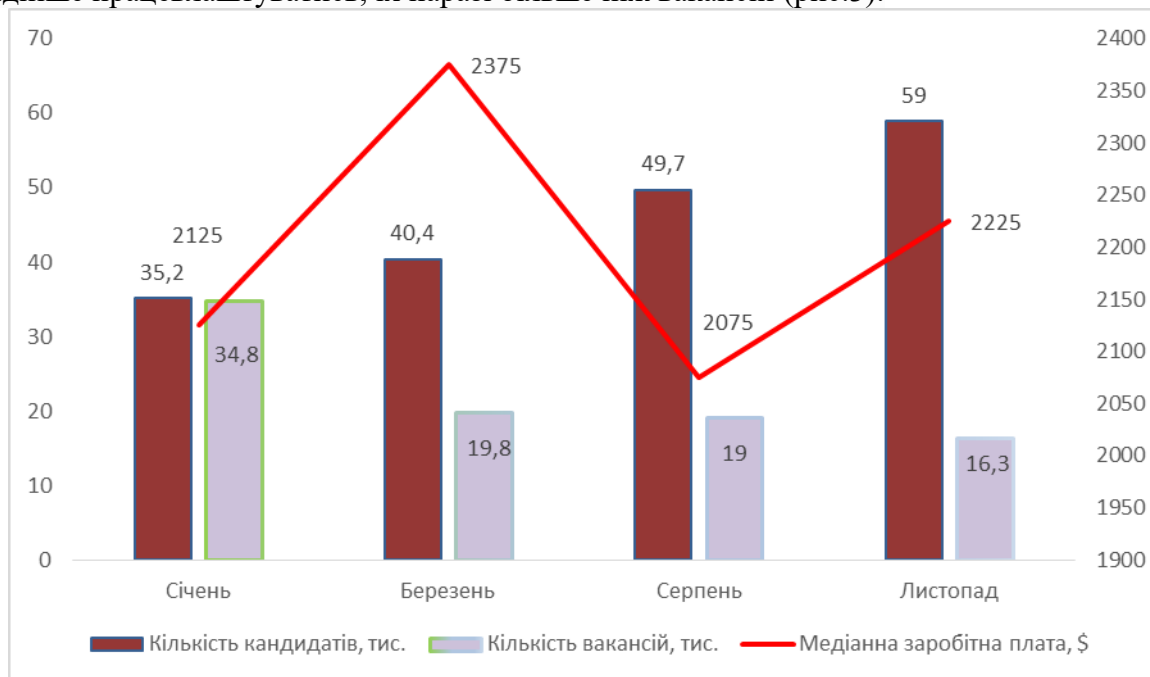
Ключовою якістю української ІТ сфери, особливо в умовах воєнного стану, є адаптивність, серед основних інструментів якої є:

- локалізація ІТ-бізнесу в західних регіонах України;
- диверсифікація діяльності;
- розширення бізнесу за межами держави.

За час воєнного стану вітчизняні компанії відкрили понад 30 нових закордонних офісів [10], зокрема, у Західній Європі, найбільше у Польщі, Німеччині та Румунії, водночас, є і в Дубаї, Вірменії, Бразилії та Колумбії.

Ці тенденції демонструють процеси глобалізації національної сфери ІТ.

У зв'язку з виїздом за кордон частини спеціалістів в ІТ галузі, на ендogenous ринку ІТ-праці з'явилися додаткові вакансії, так у місті Києві станом на 26 лютого 2023 року їх 1315 [12], однак, умови передбачають наявність стажу у даній сфері щонайменше 2 роки, тому світчерам, як спеціалістам інших галузей, що отримали знання чи освіту з ІТ, набагато складніше працевлаштуватись, їх наразі більше ніж вакансій (рис.3):

Мал.4. Динаміка змін попиту, пропозиції та медіанної заробітної плати на ринку ІТ-праці. Джерело: [12]

Актуальним напрямом диверсифікації діяльності у сфері інформаційних технологій є ефективне їх використання при проектуванні, модернізації та розробці систем сучасного програмного забезпечення дронів.

У 2022 році український ринок дронів-обприскувачів став №1 у Європі [14]. Зростає попит на дрони у сільському господарстві, дронами-обприскувачами у 2022 році обробили 1,2 млн га, що на 20 % більше, ніж у попередньому році. Такі тенденції збережуться й у 2023 році, адже, для обслуговування дронів необхідно майже у двадцять разів менше пального та води та майже на 30 % препарату при внесенні пестицидів у порівнянні з наземною технікою. Важливою перевагою при використанні дронів у сільському господарстві є уникнення пошкодження рослин при їх обприскуванні.

Розширення сфери використання дронів сприяє формуванню додаткових робочих місць, зокрема завдяки експлуатації дронів-обприскувачів у 2021 році, створено понад 1 тис. робочих місць в аграрних регіонах України.

Базовим напрямом диверсифікації діяльності у сфері інформаційних технологій став актуальний у часи воєнного стану національний Military Tech, актуалізований у 2014 році та вкрай необхідний наразі для створення та обслуговування, зокрема, сил проти повітряної оборони, автоматичних систем наведення та дронів.

У сфері стримування, оборони та наступу характерним є динамічний розвиток і застосування інформаційних комунікацій та технологій, у результаті яких з'явилося високоточне кероване озброєння, яке забезпечило, зокрема, й можливість ведення так званих мережевих воєнних дій.

Серед найпопулярнішого програмного забезпечення, що застосовується для потреб Збройних Сил України варто відмітити:

- GIS Art for Artillery [14] – автоматизовану систему військового управління, яка, зокрема, використовується для координації артилерійських ударів;

- програмне забезпечення для планування, розрахунків та орієнтування «Кропива», що розробили волонтери «Армії SOS» [15], чим зробили вагомий внесок у забезпечення боєздатності Збройних сил України;

- автоматизовану систему Центру оперативного керування бойовими діями «Дзвін-АС», взяту на озброєння 6 грудня 2022 року [16], яка сприятиме забезпеченню ефективності логістики, а відтак, веденню бойових дій;

Трендом безумовно є дрони – безпілотні літальні апарати (далі – БПЛА), за час воєнного стану взято на озброєння взято близько десятка вітчизняних БПЛА, зокрема, безпілотник E-300 Enterprise, дрон з корисним навантаженням у 300 кг, безпілотник D-80 Discovery дрон з корисним навантаженням у 80 кг та інші [17].

- систему «Delta», рішення про впровадження якої в Силах оборони Уряд схвалив 3 лютого 2023 року [19]. Це – платформа ситуаційної обізнаності, створена Центром інновацій та розвитку оборонних технологій Міністерства оборони України, розміщена, зокрема, в хмарі поза межами України, чим забезпечує ефективність захисту від ракет, запущених з віддалених територій та кібератак.

Формування інформаційної безпеки в умовах воєнного стану, як комплексної політико-правової та практичної діяльності органів владних повноважень, спрямованих на захист держави, суспільства та людини повинно відбуватись з дотриманням принципів актуальності, системності та верифікації.

Висновки. У період воєнного стану державна інформаційна політика щодо забезпечення ефективності інформаційної політики повинна формуватись з дотриманням принципу багаторівневого захисту та ґрунтуватись на узгоджених діях та плідній співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, ЗМІ та інститутів громадянського суспільства.

Важливими технологічною тенденцією сучасності є використання інформаційних технологій, що імітують реальність (від віртуальної та доповненої до змішаної), зокрема у сфері медицини, шоу-бізнесу та інших сферах.

Посеред технологічних трендів 2023 року варто виокремити:

- Розширену реальність (англ. Augmented reality, AR) – тренд, що об'єднує технології, які імітують реальність від віртуальної, доповненої чи змішаної. Технологія користується популярністю не лише у геймерів, а й у фахівців медичної сфери та багатьох сфер бізнесу, адже створює реальність без будь-якої матеріальної присутності.

- Граничні обчислення (англ. Edge Computing), які використовують для термінової обробки великий масив даних. Суттєвою перевагою є можливість здійснювати операції з віддалених від офісів місць розташування.

- Блокчейн (англ. Blockchain), як технологія, яка передбачає лише доповнення попередніх блоків даних, що унеможлиблює зміну даних чи їх вилучення, а, відтак, нівелюється потреба контролю чи перевірки за станом раніше внесеної інформації.

- Розумні пристрої (англ. Smart devices) – роботи зі штучним інтелектом покликані полегшити, зокрема, щоденну домашню працю та зробити наше життя комфортним [19].

– Метавесвіт (англ. Metauniverse), як надання можливостей віртуального шопінгу, віртуальних подорожей, віртуальної соціалізації, навчання VR чи промисловий метавесвіт, більше відомий як Індустрія 5.0, що пропонує реальній економіці цифрову/віртуальну репрезентацію об'єктів, активів чи виробничих приміщень. Віртуальні офіси, які у часи пандемії та воєнного стану надали можливість продовжити діяльність компаніям, посприяли усуненню потреби оренди приміщення під офіс, а відтак, перетворили невизначеність на можливість для інноваційної діяльності. До 2027 року віртуальні робочі простори забезпечать 30 -ти відсоткове зростання інвестицій компаній у технології метавесвіту [20], що посприяє переосмисленню підходів до організації підприємницької та офісної діяльності та актуалізує потребу виявлення, ідентифікації, оцінки ризиків та загроз в ІТ-проектах.

Уникненню ризиків чи нейтралізації негативних їх наслідків сприяє науково обґрунтоване поєднання методів прогнозування з інструментами управління ризиками, зокрема:

- системний моніторинг ендogenousного й екзогенного інформаційного простору;
- ідентифікація та ґрунтовний аналіз дестабілізуючих чинників та загроз;
- розробка плану протидії дестабілізуючим екзогенним інформаційним впливам;
- упровадження систем захисту від кібератак;
- імплементація механізмів інформаційної політики щодо виявлення та нейтралізації загроз національним інтересам та національній безпеці України у інформаційній сфері.

Вітчизняна економіка в умовах воєнного стану та з огляду на пріоритети її повоєнного розвитку має базуватися на розвитку інноваційних галузей, впровадженні інноваційних проєктів, що сприятиме становленню інноваційної моделі економіки України, динамічному формуванню підприємницького середовища та створить підґрунтя для подальшого сталого економічного розвитку.

Інформаційна безпека, як стан захищеності систем обробки та зберігання інформації, що забезпечує конфіденційність, доступність та цілісність інформації, її використання в інтересах громадян, формується шляхом упровадження комплексу заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації від несанкціонованого доступу чи знищення, є передумовою ефективності діяльності підприємств, установ, організацій, а відтак, держави.

Список використаних джерел

1. Bell, Daniel, (ed.), *Toward the Year 2000*. (Boston: Houghton Mifflin, 1968.) *Open Data Maturity 2022*. URL: <https://data.europa.eu/en/publications/open-data-maturity/2022>
2. *Global Innovation Index 2022* [GL]. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/
3. Національна система освіти готує суттєву кількість фахівців для ІТ-галузі. URL: <http://surl.li/jnlwv>
4. Про захист інформації в автоматизованих системах. Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/162730_594986.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки". Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>
6. *Ukraine IT Report 2021*. URL: <https://reports.itukraine.org.ua/en>
7. Експорт ІТ-послуг у січні – березні становив \$1,7 млрд. Це на 16% менше, ніж у першому кварталі минулого року. URL: <https://forbes.ua/news/eksport-it-poslug-u-sichni-berezni-stanoviv-17-mlrd-tse-na-16-nizh-u-pershomu-kvartali-minulogo-roku-28042023-13370>
8. Львівський ІТ Кластер. URL: <https://itcluster.lviv.ua/dohid-vid-eksportu-v-ukrayinskyh-it-kompanij-vyris-na-5-popry-povnomasshtabnu-vijnu/>.
9. Огляд ІТ-ринку праці, квітень 2023: найнижча за три роки кількість вакансій на DOU і рекордна конкуренція серед кандидатів. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-job-market-april-2023/?from=header>.
10. *Work.ua*. URL: <https://www.work.ua/jobs-kyiv-it/>.

11. Огляд IT-ринку праці, квітень 2023: найнижча за три роки кількість вакансій на DOU і рекордна конкуренція серед кандидатів. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-job-market-april-2023/?from=header>.
12. У 2022 році український ринок дронів-обприскувачів став №1 у Європі. URL: <https://rubryka.com/2023/02/26/u-2022-rotsi-ukrayinskyj-rynok-droniv-obpryskuvachiv-stav-1-u-yevropi/>
13. GIS Art for Artillery. URL: <https://gisarta.org/en/>
14. Армія SOS. URL: <https://armysos.com.ua/uk/>
15. Система управління “Дзвін-АС” стала на озброєння України. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/systema-upravlinnya-dzvin-as-stala-na-ozbroennya-ukrayiny/>.
16. Військові України отримують БПЛА D-80 Discovery та E-300 Enterprise. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/vijskovi-ukrayiny-otrymayut-bpla-d-80-discovery-ta-e-300-enterprise/>.
17. Уряд ухвалив рішення щодо запровадження системи Delta в Силах оборони. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-shchodo-zaprovadzhennia-systemy-delta-v-sylakh-oborony?fbclid=IwAR3xfSFqUMd-2lvfouj_yTUHKkk9N489OWEGArvRM9CjZmRFX6XwH34qjuE
18. Топ 5 технологічних трендів 2023. URL: <https://production-ready.dev/2023/01/5-it-trendiv-2023/>
19. 10 прогнозів Gartner для сфери IT на 2023 та наступні роки. URL: <https://www.imena.ua/blog/10-gartner-it-predictions-for-2023/>.

References

1. Bell, Daniel, (ed.), Toward the Year 2000. (Boston: Houghton Mifflin, 1968.). Open Data Maturity 2022. URL: <https://data.europa.eu/en/publications/open-data-maturity/2022> [in English].
2. Global Innovation Index 2022 [GL]. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022 [in English].
3. Natsionalna systema osvity hotuie suttievu kilnist fakhivtsiv dlia IT-haluzi [The national education system prepares a significant number of specialists for the IT industry]. URL: <http://surl.li/jnlwv>. [in Ukrainian]
4. Pro zakhyst informatsii v avtomatyzovanykh systemakh. Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 1994 roku № 80/94-VR [On the protection of information in automated systems. Law of Ukraine dated July 5, 1994, No. 80/94-VR]. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/162730_594986 [in Ukrainian]
5. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku "Pro Stratehiu informatsiinoi bezpeky". Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 roku № 685/2021. [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021, "On the Strategy of Information Security." Decree of the President of Ukraine dated December 28, 2021, No. 685/2021]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> [in Ukrainian]
6. Ukraine IT Report 2021. URL: <https://reports.itukraine.org.ua/en> [in English].
7. Eksport IT-poslug u sichni – berezni stanoviv \$1,7 mlrd. Tse na 16% menshe, nizh u pershomu kvartali mynuloho roku. [Exports of IT services amounted to \$1.7 billion in January-March, which is 16% less than in the first quarter of the previous year]. URL: <https://forbes.ua/news/eksport-it-poslug-u-sichni-berezni-stanoviv-17-mlrd-tse-na-16-nizh-u-pershomu-kvartali-minulogo-roku-28042023-13370> [in English].
8. Lvivskiy IT Klaster [Lviv IT Cluster]. URL: <https://itcluster.lviv.ua/dohid-vid-eksportu-v-ukrayinskyh-it-kompanij-vyris-na-5-popry-povnomasshtabnu-vijnu/>. [in Ukrainian]
9. Ohliad IT-rynku pratsi, kviten 2023: nainyzhcha za try roky kilnist vakansii na DOU i rekordna konkurentsia sered kandydativ. [Overview of the IT labor market, April 2023: the lowest number of vacancies in three years on DOU and record competition among candidates]. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-job-market-april-2023/?from=header>. [in Ukrainian]
10. Work.ua. URL: <https://www.work.ua/jobs-kyiv-it/>. [in Ukrainian]

11. Ohliad IT-rynku pratsi, kviten 2023: nainyzhcha za try roky kilkist vakansii na DOU i rekordna konkurentsia sered kandydativ. [Overview of the IT labor market, April 2023: the lowest number of vacancies in three years on DOU and record competition among candidates]. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-job-market-april-2023/?from=header>. [in Ukrainian]
12. U 2022 rotsi ukrainskyi rynek droniv-obpryskuvachiv stav №1 u Yevropi [In 2022, the Ukrainian market of drone sprayers became No.1 in Europe]. URL: <https://rubryka.com/2023/02/26/u-2022-rotsi-ukrayinskyj-rynok-droniv-obpryskuvachiv-stav-1-u-yevropi/> [in Ukrainian]
13. GIS Art for Artillery. URL: <https://gisarta.org/en/> [in English].
14. Armii SOS. [Army SOS]. URL: <https://armysos.com.ua/uk/> [in Ukrainian]
15. Systema upravlinnia "Dzvin-AS" stala na ozbroiennia Ukrainy [The "Dzvin-AS" management system has been adopted by Ukraine]. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/systema-upravlinnya-dzvin-as-stala-na-ozbroiennya-ukrayiny/>. [in Ukrainian]
16. Viiskovi Ukrainy otrymaiut BPLA D-80 Discovery ta E-300 Enterprise [Ukrainian military will receive D-80 Discovery and E-300 Enterprise UAVs]. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/vijskovi-ukrayiny-otrymayut-bpla-d-80-discovery-ta-e-300-enterprise/>. [in Ukrainian]
17. Uriad ukhvalyv rishennia shchodo zaprovadzhennia systemy Delta v Sylakh oborony. Uriadovi portal [The government approved the introduction of the Delta system in the Armed Forces. Government portal]. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-shchodo-zaprovadzhennia-systemy-delta-v-sylakh-oborony?fbclid=IwAR3xfSFqUMd-2lvfouj_yTUHKkk9N489OWEGArvRM9CjZmRFX6XwH34qjuE [in Ukrainian]
18. Top 5 tekhnolohichnykh trendiv 2023 [Top 5 technology trends in 2023]. URL: <https://production-ready.dev/2023/01/5-it-trendiv-2023/> [in Ukrainian]
19. 10 prohnoziv Gartner dlia sfery IT na 2023 ta nastupni roky [Gartner predictions for the IT sphere in 2023 and beyond]. URL: <https://www.imena.ua/blog/10-gartner-it-predictions-for-2023/> [in Ukrainian]

УДК 614.78 (79)

*Зелінський С.Е.,
доктор наук з державного управління, доцент,
директор регіонального центру підвищення кваліфікації
Кіровоградської області,
s_zel@ukr.net*

ВОДНА БЕЗПЕКА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

DOI: 10.5281/zenodo.8281239

Сьогодні близько 2 млрд людей у світі позбавлені доступу до безпечної питної води. В умовах сучасних збройних конфліктів та військових операцій водні ресурси та споруди дедалі частіше стають мішенями нападів або самі використовуються як засоби ведення війни. Дефіцит води особливо гостро відчувається на фоні швидкого демографічного зростання та кліматичних змін. Забруднення джерел питного водопостачання, низький рівень водопідготовки підвищують актуальність проблем водної безпеки України, яка пов'язана з усіма аспектами національної безпеки.

Водна драма, що сьогодні спостерігається в світі, торкнулася і України, коли питання водозабезпечення та водної безпеки стали вкрай актуальними в умовах війни з російським агресором і в деяких містах нагадує «водний геноцид».

Закономірно, що новою глобальною тенденцією сучасного розвитку є перетворення водних ресурсів на основні стратегічні ресурси, які дедалі частіше стають предметом міжнародних конфліктів, збройних зіткнень і навіть збройних конфліктів.

Ключові слова: *водна безпека, екологічний паспорт, гранично допустимі концентрації, питна вода, поверхневі і підземні води, показники водної безпеки.*

Zelinskyi S.E.,

*Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor,
Director of the Regional Center for Advanced Training
of the Kirovograd Region
s_zel@ukr.net*

WATER SECURITY OF THE REGIONS OF UKRAINE AND TERRITORIAL COMMUNITIES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE AND POST-WAR RECONSTRUCTION

Today, approximately 2 billion people worldwide lack access to safe drinking water. In the context of modern armed conflicts and military operations, water resources and facilities are increasingly becoming targets of attacks or are even used as instruments of warfare. The water scarcity issue is particularly acute against the backdrop of rapid population growth and climate change. Pollution of drinking water sources and inadequate water treatment further highlight the relevance of water security problems for Ukraine, which are intertwined with all aspects of national security.

The global water crisis observed in the world has also affected Ukraine. The question of water supply and water security has become extremely pertinent amid the war with the Russian aggressor, and in some cities, it resembles a "water genocide."

Naturally, the transformation of water resources into essential strategic assets has emerged as a new global trend in contemporary development. These resources are increasingly becoming subjects of international conflicts, armed clashes, and even armed conflicts themselves.

Keywords: *water safety; ecological passport; maximum permissible concentrations; drinking water; surface and underground waters; water safety indicators.*

Постановка проблеми. Водопостачання є центральною ланкою економічного та соціального розвитку: воно має життєво важливе значення для підтримки здоров'я, вирощування продуктів харчування, виробництва енергії, раціонального природокористування, економічного розвитку та створення нових робочих місць. Крім того, водна безпека є невід'ємним елементом досягнення цілей сталого розвитку (ЦСР) до 2030 року [13]. Світ не зможе вирішувати завдання у сфері сталого розвитку XXI століття, а саме розвиток людського потенціалу, створення придатних для життя міст, протидія кліматичним змінам, забезпечення продовольчої та енергетичної безпеки, без покращення системи управління водними ресурсами та забезпечення доступу до надійних послуг у водопостачанні та каналізації.

До середини XXI століття людству доведеться знайти способи, щоб виробляти в 1,5 рази більше продуктів харчування і вдвічі збільшити виробництво енергії. А це, безумовно, напряму пов'язано з питаннями водозабезпечення і водопостачання.

У низці сучасних збройних конфліктів зростає тенденція щодо використання водних ресурсів та інфраструктури як цілей нападів або засобів ведення війни, особливо в міських умовах. Міжнародні зусилля з підтримки миру та безпеки мали б передбачати ефективну політику захисту водної інфраструктури від усіх нападів, включаючи терористичні акти, та приділяти особливу увагу гуманітарним потребам цивільного населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні десятиліття питання водної безпеки та водопостачання активно розглядаються в роботах зарубіжних (Грей Д., Мюллер М., Садофф К., Авакян А, Вендров С., Воропаєв Г., Данилов-Данильян В., Львович М., Широков В.) і вітчизняних (Гребінь В., Голюков А., Гриценко А., Гучев М., Живко З., Левковська Л., Левківський С., Лютницький С., Навроцький В., Падун М., Ромащенко М., Сніжко С., Стадник М., Сундук А., Шевчук С., Шевченко А., Чунар'єв О., Яцюк М., Яцик А.) науковців і дослідників.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Вивчаючи джерельну базу та літературу, можна виділити такі невирішені частини загальної проблеми:

Інфраструктура водопостачання та стічних вод: Важливо розробити стратегію для забезпечення безперебійного водопостачання та відведення стічних вод навіть під час воєнного стану та післявоєнного відновлення

Стратегії з водоспоживання: Під час воєнного стану і післявоєнного відновлення важливо розробити стратегії ефективного використання водних ресурсів та збереження їх для майбутніх поколінь.

Санітарні умови та гігієна: Забезпечення належних санітарних умов та гігієни в умовах воєнного стану є важливим аспектом для збереження здоров'я населення.

Співпраця з партнерами: Важливо співпрацювати з міжнародними організаціями та партнерами для забезпечення належної водної безпеки під час воєнних конфліктів та відновлення.

Інформаційна свідомість громад: Необхідно підвищити обізнаність громад щодо важливості збереження водних ресурсів та правильного використання водних послуг навіть в умовах кризи.

Забезпечення довгострокової стійкості: Після воєнного конфлікту важливо розробити плани для довгострокового відновлення та забезпечення водної безпеки на регіональному рівні.

Забезпечення якості води: Під час воєнного стану може збільшитися ризик забруднення водних джерел, тому важливо забезпечити контроль якості води та доступ до безпечної питної води

Конфлікт і доступ до водних ресурсів: Важливо розробити стратегії та механізми вирішення конфліктів щодо доступу до водних ресурсів між різними громадами та територіями.

Співпраця з органами влади: Важливо забезпечити співпрацю з органами влади та місцевими органами самоврядування для забезпечення водної безпеки та відновлення після конфлікту.

Мета статті – оцінити стан водозабезпечення населення та водопостачання населених пунктів, а також визначити фактори водної безпеки територіальної громади в умовах післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу.

Забезпеченість водними ресурсами і вплив військової агресії. На думку вчених і експертів, вже до початку 2030 року за існуючої практики використання наявних запасів води людство зіткнеться з 40%-им дефіцитом її прогнозованого попиту. Сьогодні 70% світового водозабору йде на сільське господарство, а до 2050 року знадобиться збільшення сільськогосподарського виробництва на 60% та збільшення забору води на 15%. Потрібно буде більше води і для виробництва електроенергії, хоча вже зараз понад 1,3 млрд людей все ще не мають доступу до джерел електроенергії. До 2025 року близько 1,8 млрд людей житимуть у регіонах чи країнах з абсолютним дефіцитом води.

Незважаючи на вражаючі успіхи, які досягнуто за останні кілька десятиліть, 2,4 млрд людей в наші дні не мають доступу до вдосконалених об'єктів гігієни та санітарії. Принаймні 663 млн людей не мають доступу до чистої питної води. Низький рівень санітарії, водопостачання та гігієни призводять до 675 тис. випадків передчасної смерті на рік, а щорічні економічні втрати деяких країн досягають до 7% ВВП.

До 2030 року 47% населення Землі відчуватиме гостру нестачу води. Вода вже найближчим часом може стати важливішою за нафту або газ. Попит на прісну воду, за оцінками Американського інституту населення (Population Institute), перевищує пропозицію на 17%.

Нестачу водних ресурсів у світі намагаються компенсувати за рахунок підземного видобутку, який за останні 50 років виріс майже втричі і неабияк виснажує підземні водні горизонти.

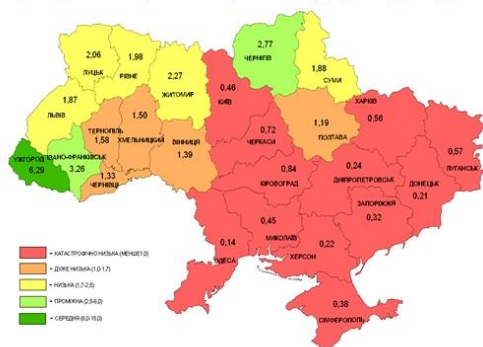
За запасами доступних для використання водних ресурсів Україна належить до малозабезпечених країн. Водозабезпеченість у розрахунку на душу населення – один із важливих показників, який також може впливати на прийняття рішень з управління водними ресурсами (табл. 1) [2]. За цим показником Україна перебуває на 111 місці серед 152 країн світу, а серед 20 європейських країн посідає 17 місце.

За даними Інституту водних проблем і меліорації загальна картина розподілу водних ресурсів показана на мал. 1 [12].

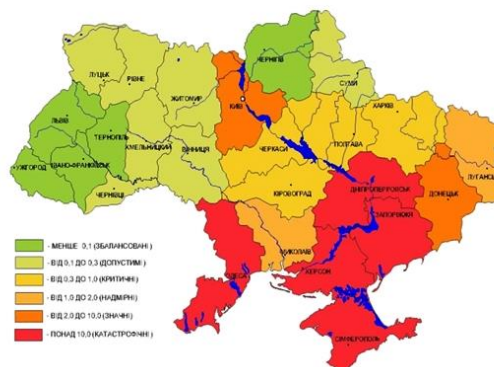
Таблиця 1. Забезпеченість водними ресурсами деяких країн

Країна	Забезпеченість (в тис. м ³ / рік)	Країна	Забезпеченість (в тис. м ³ / рік)
Ісландія	550	Австрія	9
Гайана	316	Україна	3
Папуа-Нова Гвінея	170	Франція	3
Канада	87	Японія	3
Норвегія	77	ФРН	2
Нова Зеландія	75	КНР	2
Перу	66	Індія	2
Бразилія	42	ПАР	1
Росія	32	Єгипет	0,7
Австралія	22	ОАЕ	0,03
США	10	Кувейт	0,007

Забезпеченість регіонів України за місцевими водними ресурсами (тис.м³/рік на одну людину)

Дисбаланс між потребою у водних ресурсах та забезпеченістю ними для різних регіонів України

Мал. 1. Забезпеченість регіонів України водними ресурсами. Джерело: [3]

Клімат в Україні набуває тропічних ознак з тривалими бездошовими періодами, падінням рівня ґрунтових вод та масовим пересиханням дрібних річок та колодязів. За прогнозами, протягом наступних 30 років слід очікувати на подальше зростання дефіциту прісної води, а після 2050 року Україна може навіть перейти до її імпорту.

В одному із досліджень [3] українські науковці проаналізували, як змінюватимуться річки України за двох різних сценаріїв зміни клімату:

– «м'який», що передбачає зменшення викидів парникових газів відповідно до Паризької угоди;

– «жорсткий», за якого жодних заходів із боротьби із кліматичною кризою не відбудеться.

Результати цього дослідження демонструють те, що до кінця століття у більшості басейнів України річковий стік зменшиться в обох сценаріях:

– у басейні Дніпра передбачається зниження водного стоку в середньому до 20% (і до 24% влітку), із січня по березень можливе невелике збільшення стоку;

– у басейні Західного Бугу стік може зменшитися в середньому від 28% до 30% в усі місяці, крім лютого; найбільше зниження очікується восени (до 32%);

– у басейні Дністра за «жорстким» сценарієм на кінець століття очікується катастрофічне зниження стоку – в окремі місяці до 36-38%;

– зменшення водного стоку басейну річки Прип'ять буде знаходитися в діапазоні від 12 до 23%, однак зменшення водного стоку в період літньої межени може сягнути до 37%;

– у басейні Десни значних змін не прогнозується, а от у січні-березні водний стік навпаки може зрости від 28% до 45%; інші місяці очікується незначне зменшення стоку;

– у басейні Південного Бугу наприкінці століття очікується суттєве зниження середнього річного стоку (до 30%), а в окремі місяці аж до 45%.

Важливо відмітити, що за сценарієм значного підвищення концентрації парникових газів, зменшення водності у річках буде суттєво сильнішим, ніж за «м'яким» сценарієм.

Найгірша ситуація у басейнах Південного Бугу та Дністра, де до кінця століття річковий стік може знизитися більш ніж на третину. Крім того, водний стік малих річок (зокрема в басейні Південного Бугу) теж поступово зменшується, а з середини століття може зовсім припинитися. Таким чином наприкінці століття може сформуватися ситуація стійкого дефіциту водних ресурсів у південному регіоні України, що значно обмежить розвиток секторів економіки, які залежать від водних ресурсів.

Війна, яку Росія розпочала проти України ще у 2014 році, справила найбільший вплив саме на ті регіони, де і до війни ситуація з водозабезпеченням була найгіршою. Зокрема, це стосується й Автономної Республіки Крим, яка більшу частину води отримувала з материка – в середньому 85% [4]. Через окупацію Криму російськими військами водопостачання через Північно-Кримський канал було припинено, адже міжнародне гуманітарне право, яке захищає громадянське населення під час війни, зобов'язує саме окупанта забезпечувати потреби людей на цих територіях.

Обміління багатьох водоймищ, зокрема Сімферопольського, спостерігалось ще з перших років російської окупації. Але аномально теплий та посушливий зимово-весняний період 2020 року загострив ситуацію та призвів до посухи по всій країні. У Криму, зокрема, з початку весни 2020 року водосховища природного стоку були заповнені майже наполовину менше, ніж навесні 2019 року, а на початок літа – у 2,3 рази менше, ніж у 2019 році. Тому восени 2020 року спостерігалися численні перебої з водопостачанням та відключення води у багатьох регіонах Кримського півострову.

У 2022 році вода стала одним із приводів для удару російської армії по Херсонщині. Намір цього удару – розблокування подачі дніпровської води на тимчасово окуповану територію Криму з району Нової Каховки. Це є надважливим завданням тому, що з 2014 року окупанти виснажували бідні водою кримські підземні водні горизонти. Наприкінці лютого 2022 року російськими окупантами була захоплена головна споруда Північно-Кримського каналу, Каховська ГЕС та всі гідротехнічні споруди, що регулювали постачання води з Каховського водосховища до Криму. Також окупанти зруйнували тимчасову дамбу, автомобільний міст та головну перегородкову споруду каналу.

Захоплення російськими військами об'єктів водопостачання та тимчасове відновлення подачі води до Криму спричинити посилення водного дефіциту як на материковій частині, так і на півострові. Адже південні області є, з одного боку, найменш забезпеченими водними ресурсами, з другого – і найбільшими споживачами.

Але в червні 2023 року російські окупанти підірвали греблю Каховської ГЕС, чим нанесли значні економічні і екологічні збитки нашій країні. Тим самим на роки затримали відновлення водозабезпечення південних регіонів материкової України і Криму.

Додатковою проблемою є вплив зміни клімату на ці регіони. Вчені зазначають, що з 2041 року можливе припинення місцевого поверхневого стоку у маловодні річки у Херсонській, Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Наприклад, у Запорізькій області «кліматичний стік» може зменшитися вдсятеро, у Дніпропетровській – у 6 разів, у Миколаївській – у 3,6 рази, а в Криму – удвічі [4].

У березні 2022 року під час російської агресії зафіксовано обстріли та попадання снарядів у водонасосні станції, водопроводи, каналізаційні очисні споруди, що призводить до аварій та позбавляє людей доступу до питної води. Наприклад, без води залишилися жителі Маріуполя, яким прийшлося навіть пити воду з калюж. У березні 2022 року жителі Чернігова не мали можливості отримувати питну воду та користувалися водою з Десни, а у квітні з аналогічною проблемою стикнулися жителі Миколаєва. Тому журналісти і фахівці, коли висвітлюють питання водозабезпечення українських міст в умовах російської агресії використовують навіть термін «водний геноцид» [5].

Нарешті, в Україні є актуальною проблема забруднення ґрунтових вод. Є небезпека екологічного лиха внаслідок затоплення низки пограбованих російськими окупантами та занедбаних вугільних шахт на території тимчасово окупованих районів Донбасу.

Водна стратегія України. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 №1134-р «Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року» підготовлено Водну стратегію України на період до 2050 року та визначено заходи Операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках [9]. Ця Стратегія є основою перспективного розвитку системи управління водними ресурсами територіальних громад і відповідних центральних органів виконавчої влади.

За даними Інституту місцевого розвитку, на початок 2019 року лише 30,1 % сільського населення, 89,9 % населення, що проживає в селищах міського типу, та 99,2 % міського населення мали доступ до централізованого водопостачання. Згідно з Національною доповіддю про якість питної води у 2020 році [7] протяжність систем централізованого водопостачання становила 122 тис. км, з яких 38,2 % були зношеними або аварійними. Їх зношеність і негерметичність є причиною забруднення водопровідної води та її невідповідності нормативам питного водопостачання, а також спалахів в Україні захворювань (гостре нітратне отруєння дітей, водно-нітратна метгемоглобінемія, гепатит А, гострі кишкові інфекції тощо).

Незадовільною є ситуація з постачанням питної води у сільській місцевості. У половини областей України спостерігається природний дефіцит прісної води, а джерела питного водопостачання, якими користується населення, постійно піддаються антропогенному забрудненню, зокрема забрудненню нітратами. Підвищення ризиків виникнення спалахів захворювань, пов'язаних із вживанням питної води, свідчать про якість ґрунтових вод, що класифікується як «недосягнення доброго» хімічного стану, рідше підземних вод, які становлять основу нецентралізованого питного водопостачання сільських населених пунктів.

Стан якості поверхневих вод, які є джерелом питної води для 80 % населення України, є незадовільним і характеризується підвищеним вмістом органічних та біогенних речовин, а підземні води характеризуються підвищеною жорсткістю і мінералізацією, а також наднормативним вмістом сполук заліза і марганцю. За інформацією МОЗ, питома вага досліджених проб води з водою I категорії (використовуються як джерела централізованого водопостачання населення), які не відповідали нормам у 2020 році за санітарно-хімічними показниками, становила 18,6 %, за мікробіологічними – 19,6 %. Проблема посилюється застарілими методами підготовки питної води або ж їх невідповідністю нормативним вимогам.

Гіршою є ситуація з доступом населення до санітарно-профілактичних заходів. Відповідно до «Національної доповіді про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні в 2020 році» [7] лише 1,8 % сільських населених пунктів, 63,9 % селищ міського типу та 96,6 % міст забезпечені централізованим водовідведенням. Стічні води руйнують каналізаційні напірні та безнапірні колектори, чим спричиняють забруднення ґрунтових вод, зношеними або аварійними є 41,9 % систем централізованого водовідведення.

Усе більшої актуальності набуває небезпечне для водних екосистем і здоров'я людини забруднення вод мікропластиком. Сполуки нітрогену, фосфору, важких металів, стійких органічних речовин, нафтопродуктів та інших забруднюючих речовин є основними складовими компонентами стаціонарного та дифузного забруднення поверхневих і підземних вод. Води гирлових ділянок річок зазнають суттєвого навантаження нафтопродуктами і фенолами. За ступенем забрудненості водні ресурси є помірно забрудненими, водночас у більшості досліджених водних об'єктів є випадки високого забруднення [10].

Відповідно до даних державного обліку водокористування найбільшими забруднювачами водних об'єктів є міста з населенням понад 500 тис. осіб, для яких є надзвичайно актуальними як поліпшення ефективності очищення стічних вод, так і зниження рівня хімічного навантаження на системи централізованого водовідведення, зокрема шляхом запровадження попереднього очищення промислових стоків перед їх скиданням у міську систему централізованого водовідведення. Актуальним є також питання водовідведення стічних вод із забудованої території, на якій вони утворилися внаслідок випадання атмосферних опадів, адже у більшості міст України системи централізованого водовідведення є відокремленими від міських очисних споруд і спрямовують свої стоки (що містять високі концентрації шкідливих речовин та нафтопродуктів) безпосередньо до річок.

Основною причиною негативного впливу на гідрологічний режим водних об'єктів України є не виправдані з точки зору впливу на навколишнє природне середовище осушувальні меліоративні заходи в північних та центральних регіонах, випадки екологічно не виправданого регулювання стоку річок ставками та водосховищами і неналежна практика сільськогосподарського та промислового виробництва, негативний вплив яких значно посилюється наслідками зміни клімату. Причинами такого стану є значні втрати водних ресурсів як під час їх міжбасейнового перерозподілу для потреб зрошення, так і в системах централізованого водопостачання міст з причин їх негерметичності та ненадійності водозапірної арматури (з одного несправного крана за добу витікає від 0,5 до 1,5 м³, а із зливного бачка – від 5 до 8 м³ води), а також необліковане та несанкціоноване (без оформлення дозволу на спеціальне водокористування та/або спеціального дозволу на користування надрами, насамперед підземними водами).

У схваленій «Водній стратегії України на період до 2050 року» [9] визначені стратегічні цілі та показники їх досягнення:

- Ціль 1. Забезпечення рівного доступу до якісної і безпечної для здоров'я людини питної води і належних санітарно-профілактичних заходів;
- Ціль 2. Поліпшення якісного стану водних об'єктів шляхом досягнення та підтримання «доброго» екологічного та хімічного стану масивів поверхневих вод, екологічного потенціалу штучних або істотно змінених масивів поверхневих вод, кількісного та хімічного стану масивів підземних вод;
- Ціль 3. Забезпечення необхідної кількості водних ресурсів для відновлення та оздоровлення водних екосистем і досягнення стійкого водозабору та водопостачання;
- Ціль 4. Скорочення зростаючих ризиків нестачі води та надлишку води;
- Ціль 5. Запровадження інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом та принципів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо водного врядування в районах річкових басейнів, у прибережних і морських водах.

Із зазначених стратегічних цілей найбільш притаманною для територіальних громад є Ціль 1, для реалізації якої можуть бути використані деякі індикатори.

На початку 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Загальнодержавну цільову соціальну програму «Питна вода України» на 2022–2026 роки». Передбачається виділення з Державного бюджету України майже 17 млрд грн для забезпечення сталого розвитку і реконструкції систем централізованого водопостачання та водовідведення населених пунктів, а також забезпечення жителів громад якісною питною водою в достатній кількості. Для співфінансування реалізації відповідних проєктів, планується залучити додатково 11 млрд грн з інших джерел, зокрема кошти місцевих бюджетів.

Показники якості води в регіонах і територіальних громадах. Здоров'я людини значною мірою залежить від якості води, яку вона споживає. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), щорічно в світі через низьку якість води вмирає близько 5 млн людей. І ще 500 тис. захворює різними інфекціями, також пов'язаними із забрудненою питною водою. За даними ВООЗ, Україна посідає 95 місце серед 122 країн світу за рівнем якості питної води [1].

Якість води – це поєднання хімічного і біологічного складу та фізичних властивостей води, яке зумовлює її придатність для певних видів використання. Якість води належить до найважливіших характеристик водних ресурсів, що визначають можливість їх раціонального використання та охорони від забруднення та виснаження.

Американські гігієнічні нормативи якості питної води жорсткіші за вітчизняні. Так, в США регулюється 53 органічних речовини, а в українських ДСанПіН 2.2.4-171-10 [11] нормується вміст тільки 5 органічних речовин. За американськими стандартами, в свою чергу, не нормується жорсткість води.

Що стосується європейських нормативів якості питної води, то в країнах ЄС вони практично повністю ідентичні рекомендаціям ВООЗ. І потрібно відзначити, тут стандарт набагато суворіший, ніж в Україні.

Для оцінки якості питної води відповідно до вимог ДСанПіН 2.2.4-171-10 використовується декілька десятків показників:

– органолептичні показники поділяються на дві підгрупи: фізико-органолептичні (запах, смак, мутність, кольоровість) і хіміко-органолептичні (сухий залишок, водневий показник, жорсткість загальна, сульфати, хлориди, мідь, залізо, цинк, марганець);

– епідемічні показники безпеки питної води: мікробіологічні показники (критерієм безпеки води в епідемічному відношенні є відсутність патогенних мікроорганізмів – збудників інфекційних хвороб) і паразитологічні показники (в централізованому та децентралізованому водопостачанні має бути повна відсутність патогенних найпростіших та гельмінтів).

Проблема екологічного стану поверхневих вод є актуальною для всіх водних басейнів України. Метою екологічної оцінки якості поверхневих вод є упорядкування наявних матеріалів з вихідними даними, проведення екологічної оцінки стану водного об'єкта та розробка рекомендацій із застосування одержаних результатів досліджень у практичній діяльності природоохоронних організацій.

Основні завдання екологічної оцінки якості води полягають у дослідженні формування якісних показників поверхневих водних ресурсів у конкретних природно-кліматичних умовах, проведенні ретроспективної екологічної оцінки якості води, вивченні динаміки накопичення забруднювальних речовин у водних об'єктах, дослідженні екологічних параметрів стоку поверхневих вод, розробці конкретних заходів щодо поліпшення показників поверхневих вод [8,11,14–15].

Загальну оцінку рівня забрудненості води річки (ставка, озера) може бути здійснено за допомогою методики розрахунку коефіцієнта забрудненості (КЗ), розробленої Українським науково-дослідним інститутом екологічних проблем (м. Харків). Ця методика комплексної оцінки якості води ґрунтується, передусім, на показниках хімічного складу води і дає змогу

використовувати інформацію моніторингу поверхневих вод. Величина КЗ є узагальненим показником, що характеризує рівень забрудненості за низкою гідрохімічних показників, а також характеризує кратність перевищення нормативів у частках гранично допустимих концентрацій (ГДК) (відхилення від норми). За допомогою отриманих числових значень КЗ можна оцінювати стан поверхневих вод за рівнем забрудненості [15].

Наприклад, якщо узагальнити дані моніторингових спостережень щодо вмісту гідрохімічних показників води в річці (ставку, озері) можна встановити відхилення від норми за 10 показниками (табл. 2) [15], де ХСК – хімічне споживання кисню, БСК₅ – біохімічне споживання кисню.

Таблиця 2. Приклад розрахунку КЗ вод [14]

Нормовані показники	Рік									
	2014		2015		2016		2017		2018	
	КЗ	Клас якості	КЗ	Клас якості	КЗ	Клас якості	КЗ	Клас якості	КЗ	Клас якості
Сухий залишок	1,0	I	1,0	I	1,0	I	1,0	I	1,00	I
ХСК	1,0	I	1,0	I	1,0	I	1,0	I	2,82	III
БСК ₅	1,77	II	1,46	II	1,04	II	1,48	II	1,55	II
Розчинений кисень	1,0	I	1,0	I	1,0	I	1,0	I	1,0	I
Амоній сольовий	1,77	II	1,64	II	1,77	II	1,77	II	3,94	III
Нітрити	1,63	II	1,0	I	1,16	II	1,0	I	1,04	II
Нітрати	1,0	I	1,0	I	1,0	I	1,0	I	1,00	I
Фосфор загальний	1,67	II	1,0	I	1,0	I	1,0	I	1,00	I
Марганець	5,60	IV	7,0	IV	2,8	III	3,3	III	7,00	IV
Залізо загальне	9,32	IV	3,0	III	7,98	IV	6,78	IV	5,70	IV
КЗ	2,58	III	1,91	II	1,98	II	1,93	II	2,61	III
Характеристика коефіцієнта забрудненості вод	Помірно забруднені		Слабко забруднені		Слабко забруднені		Слабко забруднені		Помірно забруднені	

Деякі аспекти управління водною безпекою територіальних громад. Водна безпека і водозабезпечення територіальних громад (ТГ) в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення мають бути усвідомлені в ТГ на рівні існуючої проблематики і здійснюватись за новими підходами. Для цього, наприклад, в Кіровоградській області розроблена дорожня карта відповідних дій [6], серед яких:

1. *Розробка і супровід розділу (порталу) «Екологія» («Екологічні питання», «Екодії» тощо) на сайті ТГ.* В цьому розділі розміщується вся інформація і дані, які характеризують питання екології і впливу на її стан, відповідні заходи, екологічні програми і проекти. Наявність такого порталу та його оновлення буде свідчити про певну занепокоєність в ТГ проблемами навколишнього середовища, розуміння необхідності його вирішення та можливість мешканців мати відомості про екологічну ситуацію на території громади.

2. *Розробка екологічного паспорту ТГ.* Документ, в якому представлена загальна інформація про екологічні об'єкти і стан навколишнього середовища за розділами:

- Природно-ресурсний потенціал (Водні ресурси (в межах населених пунктів), Земельні ресурси, Надра, Мисливські угіддя, Природно-заповідний фонд);
- Джерела реального та потенційного впливу на довкілля (Житлово-комунальне господарство, Транспорт, Промисловість, Сільське господарство, Екологічно небезпечні об'єкти);
- Геоекологічний стан та моніторинг довкілля (Стан використання водних ресурсів, Стан атмосферного повітря, Утворення відходів та поводження з ними);

– Економіка природокористування (Наявність програм екологічного спрямування, Виконання природоохоронних заходів, Надходження до місцевого бюджету екологічних платежів, Інвестиційні проєкти);

– Екологічні проблеми та шляхи їх вирішення (Перелік проблем, Комплекс заходів для поліпшення екологічного стану (першочергові завдання)).

3. *Визначення ризиків та їх впливу на водозабезпечення населення і місцевих підприємств.* Задля розуміння потенційних проблем у водопостачанні та вирішення їх за пріоритетністю необхідно експертне визначення відповідних «водних» ризиків.

4. *Створення реєстру (мапи) природних джерел (криниць) води на території громади і маршрути до них.* Природні джерела води розглядатися як резервний запас води для мешканців громади, воду якого можуть вони можуть самостійно використовувати. Мають бути проведені заходи щодо ідентифікації таких джерел та їх облаштування, їх відображення на Google-мапі.

5. *Розробка схеми аварійного забезпечення населення питною та технічною водою.* Такі схеми мають бути створені для кожного населеного пункту ТГ і доведені до населення. Це є особливо актуальним для населених пунктів з централізованим водопостачанням. Підставою для створення схеми аварійного забезпечення водою населення ТГ має бути реєстр ризиків водопостачання. У разі аварійного стану водоводу має забезпечуватись постачання води для населення відповідно до схеми аварійного забезпечення, де визначені місця підвозу води і графік (день тижня і години). Керівництво ТГ має забезпечити необхідні засоби підвозу води до кожного населеного пункту громади. Схема аварійного забезпечення водою населення ТГ має бути прийнята, затверджена та оприлюднена на сайті ТГ і у медіаресурсах, розповсюджена в соціальних мережах.

6. *Ведення бази даних інструментально-лабораторних досліджень якості питної та поверхневих вод в ТГ.* Показників якості питної та поверхневих вод можуть бути отримані від відповідних державних установ та самостійних досліджень. Для цих цілей потрібно організувати взаємодію відповідних фахівців з установами, які здійснюють лабораторні дослідження питної та поверхневих вод, визначити їх плани щодо проведення таких досліджень, показники якості води, періодичність досліджень, формати, в яких ці показники можуть передаватись до ТГ. В місцях громадських джерел питної води має розміщуватись інформація щодо показників якості води, які відповідають результатам останнього лабораторного дослідження.

7. *Збір даних щодо забруднення поверхневих вод.* Це дані інструментально-лабораторних досліджень води, яка скидається у поверхневі води промисловими виробниками, фермерами, комунальними підприємствами та іншими забруднювачами. Впровадити методики оцінки рівня забруднення поверхневих вод та фіксувати обсяг забруднених речовин у поверхневих водах на території громади. Ці дані також зберігаються у відповідній базі та мають бути публічно оприлюдненими.

8. *Впровадження методики оцінювання системи управління водними ресурсами ТГ.* Важливим етапом формування системи управління водними ресурсами ТГ є розробка методики її оцінювання. Це достатньо складний етап, на якому має бути залучено коло науковців. Обов'язково мають розраховуватись показники відповідно до завдань ЦСР 6 та Цілі 1 Водної стратегії, а також показники, які дозволили б визначити рівень забрудненості поверхневих вод та ступінь безпечності для здоров'я людини питної води на території громади.

9. *Упорядкування прибережних захисних смуг.* Контроль за створенням водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також за додержанням режиму використання їх територій здійснюється місцевими органами виконавчої влади, виконавчими комітетами рад, Держекоінспекцією та її територіальними органами.

10. *Розробка і затвердження програми управління водними ресурсами ТГ.* Для ефективної і результативної реалізації системи управління водними ресурсами ТГ має бути

розроблена місцева програма, в якій були б визначені заходи та реальні джерела їх фінансування.

Висновки. Вода – це цінний ресурс як для людини, так і для довкілля. В той же час для України це обмежений ресурс. Водна безпека нині одна з основних глобальних проблем світу. Закономірно, що новою глобальною тенденцією сучасного розвитку є перетворення водних ресурсів на головні стратегічні ресурси. Воєнні дії суттєво погіршують ситуацію з водою в нашій країні. Під час воєнних дій російські окупанти завдають шкоду довкіллю, зокрема і водним ресурсам. Сотні цих злочинів прямо чи опосередковано спричиняють забруднення водних ресурсів, які і так є дуже обмеженими. Тому у майбутньому важливо підходити до питання забезпечення водою територіальних громад України комплексно, враховуючи як наслідки військової агресії, так і неотворотні кліматичні зміни.

Список використаних джерел

1. A joint report by the twenty-three UN agencies concerned with fresh water. p. 140. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129726e.pdf>
2. Unesco's Contribution to the UN World Water Development Report. (2015). Facing the Challenges. Case Studies and Indicators. URL: [Unesdoc.unesco.org/images/0023/002321/232179E.pdf](http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002321/232179E.pdf)
3. Аналіз впливу кліматичних змін на водні ресурси України (повний звіт за результатами проекту). (2021). Сніжко С., Шевченко О., Дідовець Ю. Центр екологічних ініціатив «Екодія», Київ, 68.
4. Дячук М. (2022). Вода – источник жизни или зародыш войны? URL : <https://zn.ua/ECOLOGY/voda-istochnik-zhizni-ili-zarodysh-voyny.html>
5. Зелінський С.Е. Водопостачання та водна безпека у контексті російської агресії. Аналітичний звіт. Міжнародний фонд «Відродження». Київ, 2022. 44 с. URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2022/05/vodopostachannya-ta-vodna-bezpeka-u-konteksti-rosijskoyi-agresiyi.pdf>
6. Зелінський С.Е. (2022). Порадник щодо управління водними ресурсами територіальної громади. Кропивницький, 21 с.
7. Національна доповідь про якість питної води у 2020 році (2021). URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/2021_naczdopovid-za-2020.pdf
8. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10): наказ МОЗУ від 12.05.2010 №400 (2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0452-10#Text>.
9. Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 №1134-р (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text>.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 «Про стан водних ресурсів України»: указ Президента України №357/2021 (2021). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3572021-39661>.
11. Сніжко С.І. (2001). Оцінка та прогнозування якості природних вод. Київ: Ніка-Центр, 264 с.
12. Суржик Л. (2020). В Украине могут ограничить использование воды. Кому это угрожает? URL: https://zn.ua/ECOLOGY/obezvozhivanie-348778_.html
13. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь. (2017). Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 176 с.
14. Яцик А.В., Гопчак І.В., Басюк Т.О. (2017). Оцінка екологічного стану поверхневих вод річки Гапа. Меліорація і водне господарство. Київ, Вип. 105. С. 35–38.
15. Яцик А. В., Яцик І. А., Гопчак І. В., Басюк Т. О. (2020). Оцінка екологічного стану поверхневих вод малих річок басейну р. Західний Буг за рівнем забрудненості (на прикладі р. Гапа). Вісник аграрної науки, №1 (802). С. 75-80.

Referenses

1. A joint report by the twenty-three UN agencies concerned with fresh water. p. 140. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129726e.pdf> [in English]
2. Unesco's Contribution to the UN World Water Development Report. (2015). Facing the Challenges. Case Studies and Indicators. URL: [Unesdoc.unesco.org/images/0023/002321/232179E.pdf](http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002321/232179E.pdf) [in English]
3. Analiz vplyvu klimatychnykh zmin na vodni resursy Ukrainy (povnyi zvit za rezultatamy proektu). (2021). Snizhko S., Shevchenko O., Didovets Yu. Tsentr ekolohichnykh initsiatyv «Ekodiia», Kyiv, 68. [Analysis of the Impact of Climate Change on Water Resources of Ukraine (Full Report on the Project Results). (2021). Snizhko S., Shevchenko O., Didovets Yu. Ecodia Environmental Initiatives Center, Kyiv, 68 p.] [in Ukrainian]
4. Diachuk M. (2022). Voda – ystochnyk zhyzny yly zarodysh voiny? [Dyachuk M. (2022). Water - the Source of Life or the Embryo of War?] URL: <https://zn.ua/ECOLOGY/voda-istochnik-zhizni-ili-zarodysh-vojny.html> [in Ukrainian]
5. Zelinsky S.E. Vodopostachannia ta vodna bezpeka u konteksti rosiiskoi ahresii. Analitichnyi zvit. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Kyiv, 2022. 44 s. [Zelinsky S.E. Water Supply and Water Security in the Context of Russian Aggression. Analytical Report. International Renaissance Foundation, Kyiv, 2022. 44 p]. URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2022/05/vodopostachannya-ta-vodna-bezpeka-u-konteksti-rosijskoyi-agresiyi.pdf> [in Ukrainian]
6. Zelinsky S.E. (2022). Poradnyk shchodo upravlinnia vodnymy resursamy terytorialnoi hromady. Kropyvnytskyi, 21 s. [Zelinsky S.E. (2022). Guide to Water Resource Management of the Territorial Community. Kropyvnytskyi, 21 p.] [in Ukrainian]
7. Natsionalna dopovid pro yakist pytnoi vody u 2020 rotsi (2021). [National Report on Drinking Water Quality in 2020 (2021).] URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/2021_naczdopovid-za-2020.pdf. [in Ukrainian]
8. Pro zatverdzhennia Derzhavnykh sanitarnykh norm ta pravyl «Hihienichni vymohy do vody pytnoi, pryznachenoj dlia spozhyvannia liudynoiu» (DSanPiN 2.2.4-171-10): nakaz MOZU vid 12.05.2010 №400 (2010). [Approval of the State Sanitary Norms and Rules "Hygienic Requirements for Drinking Water Intended for Human Consumption" (DSanPIN 2.2.4-171-10): Order of the Ministry of Health of May 12, 2010 No. 400 (2010).] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0452-10#Text>. [in Ukrainian]
9. Pro skhvalennia Vodnoi stratehii Ukrainy na period do 2050 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.12.2022 №1134-r (2022). [Approval of the Water Strategy of Ukraine for the Period up to 2050: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 9, 2022 No. 1134-r (2022).] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text>. [in Ukrainian]
10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30.07.2021 «Pro stan vodnykh resursiv Ukrainy»: ukaz Prezydenta Ukrainy №357/2021 (2021). [On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated July 30, 2021 "On the State of Water Resources in Ukraine": Decree of the President of Ukraine No. 357/2021 (2021).] URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3572021-39661>. [in Ukrainian]
11. Snizhko S.I. (2001). Otsinka ta prohnozuvannia yakosti pryrodnykh vod. Kyiv: Nika-Tsent, 264 s [Snizhko S.I. (2001). Assessment and Forecasting of Natural Water Quality. Kyiv: Nika-Center, 264 p.] [in Ukrainian]
12. Surzhyk L. (2020). V Ukrainy mohut ohranycht yspolzovanye vody. Komu eto uhrozhaet? [Surzhik L. (2020). Ukraine may Restrict Water Use. Who is at Risk?] URL: https://zn.ua/ECOLOGY/obezvozhivanie-348778_.html [in Ukrainian]
13. Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid. (2017). Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. 176 s. [Sustainable Development Goals: Ukraine. National Report (2017). Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. 176 p.] [in Ukrainian]

14. Yatsyk A.V., Hopchak I.V., Basiuk T.O. (2017). Otsinka ekolohichnoho stanu poverkhnevyykh vod richky Hapa. Melioratsiia i vodne hospodarstvo. Kyiv, Vyp. 105. S. 35–38. [Yatsyk A.V., Hopchak I.V., Basyuk T.O. (2017). Assessment of the Ecological Condition of] [in Ukrainian]

15. Yatsyk A. V., Yatsyk I. A., Hopchak I. V., Basiuk T. O. (2020). Otsinka ekolohichnoho stanu poverkhnevyykh vod malykh richok baseinu r. Zakhidnyi Buh za rivnem zabrudnenosti (na prykladi r. Hapa). Visnyk ahrarnoi nauky, №1 (802). S. 75-80. [Yatsyk A.V., Yatsyk I.A., Hopchak I.V., Basyuk T.O. (2020). Assessment of the Ecological Condition of Surface Waters of Small Rivers in the Zakhidny Bug River Basin by Pollution Level (on the Example of the Hapa River). Bulletin of Agrarian Science, No.1 (802).] P. 75-80. [in Ukrainian]

УДК 342.25

Куян І.А.,

доктор юридичних наук,
завідувач сектором

Дослідницької служби Верховної Ради України

Какауліна Л.М.,

кандидат юридичних наук,
головний консультант

Дослідницької служби Верховної Ради України

Нецька Л.С.,

кандидат юридичних наук,
науковий консультант

Дослідницької служби Верховної Ради України

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

DOI: 10.5281/zenodo.8281941

У даній науковій статті проведено комплексний аналіз сучасного стану правового забезпечення місцевого самоврядування в Україні. Виокремлено наслідки здійснених етапів реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Зазначено, що протягом останніх років Україна стикалася з рядом проблем у сфері місцевого самоврядування, які вимагають негайного уваги та вжиття необхідних заходів для вирішення.

У рамках дослідження виявлено нові виклики та завдання для держави у площині розбудови публічної влади на місцях та розвитку локальної демократії. Зазначено, що забезпечення ефективної роботи оновлених територіальних громад є однією із ключових вимог сучасності, оскільки місцеве самоврядування має важливе значення для реалізації інтересів громадян на місцевому рівні.

Також обґрунтовано необхідність продовження реформи місцевого самоврядування у відповідності до конституційних засад. Підкреслено, що для досягнення успішних результатів та позитивних змін у діяльності територіальних громад необхідно вдосконалити доктринальні підходи та добре продумані стратегії.

У рамках дослідження узагальнено сучасний досвід європейських держав у сфері реформування місцевого самоврядування. Запозичення кращих практик та засвоєння цінних досвідів з інших країн може сприяти покращенню механізмів управління на місцевому рівні та ефективному розвитку місцевих громад.

Зокрема, стаття визначає напрями для вдосконалення національного законодавства, щоб воно було відповідним потребам сучасності та відповідно розвивало місцеве самоврядування в Україні. Наголошується, що правове забезпечення місцевого самоврядування має бути сильним, прозорим та ефективним для забезпечення гармонійного розвитку всіх рівнів влади в державі.

У підсумку статті підкреслюється важливість пошуку оптимальних рішень та реалізації ефективних стратегій для подолання проблем, що існують у сфері місцевого самоврядування в Україні. Висвітлено необхідність спільних зусиль держави та громадськості для створення відповідного правового та інституційного середовища, що забезпечить стійкий розвиток.

Ключові слова: місцеве самоврядування, територіальна громада, реформа, децентралізація, військова адміністрація.

Kuyan I.A.,
doctor of legal sciences,
head of the research service
sector of the Verkhovna Rada of Ukraine

Kakaulina L.M.,
Doctor of Law,
chief consultant of the Research Service
of the Verkhovna Rada of Ukraine

Netska L.S.,
Doctor of Law,
scientific consultant of the Research Service
of the Verkhovna Rada of Ukraine

The scientific article provides a comprehensive analysis of the current state of legal support for the functioning of local self-government in Ukraine, the consequences of the implemented stages of local self-government reform and territorial organization of power.

New challenges and tasks for the state have been identified in the area of building public power in local areas and the development of local democracy. The necessity of continuing the reform of local self-government in accordance with the constitutional principles, as well as the expediency of improving doctrinal approaches in order to achieve effective results and positive changes in the activities of renewed territorial communities, is substantiated. The modern experience of European states for reforming local self-government is summarized. Areas for improvement of national legislation are identified.

This scientific article provides a comprehensive analysis of the current state of legal support for local self-government in Ukraine. It highlights the consequences of the implemented stages of local self-government and territorial organization reforms. It is noted that in recent years, Ukraine has faced several problems in the sphere of local self-government that require immediate attention and necessary measures for resolution.

Within the research, new challenges and tasks for the state in terms of building public authority at the local level and developing local democracy are identified. Ensuring the effective functioning of reformed territorial communities is highlighted as one of the key requirements of modernity, as local self-government plays a crucial role in representing the interests of citizens at the local level.

The necessity of continuing the reform of local self-government in accordance with constitutional principles is also substantiated. It is emphasized that to achieve successful results and positive changes in the activities of territorial communities, doctrinal approaches and well-thought-out strategies need to be improved.

In the course of the research, the contemporary experiences of European countries in local self-government reform are summarized. Adopting the best practices and acquiring valuable

experiences from other countries can contribute to improving governance mechanisms at the local level and enhancing the development of local communities.

In particular, the article identifies directions for improving national legislation to make it responsive to the needs of modern times and further develop local self-government in Ukraine. Emphasis is placed on the fact that legal support for local self-government should be robust, transparent, and effective to ensure the harmonious development of all levels of governance in the country.

In conclusion, the article underscores the importance of finding optimal solutions and implementing effective strategies to overcome the problems existing in the sphere of local self-government in Ukraine. The necessity of joint efforts by the state and the public to create an appropriate legal and institutional environment that will ensure sustainable development is highlighted.

Key words: *local self-government, territorial community, reform, decentralization, military administration.*

Постановка проблеми. Зважаючи на важливість розбудови ефективного та демократичного суспільства, однією з ключових складових є реформування місцевого самоврядування в Україні. Цей процес націлений на покращення управління територіями, забезпечення належної ролі громадян у прийнятті рішень та забезпечення їхніх потреб на місцях. Однак, незважаючи на намічені позитивні зміни, важливо визначити проблеми, які виникають у контексті законодавчого забезпечення цієї реформи.

Проблеми законодавчого забезпечення реформи місцевого самоврядування в Україні мають потенціал суттєво уповільнити чи навіть підірвати досягнення поставлених цілей. Від недостатньої узгодженості норм між різними рівнями влади до відсутності ефективних механізмів контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування — всі ці проблеми потребують уважного аналізу та вирішення на рівні законодавчого процесу. Оскільки реформування місцевого самоврядування є ключовим кроком у напрямку покращення демократії, ефективності та розвитку, вирішення цих проблем є надзвичайно важливим завданням для подальшого становлення сучасної України.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Реформа місцевого самоврядування стартувала у 2014 році зі схваленням Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [18]. На початок 2022 року вона набула цілком реальних обрисів уже як реформа адміністративно-територіальна та засвідчила значну результативність і великі здобутки для оновлених територіальних громад.

Рішенням Уряду і парламенту в Україні утворено 1469 територіальних громад [22] і 136 районів (490 районів ліквідовано відповідно до Постанови Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 3650 «Про утворення та ліквідацію районів» [19]). Чергові місцеві вибори 2020 р. відбулися на новій територіальній основі базового та субрегіонального рівнів.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Вказані реформаційні кроки актуалізували необхідність уточнення в законодавстві особливостей реалізації публічної влади у відповідних адміністративно-територіальних одиницях. В Україні розпочалася робота зі створення актуального базового законодавства з питань адміністративно-територіального устрою, розвитку локальної демократії.

Метою статті є оцінка актуальності, якості та відповідності конституційно-правових засад вітчизняного інституту місцевого самоврядування євроінтеграційним зобов'язанням України, міжнародним стандартам місцевого самоврядування, передусім, Європейській хартії місцевого самоврядування, та виявлення потреб у законодавчому забезпеченні реформи місцевого самоврядування.

Виклад основго матеріалу. Місцеве самоврядування – невід'ємний елемент публічної влади, а також один із ключових інститутів громадянського суспільства, сутнісні характеристики якого у різних країнах світу визначаються співвідношенням елементів та

проявів його означених статусів, що втілюються в трьох основних теоретичних моделях – громадівській, державницькій та дуалістичній (громадівсько-державницькій).

З часу проголошення незалежності в Україні у вітчизняній юридичній науці тривають дискусії щодо переваг, доцільності запровадження та розвитку тієї чи іншої моделі місцевого самоврядування на перспективу. Після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року об'єктом критики стала конституційна модель місцевого самоврядування. Тому питання конституційно-правової модернізації системи місцевого самоврядування не втрачають своєї актуальності. Муніципалізм слушно вважається однією з абсолютних цінностей конституційного рівня [1].

Значний вклад у розвиток теорії муніципального права зробили вітчизняні вчені у галузі муніципального права: М. Баймуратов, О. Батанов, В. Борденюк, О. Бориславська, К. Головка, І. Дробуш, Б. Калиновський, В. Кампо, М. Корнієнко, В. Кравченко, П. Любченко, Н. Мішина, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Прієшкіна, М. Пухтинський та ін. Їх напрацювання створили доктринальне підґрунтя для розвитку реформи з децентралізації влади та розвитку місцевого самоврядування. Нині вкрай важливо, щоб реформа місцевого самоврядування мала продовження та відбувалася на основі належних доктринальних засад. Як слушно відзначає О. Батанов, «одна з найважливіших проблем муніципальної реформи полягає у пошуку оптимальної доктринальної основи місцевого самоврядування. Адже теоретичні засади сучасного муніципалізму мають суттєвий вплив не тільки на становлення вітчизняної муніципальної науки, а й на муніципальне будівництво нашої країни, слугуючи своєрідним інтегруючим орієнтиром правової ідеології. Зокрема, вони істотно вплинули як на зміст низки ключових законів про місцеве самоврядування, відповідних положень Конституції України 1996 р., так і відіграють вагоме значення у процесі сучасних законопроектних робіт, які стосуються можливих змін до чинної Конституції або проектів нової Конституції України у частині щодо місцевого самоврядування» [2, с. 89].

Із прийняттям Конституції України у 1996 році організація місцевого самоврядування в Україні отримала конституційну гарантованість за визначеністю. Статтею 7 Основного Закону в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, а статтями 140–146 закріплюються засадничі нормативні гарантії місцевого самоврядування, зокрема система органів місцевого самоврядування, його матеріальна і фінансова основа, порядок формування, основні повноваження органів місцевого самоврядування.

Ключовим для розуміння і подальшої конституціоналізації місцевого самоврядування та запровадження відповідних реформ є визначення у ст. 140 Конституції України поняття місцевого самоврядування як права територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Таким чином, не повинно бути сумнівів, що конституційна модель місцевого самоврядування концептуально ґрунтується на громадівській доктрині місцевого самоврядування. Зазначене положення не може бути проігноровано для подальшого розвитку реформ.

Базовий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», як відомо, був прийнятий у 1997 році. До нього було внесено зміни та доповнення близько ста шістдесятма законами. Проте засади організації та діяльності органів місцевого самоврядування визначаються багатьма іншими законами України («Про статус депутатів місцевих рад», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про асоціації органів місцевого самоврядування», «Про розмежування земель державної і комунальної власності», «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» тощо). Повноваження органів місцевого самоврядування визначено Виборчим, Цивільним, Господарським, Водним, Земельним, Лісовим та ін. кодексами України, законодавством про освіту, охорону здоров'я тощо. В цілому нормативно-правова база функціонування місцевого самоврядування в Україні є достатньо

сформованою, але питання полягає у тому, як зробити місцеве самоврядування більш ефективним.

На нашу думку, вкрай важливо забезпечити (нехай і апостеріорі) конституційну легітимацію відповідних результатів реформи. Продовження реформи у поза конституційний шлях – це рух у зворотній бік від правової держави і верховенства права.

У зв'язку із зазначеним варто звернути увагу на існуючі в законодавстві суперечності щодо правового статусу територіальної громади. Статтею 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Натомість, в результаті об'єднання територіальних громад в Україні виникла ситуація із невизначеним з формально-юридичної точки зору статусом жителів адміністративно-територіальних одиниць, що були приєднані до адміністративного центру.

Оскільки законами «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» передбачаються можливості не тільки об'єднання в одну територіальну громаду, а й право вийти із складу об'єднаної територіальної громади в порядку, визначеному законом, цілком логічно, щоб такий порядок був визначений законодавцем. Проте питання не лише у законопроектних перспективах, а у концептуальному плані: чи є жителі населеного пункту, що об'єднався з іншими населеними пунктами, територіальною громадою, правовий статус якої зупинено? Якщо гіпотетично визнати, що громада залишається, то вихід з об'єднаної ОТГ має право бути. Якщо ж має місце своєрідна суспільно-політична асиміляція (кількох громад в одну), то відновлення правового статусу територіальної громади могло б відбуватися із використанням легалізованих форм локальної демократії.

О.В.Слобожан звертає увагу на двозначність у використанні терміну «територіальна громада» та розуміння під нею «жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста» (що визначено у Конституції України), або власне саму адміністративно-територіальну одиницю [21; 8]. Така двозначність, на думку фахівця, виникла із прийняттям Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад» від 16.04.2020 року № 562-ІХ, яким у нормативний обіг було включено термін «територія територіальної громади», а за Кабінетом Міністрів України, до прийняття закону про адміністративно-територіальний устрій України, було закріплено повноваження приймати рішення про визначення адміністративних центрів територіальних громад та затвердження їх територій. Автор звертає увагу і на невизначеність долі територіальних громад, які не утворили ОТГ та не приєдналися до вже утвореної ОТГ у порядку, визначеному Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

З іншого боку, окремі вчені вважають, що природа територіальної громади (незалежно від останніх законодавчих новацій) подвійна: громада є адміністративно-територіальною одиницею і водночас спільнотою (сукупністю громадян, жителів, мешканців певної території) – а тому необхідне відповідне визначення територіальної громади [20].

Очевидно, що проблема тут не тільки у вадах термінології, а й у концептуальній неоднозначності законодавства, що потребує удосконалення. Зокрема, уваги потребують питання правового статусу територіальних громад в Україні, порядку їх створення, об'єднання, виділення, реалізації принципу територіальності, що є одним з ключових для правосуб'єктності громади.

У зв'язку із «добровільно-адміністративним» характером об'єднання територіальних громад проблеми реалізації статусу виникли і в тих громадах, які відновили своє право на самоврядування в судовому порядку та добилися вилучення їх територій зі складу території ОТГ. Як зауважує П.М. Любченко, у подібних випадках територіальні громади не мають реальних механізмів для здійснення місцевого самоврядування, оскільки у них немає можливостей обрати голову та депутатів ради, відсутня і законодавча основа для

безпосереднього вирішення територіальною громадою питань місцевого значення [14]. Отже, ситуація потребує законодавчого вирішення.

На думку О.В. Батанова, успішність реформування у сфері децентралізації влади передбачає не тільки наявність його концептуальної обґрунтованості, а й наявність науково-експертного супроводу на різних етапах та стадіях перетворень. Вчений слушно виокремлює питання про ознаки децентралізації як важливе, таке, що має і суто доктринальне, і конституційно-нормативне та соціально-політичне й ідеологічне значення [3; 7]. Підтримуючи синергетичний підхід вченого до розуміння сутності і змісту децентралізації, вважаємо, що доктринальний зміст реформи має бути уточнений.

Вже не одне десятиліття в суспільно-політичній риторичі використовується термін «децентралізація». Децентралізація стала трендом. У ній вбачають універсальний рецепт для модернізації та демократизації. Втім, політична практика в різних країнах не підтверджує такої закономірності, а корупція може звести нанівець весь позитивний потенціал децентралізації [12]. Саме поняття децентралізації, попри те, що воно визначається в Конституції України в якості одного з принципів (засад) територіального устрою, не є достатньо розробленим та визначеним на доктринальному рівні в контексті запроваджуваних у державі реформ. Важливими на сьогодні вважаємо не лише політико-правові, а й економіко-правові питання децентралізації. Якщо на перших етапах реформ в державі рефлексії розвивалися переважно навколо децентралізації державної влади, то в останні роки все більше обговорюються питання децентралізації влади публічної [15]. При цьому зауважимо, що в юридичній науці прийнято розуміти місцеве самоврядування як один з видів публічної влади (місцева публічна влада) [16, с. 196]. З огляду на об'єднання (укрупнення) територіальних громад на низовому (первинному) рівні по суті відбулася централізація місцевої публічної влади. Подальша децентралізація може переважно відбуватися шляхом передавання публічно-сервісної та контрольної складових повноважень органів місцевого самоврядування суб'єктам приватного права (бізнесу). Це потребує відповідних обґрунтувань в урахуванням специфіки відповідних сфер суспільних відносин.

Цікавим є й політико-економічний аспект децентралізації. Якщо ведеться мова про децентралізацію і державної влади, і муніципальної влади, логічно припустити, що з огляду на пропагування в Україні лібертаріанства як базової теорії політико-економічного розвитку країни, децентралізація може відбуватися (і відбувається) в різних формах, зокрема все більшого використання буде набувати така її економічна форма як відчуження (приватизація), що може суттєво вплинути на обмеження відповідальності держави (і місцевого самоврядування) за реалізацію соціальної політики.

На нашу думку, для подальшого проведення успішних реформ місцевого самоврядування необхідно розробити на доктринальному рівні методики, критерії (маркери ризиків) підтримання економічної спроможності територіальних громад (з урахуванням різниці їх кількісно-якісного потенціалу). Видається, що держава повинна мати не лише механізми фінансового оздоровлення платоспроможності територіальних громад, але й дієві інструменти фінансового моніторингу (контролю) для запобігання виникненню суттєвого дефіциту місцевих бюджетів, втрати економічної спроможності територіальних громад.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на недостатню розробленість та визначеність в законодавстві положень щодо комунальної власності. Публічна природа комунальної власності має знайти відповідне відображення у правовому режимі належного територіальним громадам майна і відповідних прав членів громади. Дане питання потребує комплексного підходу, але перш за все доцільно унормувати в окремому законі засадничі положення про право власності територіальної громади. У концептуальному плані такий закон мав би чітко визначити зміст понять «комунальна власність» (особливості цієї форми власності), «спільна власність територіальних громад», «право комунальної власності», «суб'єкти» та «об'єкти» права комунальної власності, правовий режим майна, що перебуває у комунальній власності, правомочності суб'єктів місцевого самоврядування, особливості видів спільної власності – сумісної і часткової. Крім того, важливими є питання

представлення спільних інтересів територіальних громад районними радами та управління останніми об'єктами спільної власності територіальних громад. Зокрема, мають бути законодавчо уточнені підстави і критерії передачі майна територіальними громадами в управління районних рад, зміст та обсяг їх управлінських правомочностей. Визначення на рівні закону потребує й інституційний механізм управління об'єктами спільної власності [13, с. 184].

Стратегічні напрямки децентралізації державної влади, створення дієвого місцевого самоврядування у попередні роки були визначені низкою нормативно-правових актів програмного характеру, що забезпечило виконання перших етапів реформ. На виконання Указу Президента України від 20 вересня 2019 р. № 713 “Про невідкладні заходи щодо забезпечення економічного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції” та відповідно до Закону України “Про засади державної регіональної політики”, постанови Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 931 “Про затвердження Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегії і плану заходів” постановою Кабінету Міністрів від 5 серпня 2020 р. № 695 було затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Стратегією визначено генеральний вектор сталого розвитку регіонів відповідно до Цілей сталого розвитку України до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722. Нова політика регіонального розвитку має ґрунтуватися на врахуванні під час стратегічного та просторового планування ключових викликів, які впливають на людину, інфраструктуру, економіку та навколишнє природне середовище. Разом із тим, для успішного проходження наступних етапів реформи, необхідно, на нашу думку, на доктринальному рівні уточнити зміст політики децентралізації публічної влади. А стратегічні напрями реформи місцевого самоврядування, адміністративно-територіальної реформи необхідно актуалізувати та в загальному пов'язати з усіма реформами, що відбуваються в державі - освітньою, медійною, медичною тощо.

Широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата у 2022 році, стала безпрецедентним і наймасштабнішим викликом, що кардинально змінив безпекову, політичну та соціально-економічну ситуацію в країні, регіонах та територіальних громадах. Тому очевидно, що подальші кроки реформи місцевого самоврядування мають враховувати поточні проблеми функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та перспективні потреби формування і функціонування спроможних територіальних громад. Отже, ще один важливий аспект забезпечення місцевого самоврядування пов'язаний з поточною ситуацією і дією правового режиму воєнного стану.

В умовах дії правового режиму воєнного стану, запровадженого внаслідок збройної агресії РФ проти України, реалізацію державної влади на місцях забезпечують військові адміністрації. Відносини між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями стали новою реальністю. По суті, відбулася ре-централізація самоврядних повноважень - передача повноважень від органів місцевого самоврядування до військових адміністрацій.

Станом на 15 грудня 2022 року в Україні утворено 265 військових адміністрацій: 40 – сільських, 40 – селищних, 41 – міську, 119 – районних та 25 обласних. Водночас, відповідно до пункту 2-1 Прикінцевих положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у день набрання чинності актом Президента України про утворення військової адміністрації припиняються згідно із цим Законом повноваження рад, їх виконавчих органів, посадових та службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах, старост (на територіях, де утворені військові адміністрації).

Згідно із статтею 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» начальником військової адміністрації населеного пункту в межах територій територіальних громад може бути призначений сільський, селищний, міський голова відповідної громади. З

контексту цієї статті незрозуміло, чи продовжує він при цьому вважатися сільським, селищним, міським головою – посадовою особою територіальної громади.

Частиною другою ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що у разі утворення військової адміністрації Верховна Рада України за поданням Президента України може прийняти рішення про покладення на начальника військової адміністрації населеного пункту повноважень відповідної місцевої ради, її виконавчого комітету, голови громади. Таке рішення приймається парламентом на підставі оцінки конкретної ситуації. Отже, якщо Верховна Рада України визнає недоцільним прийняття такого рішення, можна вважати, що органи місцевого самоврядування територіальної громади продовжують функціонувати паралельно з військовою адміністрацією населеного пункту, здійснюючи свої повноваження.

Однак, якщо таке рішення Верховної Ради України прийнято, на час здійснення цих повноважень військовою адміністрацією робота відповідних органів місцевого самоврядування громади зупиняється. Утім можна вважати, що вони формально продовжують існувати у бездіяльному стані, оскільки їх діяльність може бути відновлена рішенням Верховної Ради України з дня припинення воєнного стану до закінчення 30-денного строку після його припинення. Але якщо діяльність цих органів не відновилася, мають бути призначені позачергові місцеві вибори. Ці положення не узгоджуються зі статтею 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яка передбачає дострокове припинення повноважень місцевої ради з дня утворення відповідної військово-цивільної чи військової адміністрації.

Частиною восьмою статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військові адміністрації населених пунктів, районні, обласні військові адміністрації здійснюють свої повноваження протягом дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування. Інший законодавчий припис підпункту 3 пункту 2-1 цього ж Закону зобов'язує військові адміністрації населених пунктів, районні, обласні військові адміністрації здійснювати свої повноваження до дня першого засідання першої сесії відповідної ради, обраної після скасування воєнного стану.

Можна дійти висновку, що вже сьогодні необхідна поступова та системна підготовка місцевих виборів у післявоєнний період, зокрема щодо визначення підстав їх призначення, порядку організації і проведення. Величезна кількість внутрішньо переміщених осіб, окупація територій України, значні руйнування цивільної інфраструктури, масштабна інформаційно-пропагандистська кампанія проти України та низка інших українських серйозних викликів потребують нагального практичного вирішення та розв'язання багатьох проблем у післявоєнний період.

Реформа децентралізації та розбудова вітчизняної моделі місцевого самоврядування має забезпечити утвердження принципу верховенства права, прав людини та наблизити Україну до членства в ЄС. Крім того, успішна реалізація цієї реформи впливатиме на зниження рівня корупції, забезпечить удосконалення управління територіями та ресурсами тощо. Наразі започатковано спільні ініціативи разом з Радою Європи, як наприклад, «Добре демократичне врядування в Україні: рух вперед у повоєнний період».

У рамках оновленого Радою Європи Плану дій для України на 2018-2022 роки запропоновано можливі рішення щодо забезпечення доброго демократичного врядування у повоєнний період та зосередження зусиль на основних п'яти напрямках:

- підсилення ефективності місцевого самоврядування з урахуванням викликів, що постали у період дії воєнного стану та будуть обумовлені процесом відновлення України та набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС;
- перехід від військових адміністрацій у період дії воєнного стану до цивільних адміністрацій: механізми забезпечення демократичних процесів та безпечного демократичного середовища для виборів;
- повоєнні виклики та можливі шляхи для підсилення інституційної спроможності органів адміністрування виборів;

- забезпечення виборчих прав громадян у повоєнний період;
- оптимізація адміністративно-територіального устрою і його вплив на територіальну організацію та адміністрування виборчого процесу.

На цих напрямках мають бути зосереджені й подальші дії із вдосконалення нормативно-правової бази щодо багаторівневого врядування та місцевих виборів у відповідності до європейських стандартів [5].

У зв'язку із подальшою реформою місцевого самоврядування та удосконаленням законодавства необхідно звернути увагу на необхідність забезпечення міжнародних стандартів місцевого самоврядування. Міжнародні та європейські стандарти закріплені у відповідних міжнародно-правових актах, серед яких: Європейська хартія місцевого самоврядування (Страсбург, 15 жовтня 1985 р.); Всесвітня декларація місцевого самоврядування (Ріо-де-Жанейро, 23–26 вересня 1985 р.); Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами (Мадрид, 21 травня 1980 р.); Європейська Хартія міст (Страсбург, 17–19 березня 1992 р.) та ін. Безперечно, перші два із зазначених актів є основними [4,7].

Україна підписала Європейську хартію місцевого самоврядування без застережень, а отже, взяла на себе зобов'язання впроваджувати її в законодавство. Фактично переважна більшість положень Хартії реалізована в законодавстві України. Залишається недостатньо вирішеним законодавчо та втіленим практично один з ключових принципів ефективної децентралізації і місцевого самоврядування – принцип субсидіарності.

Недостатньо враховані у законодавстві України і міжнародні стандарти локальної демократії, передбачені «Додатковим протоколом до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування» [6]. Згідно з положеннями цього Протоколу право участі у справах місцевого органу влади означає право вживати рішучих заходів або впливу на здійснення повноважень та обов'язків місцевого органу влади (ст.1). Відповідно потребують законодавчого врегулювання питання місцевих референдумів, а удосконалення - правові засади місцевих ініціатив, громадських слухань та інших форм локальної демократії.

Євроінтеграційні перспективи України та запровадження реформ із децентралізації державної влади зумовлюють необхідність вивчення досвіду зарубіжних країн, передусім країн Європейського Союзу щодо відцентрових реформаційних процесів та функціонування відповідних моделей управління в них. Як відомо, у більшості нинішніх держав-учасниць ЄС реформи місцевого самоврядування на засадах децентралізації відбувалися з другої половини ХХ століття та на початку ХХІ ст. Цікавим у цьому плані є досвід Данії (1970, 2007 рр.), Латвії (1993–2009 рр.), Литви (1992–1995 рр.), Польщі (1992–1999 рр.). Результати реформ в цих та багатьох інших країнах дали змогу активізувати владоспроможність територіальних громад, посилити їх матеріальну та фінансово-бюджетну самостійність [23].

Змістом реформ з децентралізації державної влади у всіх європейських країнах є укрупнення низової ланки (муніципалітетів, територіальних громад), інакше навряд чи можна досягнути належного рівня спроможності щодо здійснення публічної влади на місцевому рівні. Натомість, у різних країнах були обрані свої шляхи та засоби досягнення цілей відповідних реформ. Як приклад, у Швеції муніципалітети об'єдналися навколо сусідніх міст для реалізації спільних функцій, що було закріплено на законодавчому рівні. У Фінляндії було розпочато спроби «зверху» серйозно зменшити число муніципалітетів, як це було зроблено у Швеції і Данії. Однак у результаті політичних дебатів стосовно територіальної реформи переміг принцип добровільності об'єднання. Паралельно було створено систему державних субсидій для виконання функцій держави. Держава заохочувала об'єднання муніципалітетів через надання додаткових субсидій, тобто реформа проходила не адміністративним шляхом, а стимулювалася економічними інструментами [23, с. 210], [8; 17].

У зв'язку з постановкою питання про правовий статус територіальних громад заслуговує на увагу огляд досвіду 11 європейських країн у питаннях визначення

правосуб'єктності місцевого самоврядування, підготовлений Центром експертизи доброго врядування Ради Європи в рамках Програми «Децентралізація і реформа публічної адміністрації в Україні» [17]. У дослідженні відзначено поширеність серед європейських країн факту наділення правосуб'єктністю адміністративно-територіальної одиниці (далі – АТО): на 1-у рівні (муніципалітети) та у низці випадків – на 2-ому, 3-ому рівнях (райони, регіони). На відміну від аналізованих європейських країн в Україні правосуб'єктність АТО, навіть базового рівня – територіальних громад, має значною мірою декларативний характер. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» юридичними особами є органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства, установи, організації, асоціації органів місцевого самоврядування.

Як акцентовано у зазначеному огляді, дилема стосовно правосуб'єктності на місцевому рівні в країнах, що входили до складу СРСР, походить від давньої традиції Радянського Союзу надавати статус юридичної особи кожній установі місцевого рівня. Наприклад, Латвія відмовилася від подібної практики у 1994 році, прийнявши новий закон про місцеве самоврядування, який визначає, що органи (місцевого самоврядування) є представниками муніципалітету, як і у решті європейських країн. В інших країнах, таких як Молдова, все ще діє стара модель. Наприклад, районна рада там є юридичною особою, окремою від району як АТО [17].

У більшості європейських країн відповідні виборні органи (мер, рада, президент регіону та ін.) лише представляють свої АТО, але не володіють окремою правосуб'єктністю. Вони діють виключно від імені та в інтересах юридичної особи, до якої належать. При цьому відповідна правосуб'єктність територіальних громад може бути закріплена в конституції держави. Так, згідно Конституції Польської Республіки, основною одиницею територіального самоврядування визначена громада (gmina) [10]. Інші одиниці регіонального або місцевого і регіонального самоврядування в Польщі визначаються законом. Одиниці територіального самоврядування є юридичними особами. Їм належить право власності та інші майнові права. Публічні завдання, що слугують задоволенню потреб самоврядної спільноти, виконуються ними як власні завдання через представницькі виконавчі органи. Для забезпечення потреб держави одиницям територіального самоврядування законом може бути делеговано виконання інших публічних завдань.

У Чехії основними територіальними самоврядними одиницями є населені пункти першого рівня та області. Згідно ст. 100 Конституції Чехії територіальні самоврядні одиниці є об'єднаннями громадян, які мають право на самоуправління. Територіальні самоврядні одиниці визначаються публічно-правовими корпораціями, які мають власне майно і господарюють на основі власного бюджету (ст. 101 Конституції Чехії) [11].

Загалом рівень самоврядування адміністративно-територіальних одиниць в різних країнах залежить від ступеня децентралізації у кожній з них.

Цікавим є питання про практику унормування банкрутства суб'єктів місцевого самоврядування в європейських країнах. У деяких державах існують закони про банкрутство муніципалітетів, а в інших – ні. Як зазначено в огляді досвіду 11 європейських країн, «навіть якщо такі закони існують, вони відрізняються від тих, що застосовуються до комерційних компаній, та формують для АТО м'якший режим з різними ступенями важкості (фінансова криза, неплатоспроможність), за якого публічна власність є захищена, не може бути продана, а правосуб'єктність АТО залишається незмінною» [17]. За твердженням експертів, у країнах Європи, де існує «банкрутство муніципалітетів», воно працює радше як механізм фінансового оздоровлення». При цьому існує і загальна тенденція: платоспроможність муніципалітетів забезпечується допомогою органів державної влади [17].

В Україні питання наділення конкретною правосуб'єктністю адміністративно-територіальної одиниці ще має бути досліджено та обґрунтовано. Зокрема, потребує вирішення проблема належного унормування діяльності юридичних осіб публічного права, вироблення критеріїв розмежування юридичних осіб приватного і публічного права та безпосередньо правового статусу територіальних спільнот. Однією з ключових

кваліфікуючих ознак юридичних осіб публічного права має бути мета діяльності відповідних суб'єктів права. Безперечно вони діють для реалізації (задоволення) певних публічних інтересів [9]. Найбільш доцільним та наближеним до практичних потреб вбачається правове регулювання створення, діяльності, припинення юридичних осіб публічного права, зокрема територіальних громад, на рівні окремих законів. Але у будь-якому разі необхідно унормувати на законодавчому рівні адміністративно-територіальний устрій та оновити базове законодавства про місцеве самоврядування.

Висновки. Подальші кроки реформи місцевого самоврядування мають враховувати поточні проблеми функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та перспективні потреби формування і функціонування спроможних територіальних громад.

Важливо забезпечити конституційну легітимацію відповідних результатів реформи.

Необхідно удосконалити правовий статус територіальних громад в Україні, зокрема порядок їх створення, об'єднання, виділення, конкретизувати повноваження органів місцевого самоврядування з питань власності, а також розширити права членів громади щодо управління та розпорядження об'єктами права власності територіальної громади.

Існує нагальна потреба чіткого законодавчого визначення наслідків створення військових адміністрацій для органів місцевого самоврядування.

З метою підвищення стандартів локальної демократії потребують законодавчого врегулювання питання місцевих референдумів, удосконалення правових засад місцевих ініціатив, громадських слухань та інших форм участі громадян в місцевому управлінні.

Для забезпечення організації нових місцевих виборів після припинення дії воєнного стану доцільно законодавчо врегулювати порядок підготовки до них, зокрема на територіях дії військових адміністрацій, а також гармонізувати з положеннями Виборчого кодексу України строки проведення місцевих виборів на деокупованих територіях.

Лише за результатами проведення комплексного аудиту стану справ у територіальних громадах (*перепис населення, переоблік матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування*) може бути засвідчена відсутність ризиків у відновленні статусу громад.

Перелік використаних джерел

1. Батанов О. Концептосфера муніципального права. Право України. 2020. № 10. С. 13-31.
URL:<http://catalog.puet.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:256747/Source:default>
2. Батанов О. Муніципальна реформа в Україні з позиції доктрини сучасного муніципалізму. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 89-93.
3. Батанов О.В. Феномен муніципального права. Децентралізація публічної влади: національний та зарубіжний досвід. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Одеса, 6 листопада, 2020 р.). Одеса. Гельветика. 2020. 116 с. С. 9-14.
4. Всесвітня Декларація місцевого самоврядування. Місьцеве та регіональне самоврядування України. 1994. Вип. 1/2 (6/7). С. 65–69.
5. Добре демократичне врядування є однією з ключових реформ в Україні. Good Democratic Governance among the key reforms for Ukraine. URL: <https://www.slg-coe.org.ua/good-democratic-governance/>
6. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади. Підписаний 16.11.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text
7. Європейська хартія місцевого самоврядування: ратифікована Законом України від 15 липня 1997 р. № 452/97-ВР. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/994_036
8. Калиновський Б.В. Досвід муніципальної реформи в країнах Європейського Союзу. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості. Збірник тез доповідей. Четверта щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція. К. АПСВТ. 2020. 300 с. С. 22-28.

9. Клименко О.М., Куян І.А., Нецька Л.С. Проблеми правового статусу юридичних осіб публічного права в контексті оновлення Цивільного кодексу України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. № 3. С. 51–66.
10. Конституція Польської Республіки (з передмовою В.Шаповала). К. Москаленко О.М. 2018. 60 с.
11. Конституция Чешской Республики (1993 р. зі змінами на 2012 р.) URL: https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/ustava-od-8-3-2013_-rus.pdf
12. Кучинський О. Як децентралізація влади впливає на демократизацію (2018). URL: <https://commons.com.ua/uk/decentralizatsia-i-demokratyzatsia/>
13. Куян І. Проблеми правового визначення комунальної власності. Права людини в епоху цифрових трансформацій. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 25 лютого 2022 р. Том 2. Тернопіль. Вектор. 2022. 237 с.
14. Любченко П.М. Проблемні питання розукрупнення територіальних громад в Україні. Децентралізація публічної влади: національний та зарубіжний досвід. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Одеса, 5 листопада, 2021 р.). Одеса. Гельветика. 2021. С. 37–40.
15. Марцеляк О.В. Реформа у сфері децентралізації публічної влади в Україні через модернізацію виконавчої влади на місцях. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей П'ятої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 10 грудня 2021 р.). К. ГНОЗІС. 2021. 384 с. С. 39–43.
16. Погорілко В.Ф. Публічна влада. Юридична енциклопедія в 6 т. К. 1998. Т. 5. «П-С». 2003. 250 с.
17. Правосуб'єктність на місцевому рівні - стислий виклад прикладів 11 країн. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/LP_ZVIT_SUMMARY_11_CASES_UKR-1.pdf
18. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р., № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text>
19. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
20. Пухтинський М.О. Сучасні проблеми трансформації муніципальної влади в контексті євроінтеграції України/ Проблеми теорії конституційного права /за заг.ред. Ю.С.Шемшученка. К. Парламентське вид-во. 2013. 616 с. С. 411–437.
21. Слобожан О.В. Правові та організаційні проблеми розвитку територіальних громад після адміністративно-територіальної реформи в Україні. Четверта щорічна науково-практична конференція «Муніципальна реформа: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості. Збірник тез доповідей. К. АПСВТ. 2020. 300 с. С.8–14.
22. Територіальні громади. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada>
23. Федоренко В.Л., Чернеженко О.М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах-учасниках ЄС, Швейцарії та Україні: монограф.; за ред. В.Л. Федоренка. Київ. Видавництво «Ліра». 2017. 288 с.

References

1. Batanov O. Kontseptosfera munitsypalnoho prava. Pravo Ukrainy. 2020. № 10. S. 13–31. [Batanov O. Conceptosphere of municipal law. Law of Ukraine. 2020. No. 10. P. 13–31.] URL: <http://catalog.puet.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:256747/Source:default> [in Ukrainian]
2. Batanov O. Munitsypalna reforma v Ukraini z pozytsii doktryny suchasnoho munitsypalizmu. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2013. № 2. S. 89-93. [Batanov O.

Municipal reform in Ukraine from the perspective of the doctrine of modern municipalism. Journal of Kyiv University of Law. 2013. No. 2. P. 89–93.] [in Ukrainian]

3. Batanov O.V. Fenomen munitsypalnoho prava. Detsentralizatsiia publichnoi vlady: natsionalnyi ta zarubizhnyi dosvid. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. (Odesa, 6 lystopada, 2020 r.). Odesa. Helvetyka. 2020. 116 s. S. 9-14. [Batanov O.V. The phenomenon of municipal law. Decentralization of public power: national and foreign experience. Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference. (Odessa, November 6, 2020). Odessa. Helvetika. 2020. 116 p. P. 9–14.] [in Ukrainian]

4. Vsesvitnia Deklaratsiia mistsevoho samovriaduvannia. Mistseve ta rehionalne samovriaduvannia Ukrainy. 1994. Vyp. 1/2 (6/7). S. 65–69. [Universal Declaration of Local Self-Government. Local and regional self-government in Ukraine. 1994. Issue 1/2 (6/7). P. 65–69.] [in Ukrainian]

5. Dobre demokratychni vriaduvannia ye odniieiu z kliuchovykh reform v Ukraini. Good Democratic Governance among the key reforms for Ukraine. [Good Democratic Governance among the key reforms for Ukraine.] URL: <https://www.slg-coe.org.ua/good-democratic-governance/> [in Ukrainian]

6. Dodatkovyi protokol do Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia pro pravo uchasti u spravakh mistsevoho orhanu vlady. Pidpysanyi 16.11.2009 r. [Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the right to participate in the affairs of a local authority. Signed on November 16, 2009.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text [in Ukrainian]

7. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia: ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 15 lypnia 1997 r. № 452/97-VR. [European Charter of Local Self-Government: ratified by the Law of Ukraine of July 15, 1997, No. 452/97-VR.] URL: http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/994_036 [in Ukrainian]

8. Kalynovskyi B.V. Dosvid munitsypalnoi reformy v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy:pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti. Zbirnyk tez dopovidei. Chetverta shchorichna Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia. K. APSVT. 2020. 300 s. S. 22-28. [Kalinovsky B.V. Experience of municipal reform in the European Union countries. Municipal reform in the context of Ukraine's European integration: the position of authorities, scientists, trade unions, and the public. Collection of abstracts. Fourth annual All-Ukrainian scientific and practical conference. Kyiv. APSVT. 2020. 300 p. P. 22-28.] [in Ukrainian]

9. Klymenko O.M., Kuian I.A., Netska L.S. Problemy pravovoho statusu yurydychnykh osib publichnoho prava v konteksti onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2021. № 3. S. 51-66. [Klymenko O.M., Kuyan I.A., Netska L.S. Problems of the legal status of public law entities in the context of updating the Civil Code of Ukraine. Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2021. No. 3. P. 51-66.] [in Ukrainian]

10. Konstytutsiia Polskoi Respubliky (z przedmovoju V.Shapovala). K. Moskalenko O.M. 2018. 60 s. [Constitution of the Republic of Poland (with a preface by V.Shapoval). Kyiv. Moskalenko O.M. 2018. 60 p.] [in Ukrainian]

11. Konstytutsiia Cheshskoi Respubliky (1993 r. zi zminamy na 2012 r.) [Constitution of the Czech Republic (1993, with amendments up to 2012).] URL: https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/ustava-od-8-3-2013_-rus.pdf [in Ukrainian]

12. Kuchynskyi O. Yak detsentralizatsiia vlady vplyvaie na demokratyzatsiiu (2018). [Kuchynskyi O. How power decentralization affects democratization (2018).] URL: <https://commons.com.ua/uk/decentralizatsia-i-demokratyzatsia/> [in Ukrainian]

13. Kuian I. Problemy pravovoho vyznachennia komunalnoi vlasnosti. Prava liudyny v epokhu tsyfrovyykh transformatsii. Materialy KhII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, Natsionalnyy aviatsiynyy universytet, 25 liutoho 2022 r. Tom 2. Ternopil. Vektor. 2022. 237 s. [Kuyan I. Problems of legal definition of communal property. Human rights in the era of digital

transformations. Materials of the XII International scientific and practical conference, Kyiv, National Aviation University, February 25, 2022. Volume 2. Ternopil. Vector. 2022. 237 p.] [in Ukrainian]

14. Liubchenko P.M. Problemni pytannia rozukrupnennia terytorialnykh hromad v Ukraini. Detsentralizatsiia publichnoi vlady: natsionalnyi ta zarubizhnyi dosvid. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. (Odesa, 5 lystopada, 2021 r.). Odesa. Helvetyka. 2021. S. 37-40. [Liubchenko P.M. Problematic issues of the disintegration of territorial communities in Ukraine. Decentralization of public power: national and foreign experience. Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference. (Odessa, November 5, 2021). Odessa. Helvetika. 2021. P. 37-40.] [in Ukrainian]

15. Martseliak O.V. Reforma u sferi detsentralizatsii publichnoi vlady v Ukraini cherez modernizatsiiu vykonavchoi vlady na mistsiakh. Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti: Tezy dopovidei Piatoi shchorichnoi vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 10 hrudnia 2021 r.). K. HNOZIS. 2021. 384 s. S. 39-43. [Marchelak O.V. Reform in the field of decentralization of public power in Ukraine through the modernization of executive authorities at the local level. Municipal reform in the context of Ukraine's European integration: the position of authorities, scientists, trade unions, and the public: Abstracts of the Fifth annual All-Ukrainian scientific and practical conference (Kyiv, December 10, 2021). Kyiv. HNOZIS. 2021. P. 39-43.] [in Ukrainian]

16. Pohorilko V.F. Publichna vlada. Yurydychna entsyklopediia v 6 t. K. 1998. T. 5. «P-S». 2003. 250 s. [Pohorelko V.F. Public authority. Legal encyclopedia in 6 volumes. Kyiv. 1998. Vol. 5. "P-S". 2003. 250 p.] [in Ukrainian]

17. Pravosubiektnist na mistsevomu rivni - styslyi vyklad prykladiv 11 krain [Legal subjectivity at the local level – a brief presentation of examples from 11 countries.] URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/LP_ZVIT_SUMMARY_11_CASES_UKR-1.pdf [in Ukrainian]

18. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 r., № 333-r. [On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 1, 2014, No. 333-r.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text> [in Ukrainian]

19. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17 lypnia 2020 roku № 807-IX. [On the creation and liquidation of districts: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of July 17, 2020, No. 807-IX.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> [in Ukrainian]

20. Pukhtynskyi M.O. Suchasni problemy transformatsii munitsypalnoi vlady v konteksti yevrointehratsii Ukrainy/ Problemy teorii konstytutsiinoho prava /za zah.red. Yu.S.Shemshuchenka. K. Parlamentske vyd-vo. 2013. 616 s. S. 411-437. [Pukhtynskyi M.O. Modern problems of municipal authority transformation in the context of Ukraine's European integration. Problems of the theory of constitutional law / ed. by Yu.S. Shemshuchenko. Kyiv. Parliamentary publishing house. 2013. P. 411-437.] [in Ukrainian]

21. Slobozhan O.V. Pravovi ta orhanizatsiini problemy rozvytku terytorialnykh hromad pislia administratyvno-terytorialnoi reformy v Ukraini. Chetverta shchorichna naukovo-praktychna konferentsiia «Munitsypalna reforma: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti. Zbirnyk tez dopovidei. K. APSVT. 2020. 300 s. S.8-14. [Slobodzhan O.V. Legal and organizational problems of the development of territorial communities after the administrative-territorial reform in Ukraine. Fourth annual scientific and practical conference "Municipal reform: the position of authorities, scientists, trade unions, and the public. Collection of abstracts. Kyiv. APSVT. 2020. P. 8-14.] [in Ukrainian]

22. Terytorialni hromady. [Territorial communities]. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> [in Ukrainian]

23. Fedorenko V.L., Chernenhenko O.M. Konstytutsiini modeli mistsevoho samovriaduvannia u derzhavakh-uchasnytsiakh YeS, Shveitsarii ta Ukraini: monohraf.; za red. V.L. Fedorenka. Kyiv. Vydavnytstvo «Lira». 2017. 288 s. [Fedorenko V.L., Chernenhenko O.M. Constitutional models of local self-government in EU, Switzerland, and Ukraine: monograph; edited by V.L. Fedorenko. Kyiv. Publishing house "Lira". 2017. 288 p.] [in Ukrainian]

УДК 316.3:37.015.3(477)

Пилинський Я.М

старший науковий співробітник відділу
зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
ім. Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна), yrylunskyi@gmail.com

СІМ'Я, ШКОЛА, ВІРА І ЗГУРТОВАНІ МІСЦЕВІ ГРОМАДИ – ЧИННИКИ СТІЙКОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

DOI : 10.5281/zenodo.8282960

Війна триває вже понад рік, але, незважаючи на те, що українці демонструють справді чудеса героїзму, самопожертви, витривалості, щедрості, чесності і порядності, і на фронті, і у тилу, у багатьох сторонніх спостерігачів наші спротив і надалі викликає щире здивування. Справа в тому що, у пост-християнському світогляді, у якому нині живе більшість розвинених країн, думки про те, що у когось може бути якась не матеріалістична мотивація до дії, схоже уже навіть і не виникають.

Проте, якщо узяти на озброєння морально-етичний інструментарій ще такого недалекого минулого, у якому моральні цінності і віра стоять на першому плані, то мотиви опору українців ворожій навалі стають зрозумілишими. Передусім ідеться про стійкість, вірність, взаємодопомогу мільйонів українців, що стали на захист своєї вітчизни і нізащо не будуть здаватися, бо для них це означає зрадити себе, свою родину, і свою громаду.

Тому, на відміну від військових аналітиків та журналістів які переважно коментують бойові дії, пропонуємо вам поглянути уважніше на моральні основи сучасного українського суспільства. Адже саме вони стали запорукою його незламності у цій війні. Ієрархія моральних цінностей в Україні все ще залишається традиційною. Сімейні стосунки, шлюб і діти для більшості громадян є важливішими за особисте матеріальне благополуччя. Для них саме у сім'ї має своє повне вираження трансцендентна мета людського буття спрямована у майбутнє. Ще одним важливим інститутом виховання високих моральних якостей українців залишається школа. Особливо треба зазначити, що вчителі читаючи з дітьми твори класиків української та також світової літератури тим самим виховувати в учнів високі моральні якості і вічні християнські цінності.

Сьогодні в умовах війни стало краще зрозумілим, що сформовані сім'єю, школою та вірою міцні моральні підвалини українського суспільства є тим фундаментом на якому встояла будова української незалежності. Особливо чітко це стає зрозумілим якщо поглянути на самоорганізацію суспільства на рівні громад. Адже в умовах війни, центральні органи влади далеко не завжди здатні уповні зрозуміти проблеми, що повсякчас виникають на місцях.

Ключові слова: Сім'я, громада, школа, місцеве самоврядування, віра.

Pylynskyi Y.M
senior researcher of the department
foreign systems of pedagogical education and adult education
Institute of Pedagogical Education and Adult Education
named after Ivan Zyazyun of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), ypylynskyi@gmail.com

***Family, school, faith and united local communities as factors of endurance of
Ukrainian society***

The war has been going on for more than a year, but despite the fact that Ukrainians demonstrate true miracles of heroism, self-sacrifice, endurance, generosity, honesty and decency, both on the front and in the rear, many outside observers continue to be surprised by our resistance. The fact is that, in the post-Christian world-view, with which most citizens in the developed countries currently live, the thoughts that someone might have some non-materialistic motivation for action do not even arise.

However, if we adopt to use the moral and ethical toolkit of the recent past, in which moral values and faith are at the forefront, then the motives of Ukrainians' resistance to the enemy invasion become clearer. First of all, it is about the loyalty, integrity, and mutual assistance of millions of Ukrainians who stood up to defend their homeland and will not surrender under any circumstances, because for them it means betraying themselves, their family, and their community.

Therefore, unlike military analysts and journalists who mostly comment on military operations, we suggest by the means of this article you take a closer look at the moral foundations of modern Ukrainian society. After all, they became the guarantee of its indomitability in this war. The hierarchy of moral values in Ukraine still remains rather traditional. Family relationships, marriage and children are more important to most citizens than personal material well-being. Many Ukrainian men and women, it is in the family that the transcendent goal of human existence, directed to the future, has its full expression. Another important institution for the education of high moral qualities of Ukrainians remains the school. In particular, it should be noted that teachers, by deliberating works of classics of Ukrainian and world literature with their children, thereby inculcate high moral qualities and eternal Christian values in students.

Today, in the conditions of the war, it has become clearer that the strong moral foundations of Ukrainian society, formed by family, school and faith, are the foundation on which the structure of Ukrainian independence stood. This becomes especially clear if we look at the self-organization of society at the community level. After all, in the conditions of war, the central authorities are not always able to fully understand the problems that constantly arise on the ground.

Key words: *Family, community, school, local self-government, faith.*

Постановка проблеми. Війна триває вже понад рік, але, незважаючи на те, що українці демонструють справді чудеса героїзму, самопожертви, витривалості, щедрості, чесності і порядності і на фронті і у тилу, у багатьох сторонніх спостерігачів це і надалі викликає щире здивування. Справа в тому що, у пост-християнському світі, у якому нині живе більшість розвинених країн, думки про те, що у когось може бути якась не матеріалістична мотивація до дії, схоже уже навіть і не виникають. Бо у парадигмі їх матеріалістичного світогляду, який так старанно виховували останні 50 років, навіть відсутня поняття база для такого осмислення.

Проте, якщо узяти на озброєння морально-етичний інструментарій ще такого недалекого минулого, у якому моральні цінності і віра стоять на першому плані, то причини опору українців ворожій навалі стають зрозумілішими. Адже український досвід у цій страшній війні, це не лише про сучасну зброю та уміння її використовувати, не лише про талант військового чи дипломатичного керівництва України. Передусім це досвід стійкості, вірності, взаємодопомоги і відданості мільйонів українців, що стали на захист своєї вітчизни

і нізачо не будуть здаватися, бо для них це означає зрадити себе, свою родину, свою громаду і свою віру.

Отже, на відміну від військових аналітиків та журналістів пропонуємо вам поглянути на моральні основи сучасного українського суспільства. Адже саме вони стали джерелом його незламності у цій війні. І тут важливо наголосити, що незважаючи на десятиліття комуністичного тоталітарного гноблення і винищення християнської духовності, Україна залишилася християнською країною. Її громадяни, незважаючи на заборони і репресії, ніколи не припиняли сповідувати християнство. І як бачимо, у своєму повсякденному житті, і у своїй боротьбі, свідомо керуються християнськими цінностями викладеними у Святому Письмі та посланнях Святих Апостолів. Християнські цінності настільки глибоко закорінені у повсякденному сімейному і громадському житті українців, що становлять головну моральну основу стосунків між людьми. Адже на відміну від писаних законів, які останнім часом так часто змінювали, що вони почали дезорієнтувати громадян, головні християнські цінності і надалі залишаються незмінними. Саме на це звернув увагу у своїй доповіді Джордж Вейгел, відомий американський дослідник і політолог виступаючи у Вашингтоні наприкінці лютого 2023 року: «Дивлячись смерті в очі та не сахаючись, українці – як військові, так і цивільні – нагадали Заходу, що ми більше, ніж наша суб'єктивність, – що ми можемо знати, приймати і жити за істинами, більшими за "я". Ми можемо йти на жертви. Ми можемо проявити мужність. Ми можемо відмовитися підкорятися злу. Ми можемо жити в солідарності, яка базується на істинах, закладених у світ і в нас»[2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки у наукових дослідженнях та публікаціях активно розглядаються різні аспекти сучасного суспільства, включаючи сімейні структури, гібридні конфлікти, цінності молоді, трансформації виховної функції сім'ї та інші. Перелік літератури включає дослідження вітчизняних та закордонних вчених, які приділяють увагу проблемам сучасності та їх впливу на соціокультурний ландшафт.

Ряд досліджень (Алексеєнко Т.Ф., Борщ К.К.) розкривають тенденції трансформації сімейних структур в Україні, звертаючи увагу на зростання кількості народжень поза шлюбом та зміни в ролевих характеристиках сім'ї.

Дослідження у сфері релігійної самоідентифікації (опитування Київського міжнародного інституту соціології) свідчать про зміни у релігійних уподобаннях населення та їх вплив на суспільство.

Дослідження "Українське “покоління Z”: цінності та орієнтири" (Центр «Нова Європа» та Фонд ім. Фрідріха Еберта) дозволяють краще зрозуміти цінності та уподобання молоді, що може вплинути на подальший соціокультурний розвиток країни.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. У попередніх публікаціях Практично відсутні дослідження, які докладно розглядали б вплив правовійни на сімейні структури. Як змінюється сімейне середовище через напруженість відносин між державами та як це впливає на виховання дітей?

Метою даної статті є систематизація та аналіз впливу сім'ї, школи, віри та згуртованих місцевих громад на стійкість українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з останніми опитуваннями переважна більшість громадян України вважають себе віруючими людьми, а до атеїстів себе зараховують лише 12 % населення. Основна маса громадян вважають себе послідовниками певної християнської деномінації, при чому серед них переважають православні християни [6].

	Назва деномінації	відсоток
	Православна церква України	54
	Православна церква без конкретизації	14
	Греко-католицька церква	8
	УПЦ (МП)	8
	Протестантська церква	2

	Інші християнські церкви (Свідки Єгови, тощо)	1
	Римо-католицька церква	1

Варто відзначити, що останніми роками, після перемоги на майдані 2014 року, релігійність значно зросла серед громадян і тому часто молитовні зібрання відбуваються в умовах самоорганізації на рівні окремих громад, багатоквартирних будинків та за допомогою соціальних мереж. Сьогодні, в умова війни, переважна більшість громадян, як у сільській місцевості, так і у великих містах об'єднані у членні соціальні мережі переважно за територіальною ознакою. За допомогою цих мереж, у визначений заздалегідь час, а інколи і спонтанно чи ситуативно, окремі громадяни закликають усіх охочих долучитися до спільної молитви. Як правило, ініціатори пропонують і текст такої молитви, інколи пропонують разом читати молитви затверджені церквою, і вдруковані у відповідних молитовниках, або окремі розділи Святого Письма. Крім того, громадяни збираються разом у когось на обійсті, або на дворі, чи вдома і також разом читають молитву за перемогу у війні, за українських воїнів, за видужання поранених, за допомогу медикам, за визволення з полону тощо.

Деякі з цих об'єднань громадян які існують на базі Телеграму, чи Вайбера, нараховують по півмільйона і більше учасників, і є не просто загальнонаціональними, але і по суті глобальними, оскільки до них долучаються українці розкидані у вигнанні по багатьох країнах і континентах. Такі групи оголошують про спільну молитву заздалегідь, і у певний час члени групи, кожний на своєму місці просто долучається до казання спільної молитви. Деякі такі зібрання ініціюють через Ютуб та соціальні мережі українські воїни які перебувають на фронті. Вони просять співгромадян помолитися разом з ними за якусь конкретну справу на фронті.

На нашу думку, цей рух сьогодні набув такої масовості, що офіційним деномінаціям варто було б звернути на нього увагу і можливо також збільшити кількість церковних служб он-лайн та у соціальних мережах. Крім того, варто також провадити адресні служби присвячені молитві за вирішення проблем актуальних для українських громадян, як на фронті так і в тилу, чи на еміграції. Та виняткова стійкість, що її демонструють українські воїни на фронті, чесність, що її виявляють українські волонтери, та щедрість широкого загалу у тилу є красномовним свідченням міцних християнських ідеалів, що ведуть українську націю до перемоги.

Сім'я і її роль у збереженні та вихованні християнського світогляду

Ієрархія людських цінностей в Україні все ще залишається традиційною, і сімейні стосунки, шлюб і діти для більшості громадян є важливішими за особисте матеріальне благополуччя. Для них саме у сім'ї має своє повне вираження трансцендентна мета людського буття спрямована у майбутнє. Працюючи заради сім'ї людина скеровує себе на служіння іншому, на виховання і підтримку свого подружжя і дітей, на мету, яка для самої людини є по суті поза матеріальною, оскільки її досягнення перебуває за межами її часового горизонту. І навпаки, відсутність подружжя і дітей зосереджує людину на собі, на своїх власних сьогоденних потребах і проблемах, і опускає мету буття лише до задоволення власних потреб, тим самим обмежуючи її лише своїм власним матеріальним добробутом. Як показали останні події цієї війни, для українців сім'я є чи не найважливішим джерелом жертвовності, відваги і витривалості.

Проведені ще за довго до війни опитування свідчать, що саме сім'я є головною опорою у житті для більшості громадян. Серед численних соціальних та політичних інституцій, які є в Україні, лише сім'я має 90% довіри [13]. Це той визначальний інститут, який в таких складних умовах залишається головним суспільним інтегратором. Саме від сім'ї люди очікують підтримки.

Як вказують українські соціологи, понад дві третин дорослого населення України нині перебуває в шлюбі. Для порівняння у Північній Європі це лише трохи більше від половини

дорослого населення [9]. Ще однією відмінністю українців є більша готовність до нових спроб створити нову сім'ю у разі розлучення.

Останніми роками вітчизняні дослідники та медіа говорять про кризу сім'ї в Україні, покликаючись на зменшення показників народжуваності, значну кількість розлучень, зростання кількості народження дітей поза шлюбом та збільшення кількості цивільних шлюбів. Однак, і оцінка, і пояснення цих тенденцій значною мірою залежать від світоглядних орієнтацій дослідника, та його ставлення до сучасної трансформації західної цивілізації. Вважаючи ці тенденції розвитку суспільства як індивідуалізація, емансипація, плюралізація виключно позитивними, науковці переосмислюють важливість шлюбу, сім'ї, виховання дітей, а також зміни становища у сім'ї та суспільстві жінки та чоловіка [10]. Оскільки більшість сучасних науковців, є прихильниками «постмодерної демографії», то вони вважають, що зміни у шлюбно-сімейній сфері є закономірним результатом сучасного суспільного розвитку, а тому, на їхню думку, все що відбувається є у кінцевому рахунку позитивним [11].

Тим часом послідовники традиційного погляду на сім'ю, які обстоюють першочергову важливість сім'ї у житті людини і суспільства, оцінюють те, що відбувається негативно, як кризу інституту сім'ї. Вони вважають, що ці зміни загрожують розвитку демократичного суспільства, бо призводить до атомізації його членів, до зростання вразливості окремої людини, її психологічної та економічної незахищеності, а це в свою чергу збільшує залежність громадян від державної влади [3]. Проте в Україні загалом домінують традиційні погляди на родину, а тому шлюбне партнерство чоловіка і жінки розуміється у їх християнському сенсі. А отже, рівень шлюбності в Україні і досі залишається порівняно високим, а сім'я вважається першорядною цінністю, яку чоловік і жінка мають разом плекати і захищати.

Як наслідок близько 80% дітей з'являється у батьків, які зареєстрували свої відносини [4]. Для порівняння, у багатьох країнах ЄС та США понад 40% дітей народжуються поза шлюбом [5], а у деяких груп населення у США цей показник сягає майже 70% [1]. В Україні значна кількість позашлюбних дітей припадає на дівчат, які народжують у віці 15-19 років, тому можна припустити, що народження дитини поза шлюбом часто є вимушеним кроком, а не свідомим вибором молодої мами.

Проведені останніми роками опитування та статистичні зведення свідчать, що українська молодь віддає перевагу офіційному оформленню відносин, а шлюби після 30 років, особливо для жінок, сприймає як аномалію. Найоптимальнішим віком для одруження і народження дітей вважають 25 років. Абсолютна більшість (86%) бачить своє майбутнє «у шлюбі з дітьми». У цивільному шлюбі живе менше ніж 7% молоді, при цьому віддають перевагу такому шлюбу над офіційним лише 2% опитаних.

Опитування також засвідчило, що сучасна молодь виросла в атмосфері батьківського піклування та уваги, при цьому фізичні покарання були рідкістю, як і надмірне потурання дитячим бажанням. Фізичну силу як покарання за непослух часто застосовували лише щодо 5% опитаних, ще щодо 10% — час від часу. Переважна більшість опитаних описало свої відносини з батьками як хороші та нормальні. Відсоток молоді з неблагополучних родин, де часто сваряться або є дуже конфліктні стосунки, загалом по Україні не перевищує 5% (принаймні стільки зізналися у наявності серйозних проблем) [12].

Відсутність серйозних розбіжностей, схоже, є одним з факторів, чому українська молодь загалом готова продовжувати жити з батьками. Так, 48% опитаних описали свої стосунки з батьками як дуже добрі. Ще 43% назвали стосунки нормальними, але інколи є розбіжності в поглядах. Лише 4% зізналися, що у сім'ї досить часто спалахують сварки [9].

Батьки зберігають суттєвий вплив на прийняття важливих рішень молоддю (77%). Більшість молодих людей планує наслідувати батьків у вихованні вже своїх дітей: 22% планує виховувати так само, а 45% – майже так само. Лише кожен п'ятий хоче виховувати по-іншому, але без уточнення як саме.

Крім того респондентів просили описати, як саме відбувався виховний процес в їхній сім'ї у ранньому віці (вік початкової школи). Майже 40% розповіли, що батьки детально і багато разів пояснювали, чому саме необхідно дотримуватися правил. 27% зазначили, що такі розмови відбувалися досить часто. Загалом лише 9% опитаних відзначили що батьки дуже рідко або взагалі ніколи не проводили з ними виховних бесід.

Згідно останніх досліджень українська молодь майже однотайна в тому, як вона бачить своє сімейне майбутнє — 86% респондентів обрали опцію «у шлюбі з дітьми». При цьому важливі обидва компоненти: і офіційний шлюб, і діти. Опції «у шлюбі, але без дітей», «у цивільному шлюбі з/без дітей» мають мізерну підтримку в 3%. Більшість серед невизначених складають чоловіки, жінки більш однозначні щодо свого сімейного майбутнього (90% проти 82% у чоловіків) [12]. Сім'я з двома дітьми залишається для громадян України найбажанішим варіантом. Майже половина респондентів (48%) зазначили, що планують або хотіли б мати двох дітей. Серед жінок цей відсоток дещо вищий, ніж у чоловіків (51% проти 45%), і серед них менше таких що не визначилися. 12% громадян хотіли б мати лише одну дитину, а 8% – трьох дітей.

Переважна більшість опитаних (68%) задоволена своїм сімейним життям, зокрема 39% — дуже задоволені. Кожен десятий (11%) обрав відповідь «і задоволений/-а, і ні», а 18% не дали жодної відповіді [14].

Думка про те, що серед української молоді поширена «мода» на вільніші стосунки, пізні шлюби та життя без дітей таким чином не відповідають дійсності. Тенденції, які вже давно стали нормою в країнах Західної Європи, досі не властиві для України.

Половина молодих українців, серед охоплених вже цитованим дослідженням вказали що вони читають чи проказують молитви. Найбільше віруючої молоді на Заході України, де традиції були менше порушували за часів більшовицького терору, а найменше – на Півдні та на Сході держави.

Шкідливі звички, як то тютюнопаління менш розповсюджене серед української молоді, ніж алкоголь. Не палить 63% молоді (з них 55% не палили ніколи), а 28% не вживають спиртних напоїв. а 92% української молоді не вживають легких наркотиків.

Абсолютна більшість українців (85%) задоволена своїми друзями та серйозно ставиться до дружніх стосунків: 89% молодих українців вважають, що бути вірним друзям «важливо» та «дуже важливо».

Якщо говорити про пріоритети у житті то для переважної більшості молодих українців «важливо» та «дуже важливо»:

1. Бути вірним партнеру/партнерці 92%
2. Бути вірним друзям 89 %
3. Бути незалежним/ою 89 %
4. Мати дітей 85 %
5. Мати успішну кар'єру 83 %
6. Брати на себе відповідальність 82 %
7. Одружитися/бути у шлюбі 79 %

Отже численні дослідження української родини вказують на те, що для українського громадянина подружжя і шлюб є першочергово важливими, а отже імпліцитно першочергово важливими є ті християнські цінності які здавна визначали життєвий шлях українців. Громадяни, які вважають родину найвищою цінністю у своєму житті безумовно мають що захищати, підтримувати і розвивати, і тому відчайдушність з якою українці захищають свою батьківщину є цілком закономірною, бо вони усі разом боронять свою велику родину.

Школа в Україні як провідник високих моральних цінностей.

Ще одним важливим інститутом виховання високих моральних якостей українців була і залишається школа. Насправді протягом свого 70-ти річного існування в Україні

ставлення комуністичної влади до школи було не завжди таким однозначним, як багато хто сьогодні уявляє. Протягом 70-ти років існування комуністичної влади, школа у СРСР і ставлення влади до неї змінювалися, а після смерті Сталіна вона почала набувати більше рис притаманних школам цивілізованого світу.

Якщо спочатку виховання у СРСР було засноване на класових, людиноненавистницьких ідеях В.Леніна проголошених на 8-му з'їзді ВКП(б), то згодом, після 1961 року комуністична виховна доктрина зазнала докорінної зміни, і вже підпорядковувалася так званому «Моральному кодексу будівника комунізму» [8]. Цей документ не лише на перший погляд нагадує християнські 10 заповідей. Для багатьох буде відкриттям довідатися, що його творці спиралися на ідеї християнства, наслідували їх, оскільки для нормального функціонування та розвитку суспільства вони не могли запропонувати нічого нового. До речі саме досвід запровадження «Морального кодексу будівника комунізму» може бути корисним для тих хто намагається будувати сучасну суспільну мораль спираючись на якісь «нові», «пост-модерні» основи. Це як казав ще Еклезіаст «Вже було».

Творці «Морального кодексу будівника комунізму», згадували, що проглядаючи проект нової програми партії, Хрущов запропонував подумати про кодекс комуністів. А Ф.Бурлацький розповів: «Я казав, що треба виходити не тільки з комуністичних постулатів, але й із заповідей Мойсея, Христа, тоді все справді ляже на суспільну свідомість. То справді був свідомий акт включення до комуністичної ідеології релігійних елементів.» [7]

А, оскільки будувати матеріально-технічну базу комунізму мав увесь народ, то консультанти М.Хрущова запропонували у цьому документі звернутися до всього суспільства. Адже в цей час керівники СРСР проголосили про створення морально-політичної єдності радянського народу, але не змогли знайти іншого морального взірця і тому скористалися при розробці свого «Морального кодексу» Святим Письмом. Адже не має інших шляхетних ідей, якими можна було б об'єднати народ, щоб створити противагу людиноненавистницькій ленінській класовій моралі, що з усіх людей робила ворогів. Творці повоєнної комуністичної ідеології і освіти розуміли, що лише християнство акумулювало в собі весь позитивний досвід людського існування, розвиваючи його впродовж багатьох століть. Таким чином за допомогою «Морального кодексу будівника комунізму», радянська влада, на справді пропагувала високі християнські моральні цінності.

При уважному перегляді стає очевидним, що більшість норм «Морального кодексу» мала один або кілька відповідників у посланнях апостола Павла.

На перше місце в кодексі було винесено відданість справі комунізму, єдність та любов до соціалістичної Батьківщини й країн соціалізму. Це цілком співзвучно із закликом апостола Павла, щоб християни не виокремлювалися одне від одного ні національністю, ні соціальним становищем: «Усі бо ми християни в одному Дусі, щоб бути одним тілом, чи то юдеї, чи греки, чи раби, чи вільні» (1 Кор., 12, 13).

Друга норма звучала так: «Сумлінна праця на благо суспільства, хто не працює, той не їсть». Тут ми бачимо буквальний збіг із посланням апостола Павла до солунян: «Як хтось не хоче працювати, хай і не їсть» (2 Сол., 3, 10).

«Турбота кожного про збереження та примноження суспільного надбання» – це була третя за важливістю норма «Морального кодексу». Вона має свій відповідник у посланні апостола Павла до коринтян: «Ніхто хай не шукає для себе користі, лише для другого» (1 Кор., 10, 24).

П'ята й шоста норми «Морального кодексу» взаємопов'язані. «Коллективізм і товариська взаємодопомога: кожен за всіх, усі за одного»; «Гуманні відносини і взаємна повага між людьми: людина людині друг, товариш і брат». Відповідником тут може слугувати звернення апостола Павла до филип'ян: «Думайте те саме, майте любов ту саму, будьте однодушні і згідливі» (Фил., 2, 2).

Сьома норма кодексу була приведена у відповідність з двома попередніми: «Чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність в громадському та особистому житті».

Вона є переліком загальнолюдських моральних цінностей, та перегукується із зверненням апостола Павла до коринтян: «Очистимо себе від усякої скверни тіла і духа» (2 Кор., 7, 1).

Десята норма кодексу викладена так: «Дружба і братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національної та расової неприязні». Саме такі стосунки між людьми різних національностей проповідував і апостол Павло в посланні до колосян: «Немає грека, ні юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні скита, ні невольника, ні вільного, а все й в усьому Христос» (Кол., 3, 11).

Отже, виглядає так, що комуністична влада, намагаючись створити суспільство, яке могло б існувати не в умовах війни усіх проти всіх і загального руйнування, а в умовах миру, співпраці і творення, змушена була, нехай і приховано, звернутися до християнських цінностей і пропагувати їх у суспільстві. Бо лише на основі цих цінностей можливе стале існування і розвиток людського суспільства, а їх недотримання призводить до його руйнування.

У поєднанні із використанням у освітньому і виховному процесі гасел на кшталт «Краще померти стоячи, аніж жити на колінах» (Долорес Ібарурі, лідерка іспанських комуністів) керівництво СРСР по суті відновило у суспільстві виховання високих християнських моральних цінностей і не усвідомлюючи цього підготувало нові покоління українців до руйнування радянської імперії зла, а сьогодні до опору аморальній путінській росії.

Особливо треба зазначити, що в Україні і процес викладання і виховання дуже залежав від конкретного учителя, класу і школи. І хоча саме у школі дітям передусім намагалися буцімто прищеплювати принципи комуністичного колективізму, слухняності партійному керівництву, навчали сліпої віри у комуністичні ідеали, проте, вчителі читаючи з дітьми твори класиків української та також світової літератури тим самим виховували у учнів високі моральні якості і вічні християнські цінності.

Таким чином, прийняття кодексу також позитивно вплинуло і на формування шкільних програм, у яких поруч із «новими» комуністичними «ідеалами» нехай і не називаючи їх у такий спосіб пропагувалися «старі» загальнолюдські, а по суті християнські цінності і засади співжиття. Влада змушена була спиратися у вихованні молоді на твори класиків української літератури, а також на твори зарубіжних авторів у яких герої виявляли чесність, відданість, порядність, вірність, щедрість тощо у обставинах, що ніяк не були пов'язані з комуністичними ідеями. Саме це на нашу думку і посприяло розвитку у нових поколінь українців християнського світогляду і цінностей, нехай далеко не всі вони знали, що саме ці цінності вони вивчають згідно шкільної програми. Саме тому, український народ і зберіг у собі сили коли настала слухна година постати за свою незалежність, свободу і справедливість.

Можна стверджувати, що Україна здобула незалежність, бо її шкільна система створила для цього міцне підґрунтя, і тепер на новому етапі може виховувати суспільство у рамках традиційних християнських, та загально-гуманістичних уявлень про добро і суспільне благо про вірність ідеалам добра і свободи.

Місцева влада як потужний рушій згуртування громадян.

Нині, саме в умовах війни стало зрозумілим, що сформовані сім'єю, школою та вірою міцні моральні підвалини українського суспільства, більшості громадян України є тим фундаментом на якому встояла будова української незалежності. Не лише на фронті, але і в тилу українські громадяни виявили здатність до дієвої самоорганізації, взаємодопомоги, підтримки і жертвовності. Окремо треба відзначити самоорганізацію суспільства на рівні громад. Адже в умовах війни, центральні органи влади далеко не завжди були і є здатні зрозуміти уповні проблеми, що повсякчас виникали на місцях. У багатьох місцях допомога громадянам, потерпілим від обстрілів та ракетних атак, у першу чергу лягла на плечі громад та органів місцевого самоврядування. Вони першими приходили на допомогу потерпілим,

спрямовували і координували допомогу волонтерів, вели облік втрат як громадського, так і приватного майна.

Зважаючи на першочергову важливість місцевого самоврядування для подальшого розвитку України в умовах повоєнної відбудови, у червні 2023 р. Європейський парламент навіть ухвалив резолюцію з назвою «Стала відбудова та інтеграція України в євроатлантичне співтовариство» [15]. У ній Євро-парламентарі закликали уряд нашої держави продовжувати зміцнювати місцеве самоврядування та поєднувати реформи децентралізації із загальними зусиллями спрямованими на відновлення й реконструкцію, збільшуючи роль місцевих органів влади у прийнятті рішень. У контексті цієї резолюції Європарламенту й сигналу G7 слід розуміти, що успіх євроатлантичної інтеграції України безпосередньо залежить, у тому числі, і від продовження реформи децентралізації.

Саме тому в сучасних умовах особливого значення набувають різноманітні освітні програми, та центри які допомагають громадянам, громадським активістам, органам місцевого самоврядування та управління удосконалювати свої методи роботи на місцях. Особливо важливою є співпраця із різноманітними закладами освіти та перепідготовки, що вже діють в Україні а також із їх зарубіжними партнерами, адже навіщо створювати власний український велосипед, якщо можна узяти якийсь європейський і просто застосувати його в Україні. Водночас не залишається поза увагою вивчення потреб місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у підвищенні кваліфікації та перепідготовці державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування. Таким чином, усі разом – громадяни, активісти, освітяни, бізнесмени, місцеві урядовці та управлінці державного рівня, створюють передумови не лише для перемоги у війні але і перемоги у подальшому мирному житті. Адже якщо у перемозі у війні України уже практично ніхто не сумнівається (крім її ворогів) то наша здатність стати успішними у повоєнній відбудові викликає у багатьох небезпідставний скепсис. Завдання усіх громадян усвідомити його причини і створити умови для його спростування.

Висновки. Український спротив це не дивина, а результат віри і вірності ідеалам усіх громадян України, які всупереч всьому дають їм сили разом збороти страшного ворога, сподіваємося що українці залишаться такими ж наполегливими і вірними ідеалам в умовах повоєнної відбудови і подальшого мирного життя у сім'ї вільних європейських народів.

Список використаної літератури:

1. Dramatic increase in the proportion of births outside of marriage in the United States from 1990 to 2016. URL: <https://www.childtrends.org/publications/dramatic-increase-in-percentage-of-births-outside-marriage-among-whites-hispanics-and-women-with-higher-education-levels>
2. George Weigel, The 21st Annual William E. Simon Lecture: What Ukraine Means. Перекладено із запису. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XXVVTxspnV0>
3. Алексеевко Т. Ф. Тенденції трансформації виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - 2016. - Вип. 20(1). – С.29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%281%29__5
4. Борщ К.К. Трансформація статусно-рольових характеристик сучасної сім'ї в Україні. Наукові праці. Соціологія. Випуск 189. Том 201. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/201-189-15.pdf>
5. В Україні кожна п'ята дитина народжується поза шлюбом. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/v-ukrayini-kozhna-piata-dytyyna-narodzhuetsia-pozashliubom-yaki-prava-ye-v/>
6. Динаміка релігійної само-ідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року. Опитування було проведено методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера (САТІ) на основі випадкової

вибірки мобільних телефонних номерів серед 2000 дорослих респондентів, що мешкають у всіх регіонах України (крім АР Крим). URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1&fbclid=IwAR2iAmabK11FURfHGltGJxYw2rNixq2HrLg-KEV_XleOCQ0tbOogIYit13Q

7. Коммунисты и мораль: як возник и куда делся «Моральный кодекс строителя коммунизма». URL: <https://argumentua.com/stati/kommunisty-i-moral-yak-voznik-i-kuda-delsya-moralnyi-kodeks-stroitelya-kommunizma>

8. Моральний кодекс будівника комунізму. URL: http://www.ni.biz.ua/11/11_19/11_1969_tekst-moralnogo-kodeksa-stroitelya-kommunizma.html

9. Результати соціологічного опитування Українське “покоління Z”: цінності та орієнтири, здійснене Центром «Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з соціологічною компанією GfK Ukraine. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf>

10. Сім'я – єдиний інститут, що має 90% довіри українців – Головаха. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28846972.html>

11. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку – Київ, 2009. – С. 10. URL: http://www.unfra.org.ua/files/articles/1/75/Family-ukr-WEB_copy.pdf

12. Слюсар Людмила, Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Київ, 2021. – 180 с.

13. Тут і далі ми спираємося у своїх роздумах на висновки доповіді Ціннісні орієнтації сучасної української молоді Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року). URL: https://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/cinnicni_orient_sych_ukr_molodi.pdf

14. Українське “покоління Z”: цінності та орієнтири, здійснене Центром «Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з соціологічною компанією GfK Ukraine. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf>

15. Успішне відновлення України має передбачати співпрацю з місцевим самоврядуванням – посли G7. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/uspishne-vidnovlennja-ukrajini-maje-peredbachati-spivpratsju-z-mistsevimi-samovrjaduvannjam-posli-g7/>

References

1. Dramatic increase in the proportion of births outside of marriage in the United States from 1990 to 2016. URL: <https://www.childtrends.org/publications/dramatic-increase-in-percentage-of-births-outside-marriage-among-whites-hispanics-and-women-with-higher-education-levels> [in English]
2. George Weigel, The 21st Annual William E. Simon Lecture: What Ukraine Means. Перекладено із запису. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XXVVTxspnV0> [in English]
3. Alexeenko T. F. Trends in the transformation of the educational function of the family and the main priorities of modern state policy in protecting the rights of the child // Theoretical and methodological problems of upbringing children and youth. – 2016. – Issue 20(1). – P.29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2016_20%281%29_5 [in Ukrainian]
4. Borshch K.K. Transformation of status-role characteristics of modern families in Ukraine. Scientific works. Sociology. Issue 189. Volume 201. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2012/201-189-15.pdf> [in Ukrainian]
5. In Ukraine, every fifth child is born outside of marriage. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/v-ukrayini-kozhna-piata-dytyna-narodzhuyetsia-poza-shliubom-yaki-prava-ye-v/> [in Ukrainian]
6. Dynamics of religious self-identification of the population of Ukraine: results of a telephone survey conducted from July 6 to 20, 2022. The survey was conducted using the computer-assisted telephone interviewing method (CATI) based on a random sample of mobile phone numbers among 2000 adult respondents residing in all regions of Ukraine (except for the Autonomous Republic of

- Crimea). URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1&fbclid=IwAR2iAmabKI1FURfHGltGJxYw2rNixq2HrLg-KEV_XleOCQ0tbOoglYit13Q [in Ukrainian]
7. Communists and morality: how the "Moral Code of the Builder of Communism" emerged and disappeared. URL: <https://argumentua.com/stati/kommunisty-i-moral-yak-voznik-i-kuda-delsya-moralnyi-kodeks-stroitelya-kommunizma> [in Russian]
8. Moral Code of the Builder of Communism. URL: http://www.ni.biz.ua/11/11_19/11_1969_tekst-moralnogo-kodeksa-stroitelya-kommunizma.html [in Ukrainian]
9. Results of the sociological survey "Ukrainian Generation Z: Values and Orientations", conducted by the Center "Nova Evropa" and the Friedrich Ebert Foundation in collaboration with the sociological company GfK Ukraine. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf> [in Ukrainian]
10. Family is the only institution trusted by 90% of Ukrainians – Holovakha. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28846972.html> [in Ukrainian]
11. Family and family relations in Ukraine: current state and development trends – Kyiv, 2009. – P. 10. URL: http://www.unfpa.org.ua/files/articles/1/75/Family-ukr-WEB_copy.pdf [in Ukrainian]
12. Slyusar L., Marriage in Ukraine in a demographic dimension: history and modernity / National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Demography and Social Studies named after M.V. Ptukha. – Kyiv, 2021. – 180 p. [in Ukrainian]
13. Here and further, in our reflections, we rely on the conclusions of the report "Value orientations of contemporary Ukrainian youth" Annual Report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine on the state of youth in Ukraine (2015). URL: https://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/cinnicni_orient_sych_ykr_molodi.pdf [in Ukrainian]
14. Ukrainian Generation Z: Values and Orientations, conducted by the Center "Nova Evropa" and the Friedrich Ebert Foundation in collaboration with the sociological company GfK Ukraine. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf> [in Ukrainian]
15. Successful recovery of Ukraine should involve cooperation with local self-government - G7 ambassadors. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/uspishne-vidnovlennja-ukrajini-maje-peredbachati-spivpratsju-z-mistsevym-samovrjaduvannjam-posli-g7/> [in Ukrainian]

УДК 316.653:94

Похиленко І.С.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури
(Україна, Київ), pokhilenko_i@ukr.net*

ТЕНДЕНЦІЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

DOI: 10.5281/zenodo.8282974

Стаття присвячена тенденціям актуалізації історичної пам'яті в контексті сучасної російсько-української війни.

Мета дослідження – проаналізувати концепт «історичної пам'яті» в умовах сучасної російсько-української війни у взаємозв'язку із проблемами формування національної ідентичності.

Методи дослідження. Було застосовано такі методи: формально-логічний – для утворення нових понять, їх класифікації, усунення неточностей і протиріч тощо; на всіх

етапах дослідження використовується діалектичний метод, що допомагає досліджувати всі явища у взаємозв'язку та взаємозалежності; порівняльний метод передбачає зіставлення однопорядкових понять, явищ і процесів для встановлення подібності та врахування відмінностей між ними.

Основні одержані висновки. У контексті сучасної російсько-української війни можна виділити кілька тенденцій актуалізації історичної пам'яті:

- політизація історичної пам'яті: у зв'язку з конфліктом та пропагандою, історична пам'ять стала не просто національною традицією, а політичним інструментом;

- розширення кола героїв: завдяки війні змінився погляд на тих, хто вважався героями, а також з'явилися нові герої, які борються за свою країну;

- зміна підходу до розуміння історичних подій (зокрема, змінилось ставлення до подій Другої світової війни та ролі Радянського Союзу в ній);

- розкол історичної пам'яті на російський та український контексти (з різними інтерпретаціями історичних подій);

- розширення кількості меморіальних об'єктів та пам'ятних знаків (у зв'язку зі зростанням кількості жертв війни з'являється потреба встановлення нових пам'ятних знаків та меморіальних об'єктів; на території України встановлюють пам'ятники загиблим воїнам та цивільним жертвам конфлікту, а також інші об'єкти пам'яті, наприклад, виставки знищеної воєнної техніки РФ тощо);

- використання інтернет-технологій для збереження та поширення історичної пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, російсько-українська війна.

Pokhylenko I. S.,

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor of the Department of Political Science and Law
of Kyiv National University of Construction and Architecture

(Ukraine, Kyiv), pokhilenko_i@ukr.net

ACTUALIZATION TRENDS OF HISTORICAL MEMORY IN THE CONTEXT OF CURRENT RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article is dedicated to the actualization trends of historical memory in the context of modern Russian-Ukrainian War. The objective of the study is to analyze the concept of "historical memory" in the conditions of current Russian-Ukrainian War in correlation with the issues of national identity formation.

Research methods. The following methods have been applied: formal-logical – for the formation of new concepts, their classification, elimination of inaccuracies and contradictions, etc.; the dialectical method has been used at all stages of scientific research for the exploration of all phenomena in their interconnection and interdependence; comparative method involves comparing single-order concepts, phenomena and processes to establish similarities and account for differences between them.

Results. In the context of the modern Russian-Ukrainian War, several trends of actualizing historical memory can be identified:

- politicization of historical memory (due to the conflict and propaganda, historical memory has become not just a national tradition but also a political tool);

- expansion of the circle of heroes (the war has changed the perception of those who were considered heroes and new heroes have emerged been fighting for their country);

- change of the approach to historical events understanding (in particular attitudes towards the interpretation of the events of World War II and the role of the Soviet Union in it have changed);

- split of historical memory (the war has caused a separation of historical memory into Russian and Ukrainian contexts with different interpretations of historical events);

- increase of the number of memorial objects and monuments (due to the growing number of war casualties a need arose to establish new memorial objects and monuments. In Ukraine monuments are being erected to the fallen soldiers and civilian victims of the conflict, as well as other memory objects, e.g. exhibitions of destroyed Russian military equipment etc.);

- use of Internet technologies for preservation and dissemination of historical memory.

Keywords: historical memory, politics of memory, Russian-Ukrainian War.

Постановка проблеми. Війна Росії проти України істотно вплинула на свідомість українців. Вона трансформувала систему цінностей, змінивши оцінки минулого, ставлення до деяких знакових історичних особистостей, а також до впливових інституцій, які ще недавно мали велику довіру й авторитет. Зміни суспільної свідомості можна побачити в контенті засобів масової інформації і соціальних мереж, зрештою – у повсякденному спілкуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням історичної пам'яті, займались В. Бойко, Я. Грицак, О. Забужко, Л. Залізник, Л. Зашкільняк, А. Колодій, М. Рябчик, А. Портнова, О. Проценко, Н. Яковенко та інші, проте в контексті збройної агресії РФ цей феномен потребує нового осмислення.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Одним із невирішених аспектів є вплив сучасної російсько-української війни на інструменталізацію історичної пам'яті. Як використовуються історичні події та образи в пропаганді та політичних цілях, як це впливає на усвідомлення минулого і сприйняття сучасності? Невирішеним залишається вивчення динаміки громадської думки в умовах сучасної війни. Як змінюються погляди на історичні події серед різних верств суспільства, як впливають внутрішні і зовнішні фактори на процеси формування суспільної свідомості? Однією з невирішених частин загальної проблеми є вивчення інтернаціональних аспектів історичної пам'яті в контексті сучасної російсько-української війни. Як впливає інтерпретація історії на відносини між державами та національними громадами, які були задіяні в конфлікті?

Мета статті – проаналізувати концепт «історичної пам'яті» в умовах сучасної російсько-української війни у взаємозв'язку із проблемами формування національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі існують різні підходи, щодо розуміння поняття «історичної пам'яті». Зокрема, В. Бабка [1, С.178] розглядає це як сукупність процесів і результатів запам'ятовування, збереження, відтворення та забування соціокультурними групами спільного культурно історичного досвіду. Зміст історичної пам'яті зберігається та виражається в наративній (історичні міфи, символи та архетипи, суспільні цінності та стереотипні оцінки), а ретранслюється в перформативній (комеморативні церемонії, місця пам'яті, традиції та звички, стереотипи поведінки) формі.

На думку Е. Позднякової-Кирбят'євої [2, С.17], під історичною пам'яттю у широкому значенні розуміють сукупність уявлень етнічної чи національної спільноти про своє минуле у формі знань, вірувань, переконань, культурних стереотипів, цінностей, норм, символів та міфів. Слід розрізняти історичну пам'ять, яка є пам'яттю про конкретні історичні події, і соціальну пам'ять, яка включає значно ширше коло явищ соціального характеру, серед яких можемо виокремити: особливості повсякденного життя і свят, стиль та якість життя, настроїв і психічний стан людей, образ міст і інших локусів перебування, стан соціальних інститутів, вдачі людей і таке інше.

Для кращого розуміння поняття «історична пам'ять» проаналізуємо її складові та простежимо їх трансформацію в контексті російсько-української війни.

Однією з найважливіших рис історичної пам'яті є її соціальний характер. Адже, колективна пам'ять є складною мережею суспільних звичаїв, цінностей та ідеалів, що визначає кордони нашої уяви у відповідності до позицій тих соціальних груп, до яких ми належимо. Тому лише у соціальному контексті створюються та продукуються уявлення та знання про історичне минуле, надається їм оціночна характеристика, конструюється смислове та ціннісне забарвлення певних подій та їх наслідків.

В цьому контексті слід навести як приклад виставку Національного музею історії України «Народжена волею, стверджувана зброєю!» Цей проєкт присвячений завершенню урочистостей із нагоди 100-річчя Української революції 1917–1921 років, 30-й річниці створення Збройних Сил України та вшануванню учасників Другого зимового походу Армії УНР [3]. Проєкт демонструє, що одним із вирішальних чинників утвердження української державності сторіччя тому були національні збройні сили. Виставка розповідає про формування національної державності 1917–1921 років та роль у цьому процесі українських військових формацій. На виставці представлені унікальні пам'ятки: знамено Українського Запорозького полку та альбом із автографами членів Всеукраїнської Ради військових депутатів (датовані 1917 роком), прижиттєві світлини командувача Бессарабської повстанської групи Армії УНР Андрія Гулого-Гуленка і сотника 6-ої стрілецької дивізії Армії УНР Василя Соломонівського, орден Святого Архангела Михаїла («Орден Базар»). Також серед експонатів – церемоніальний прапор 72-ої окремої механізованої бригади імені Чорних Запорожців, бійці якої нині захищають Україну від російської агресії.

Завдяки цим експонатам продукується уявлення та знання про історичне минуле Збройних Сил України, надається позитивна характеристика, конструюється смислове та ціннісне забарвлення певних подій та їх наслідків в людській свідомості.

Окремими рисами історичної пам'яті є її зв'язок з простором і часом, з символікою нації, традиціями, обрядами, ритуалами, наділення історичної пам'яті сакральним змістом та ін. [4]. Вищезазначені властивості історичної пам'яті вказують на те, що вона є етнокультурним явищем, може конструюватися в текстах (літописах, книгах, міфах і т.п.), у візуальних образах і смислах (мистецтво, культура), у слухових (музика), у тілесних практиках («звички тіла» за П. Коннертоном) [5] та ін. Отже, поговоримо про символи російсько-української війни.

«Скажи паляниця!» Паляниця – це великий круглий пшеничний хліб випечений у печі. Після початку війни, слово паляниця стало символом, оскільки російські окупанти не могли вимовити його правильно. Це слово стало шиболетом, за яким можна відрізнити друга від ворога! В якості прикладу відображення цього символу у мистецтві слід навести виставку у Мистецькому Арсеналі «Серце землі»: складовою експозиції є твір Жанни Кадирової «Паляниця», виконаний з каміння.

«Привид Києва» – відважний льотчик, легенди про якого склали з перших днів повномасштабної війни. Він захищав українське небо та мав у своєму активі десятки збитих ворожих літаків. Історії про українського героя допомагали триматися українцям, надавали відчуття захисту в ті часи, коли нам всім треба було «закрити» українське небо. Насправді «Привид Києва» – збірний образ пілотів 40-ї бригади тактичної авіації Повітряних Сил України, які захищають небо столиці. Про «Привида Києва» склали пісню, на його честь у Києві встановили мініскульптуру та створили мурал.

«Міць. Українська кам'яна». Через російські обстріли в шахтах Соледача перестали видобувати сіль у квітні 2022 року. Це сталося вперше з часів Другої світової війни. Цехи «АРТЕМСОЛ» згоріли, обладнання було знищене, будівлі зруйновані, а понад 2500 людей, чие життя було нерозривно пов'язане з містом на Донеччині, залишили свої домівки. Частину запасів солі вдалось вивезти, але влітку 2022 року «АРТЕМСІЛЬ», яку знають та люблять мільйони українців, остаточно зникла з полиць великих продуктових мереж. Тому до річниці повномасштабного вторгнення було презентовано спеціальну партію солі «Міць. Українська кам'яна», розфасовану в упаковки по 200 г (партія складається зі 100 000 упаковок, адже вдалося знайти 20 тонн солі, видобутої в шахтах Соледача). Увесь прибуток обіцяють направити на формування флотилії дронів-камікадзе для Збройних Сил України.

«Z» (Звастика) — рашистський символ російського вторгнення в Україну. Знадобилося менше двох тижнів, щоб символ «Z» поширився серед тих, хто підтримує війну Путіна в Україні. У російському місті Казань близько 60 дітей та співробітників хоспісу навіть сфотографувалися у формі гігантської літери «Z» на вулиці перед своєю будівлею.

Існує кілька теорій щодо розуміння символу «Z». Вперше він привернув увагу в соцмережах після того, як на шляху до України помітили російські танки з таким символом.

Спочатку вважали, що «Z» – це насправді цифра «2» – 22 лютого (22.02.2022). Саме в цей день Росія ратифікувала угоду про «дружбу, співпрацю та взаємодопомогу» з самопроголошеними «ДНР» та «ЛНР». Проте згодом стало зрозуміло, що цей символ – позначка швидкої ідентифікації власної бойової техніки.

Слід зазначити, що 22 травня 2022 року було прийнято Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну». Відповідно до статті 2 цього Закону пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України забороняється. Використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну відповідно до умов, визначених цією статтею, є окремим видом пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України. Використанням символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, зокрема, є використання латинських літер «Z», «V» окремо (без правомірного контексту або в контексті виправдання збройної агресії проти України чи інших воєнних дій) або шляхом заміни цими літерами кирилических літер «З», «С», «В», «Ф» чи інших літер в окремих словах з візуальним акцентом на цих літерах. У пояснювальній записці до законопроекту вказувалось, що первісно літери «Z» та «V» використовувались як тактичне маркування військової техніки з різних військових округів Росії, частини (з'єднання) яких беруть участь в агресії проти України. Але пізніше – з метою демонстрації особисто керівництву Росії начебто палкої підтримки війни з боку народних мас – ці літери стали використовуватись як символи схвалення війни проти України та вбивства мирних людей. В іноземних ЗМІ ці символи навіть отримали назву «zwastika», що красномовно свідчить про розуміння всім світом і природи організованої Росією терористичної «спеціальної військової операції», і її явного неонацистського характеру. Визнавши останній на законодавчому рівні, Україна тим самим демонструє приклад для інших держав, закликає їх визнати путінську Росію неонацистським режимом, що майже нічим не відрізняється від нацистських і фашистських режимів 20-х – 40-х років ХХ сторіччя. Відтепер винні у порушенні вимог цього Закону фізичні та (або) юридичні особи, посадові особи юридичних осіб, посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування будуть нести кримінальну відповідальність.

Отже, можна зробити таке узагальнення щодо символів російсько-української війни:

1. Символи війни можуть бути пов'язані з побутовими предметами (як у випадку з паляницею, яка стала символом національної свідомості і традицій українців, проте відображає не тільки культурну спадщину України, але і є дієвим способом відрізнити ворога від друга. Експозиція «Паляниця» у Мистецькому Арсеналі демонструє, як символ може бути втілений у мистецтві та стати частиною культурної спадщини);
2. Символи можуть бути пов'язані з героями («Привид Києва», який став синонімом героїзму та звитяги українських льотчиків);
3. Символи можуть бути пов'язані з виробами промисловості («Міць. Українська кам'яна» – символ національної єдності, мужності та відваги);
4. Пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України заборонена, а використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну визнано окремим видом пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України).

На підставі викладеного можна визначити символи українсько-російської війни як окрему рису історичної пам'яті, що включає в себе різноманітні знаки, емблеми, прапори, плакати, гасла та інші зображення, що стали визначальними для цього збройного конфлікту. Ці символи мають різну інтерпретацію та емоційне забарвлення залежно від того, з якого боку

конфлікту перебувають їх користувачі. Вони можуть бути використані як знак підтримки, символ протесту, пам'ять про загиблих, а також як інструмент пропаганди та маніпуляції масовою свідомістю.

Згадувані символи можуть мати глибокі історичні корені та бути пов'язані з національною ідентичністю та культурними традиціями народів, які беруть участь у конфлікті. Водночас вони можуть бути сприйняті як провокаційний елемент та стимулювати ескалацію конфлікту.

Отже, символи російсько-української війни є складовою частиною історичної пам'яті та мають велике значення для розуміння та аналізу ситуації.

Ще однією властивістю історичної пам'яті є її міфологічність. Це означає, що історія і культура кожного суспільства переплітається з міфами, легендами, які розкривають його світогляд та ідентичність. Ці міфи можуть мати різні форми вираження – від усних народних оповідань до літературних творів і фільмів. Суспільства намагаються увіковічнити певні образи свого минулого у міфічних образах, героях чи антигероях. Зупинимось на деяких з них.

Одним з основних героїв українсько-російської війни є генерал Валерій Федорович Залужний – український воєначальник, Головнокомандувач Збройних Сил України, який 23 травня 2022 року увійшов до списку 100 найвпливовіших людей 2022 року за версією журналу «Time». Йому присвячують пісні, про нього ходять анекдоти. Наприклад, «Від Ірини з Києва поставте для Валерія Федоровича Залужного пісню: «Хто, як не ти, спалить мости!» чи: «В Україні підтримка Залужного – 102 %. Звідки взялися 2 %? Полонені росіяни».

Не обійшлося у українсько-російській війні і без антигероїв, головним з яких є Путін. Так, на думку М. Дубинського [6], Володимир Володимирович Путін – це російський чиновник дев'яностих, який починав із носіння валіз за пітерським мером і поступово зростав до прем'єр-міністра. І нарешті – біснுவатий фюрер ХХІ століття, що розв'язав найбільшу війну в Європі з 1945 року і загрожує всьому світу ядерним апокаліпсисом.

Бойові успіхи Збройних Сил України неабияк зіпсували путінський ювілей, не дозволивши літньому диктатору відчутися переможцем. Він не отримав у подарунок ні взяття Києва, ні виходу на адміністративні кордони Донбасу, ні навіть утримання раніше захоплених українських територій.

Щоправда, серед наших сучасників, які ганьблять Володимира Путіна, немає єдності. До осені 2022-го сформувалися два альтернативні погляди на одіозну кремлівську фігуру.

Згідно першого Путін – це геній зла, який перевернув хід світової історії. Подібно до легендарного гамельнського щуролова російський вождь захопив за собою величезну країну і перетворив її на оплот мракобісся, диктатури та воєнної агресії. З винятковою завзятістю та неперевершеною підступністю він руйнував звичний світопорядок, дійшовши до загрози ядерного Армагеддону. Спершу вся Росія, а потім і вся планета стали заручницями путінських ідей, путінських рішень та путінської манії величчя.

А другий зводиться до того, що Путін був і залишився міллю – бляклою та безбарвною. Російський диктатор не має видатних здібностей і не наділений винятковою внутрішньою потужністю. Для історії він значимий настільки, наскільки став виразником масових російських настроїв – імперського ресентименту, войовничого реваншизму, культу сильної руки.

Отже, можна констатувати, що міфи можуть бути перевершені історичною правдою, і важливо розрізняти міфологічні образи від історичної реальності. У певних випадках міфи можуть бути навіть небезпечними, особливо коли вони використовуються для виправдання насильства, дискримінації або інших форм насильства.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що міфологічність історичної пам'яті є складною та багатогранною властивістю, яка може суттєво вплинути на формування ідентичності суспільства, але потребує обережного та критичного підходу до інтерпретації міфологічних образів.

Крім того, слід зауважити і про політику пам'яті та її взаємозв'язок з історичною пам'яттю. Це взаємопов'язані поняття, адже політика пам'яті спрямована на формування та регулювання історичної пам'яті в суспільстві. Тому дуже важливо створити політику пам'яті на

державному рівні, яка базуватиметься на історичних фактах, подіях, персоналіях та символах, що мають значення для громадян України, незалежно від їхнього місця проживання та соціального статусу. Це дозволяє сформувати загальну модель історичної пам'яті, яка є важливою складовою процесу державотворення.

Нині в Україні політику пам'яті реалізує Український Інститут Національної Пам'яті, заснований 2014 року. Метою діяльності Інституту є популяризація історії України та подолання історичних міфів. Основні завдання викладені у Положенні про Український інститут національної пам'яті, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 року № 684 «Деякі питання Українського інституту національної пам'яті»:

1) реалізація державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, а саме:

організація всебічного вивчення історії українського державотворення, етапів боротьби за відновлення державності та поширення відповідної інформації в Україні та світі;

здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті учасників українського визвольного руху, Української революції 1917–1921 років, воєн, жертв Голодомору 1932–1933 років, масового голоду 1921–1923, 1946–1947 років та політичних репресій, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях;

організація дослідження історичної спадщини та сприяння інтеграції в українське суспільство національних меншин і корінних народів;

популяризація історії України, її видатних особистостей;

подолання історичних міфів;

2) подання Міністрові культури та інформаційної політики пропозицій щодо формування державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу та національної свідомості громадян з урахуванням багатонаціонального складу населення та регіональних відмінностей України, зокрема щодо:

популяризації в світі ролі Українського народу у боротьбі проти тоталітаризму, відстоюванні прав та свобод людини;

відновлення національної пам'яті Українського народу, недопущення використання символів тоталітарних режимів;

надання оцінки тоталітарним режимам ХХ століття в Україні, Голодомору 1932–1933 років, масовому голоду 1921–1923, 1946–1947 років, примусовим депортаціям, політичним репресіям, діям організаторів і виконавців таких злочинів, а також наслідкам їх дій для України та світу;

формування у громадян України патріотизму, національної свідомості, активної позиції.

Також на своєму YouTube-каналі Український Інститут Національної Пам'яті розміщує освітні ролики та лекції, а на Facebook-сторінці публікує дописи про видатних постатей та історичні події.

Проте кожен із нас може зробити свій внесок у популяризацію історії України, її видатних особистостей. У цьому аспекті хотілось би розповісти про експозицію «Повстанська криївка» музею історії міста-курорту Трускавця [7], де відтворено життя та побут повстанців в умовах глибокого підпілля, його поєднання з виконанням бойових завдань та посиленою пропагандистською роботою. У контексті російсько-української війни побачене в криївці набуває нового забарвлення. Також важливими є виставки знищеної російської військової техніки і озброєння. Недарма Кабінет Міністрів України затвердив своїм розпорядженням від 12 серпня 2022 року № 739-р План заходів з організації таких виставок. Авторка цієї статті мала нагоду відвідати деякі з них.

Виставка знищеної російської техніки біля Національного військово-історичного музею України [8]. Відео присвячене експозиції знищеної військової техніки РФ. Представлені хвіст літака Су-25СМ, реактивний снаряд від системи залпового вогню «Смерч», бойова машина десанту БМД-2, броньований автомобіль «Тигр-М», бронетранспортер БТР-82А.

Наступна виставка, про яку варто згадати, проводиться на Михайлівській площі [9, 10]. На ній можна побачити танк Т-72Б3, башту від бойової машини десанту БМД-4, бойову машину радіоелектронної боротьби СПР-2 «Ртуть-Б», фрагменти ракет. Були представлені також українські цивільні автомобілі, розстріляні російськими військами. Це додатково свідчить про небезпеку, що її становить російська агресія для мирного населення та стабільності в регіоні та світі.

Отже, політика пам'яті в контексті російсько-української війни має бути спрямована на збереження та вшанування пам'яті жертв війни, зокрема військових, цивільних осіб та поранених внаслідок конфлікту. Однак така політика не повинна зводитися лише до збереження пам'яті про минуле, а має бути спрямована на створення умов для подолання наслідків війни.

Основними складовими такої політики повинні бути:

1. Відкрите дослідження та розкриття історичної правди про війну. Важливо досліджувати історичний контекст та причини виникнення конфлікту, а також виявляти факти військових злочинів та порушення прав людини.
2. Забезпечення прав жертв конфлікту та їхньої реабілітації. Має бути створено механізми надання допомоги пораненим та іншим жертвам війни, а також їхньої соціальної та психологічної реабілітації.
3. Створення музейних та меморіальних комплексів для збереження пам'яті жертв війни.
4. Запобігання пропаганді війни та ксенофобії.
5. Збереження індивідуального досвіду кожної людини, яка пережила війну. Не можна зводити жертви війни до абстрактних чисел та статистики; важливо пам'ятати, що кожна людина має своє ім'я, родину, друзів та близьких.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що політика пам'яті в контексті російсько-української війни повинна бути спрямована на збереження пам'яті про жертви та події війни, а також на підтримку тих, хто пережив ці події. Вона повинна бути побудована на принципах об'єктивності, розуміння різних історичних перспектив та індивідуального досвіду кожної людини.

Висновки. У контексті сучасної російсько-української війни можна виділити кілька тенденцій актуалізації історичної пам'яті:

Політизація історичної пам'яті: у зв'язку з конфліктом та пропагандою, історична пам'ять стала не просто національною традицією, а політичним інструментом.

Розширення кола героїв: завдяки війні змінився погляд на тих, хто вважався героями, а також з'явилися нові герої, які борються за свою країну.

Зміна підходу до розуміння історичних подій: зокрема, змінилось ставлення щодо інтерпретації подій Другої світової війни та ролі Радянського Союзу в її перемозі.

Розкол історичної пам'яті: війна спричинила розкол історичної пам'яті на російський та український контексти, з різними інтерпретаціями історичних подій.

Розширення кількості меморіальних об'єктів та пам'ятних знаків. У зв'язку зі зростанням числа жертв війни, з'являється потреба встановлення нових пам'ятних знаків та меморіальних об'єктів. На території України встановлюють пам'ятники загиблим воїнам та цивільним жертвам конфлікту, а також інші об'єкти пам'яті, наприклад, виставки знищеної воєнної техніки РФ тощо.

Використання інтернет-технологій для збереження та поширення історичної пам'яті. У сучасному світі Інтернет відіграє важливу роль у збереженні та поширенні інформації. Віртуальні музеї, архіви, електронні виставки та інші онлайн-ресурси допомагають зберегти інформацію та надати до неї доступ у будь-який час та з будь-якого місця.

Необхідним є подальше вивчення особливостей історичної пам'яті в умовах російсько-української війни з метою пошуку шляхів усунення проблем, які перешкоджають консолідації українського суспільства на базі цілісної національної ідентичності, оскільки саме історична пам'ять є одним із основних її елементів та чинників формування.

Список використаних джерел

1. Бабка В.Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні. Дисертація на здоб. наук. ступ. канд. політ, наук, за спец. 23.00.03 політична культура та ідеологія. Ніжин, 2016. 249с.
2. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Концептуалізація поняття і явища соціальної пам'яті // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: Соціологічні науки. 2012. Т. 15. № 1-2. С. 15-20
3. Виставка Національного музею історії України "Народжена волею, стверджувана зброєю!" URL: <https://youtu.be/vgAZG1O40V4>
4. Зерній Ю. О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті // Стратегічні пріоритети. № 4(9). 2008. С. 35-43.
5. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. – Київ: Ніка-Центр, 2004. – 184 с
6. Дубинський М. Роль молі в історії URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/10/8/7370855/>
7. Експозиція «Повстанська криївка» музею історії міста-курорту Трускавця URL: <https://youtu.be/qGARiLG7Mf0>
8. Виставка знищеної російської техніки Національного військово-історичного музею України. URL: <https://youtu.be/3zfn0UiDsVo>.
9. Виставка знищеної російської техніки на Михайлівській площі. URL: <https://youtu.be/ONUjE7NgMII>.
10. Оновлена виставка знищеної російської техніки на Михайлівській площі URL: <https://youtu.be/4fkZ-dkPcA>.

References

- 1 Babka V.L. Istorychna pamiat yak faktor politychnoho vplyvu v nezalezhnii Ukraini. Dysertatsiia na zdob. nauk. stup. kand. polit, nauk, za spets. 23.00.03 politychna kultura ta ideolohiia. Nizhyn, 2016. 249s. [Babka V.L. Historical memory as a factor of political influence in independent Ukraine. Dissertation for the degree of Candidate of Political Sciences, specialty 23.00.03 – political culture and ideology. Nizhyn, 2016. 249 pages.] [in Ukrainian]
2. Pozdniakova-Kyrbiatieva E. H. Kontseptualizatsiia poniattia i yavyshecha sotsialnoi pamiati // Visnyk Mizhnarodnoho slovianskoho universytetu. Serii: Sotsiolohichni nauky. 2012. T. 15. № 1–2. S. 15-20 [Pozdnyakova-Kyryat'yeva E.G. Conceptualization of the notion and phenomenon of social memory. Visnyk Mizhnarodnogo slov'ians'koho universytetu. Series: Sociological Sciences. 2012. Vol. 15, No. 1-2. P. 15-20.] [in Ukrainian]
3. Vystavka Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy "Narodzheni voleiu, stverdzhuvana zbroieiu!" [Exhibition of the National Museum of the History of Ukraine "Born by Will, Strengthened by Arms!" URL: <https://youtu.be/vgAZG1O40V4>] [in Ukrainian]
4. Zernii Yu. O. Yak suspilstva pamiataiut: vlastyivosti ta mekhanizmy funktsionuvannia istorychnoi pam'iaty // Stratehichni priorytety. № 4(9). 2008. S. 35-43. [Zerniy Yu.O. How societies remember: properties and mechanisms of historical memory functioning. Stratehichni priorytety [Strategic Priorities]. No. 4(9). 2008. P. 35–43.] [in Ukrainian]
5. Konnerton P. Yak suspilstva pamiataiut. – Kyiv: Nika-Tsentr, 2004. – 184 s [Connerton P. How societies remember. Kyiv: Nika-Tsentr, 2004. 184 pages.] [in Ukrainian]
6. Dubynskiy M. Rol moli v istorii [Dubinsky M. The role of mola in history.] URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/10/8/7370855/> [in Ukrainian]
7. Ekspozytsiia «Povstanska kryivka» muzeiu istorii mista-kurortu Truskavtsia [Exhibition "Partisan Hideout" of the Museum of the History of the city-resort Truskavets.] URL: <https://youtu.be/qGARiLG7Mf0> [in Ukrainian]
8. Vystavka znyshchenoi rosiiskoi tekhniky Natsionalnoho viiskovo-istorychnoho muzeiu Ukrainy. [Exhibition of destroyed Russian equipment of the National Military-Historical Museum of Ukraine.] URL: <https://youtu.be/3zfn0UiDsVo> [in Ukrainian]
9. Vystavka znyshchenoi rosiiskoi tekhniky na Mykhailivskii ploshchi. [Exhibition of destroyed Russian equipment at Mikhailivska Square.] URL: <https://youtu.be/ONUjE7NgMII> [in Ukrainian]

10. Onovlena vystavka znyshchenoi rosiiskoi tekhniki na Mykhailivskii ploshchi [Updated exhibition of destroyed Russian equipment at Mikhailivska Square.] URL: https://youtu.be/4fkZ-_dkPcA [in Ukrainian]

УДК 327(477:061.1НАТО)

Тодоров І.Я.,
Директор Центру міжнародної безпеки
та євроатлантичної інтеграції
Ужгородського національного університету,
доктор історичних наук,
(Україна, Ужгород),
ihor.todorov@uzhnu.edu.ua

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В НАТО

DOI: 10.5281/zenodo.8282990

В статті зроблена спроба проаналізувати взаємини України з НАТО в умовах повномасштабного російського вторгнення. Ці відносини мають першочергове значення через те, що євроатлантична інтеграція конституційно закріплений зовнішньополітичний курс. Російська агресія в Україну не тільки суттєво вплинула на стан глобальної безпеки. Перед світом і зокрема перед Організацією Північноатлантичного договору постала проблема переосмислення сучасного міжнародного порядку. На порядок денний вийшла необхідність посилення північноатлантичної стратегічної солідарності задля миру. Розгляд взаємин України та Організації Північноатлантичного договору в умовах російської агресії в Україну включав дослідження ролі НАТО в протидії російській агресії з березня 2014, окреслення причини певних непорозумінь між Україною та НАТО на початку 2022 р.; визначення провідної ролі колективного Заходу, зокрема НАТО, для перемоги України; оцінювання перспективи приєднання України до Альянсу в осяжному майбутньому. Протягом останніх 30 років саме фактор Росії прямо або опосередковано займав провідне місце у євроатлантичній політиці України. Сучасна війна ставить крапку в цьому процесі. По її закінченні Україну варто запросити до Альянсу та надати членство у прискореному форматі. Таким чином реалізувати одну українських зовнішньополітичних конституційних настанов. Лише повноцінне участь в Організації Північноатлантичного договору гарантуватиме незалежність і позбавить Україну російських зазіхань. Нарешті країнам Альянсу треба припинити боятися Кремль. Україна тепер активно боронить спільні засадничі цінності Альянсу. Країни-союзники можуть ухвалити консенсусне рішення щодо України, бо запросивши її, вони посилять власну і відновлять світову безпеку та доведуть, що слова з Преамбули Північноатлантичного договору не лише слова. Масштабна агресія Росії проти України доводить, що підстав сумніватися в можливостях Альянсу як єдиної реальної безпекової організації у світі немає і Україна має стане членом НАТО.

Ключові слова: російська агресія, міжнародна безпека, НАТО, євроатлантична інтеграція України.

Todorov I.Ya.,
Director of the Center for International Security and Euro-Atlantic integration Uzhgorod
National University, doctor of historical sciences, (Ukraine,
Uzhhorod), ihor.todorov@uzhnu.edu.ua

Russian aggression and prospects of Ukraine`s membership in NATO

The article attempts to analyse Ukraine's relations with NATO in the context of a full-scale Russian invasion. These relations are of primary importance due to the fact that Euro-Atlantic integration is a constitutionally enshrined foreign policy course. Russian aggression against Ukraine not only significantly affected the state of global security. The world, and in particular the North Atlantic Treaty Organization, faced the problem of rethinking the modern international order. The need to strengthen North Atlantic strategic solidarity for the sake of peace was on the agenda. Consideration of the relationship between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization in the context of Russian aggression in Ukraine included a study of NATO's role in countering Russian aggression since March 2014, outlining the cause of certain misunderstandings between Ukraine and NATO in early 2022; determination of the leading role of the collective West, in particular NATO, for the victory of Ukraine; assessment of Ukraine's prospects for joining the Alliance in the foreseeable future. During the last 30 years, it was the Russian factor that directly or indirectly occupied a leading place in Ukraine's Euro-Atlantic policy. The current war puts an end to this process. Upon its completion, Ukraine should be invited to the Alliance and granted a membership in an accelerated format. In this way, one of the Ukrainian foreign policy constitutional guidelines will be implemented. Only full participation in the North Atlantic Treaty Organization will guarantee independence and free Ukraine from Russian encroachments. Finally, the countries of the Alliance need to stop being afraid of the Kremlin. Ukraine now actively defends the common core values of the Alliance. The allied countries can make a consensus decision regarding Ukraine, because by inviting it, they will strengthen their own and restore the world security and prove that the words from the Preamble of the North Atlantic Treaty are not just words. Russia's large-scale aggression against Ukraine proves that there is no reason to doubt the capabilities of the Alliance as the only real security organization in the world, and Ukraine should become a member of NATO.

Keywords: *Russian aggression, international security, NATO, Euro-Atlantic integration of Ukraine.*

Постановка проблеми. Взаємини України з НАТО в умовах повномасштабного російського вторгнення мають першечергове значення. З одного боку, євроатлантична інтеграція це - конституційно закріплений зовнішньополітичний курс проте з другого – мають місце певні хитання щодо цього курсу. Актуальність дослідження обумовлена тим, що російська агресія в Україну не тільки суттєво вплинула на стан глобальної безпеки. Перед світом і зокрема перед Організацією Північноатлантичного договору постала проблема переосмислення сучасного міжнародного порядку. На порядок денний вийшла необхідність посилення північноатлантичної стратегічної солідарності задля миру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти проблеми були предметом наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема в роботах Т.Березовця [2], О.Власюка [3], П.Гай-Нижника [4], В.Горбуліна [21], Т.Кузьо [26], Є. Магди [12], Б.Парахонського [13], Г.Перепелиці [14] розглянуті євроатлантичні прагнення України до початку повномасштабного вторгнення Росії. В.Бадрак і В.Горбулін аналізуючи перші місяці ескалації російської агресії торкаються і взаємин з НАТО [1].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Існує необхідність подальших студій євроатлантичної інтеграції України саме в контексті сучасної інвазії РФ.

Мета статті - є розгляд взаємин України та Організації Північноатлантичного договору в умовах російської агресії в Україну. Досягнення означеної мети відбувалося шляхом розв'язання наступних завдань: дослідження ролі НАТО в протидії російській агресії з березня 2014 та окреслення причини певних непорозумінь на початку 2022 р.; визначення провідної ролі колективного Заходу, зокрема НАТО, для перемоги України; оцінювання перспективи приєднання України до Альянсу в осяжньому майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще до ескалації російської агресії в середині лютого посол України у Великій Британії Вадим Пристайко озвучив думку щодо можливості відмови від євроатлантичної інтеграції на користь якихось інших ефемерних

гарантій безпеки [18]. Ця ідея була сприйнята дуже критично у вітчизняному експертному середовищі та й серед політикуму і громадськості. Невипадково, на наш погляд, що таку пропозицію озвучив саме В.Пристайко, послідовний євроатлантист, колишній керівник Департаменту НАТО в МЗС та багаторічний очільник Місії України в НАТО. Імовірно, це був один з останніх сигналів РФ не розпочинати широкомасштабне вторгнення. Втім він нічого змінити вже був неспроможний.

Варто нагадати, що після незаконної анексії Росією Криму та дестабілізації східної України в 2014 році НАТО була єдиною міжнародною організацією яка зайняла тверду позицію щодо повної підтримки суверенітету та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів. У результаті окупації Криму Росією союзники по НАТО вирішили в 2014 році призупинити всю практичну цивільну та військову співпрацю з Росією, проте були залишені відкритими політичні та військові канали зв'язку [9].

В умовах розпочатої ескалації російської агресії завдяки непродуманим і некомпетентним крокам окремих представників влади в українському суспільстві склалися завишені очікування оцінки спроможностей НАТО. Виникла загроза сприйняттю НАТО серед українців. В українських та європейських медіях розповсюджувалися наративи про те, що НАТО не може зробити (запровадити заборонену для польотів зону, надати військові літаки, відправити військові контингенти). Аргументи про те, що Україна не є членом НАТО і тому на неї не може бути розповсюджена дія Північноатлантичного договору багатьма не сприймалися. Така інформаційна хвиля призвела до того, що низка українських експертів-євроатлантистів навіть написали лист-звернення до штаб-квартири НАТО з проханням звернути увагу на проблеми позиціонування Альянсу в Україні та відсутності у публічної комунікації Альянсу чітких меседжів про Україну.

Консорціум недержавних організацій Громадська ліга «Україна-НАТО» напередодні зустрічі керівників країн Альянсу в березні 2022 року звернулася до Північноатлантичної Ради. В Зверненні передусім містилися подяка за всебічну політичну, матеріальну, військово-технічну та моральну підтримку, яку надає Альянс, і особливо, окремі країни-союзники, від початку російської інвазії в Україну! «Наша країна беззастережно боронить цінності, закріплені в преамбулі Північноатлантичного договору, а саме: цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права. Означені цінності абсолютно неприйнятні сучасною імперією зла. Україна вірна своїм євроатлантичним прагненням, які закріплені в Конституції». У зверненні містився заклик не звертати уваги на деякі заяви представників української влади, які звинувачують НАТО в бездіяльності та неефективності. «Це від не знання сутності Альянсу. Суспільна підтримка членства України в НАТО – тепер велика як ніколи! Закликаємо і надалі підтримувати нашу державу, зокрема в формуванні та надсиланні миротворчої місії, наданні ефективних комплексів протиповітряної оборони, а також наданні не лише оборонної, а й наступальної зброї, бо Україні треба повернути всі окуповані території. Висловлюємо впевнене переконання, що в осяжному майбутньому буде реалізована Декларація Бухарестського саміту НАТО і Україна стане повноправним членом Альянсу!» [5].

Необхідність вступу України до НАТО як основний спосіб гарантування безпеки країни викристалізувалась в українському суспільстві після початку війни Росії в Україні у 2014 році. З того часу цю ідею стабільно підтримували приблизно половина громадян. Напередодні повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року за членство України в Альянсі виступали 62% громадян, а вже за тиждень після початку повномасштабних воєнних дій рівень підтримки стрімко зріс до 76% [20].

Втім, українська делегація у Стамбулі на початку повномасштабного вторгнення сигналізувала РФ про готовність говорити про нейтралітет та відмову від руху до членства в НАТО в обмін на міжнародні гарантії безпеки для України. Час від часу оприлюднювався список можливих країн-гарантів, проте жодна з них не спроможна за визначенням надати безпекові гарантії України тотожні статті 5 Північного Атлантичного договору, а саме на це сподіваються деякі українські очільники. Проте без дійових гарантій такий можливий

документ що міжнародних гарантів безпеки України, перетворюється по суті в Будапештський меморандум-2. На наш погляд, взагалі не варто взагалі обговорювати подібні речі. Курс на євроатлантичну інтеграцію закріплений в Конституції України. Відмова від нього викликає необхідність внесення змін до Основного закону. Проте міняти Конституцію під час військового стану не можливо. Варто нагадати, що **збільшенню рівня боєздатності Збройних сил України сприяло впровадження в Україні стандартів армій країн-членів Альянсу**. Потужний досвід співпраці та наявність довіри між Альянсом та Україною сприяє **наданню Україні зброї** після початку повномасштабної війни Росії. І хоча ці дії реалізують окремі країни-члени НАТО, саме Альянс певну виконує певну координуючу функцію. В експертному документі «Стратегічна концепція НАТО 2030: український погляд» підготовленому низкою вітчизняних аналітиків було слушно зазначено, що у 2022 році демократія, права людини, повага до суверенітету і свобод означає не менше, ніж 70 років тому. Ці принципи є основоположними для архітектури Північноатлантичної безпеки, оскільки НАТО об'єднує не лише армії, але й нації. Зараз Україна бореться за свій суверенний вибір жити у демократичній країні, де поважаються права і свободи людини, а життя людей має значення. Європейська безпека та міжнародний порядок, заснований на правилах, були підірвані неспровокованою і жорстокою агресією Російської Федерації. Виявилось, що нам все ще потрібно захищати ці демократичні принципи та цінності – а не лише територіальну цілісність наших країн. Внутрішня та зовнішня політика держав обумовлена вільним демократичним вибором народів. Вони не можуть бути нав'язані ззовні. За таких обставин НАТО має засуджувати й послідовно протидіяти спробам незаконного примусового тиску на суверенні держави, щодо того чи брати участь у будь-яких політичних, економічних, військових та інших типах об'єднань. НАТО має бути здатним, готовим та спроможним захищати принципи демократичного і заснованого на правилах світового порядку не лише словами, а й справами [23].

Напередодні Мадридського саміту НАТО громадські ради при українських органах виконавчої влади зробили спільну заяву: «Передусім маємо подякувати за всебічну політичну, матеріальну, військово-технічну та моральну підтримку, яку надає Альянс в цілому та Ваші країни від початку повномасштабної російської інвазії в Україну! Наша країна беззастережно боронить західну цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права. Наші успіхи, певною мірою, обумовлені також багаторічною співпрацею з НАТО, участю в спільних операціях та навчаннях, переходом на стандарти Альянсу. Ми закликаємо і надалі підтримувати нашу державу, зокрема в наданні зброї, в тому числі, наступальної, іншої військово-технічної, матеріальної та фінансової допомоги, сприянні відбудови зруйнованої країни. А також посилювати болючі санкції проти агресора! Багато хто тепер вважає, що ненадання ПДЧ Україні в 2008 році було помилкою. Проте ми сподіваємося, що в скорому майбутньому вона буде виправлена і реалізована Декларація Бухарестського саміту НАТО. На наш погляд, Україна має подати заявку, а НАТО прийняти дуже складне, але доленосне рішення – запросити Україну до Альянсу і приєднати її за скороченою процедурою. Треба врахувати, що наша країна з 2009 року успішно виконує Національні річні програми, які повністю відповідають структурі та змісту ПДЧ. Лише повноцінна участь України в Альянсі посилить безпеку в усьому євроатлантичному регіоні та гарантуватиме відновлення принципів міжнародного права» [7].

Мадридський саміт НАТО наприкінці червня 2022 року не надав відчутного прориву на шляху до членства України в Альянсі. Проте це, з огляду на ситуацію, було прогнозовано. Втім, для України наразі головне завдання - протистояти російській агресії. В цьому контексті саміт виявився позитивним. Лідери Альянсу погодили Комплексний пакет допомоги, який включає безпекові комунікації, постачання пального, медичне устаткування, різного роду обладнання тощо. А в довгостроковій перспективі Україна отримає сприяння у переході від радянських зразків озброєння на сучасні натовські стандарти. Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг заявив, що союзні країни зобов'язалися надавати Україні важку техніку. «Україна може розраховувати на допомогу НАТО доти, доки вона потрібна,

наша підтримка для неї непохитна» [11]. Альянс готовий повернутися до переговорів щодо механізму вступу України до НАТО після перемоги Києва. Причина такої обережності — страх прямої конфронтації з Росією [19].

Незважаючи на вимогу Путіна в грудні 2021 р. припинити розширення Альянсу, Фінляндія і Швеція отримали запрошення до вступу і вже найближчим часом стануть членами НАТО. Для України ж ця історія важлива не тільки як приклад захисту своїх національних інтересів, а й як прецедент запрошення країни до членства в Альянсі за прискореною процедурою, оминаючи етап ПДЧ. В новій Стратегічній концепції, що діятиме до 2030 року Росію визнано «найбільш значною і безпосередньою загрозою безпеці союзників, а також миру і стабільності в євроатлантичному регіоні». У документі також уперше згадано Китай: його політику НАТО визначило як виклик своїм інтересам, безпеці та цінностям [25]. У Мадриді лідери країн — членів Альянсу проігнорували ще одну вимогу Путіна: повернути військову інфраструктуру блоку в Європі до стану 1997 року. Альянс планує зміцнити свій «східний фланг», збільшивши Сили реагування з 40 до 300 тисяч. У заключній декларації країни НАТО повторили свою «непохитну підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, що поширюються на її територіальні води». Вони заявили про «повну підтримку невід’ємного права України на самооборону та вибір власних заходів безпеки» [6]. Україна не зійде зі свого шляху до повноцінного членства в НАТО. І українська армія, і весь український народ своєю мужністю щодня доводять, що наше членство тільки зміцнить Північноатлантичний альянс. Проте у НАТО досі не зважаються на амбітні рішення щодо України, перспектив її членства [22].

НАТО засудила незаконну спробу Росії анексувати чотири області України – Донецьку, Луганську, Херсонську та Запорізьку – у вересні 2022 року. Було зазначено, що є найбільшою спробою силової анексії європейської території з часів Другої світової війни. Фальшиві референдуми в цих регіонах були спроектовані в Москві. Вони не мають легітимності за визначенням, і НАТО їх не визнає. Ці землі – це Україна і завжди будуть Україною. Переважна більшість голосів у Генеральній Асамблеї Організації Об’єднаних Націй, які засудили спроби Росії анексії, надіслали чітке та рішуче повідомлення про те, що Росія ізольована та що світ підтримує Україну, захищаючи заснований на правилах міжнародний порядок [10].

В Заяві міністрів закордонних справ країн НАТО 30 листопада 2022 р. було зазначено, що Росія продовжує вторгнення в Україну, загрожує євроатлантичному миру, безпеці і процвітання. Росія несе цілковиту відповідальність за цю війну, зухвале порушення міжнародного права і принципів Статуту ООН. Російська агресія, включно з постійними і незаконними атаками на українську цивільну і енергетичну інфраструктуру, позбавляє мільйони українців елементарних гуманітарних послуг. Вона завдає шкоди глобальному постачанню продовольства і створює небезпеку для найбільш вразливих країн і народів світу. Неприйнятні дії Росії, включно із гібридними діями, енергетичним шантажем і безвідповідальною ядерною риторикою, підривають міжнародний порядок, що ґрунтується на правилах. Усі винні у воєнних злочинах, в тому числі в сексуальному насильстві, зв’язаному з конфліктом, повинні бути притягнуті до відповідальності. Члени Альянсу будуть допомагати Україні у ремонті її енергетичної інфраструктури і захисті її населення від ракетних атак. Ми будемо продовжувати зміцнювати наше партнерство з Україною на шляху досягнення нею своїх євроатлантичних прагнень. [8]. Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг під час своїх публічних виступів постійно підкреслює, що ми всі платимо за війну Росії проти України. Проте НАТО платить свою ціну грошима. В той час як українці платять свою ціну кров’ю. Тому підтримувати Україну в інтересах нашої безпеки. Нам необхідно пам’ятати, що це за війна. Росія – агресор. Україна – жертва агресії. І, звичайно, Україна має право оборонятись, а НАТО допомагає Україні використовувати це право. Втім хоча НАТО не є стороною конфлікту, але Альянс і надалі стоятиме з Україною так довго, скільки потрібно [17].

Втім, у декого, і не лише в Україні, існує відчуття, що Організація Північноатлантичного договору недостатньо відповідає на виклики російської агресії, що справедливою є розшифровка НАТО як No Action Talk Only. Проте така критика Альянсу обумовлена занадто високими очікуваннями, що впливають з нерозуміння сутності Альянсу і механізмів його функціонування. Тому не треба звинувачувати НАТО у боягузстві і вимагати військової відповіді. Країни НАТО будь що намагаються уникнути ескалації до рівня власної війни з Росією. І це абсолютно раціонально з їх боку.

Наприкінці вересня 2022 р. було оголошено про подачу Україною заявки на вступ до НАТО. Варто нагадати, що «заявка» про вступ до НАТО не має юридичного значення. Процедура вступу до НАТО (на відміну від ЄС) взагалі не передбачає потреби подавати заявку. Процедура приєднання до Альянсу потребує передусім консенсусу серед союзників і запрошення країні-аспіранту. Відповідно Вашингтонського договору (стаття 10) ініціатором розширення є сам Альянс. Важливо, що держава на політичному рівні прагне членства і Альянсу про це відомо. Варто зауважити, Київ звернувся до НАТО у момент, коли прихильність інтеграції до Альянсу серед українців сягнула 83% [15]. Втім немає і заборони зробити такий символічний крок, який здійснила Україна. Україна подала власну заявку фактично без консультацій з Альянсом. Відповідно реакція союзників була доволі стриманою. Генсек НАТО Єнс Столтенберг та держсекретар США Ентоні Блінкен черговий раз повторили, що «двері НАТО відчинені для України», але констатували, що пріоритетом є допомога Україні в опорі російській інвазії.

Дуже важливо, що керівництво держави, здається, відкинуло ідею відмови від членства в НАТО на користь інших типів гарантії. Підготовлений як тимчасовий «договір», так званий Kyiv Security Compact схожий за можливими наслідками на Будапештський меморандум. Україна вже і так є офіційно визнаним кандидатом на вступ, отримавши в 2018 році статусу *aspiring country*, тобто «державою-аспірантом»

Водночас, принципово важливо, що в заявці йдеться про перспективу членства без ПДЧ. З одного боку після 1999 року всі нові члени Альянсу проходили через виконня Плану дій щодо членства, але майбутнє членство Фінляндії та Швеції без ПДЧ творить прецедент яким хоче скористатися Україна. І має на це підстави. Справа лише не в боездатності ефективності збройних сил. В НАТО вступають не армії, а держави. Україна з 2009 року виконує Річні національні програми які структурно і змістовно схожі з ПДЧ, хоча не завжди РНП імплемтувалися належним чином.

Вступ України до НАТО можливий лише після сталого припинення бойових дій. І, здається, альтернативного підходу бути не може. Але і це не єдина причина, чому швидке членство у Альянсі не є реальним. Північноатлантичний Альянс є передусім політично-війською організацією. Політична, точніше ціннісна складова є принципово важливою для його членів. Деякі країни Альянсу вважають, що Україна не відповідає саме політичним критеріям членства, зокрема стосовно рівня дієвості демократії. Найголовніше те, що в Україні залишаються, та навіть, поглиблюються проблеми у частині демократії та верховенства права. Наші постійні заяви про те, що Україна «вже відповідає усім стандартам НАТО» фактично не відповідають дійсності. Відповідно Альянс досі має питання до стану демократії в Україні. Таких питань до кандидатів Фінляндії та Швеції, країн-членів ЄС немає. Втім певна частина питань до України може бути знята через виконання умов Європейського Союзу для початку переговорів про членство в ЄС.

В березні 2023 р. Президент В.Зеленський заявив, що Україна добиватиметься гарантій безпеки від НАТО ще до вступу до Північноатлантичного альянсу і саме досягненню таких гарантій буде присвячено роботу української делегації на Вільнюському саміті НАТО. Саме такі гарантії отримали Фінляндія та Швеція, коли заявили про свою готовність приєднатися до НАТО. Незважаючи на те, що процес затягнувся через протидію Туреччини та Угорщини, Фінляндія і Швеція продовжують зберігати ці гарантії. Проте ці країни отримали гарантії безпеки тоді, коли не перебували у воєнному конфлікті. Безумовно, що керівники країн Заходу вважають важливим уникнути прямого конфлікту з Росією,

то виходить, що і надання Україні гарантій безпеки не є досяжною метою до закінчення військових дій. Принаймні таких гарантій, які б змусили російське керівництво зупинити війну через побоювання прямого конфлікту з країнами НАТО. Єдиним виходом є виключно політична воля Заходу і Альянсу, зокрема. Звісно, загроза прямого конфлікту з Російською Федерацією є серйозною загрозою для безпеки країн НАТО. Проте без готовності ризикувати, війна, яку розпочала Росія проти України, перетвориться на перманентний багаторічний конфлікт із непередбачуваними наслідками для Європи та світу. Варто усвідомити, що загроза прямого зіткнення є головним блефом і головним козирем Путіна. Він лякає Захід і змушує його дозувати підтримку України та не надавати Україні гарантій безпеки та статусу члена НАТО. Реально важко знайти шляхи, які допоможуть водночас підтримати Україну й не опинитися у безпосередній конфронтації з Росією [16].

Немає ніяких свідчень, які б говорили, що керівництво Російської Федерації розглядає можливість перегляду своїх підходів до відносин із зовнішнім світом. НАТО нарешті має усвідомити, що російсько-українська війна 2014–2023 рр. — це війна різних світів, війна між різними людськими цивілізаціями. Росія — це не проблемний сусід, з яким можна домовитися, а «екзистенційний ворог», метою якого є повне знищення Української держави, руйнація Європейського Союзу та НАТО. Консолідація Заходу (включаючи Україну) спроможна зупинити зухвалу російську агресію та покарати її за системні порушення міжнародного права [24].

Висновки. Отже, протягом останніх 30 років саме фактор Росії прямо або опосередковано займав провідне місце у євроатлантичній політиці України. Сучасна війна має поставити крапку в цьому процесі. По її закінченні Україну варто запросити до Альянсу та надати членство у прискореному форматі. Таким чином реалізувати одну українських зовнішньополітичних конституційних настанов. Лише повноцінна участь в Організації Північноатлантичного договору гарантуватиме незалежність і позбавить Україну російських зазіхань. Саме запрошення України до НАТО спроможне зупинити божевільну і неадекватну Росію! Нарешті країнам Альянсу треба припинити боятися Кремль. Бо імперія зла не розуміє іншої мови крім сили. Саме Україна тепер активно боронить спільні засадничі цінності Альянсу. І країни-союзники можуть ухвалити консенсусне рішення щодо України, бо запросивши її, вони посилять власну і відновлять світову безпеку та доведуть, що слова з Преамбули Північноатлантичного договору не лише слова. Україна фактично тепер знаходиться в епіцентрі боротьби між Західною та Московською цивілізаціями. Таким чином, Україна продовжує впевнено рухатися шляхом євроатлантичної інтеграції. Вона має для цього всі підстави - історичні, ментальні, психологічні та геополітичні. Масштабна агресія Росії проти України доводить, що підстав сумніватися в можливостях Альянсу як єдиної реальної безпекової організації у світі немає. Саме членство України в Організації Північноатлантичного договору могло б запобігти російській інвазії. Але низка чинників завадило це зробити. Проте український вибір зроблено, євроатлантична інтеграція як мета зафіксована в Конституції України. Україна стане членом НАТО.

Список використаних джерел

1. Бадрак В., Горбулін В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ: Брайт Букс, 2022. – 280 с.
2. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». – Київ : Брайт Стар Паблішінг, 2015. – 392 с.
3. Власюк О., Кононенко С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : монографія; Нац. ін-т стратег. дослідж. – Київ : НІСД, 2017. – 302 с.
4. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
5. Громадська ліга «Україна-НАТО». URL: <http://www.ua-nato.org.ua/>
6. Декларація Мадридського саміту. Прийнята главами держав і урядів НАТО учасників засідання Північноатлантичної ради в Мадриді 29 червня 2022 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_196951.htm

7. Заява громадських рад при ЦОБВ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2019-%D0%BF#Text>.
8. Заява міністрів закордонних справ країн НАТО. Бухарест, 29 – 30 листопада 2022 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_209531.htm?selectedLocale=uk
9. Заява Північноатлантичної ради з приводу так званого «референдуму» в Криму. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_108030.htm?selectedLocale=uk
10. Заява Північноатлантичної ради щодо так званих «референдумів» на частинах території України. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_207558.htm?selectedLocale=uk
11. Кравченко В. Чому НАТО не дає Україні зброю. Підсумки Мадридського саміту. URL: <https://zn.ua/ukr/international/chomu-nato-ne-daje-ukrajini-zbroju-.html>
12. Магда Є. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи – К.: Каламар, 2017. – 268 с.
13. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища : [аналітична доповідь]. – К. : НІСД, 2015. – 100 с.
14. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. – К., 2015.
15. Підтримка вступу України в НАТО сягнула 83%, в ЄС – 86%. URL: <https://pmg.ua/life/110601-pidtrymka-vstupu-ukrainy-v-nato-syagnula-83-v-yes-86>
16. Портников В. Головний блеф Путіна. Який хід зробив Зеленський та чи готовий ризикнути Захід. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/zelenskiy-zrobiv-hid-portnikov-pro-blef-putina-ta-garantiji-bezpeki-nato-novini-ukrajini-50310153.html>
17. Пресконференція перед засіданням міністрів Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга перед засіданням міністрів закордонних справ країн НАТО в Бухаресті. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_209356.htm?selectedLocale=uk
18. Пристайко: «На захід від нас – НАТО, на схід – Росія». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60378627>
19. Результати Мадридського саміту НАТО 29-30 червня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-madrydskoho-samitu-nato-29-30-cherვნya>
20. Самоідентифікація українців різко зросла порівняно із серпнем минулого року. Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ukrajintsi-ta-rosijani-ne-odin-narod-tak-vvazhajut-ponad-90-hromadjan-ukrajini.html>
21. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.
22. Сидоренко С. Україна повертається до НАТО. Як саміт у Мадриді змінив ставлення до Альянсу. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/1/7142411/>
23. Стратегічна концепція НАТО 2030: український погляд. URL: https://prismua.org/eight_point_nato/.
24. Тодоров І. Чому НАТО потрібна Україна. URL: <https://ukrainer.net/ukrainia-nato/>
25. 2022 Strategic Concept. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_210907.htm#:~:text=The%202022%20Strategic%20Concept%20describes,and%20management%3B%20and%20cooperative%20security.
26. Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime / Taras Kuzio. – Toronto, 2017.

References

1. Badrak V., Horbulin V. Nad prirvoiu. 200 dniv rosiiskoi viiny. Kyiv: Brait Buks, 2022. – 280 s. [Badrak V., Horbulin V. Over the Abyss. 200 Days of the Russian War. Kyiv: Bright Books, 2022. – 280 p.] [in Ukrainian]
2. Berezovets T. Aneksiia: Ostriv Krym. Khroniky «hibrydnoi viiny». – Kyiv : Brait Star Pablishinh, 2015. – 392 s. [Berezovets' T. Annexation: Crimea Island. Chronicles of the "hybrid war". – Kyiv: Bright Star Publishing, 2015. – 392 p.] [in Ukrainian]

3. Vlasiuk O., Kononenko S. Kremlivska ahresiia proty Ukrainy: rozдумы v konteksti viiny : monohrafiia; Nats. in-t strateh. doslidzh. – Kyiv : NISD, 2017. – 302 s. [Vlasyuk O., Kononenko S. Kremlin Aggression against Ukraine: Reflections in the Context of War: Monograph; National Institute for Strategic Studies. – Kyiv: NISS, 2017. – 302 p.] [in Ukrainian]
4. Hai-Nyzhnyk P. Rosiia proty Ukrainy (1990—2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymsu do viiny na pohlynannia ta sproby znyshchennia. — K.: «MP Lesia», 2017. – 332 s. [Hay-Nyzhnyk P. Russia against Ukraine (1990—2016): from Policy of Blackmail and Coercion to War of Annexation and Attempts of Destruction. – Kyiv: "MP Lesya", 2017. – 332 p.] [in Ukrainian]
5. Hromadska liha «Ukraina-NATO». [Public League "Ukraine-NATO". URL: <http://www.ua-nato.org.ua/>] [in Ukrainian]
6. Deklaratsiia Madrydskoho samitu. Pryiniata hlavamy derzhav i uriadiv NATO uchasnykiv zasidannia Pivnichnoatlantychnoi rady v Madrydi 29 chervnia 2022 roku. [Declaration of the Madrid Summit. Adopted by the Heads of State and Government of NATO at the meeting of the North Atlantic Council in Madrid on June 29, 2022.] URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_196951.htm [in Ukrainian]
7. Zaiava hromadskykh rad pry TsOVV Ukrainy [Statement of Public Councils at the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2019-%D0%BF#Text> . [in Ukrainian]
8. Zaiava ministriv zakordonnykh sprav krain NATO. Bukharest, 29 – 30 lystopada 2022 roku. [Statement of the Ministers of Foreign Affairs of NATO Countries. Bucharest, November 29–30, 2022.] URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_209531.htm?selectedLocale=uk [in Ukrainian]
9. Zaiava Pivnichnoatlantychnoi rady z pryvodu tak zvanoho «referendumu» v Krymu. [Statement of the North Atlantic Council on the so-called "referendum" in Crimea.] URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_108030.htm?selectedLocale=uk [in Ukrainian]
10. Zaiava Pivnichnoatlantychnoi rady shchodo tak zvanykh «referendumiv» na chastynakh terytorii Ukrainy. [Statement of the North Atlantic Council on the so-called "referendums" in parts of the territory of Ukraine.] URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_207558.htm?selectedLocale=uk [in Ukrainian]
11. Kravchenko V. Chomu NATO ne daie Ukraini zbroiu. Pidsumky Madrydskoho samitu. [Kravchenko V. Why NATO Doesn't Give Weapons to Ukraine. Results of the Madrid Summit.] URL: <https://zn.ua/ukr/international/chomu-nato-ne-daje-ukrajini-zbroju-.html> [in Ukrainian]
12. Mahda Ye. Hibrydna ahresiia Rosii. Uroky dlia Yevropy – K.: Kalamar, 2017. – 268 s. [Magda YE. Russia's Hybrid Aggression. Lessons for Europe – Kyiv: Kalamar, 2017. – 268 p.] [in Ukrainian]
13. Parakhonskyi B. O., Yavorska H. M. Zovnishnia polityka Ukrainy v umovakh kryzy mizhnarodnoho bezpekovoho seredovyscha : [analytychna dopovid]. – K. : NISD, 2015. – 100 s. [Parakhons'kyi B. O., Yavors'ka H. M. Foreign Policy of Ukraine in the Context of the Crisis of the International Security Environment: [Analytical Report]. – Kyiv: NISS, 2015. – 100 p.] [in Ukrainian]
14. Perepelytsia H. M. Ukraina – Rosiia: viina v umovakh spivisnuvannia. – K., 2015. [Perepelytsya H. M. Ukraine – Russia: War in the Conditions of Coexistence. – Kyiv, 2015.] [in Ukrainian]
15. Pidtrymka vstupu Ukrainy v NATO siahnula 83%, v YeS – 86% [Support for Ukraine's NATO Membership Reached 83%, EU – 86%.] URL: <https://pmg.ua/life/110601-pidtrymka-vstupu-ukrainy-v-nato-syagnula-83-v-yes-86> [in Ukrainian]
16. Portnykov V. Holovnyi blef Putina. Yakyi khid zrobyv Zelenskyi ta chy hotovy ryzyknuty Zakhid. [Portnykov V. Putin's Main Bluff. What Move Zelensky Made and Whether the West Is Ready to Take Risks.] URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/zelenskiy-zrobiv-hid-portnikov-pro-blef-putina-ta-garantiji-bezpeki-nato-novini-ukrajini-50310153.html> [in Ukrainian]
17. Preskonferentsiia pred zasidanniam ministriv Heneralnoho sekretaria NATO Yensa Ctoltenerha pred zasidanniam ministriv zakordonnykh sprav krain NATO v Bukharesti. [Press

Conference before the Meeting of NATO Secretary General Jens Stoltenberg with the Ministers of Foreign Affairs of NATO Countries in Bucharest.] URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_209356.htm?selectedLocale=uk [in Ukrainian]

18. Prystaiko: "Na zachid vid nas – NATO, na skhid – Rosiia". [Prystayko: "To the West from Us - NATO, to the East – Russia".] URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60378627> [in Ukrainian]

19. Rezultaty Madrydskoho samitu NATO 29-30 chervnia [Results of the NATO Madrid Summit on June 29-30.] URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-madrydskoho-samitu-nato-29-30-chervnya> [in Ukrainian]

20. Samoidentyfikatsiia ukraintsiiv rizko zrosla poriniano iz serpnem mynuloho roku. Dzerkalo tyzhnia. [Self-identification of Ukrainians Sharply Increased Compared to August Last Year. Dzerkalo Tyzhnia.] URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ukrajintsi-ta-rosijani-ne-odin-narod-tak-uvvazhajut-ponad-90-hromadjan-ukrajini.html> [in Ukrainian]

21. Svitova hibrydna viina: ukraintskyi front: monohrafiia / za zah. red. V. P. Horbulina. – K. : NISD, 2017. – 496 s. [World Hybrid War: Ukrainian Front: Monograph / edited by V. P. Horbulin. – Kyiv: NISS, 2017. – 496 p.] [in Ukrainian]

22. Sydorenko S. Ukraina povertaietsia do NATO. Yak samit u Madrydi zminyv stavlennia do Aliansu. [Sydorenko S. Ukraine Returns to NATO. How the Madrid Summit Changed the Attitude towards the Alliance.] URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/07/1/7142411/> [in Ukrainian]

23. Stratehichna kontseptsiiia NATO 2030: ukraintskyi pohliad. [NATO 2030 Strategic Concept: Ukrainian View.] URL: https://prismua.org/eight_point_nato/. [in Ukrainian]

24. Todorov I. Chomu NATO potribna Ukraina. [Todorov I. Why NATO Needs Ukraine.] URL: <https://ukrainer.net/ukraiina-nato/> [in Ukrainian]

25. [2022 Strategic Concept.] URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_210907.htm#:~:text=The%202022%20Strategic%20Concept%20describes,and%20management%3B%20and%20cooperative%20security. [in Ukrainian]

26. Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime / Taras Kuzio. – Toronto, 2017. [Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime / Taras Kuzio. – Toronto, 2017] [in Ukrainian]

УДК 352

Чабак Л.А.

кандидат філософських наук,
chabakluda@gmail.com

Кіреєва О.Б.

кандидат наук з державного
управління
ok-140475@ukr.net

м. Дніпро

Поліщук Ю.В.

адвокат,
polischuk.prav.com@gmail.com

Татарчук Т.М.

магістр державного управління
tetyana.tatarchuk@gmail.com

МІЖНАРОДНЕ ПАРТНЕРСТВО ГРОМАД

DOI: 10.5281/zenodo.8283007

Ця стаття глибоко досліджує тему аналізу сутності, цілей та можливостей міжнародного партнерства громад, зосереджуючись на ключових аспектах, які визначають ефективність цього співробітництва. Вона розкриває основні переваги, які відкриваються перед громадами завдяки міжнародним партнерствам, а також розглядає загальні механізми для виявлення партнерських громад та алгоритми для підтримки активних партнерств.

У межах дослідження розглядається саме поняття міжнародного партнерства, приділяючи особливу увагу основним викликам, з якими стикаються посадові особи місцевого самоврядування при ініціюванні та розвитку партнерств. Автори розкривають переваги, які цей підхід може надати під час планування та реалізації розвиткових стратегій громад.

У дослідженні детально проаналізовано процес започаткування міжнародного партнерства, його подальший розвиток та важливість документального оформлення. Здійснюючи аналіз цих етапів, автори надають чітку картину процесу, який забезпечує стійке та продуктивне партнерство.

Зокрема, стаття пропонує розгляд інструментів та каналів комунікації, які можна ефективно використовувати в сучасних умовах для успішного започаткування та розвитку партнерств. Ця детальна аналітика допомагає визначити оптимальні способи взаємодії та сприяє максимізації вигод від партнерських відносин.

Ключові слова: міжнародне партнерство, співпраця, канали комунікації, територіальна громада, органи місцевого самоврядування.

Chabak I.A.,

Ph.D

candidate of philosophical sciences,

chabakluda@gmail.com

(Ukraine, Chernihiv)

Kirieleva O.B.,

Ph.D

candidate of sciences in public administration,

ok-140475@ukr.net

(Ukraine, Dnipro)

Polischuk Y.V.,

lawyer,

polischuk.prav.com@gmail.com

(Ukraine, Cherkasy)

Tatarchuk T.M.,

master of Public Administration

tetyana.tatarchuk@gmail.com

(Ukraine, Chernivtsi)

INTERNATIONAL PARTNERSHIP OF HROMADIES

This article thoroughly examines the subject of analyzing the essence, goals, and possibilities of international community partnerships, focusing on key aspects that define the effectiveness of such collaboration. It reveals the core advantages that communities can gain through international

partnerships and also discusses general mechanisms for identifying partner communities and algorithms for sustaining active partnerships.

Within the scope of the research, the concept of international partnership is examined in depth, with special attention given to the main challenges faced by local government officials when initiating and developing partnerships. The authors delve into the benefits that this approach can provide in the planning and execution of community development strategies.

The study meticulously analyzes the process of initiating international partnerships, their subsequent development, and the importance of proper documentation. Through the analysis of these stages, the authors provide a clear picture of the process that ensures stable and productive partnerships.

Notably, the article proposes an examination of tools and communication channels that can be effectively utilized in modern conditions to successfully initiate and develop partnerships. This detailed analysis helps identify optimal methods of interaction and contributes to maximizing the benefits derived from partner relationships.

Key words: municipal partnership, municipalities

Постановка проблеми. Інтерес до дослідження міжнародного партнерства органів місцевого самоврядування (далі – ОМС), зокрема, шляхів його започаткування й розвитку, форм, форматів та успішних практик, значно посилюється протягом останніх років. В довоєнний період міжнародне партнерство громад активно розвивалося в багатьох напрямках, таких як туризм, організація культурно-масових заходів, дослідження та збереження спільної історичної спадщини, реалізація низки інших коротко- та багатострокових проєктів й програм. Однак, 2022 рік приніс абсолютно нові виклики для українського суспільства та держави, а відтак з'явилися нові сектори партнерства, та разом з тим й нові можливості для представників органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій демонструє, що в Україні питання міжнародного партнерства громад досліджується представниками низки галузей наук: права, державного управління тощо. Загальні питання міжнародного співробітництва та механізми інституційної підтримки співпраці у міжнародних відносинах вивчали, зокрема, Т. Гордєєва, С. Ковальчук, Р. Кривонос, Т. Циганкова тощо.

Тривалий час питання міжнародного партнерства найбільш широко розкривалися через взаємодію міст-побратимів, дослідженню якої присвячували свої праці такі вчені, як О. Богородецька, Т. Гончаренко, О. Заболотна, І. Кривошия, М. Микієвич, І. Яворська та ін.

Окремий блок досліджень був пов'язаний з питаннями транскордонного співробітництва. Адже ще в 2004 році прийнято Закон України «Про транскордонне співробітництво» [1], діє Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки [2]. В Україні прийнято й низку інших законодавчих актів, в яких відображені ключові аспекти розвитку територіальних громад та налагодження співпраці [3,4]. Питання транскордонного співробітництва між місцевими громадами та їх владою регулює й Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [5].

Теми транскордонного співробітництва як інструменту розвитку територіальних громад та можливостей реалізації інтересів громади через такий вид співпраці вивчали такі автори як А. Максименко, Н. Мікула, І. Тимечко, Л. Шевчук та ін.

Останнім часом інтерес до даної проблематики посилюється, що пов'язано, насамперед, з природньою необхідністю в умовах гуманітарних викликів, перед якими опинилася Україна, та з необхідністю налагодження міжнародних партнерств з місцевими громадами європейських країн в контексті руху нашої держави до членства в ЄС. Особливої актуальності та нових акцентів така співпраця набула з початком повномасштабного російського вторгнення.

Зокрема, в 2022 році побачили світ методичні рекомендації «Міжнародне муніципальне партнерство», підготовлені авторським колективом у складі В. Козіної, М. Кошелюка. В них

розкривається алгоритм дій та практичні поради з налагодження партнерств, особливості створення партнерств у кризових умовах, завдання та перспективи партнерства в процесі відбудови та євроінтеграції України, представлено приклади успішних партнерств українських громад у різних сферах, а також інформацію про організації й проекти, що діють в Україні та можуть надавати українським громадам підтримку для розширення міжнародних муніципальних партнерств. Як зазначають автори рекомендацій, у наші дні принципи міжнародного міжмуніципального партнерства пройшли випробування на міцність і набули нового сенсу [6].

Виділення невирішених частин загальної проблеми.

Метою статті є аналіз сутності, форм та можливостей міжнародного партнерства громад в умовах воєнного стану, основних вигод, які таке партнерство здатне відкрити, а також загального механізму пошуку партнерських громад та алгоритму підтримки наявного партнерства в активному стані.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне партнерство громад – процес, який доцільно розглядати комплексно, у взаємодії його складових. До того ж цей процес є динамічним та доволі мінливим, залежить від багатьох чинників, потребує до себе значної уваги та не може бути повністю розкритий лише через офіційні комунікації.

Відтак, для початку доцільно розглянути саме визначення партнерства. Наприклад, колектив авторів посібника «Партнерство задля нарощування потенціалу» розглядає його як особливий вид відносин, у якому люди чи організації об'єднують свої ресурси для досягнення цілей спільної діяльності; тип соціальної взаємодії, що орієнтує учасників на рівноправне співробітництво, пошук згоди й досягнення консенсусу [7, с. 12].

К. Оленич визначає його як взаємодію двох чи більше суб'єктів (із виключенням збройного насилля) для реалізації спільних інтересів, задля покращення соціального, економічного, екологічного стану [8, с. 81].

Для партнерства важливі постійний діалог й уміння слухати та чути один одного, досягнута в діалозі згода, а також безпосередня практична діяльність з розподілом відповідних обов'язків тощо. Важливо брати до уваги динамічність процесу партнерства, можливість зміни форми та розмірів. Розуміння партнерства досить широке, адже партнерська взаємодія може відбуватися між організаціями одного сектора, між громадськими організаціями та комунальними чи державними установами (чи громадськими організаціями та бізнес-структурами) або утворювати широкі партнерства, в яких беруть участь організації з кількох секторів.

Партнерські відносини не є сталими і довершеними, їх потрібно розвивати і підтримувати, виходячи із мотивації усіх учасників, їхніх цілей і очікувань. Очевидно, що основою будь-якого партнерства є визнання рівноправності й незалежності кожного з учасників. Рівноправність не означає абсолютно однаковий вплив на процеси або внесення рівнозначних ресурсів – ідеться про можливість рівнозначної участі в прийнятті рішень, «гру» в команді за спільними правилами і принципами. З одного боку, це буде вибудовувати взаємну довіру партнерів одне до одного, а з іншого – унеможливує конфлікт інтересів [9].

Як будь-яке соціальне явище партнерство може бути класифіковане за певними критеріями. Наприклад, за кількістю партнерів воно може визначатися як двостороннє й багатостороннє, за секторами – внутрішньосекторальне і міжсекторальне, за строком – короткострокове, довгострокове і безстрокове. Залежно від мети і цілей учасників, партнерство може виникати в рамках проектної діяльності, або поза такою діяльністю. За каналами комунікації партнерство може відбуватися між комунальними закладами, в межах міжнародних організацій, асоціацій, в межах діяльності громадських організацій тощо. Дана класифікація не є вичерпною та може доповнюватися й іншими критеріями.

Успішне партнерство ґрунтується на спільних принципах розбудови й управління партнерськими процесами. Ці принципи обговорюють на етапі побудови партнерства і приймають усі сторони. Вони утворюють фундамент партнерства, стаючи своєрідним

«цементом» співпраці. Базовими є принципи рівного доступу до участі, прозорості та взаємної вигоди.

Рівний доступ до участі означає відсутність будь-якої дискримінації, представленість різних секторів суспільства, право голосу кожного за столом дискусій, переговорів, а також визнання внеску кожного у спільну справу, який неможливо оцінити у грошових величинах. Прозорість передбачає чесність у партнерських відносинах. Завдяки прозорим методам роботи забезпечується ясність і відкритість процесу прийняття рішень, перебігу реалізації спільної справи, дієвість результатів і чесність звітування перед донорами та іншими зацікавленими сторонами. Роблячи посильний внесок у спільну діяльність, партнери отримують право скористатися відповідними вигодами. Здорове партнерство, крім загальних переваг для всіх, має гарантувати отримання конкретних вигод для кожного учасника партнерської взаємодії. Завдяки принципу взаємної вигоди партнерство може забезпечити довгостроковий інтерес партнерів і стійкість співробітництва [8, с. 17 – 18].

У практиці партнерської діяльності, крім базових, найчастіше застосовуються такі принципи, як законність, добровільність, множинність соціальних технологій, надійність і довіра, відкритість до конструктивного вирішення конфліктів. Законність, тобто побудова партнерської взаємодії відповідно до правових норм, закріплених у Конституції та законах України, особлива актуальна для органів місцевого самоврядування і їх посадових осіб.

Оскільки нав'язати взаємодію неможливо, то успішно взаємодіяти сторони можуть тільки в тому випадку, якщо вони переконані в корисності такої взаємодії.

В цілому, партнерство – це спільна взаємовигідна суспільна діяльність мотивованих учасників, спрямована на вирішення актуальних завдань, в результаті якої набувається новий досвід, формуються сталі зв'язки і досягаються визначені цілі.

При напрацюванні партнерств необхідно долучати до процесу представників усіх рівнів організації. Комунікаційний компонент відіграє надважливу роль, тому необхідно приділяти йому чимало уваги. Громадам не можна зволікати з розвитком партнерств, слід враховувати ситуацію та діяти за принципом «тут і зараз» [10].

Успішність партнерства залежить від багатьох факторів зовнішнього та внутрішнього характеру. Плануючи започаткування партнерства, необхідно усвідомлювати, що вони можуть як посилити партнерство та зробити його більш дієвим, так і суттєво послабити його.

Наприклад, фактори, пов'язані:

- із зовнішнім середовищем (наявний досвід співпраці, авторитет партнерів тощо);
- з характеристиками членів партнерства (повага і довіра між партнерами, здатність до компромісу, відданість ідеї партнерства, усвідомлення учасниками його користі);
- зі структурою і процесом (залученість представників усіх рівнів організацій партнерів, гнучкість і адаптованість управління тощо);
- зі комунікаціями (відкритість, інформативність, спілкування, включаючи його неформальну складову);
- з метою (спільне бачення й усвідомлення мети та результатів партнерства, реалістичність і досяжність цілей);
- пов'язані з ресурсами (наявність як матеріальних так і людських ресурсів, часу, знань та досвіду) [7, с. 21 – 24].

У питаннях партнерства ключове значення мають «правильні» перші кроки. Від того як підійти до започаткування такої співпраці буде напряму залежати її успіх. Важливо звертати увагу на декілька чинників.

Насамперед, ефективність партнерства залежить від складу партнерів. І тут мова йде як про кількісні, так і про якісні характеристики. Скільки партнерів є оптимальним, зручним? Яка репутація у потенційних партнерів? Це надважливі запитання, що потребуватимуть відповіді. На ранньому етапі, ще плануючи партнерську діяльність та оцінюючи ситуацію, необхідно: визначити, який тип організації партнерства створює додаткові переваги; проаналізувати спектр можливостей, що з'являються завдяки налагодженим і перевіреним

контактам або за рахунок залучення нових організацій; обрати партнерів, які найбільшою мірою відповідають запитам спільної справи й один одного, і забезпечити їхню активну участь.

В практичній площині, започатковуючи партнерство, на нашу думку, варто здійснити низку послідовних кроків.

1. Визначитись з метою співпраці, з'ясувати, які саме напрямки діяльності ОМС будуть стосуватися співпраці. Можна розпочинати співробітництво з 1-2 напрямків. Претендувати одразу на партнерство у всіх галузях можна через велику рамкову угоду. Зауважимо, що невеликим громадам доцільно розпочинати співпрацю з муніципалітетами інших країн у певних галузях, через невеликі проєкти, поступово розширюючи співпрацю.

2. Залучити до команди спеціаліста(ів) зі знанням іноземних мов. Міським громадам варто подумати про створення структурного підрозділу з міжнародних відносин або ж покласти дані функції на відділ, який займається економічним розвитком та залученням ресурсів. Саме там найчастіше зосереджені працівники, які володіють, принаймні, англійською мовою. Якщо таких нема, це значно ускладнить комунікацію з закордонними партнерами. Як варіант, можна укласти трудову угоду з фахівцями-перекладачами. Однак, на нашу думку, наявність посадової особи місцевого самоврядування, що володіє іноземною мовою – це найоптимальніше рішення.

3. Провести аудит наявних меморандумів, договорів, зокрема, укладених обласною, районною владою (вони можуть стосуватися певної території, кількох громад). Партнерства могли бути започатковані в рамках міжнародних проєктів, які мали конкретну мету і реалізовувались у певній галузі, але вже завершилися, тому партнерство призупинилось. Можливо, варто розглянути варіант оновлення минулого партнерства, яке показало ефективність, і розширити його на інші галузі.

4. Ознайомитися з вже існуючим досвідом інших громад як на рівні своєї області так і на рівні держави в цілому. Багато таких успішних практик можна знайти у соціальних мережах, зокрема Facebook, адже партнерство наразі, у зв'язку з повномасштабним вторгненням, отримало новий поштовх.

5. Почати безпосередній пошук партнерів. Каналів пошуку партнерів дуже багато і вони є досить різноманітними. Громаді варто обрати для себе найбільш оптимальні канали пошуку та комунікації з майбутніми партнерами. Далі наведено декілька найбільш доступних та популярних каналів пошуку партнерів.

Участь представників громади у форумах, конференціях, семінарах, міжнародних ініціативах, проєктах, навчальних візитах. Наприклад, Програма «U-LEAD з Європою» реалізує потужну ініціативу з розвитку міжнародних муніципальних партнерств «Мости довіри», в рамках якого вже відбулась низка онлайн-форумів, навчальних та ознайомчих візитів українських громад до муніципалітетів Європи [11]. Ще один приклад співпраці від Програми «U-LEAD з Європою» – проєкт «Муніципальні партнерства з Україною» [12]. Проєкт реалізується за дорученням Федерального міністерства економічної співпраці та розвитку Німеччини в рамках тристороннього співробітництва таких німецьких інституцій, як Сервісний центр муніципального розвитку Єдиного світу (SKEW) організації «Engagement Global» у партнерстві з Німецьким товариством міжнародної співпраці (GIZ) і Фондом Конрада Аденауера). В рамках ініціативи 9 територіальних громад Чернівецької, Івано-Франківської, Закарпатської областей започаткували партнерство з данським муніципалітетом Гульборгсунн.

Дослідження культурної та історичної спадщини своєї території. Зокрема, місця поховання, спільні з іншими країнами історичні події, об'єкти ЮНЕСКО, історичні місця. Багато таких локацій часто мають спільну історичну, культурну базу з населеними пунктами або торкаються місцевих мешканців інших країн Європи та світу. На базі такої спадщини сформовано немало партнерств.

Здійснення пошуку на спеціалізованих сайтах. Наприклад, <http://www.twinning.org>; <https://www.up2europe.eu/>; <https://eu-ua.kmu.gov.ua/> (Євроінтеграційний портал); сайти

посольств зарубіжних держав (повний перелік можна знайти на порталі МЗС України <https://mfa.gov.ua/diplomaticzni-ustanovi/inozemni-diplomaticzni-ustanovi-v-ukrayini>), на них постійно оновлюється інформація про можливості муніципальних партнерств.

Участь у бізнес-виставках, конгресах тощо. Адже часто муніципальні партнерства започатковуються через бізнес. Вони є достатньо міцними.

Використання потенціалу молоді. Молодь, яка вчиться за кордоном, є важливим ресурсом налагодження партнерств. Не варто нехтувати ініціативами, що виходять від навчальних закладів і укладаються спочатку саме між ними. Далі вони можуть розширюватись на муніципальну сферу.

6. Допомога активних українців – представників громад, які проживають та працюють за кордоном.

В період військової агресії в Україні значно поживався канал налагодження партнерств через активних громадян, які знаходяться за кордоном. Цей канал виявився досить дієвим, і багато європейських муніципалітетів направили сотні тон гуманітарної допомоги своїм українським побратимам, довівши, що партнерські угоди працюють. Було підписано десятки нових партнерств, великою мірою завдяки тому, що в європейських містах і громадах проживають активні українці, які стали каталізатором побратимства. На нашу думку, ОМС варто промониторити стан та переглянути контакти тих мешканців громади, які проживають за кордоном, мають певний вплив і є активними, готовими допомагати своїй громаді, сконтактувати з ними з метою пошуку можливостей посприяти налагодженню зв'язків з представниками муніципалітетів європейських країн та ініціювати таке партнерство.

7. Особисті знайомства і посередництво (через асоціації, представників), формальне листування. Такі канали часто ігноруються, але вони і на сьогодні залишаються ефективним робочим інструментом комунікації для започаткування партнерств.

Після відпрацювання першого етапу – пошуку, збору і аналізу інформації настає етап власне створення партнерства. Проте слід зазначити, що інформаційно-аналітична робота не закінчується. Партнери постійно шукають і оновлюють інформацію один про одного, щоб бути обізнаними і орієнтуватися, як діяти в тих чи інших ситуаціях стосовно партнерів або суб'єктів поза партнерством. Другий етап передбачає фіксування партнерства – укладання будь-якої письмової чи усної угоди, яка стане основою для подальшої співпраці. У партнерській угоді треба чітко зафіксувати ролі, функції, взаємні очікування й відповідальність партнерів, а також можливість її перегляду. Чим більш інтегроване, довгострокове і з великим бюджетом планується партнерство, тим докладнішими повинні бути такі угоди.

На характер угод буде впливати те, як планується розвивати партнерство (один або декілька напрямів), які мета та завдання ініційованої співпраці. Так, виділяють три види партнерських відносин: побратимство, угода про співпрацю, угода (договір) про партнерство.

Побратимство – це рамкова співпраця, довготермінова і багатогалузева. Побратимства мають низку переваг, серед яких, зокрема, можливість муніципалітетам різних країн брати участь у Твінінгових програмах ЄС та отримувати відповідне фінансування.

Угода про співпрацю може носити як рамковий, так і конкретний галузевий характер. В такій угоді обов'язково зазначається перелік галузей, в яких планується співпраця.

Угода (договір) про партнерство – інструмент фіксації співпраці в рамках конкретних проєктів, оскільки вона передбачає наявність статусу партнера по проєкту.

Оформлення партнерства може мати кілька етапів. Часто ця робота розпочинається з обміну листами про наміри щодо співпраці. Це короткий документ довільної форми, якими обмінюються сторони як фіксацією намірів про майбутню співпрацю. Обмін листами про наміри може відбуватися в рамках поточного документообігу громади, тобто за формою це звичайний лист.

Надалі в процесі проведення переговорів та поглиблення комунікації партнери розробляють меморандум про співробітництво – документ, що визначає спільну візію сторін, спільну мету співробітництва тощо. Цей документ спрямований на налагодження, розвиток напрямків та сфер співробітництва.

На наступному етапі, коли партнери вже детально вивчили свої можливості, визначили сфери партнерської діяльності, укладається договір про партнерство / побратимська угода / угода про співпрацю. Це основний документ, що визначає домовленості, права та обов'язки сторін і має юридичну силу. Меморандуми, договори, угоди про партнерство / побратимство / співробітництво затверджуються рішенням сесії місцевої ради [13].

Важливо знати, що відповідно до українського законодавства договори щодо міжнародної співпраці органів місцевого самоврядування з іноземними партнерами не потребують затвердження органами центральної державної влади (на відміну від деяких інших держав Європи). Це варто враховувати при плануванні започаткування партнерства (через процедуру затвердження угоди в іншій країні процес може тривати довше, ніж заплановано).

Серед нюансів впровадження угод про партнерство варто пам'ятати, що вони можуть мати терміни реалізації. Особливо це стосується угод у рамках конкретних проєктів. Водночас у випадку більш рамкових угод може бути теза про автоматичне продовження терміну дії угоди на визначений термін. У інших випадках можливе продовження угоди про партнерство через механізми додаткової угоди або нової угоди.

Також маємо пам'ятати про те, що є механізм розірвання угод, у випадку її неможливості подальшої реалізації або з інших причин. Так, після повномасштабного вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 року фактично було розірвано всі угоди про співробітництво / побратимство / партнерство українських громад з муніципалітетами Росії та Білорусії.

Актуальним залишається питання розвитку успішного партнерства. Для цього можна рекомендувати ОМС дотримуватися наступних правил:

- існування органу або спеціальної структури, яка займатиметься ефективним підтриманням і розвитком партнерства (на кшталт комітету, ради, секретаріату, міжсекторальної робочої групи тощо);
- єдність бачення спільних цілей, визначення чітких, усвідомлених і обговорених усіма партнерами завдань;
- використання сильних сторін кожного з партнерів для успішної реалізації плану спільних дій;
- наявність письмової домовленості між партнерами (угоди, договору чи меморандуму);
- чітке визначення ролей і обов'язків партнерів;
- прозорість у розподілі ресурсів;
- доступність звітності для всіх учасників партнерської взаємодії;
- використання інноваційних технологій спілкування і наявність безперервного діалогу між партнерами;
- розроблення системи моніторингу й оцінки досягнень, здобутих у результаті партнерської взаємодії;
- якісне здійснення менеджменту спільних проєктів і програм, презентування цих процесів учасникам і широкій громадськості.

В контексті всього вищезазначеного, варто ще зацентувати увагу на перевагах та вигодах партнерства. Адже, з огляду на українське законодавство та усталену практику, започаткування партнерства виглядає досить легким з організаційної точки зору та його юридичного оформлення. Участь у процесах міжнародного партнерства досить позитивно впливає на його учасників, сприяє зростанню їх професійного рівня, позитивного іміджу, дозволяє акумулювати нові ідеї та досвід, примножити ресурси громади, отримати як

локальну допомогу, так і довготривалі інвестиції, розширити контакти з новими організаціями та їх мережами.

Висновки. Питання міжнародного партнерства органів місцевого самоврядування наразі є надзвичайно актуальним та викликає все більш жвавий інтерес як представників органів місцевого самоврядування, виконавчої влади, так і представників громадськості, науковців.

Наразі перспективним виглядає подальше дослідження проблематики налагодження міжнародних партнерств невеликих громад (сільських, селищних), активізація партнерств деокупованих громад півночі та сходу України, підбір та пошук партнерів. Адже не всі керівники органів місцевого самоврядування достатньою мірою розуміють важливість роботи в цьому напрямку, сумніваються у власних силах, апелюють на необхідність закінчення війни, брак кадрів (особливо зі знанням англійської мови), не до кінця усвідомлюють вигоди та можливості міжнародного партнерства. Разом з тим, практики активних громад, які за останні роки підписали десятки міжнародних угод, мотивують колег з органів місцевого самоврядування, надаючи, таким чином, потужний та інноваційний інструмент як для вирішення місцевих поточних проблем, так і для потужної самоідентифікації, з перспективою виведення громади на новий, міжнародний рівень позиціонування та розвитку.

Відтак, нові дослідження та практичні розробки в цьому напрямі є вкрай необхідними.

Список використаних джерел

1. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1861-IV [Електронний ресурс] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text>
2. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки [Електронний ресурс] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-%D0%BF#Text>
3. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 156-VIII [Електронний ресурс] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
4. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки [Електронний ресурс] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11>
5. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [Електронний ресурс] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106#Text
6. Міжнародне муніципальне партнерство. Методичні рекомендації (Авт. колектив: В. Козіна, М.Кошелюк). – Рада Європи, 2022. – 125 с. [Електронний ресурс] https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/837/Methodichni_rekomendatsii_partnerstvo_2022.pdf
7. Березюк О.В., Воронцова, Т.В. Єжова О.О. та ін. Партнерство задля нарощування потенціалу. Посібник для активістів неурядових організацій, К. : «Здоров'я через освіту», 2014. – 128 с.
8. Оленич О. Сутність міжнародного партнерства у соціально-економічному розвитку територіальних громад / Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти, Миколаїв : МНАУ, 2021. – С.81 – 84.
9. Партнерства, сети и коалиции: Руководство для неправительственных организаций / Г. Мокану, Э. Михалаш, Кишинев : Ассоциация Promo-Lex, 2011. – 98 с.
10. Як територіальним громадам розвивати міжнародні партнерства – тези з інформаційної сесії «U-LEAD з Європою» [Електронний ресурс] <https://decentralization.gov.ua/news/15479>
11. Муніципалітети Польщі та України налагоджують співпрацю [Електронний ресурс] <https://decentralization.gov.ua/news/15075>
12. Проєкт «Муніципальні партнерства в Україні» [Електронний ресурс] <https://skew.engagement-global.de/partnerstva-z-teritorial-nimi-gromadami-v-ukraini.html>

13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97 [Електронний ресурс] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

References

1. Pro transkordonne spivrobitnytstvo : Zakon Ukrainy (2004) № 1861-IV [About cross-border cooperation] [Elektronnyi resurs] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text>

2. Derzhavna prohrama rozvytku transkordonnoho spivrobitnytstva na 2021–2027 roky [State program for the development of cross-border cooperation for 2021-2027] [Elektronnyi resurs] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-%D0%BF#Text>

3. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky : Zakon Ukrainy (2015) № 156-VIII [About the principles of state regional policy] [Elektronnyi resurs] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

4. Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky [State strategy of regional development for 2021-2027] [Elektronnyi resurs] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11>

5. Yevropeiska ramkova konventsiia pro transkordonne spivrobitnytstvo mizh terytorialnymy obshchynamy abo vlastiamy [European framework convention on cross-border cooperation between territorial communities or authorities] [Elektronnyi resurs] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106#Text

6. Mizhnarodne munitsypalne partnerstvo. (2011) Metodychni rekomendatsii (Avt. kolektyv: V. Kozina, M.Kosheliuk) [International municipal partnership. Guidelines] 125 p. [Elektronnyi resurs] https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/837/Metodychni_rekomendatsii_partnerstvo_2022.pdf

7. Bereziuk O.V. (2014) Partnerstvo zadlia naroshchuvannia potentsialu. Posibnyk dlia aktyvistiv neuriadovykh orhanizatsii [Partnership for capacity building], 128 p.

8. Olenych O.(2021) Sutnist mizhnarodnoho partnerstva u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku terytorialnykh hromad [The essence of international partnership in the socio-economic development of territorial communities] // Rozvytok terytorialnykh hromad: pravovi, ekonomichni ta sotsialni aspekty, Mykolaiv : MNAU, 2021. - S.81 - 84.

9. Partnerstva, sety y koalitsyy: Rukovodstvo dlia nepravytelstvennykh orhanyzatsiy (2011) [Partnerships, networks and coalitions: Guide for non-governmental organizations] / H. Moku, Э. Mykhalash, Kyshynev : Assotsyatsiya Promo-Lex, 2011. – 98 p.

10. Yak terytorialnym hromadam rozvyvaty mizhnarodni partnerstva – tezy z informatsiinoi sesii «U-LEAD z Yevropoiu» (2022) [How territorial communities can develop international partnerships - theses from the information session "U-LEAD with Europe"] [Elektronnyi resurs] <https://decentralization.gov.ua/news/15479>

11. Munitsypaliteti Polshchi ta Ukrainy nalahodzhuiut spivpratsiu (2022) [Municipalities of Poland and Ukraine establish cooperation] [Elektronnyi resurs] <https://decentralization.gov.ua/news/15075>

12. Proiekt «Munitsypalni partnerstva v Ukraini» (2022) [Project "Municipal Partnerships in Ukraine"] [Elektronnyi resurs] <https://skew.engagement-global.de/partnerstva-z-teritorial-nimi-gromadami-v-ukraini.html>

13. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy (1997) № 280/97 [About local self-government in Ukraine] [Elektronnyi resurs] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Розділ II. Історичний досвід (світовий та вітчизняний) державного управління

УДК 352.07

Бойко В.М.,

кандидат історичних наук,
директор Чернігівського регіонального
центру підвищення кваліфікації
(Україна, Чернігів), volodimir.boiko@gmail.com

ВЛАДНІ ІНСТИТУЦІЇ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ В 1917– НА ПОЧАТКУ 1919 РОКУ

DOI: 10.5281/zenodo.8283020

У статті автор зробив спробу наскрізно дослідити зміни, що відбувалися у владних інституціях Чернігівської губернії та її адміністративно-територіальному устрої в період Української революції 1917–1921 рр. та відразу після її завершення. В центрі уваги матеріалу – органи державної влади та місцевого самоврядування, їхня діяльність та керівники. Спираючись на місцеві матеріали в статті проаналізована спроба демократизації роботи органів державної влади на рівні губернії та повіту навесні – літом 1917 р., зокрема, роль комітетів громадських організацій, а одночасно – демократизація дум та земств, наступне формування мережі органів місцевого самоврядування як основи нового політичного режиму. У зв'язку з цим автор торкається питання поступового опанування представниками українського руху наявних владних інституцій. Разом із тим вказують на проблемні питання, що, зрештою, привели до їхнього занепаду та спроби силового усунення. Наголошується, що останнє могло статися виключно за умов зовнішнього втручання. За умов проголошення Української Народної республіки це виглядало як захоплення території російськими військовими підрозділами, тобто – її окупація. Також у статті аналізуються зміни у владних інституціях доби Української Держави, зокрема, наводиться рідкісний приклад проведення виборів до міської думи (Гомеля), вказується на децю неочікувані їхні результати. Питання змін адміністративно-територіального устрою розглядаються переважно в контексті приєднання–від'єднання окремих уїздів (повітів) та подій, що з цим пов'язані. Зроблено висновок – органи державної влади виявилися найбільш крихкою ланкою у державному управлінні – будь яка зміна центральної влади приводила до їхнього переформатування. Вкрай негативно на ефективність їхньої діяльності впливала невизначеність з повноваженнями та дистанціювання центральної влади від проблем регіонів. Водночас думи та земства продемонстрували феноменальну здатність нових органів місцевого самоврядування представляти місцеву людність, підлаштовуючись під неї та, водночас, репрезентувати її – попри не завжди толерантне ставлення державної влади. Зрештою, їх можна було усунути лише за допомогою грубої сили

Ключові слова: Чернігівська губернія, адміністративно-територіальний устрій, земства, думи.

Boiko V.M.,

Candidate of Historical Sciences,
Director of the Chernihiv
Regional Centre of Advanced Training,
(Ukraine, Chernihiv), volodimir.boiko@gmail.com

Governmental power institutions of Chernihovo-Siverschyna and the administrative-territorial system in 1917–early 1919 year

In the article the author attempt to reseach the changes which took place in the power institutions of the Chernihiv Governorate and its administrative-territorial structure during the Ukrainian revolution of 1917–1921 and immediately after its end. In the focus of material is the state power and local self-government bodies, their activities and leaders. Based on local materials, in the article analyzes the attempt of the democratization of the work of state power at the Governorate and Poviats (county) level in the spring – summer of 1917, in particular, the role of committees of public organizations, and at the same time – the democratization of dumas and zemstvos, the subsequent formation of a network of local self-government bodies as the basis of a new political regime. In this context, the author touches of the issue of the gradual mastering of the existing power institutions by the representatives of the Ukrainian movement. At the same time, problematic issues are pointed out, which ultimately led to their decline and attempts to remove them by force. It is emphasized that that the last could happen only under conditions of external intervention. Under the conditions of the declaration of the Ukrainian People's Republic, it looked like as the capture of the territory by Russian military units, its occupation. The article also analyzes the changes in the power institutions of the time of the Ukrainska Derzhava (Ukrainian State), in particular, it cites a rare example of holding elections to the City Duma (Gomel), and points to their somewhat unexpected results. The question of changes in the administrative-territorial system is considered in the context of the accession-secession of individual povits (counties) and related events mainly. The conclusion which was made – the state authorities turned out the most fragile link in the public administration – any change in the central authority led to their reformatting. Uncertainty with authoritative powers and the distancing of the central government from the problems of the regions had an extremely negative impact on the effectiveness of their activities. At the same time, dumy and zemstva had demonstrated the phenomenal ability of the new local self-government bodies to represent the local inhabitants, adapting to it and, at the same time, representing it – despite the not always tolerant attitude of the state authorities. After all, they could only be removed by brute force.

Key words: Chernihiv Governorate, administrative-territorial structure, zemstva, dumy.

Постановка проблеми. В період Української революції 1917–1921 рр. протягом короткого періоду було апробовано кілька моделей побудови регіональної та місцевої влад, їхніх повноважень, взаємодії, адміністративної підпорядкованості. Одночасно розпочалися зрушення щодо адміністративно-територіальної побудови країни – до цього мало рухливі ціле століття. Встановлення окупаційного режиму радянської росії обірвало ці природні модернізаційні процеси, залишивши на порядку денному лише один. Його сутність зводилася до одержавлення всього суспільства, жорсткої централізації, підпорядкування за вертикаллю влади. Не в останню чергу серед причин такого результату – помилки в організації, тобто в побудові системи влади, їхньої діяльності, в тому числі УНР та Української Держави.

Водночас спадщина що залишилася містить мало відомі здобутки, які також становлять для нас неабиякий науковий та практичний інтерес. Його значення посилюється тим, що ми переживаємо період швидкоплинних суспільних змін, подібних до сторічної давнини, зокрема, в частині постановки питання побудови системи органів державної влади та місцевого самоврядування. Це означає, що держава Україна беззастережно повернеться до цього питання настільки швидко, наскільки вдасться відкинути російську орду. Й історичний досвід стане у нагоді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найфундаментальнішою роботою останніх років із порушеного питання є книга Ярослави Верменич «Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування». Частина друга дослідження містить розділи «Україна в системі радянського територіального управління (1917–1921 рр.)» та «Радянські адміністративно-територіальні реформи 20–30-хрр.: мотивації, темпи, результати», де детально проаналізовані зміни що відбувалися в цілому в Україні [1]. Олена Бойко у своїй монографії дослідила процес формування території

УНР в 1917–1918 рр., в тому числі – щодо Чернігівської губернії [2]. Вона ж вказала на причини включення Гомельського повіту до складу Чернігівської губернії [3]. Олександр Кривобок розглянув кілька чинників, що вплинули на адміністративно-територіальні зміни Чернігівської губернії – політичні, транспортно-економічні, соціальні [4]. Ольга Стогова порушила питання змін, що пропонувалися, але так і не були реалізовані в зазначений вище період [5]. Віктор Шабельников проаналізував спроби реформування адміністративно-територіального устрою України в 1917–1940 рр., значну увагу приділивши її східним регіонам [6]. В статті Ірини Еткіної вистлені питання анексії радянською росією північних повітів Чернігівщини [7]. В монографії Валентини Лебедевої (Мятлицької) вперше ґрунтовно досліджено період, коли Гомель та Гомельський повіт перебували в складі України [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Всі попередні публікації стосувалися окремих аспектів змін адміністративно-територіального устрою або ж інституційних, що відбувалися на Чернігівщині (регіональний та місцевий рівні) в період Української революції 1917–1921 рр. Обидві теми розглядалися, як правило, окремо одна від одної. Між тим ці явища взаємозалежні, більше того, суто адміністративна, інституційна складова, суттєво впливає на побудову адміністративно-територіальної системи. Адже містить у собі бачення цілей управління та способів їхнього досягнення. Дослідити їх у цілому, наскрізно в революційний час – і до ліквідації адміністративно територіального устрою за трьохрівневою моделлю губернія–повіт–волость (грумада) на прикладі однієї губернії – цього досі не робилося. Нас цікавить, насамперед, період, пов'язаний зі спробою побудови українських владних інституцій, окупаційний – лише дотично (з огляду на його тісний зв'язок із попереднім).

Мета статті – дослідити зміни, що відбувалися в організації регіональних та місцевих владних інституцій Чернігівської губернії, її адміністративно-територіальному устрої під впливом суспільних процесів Української революції 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після лютневої революції 1917 р. органи імперської влади припинили свою діяльність. Тимчасовий уряд скасував посади губернаторів як очільників державної влади в регіонах, запровадивши натомість інститут губернських (в уездах – уездних) комісарів як своїх представників на місцях. До їх повноважень входила адміністративна, господарська робота, боротьба з дезертирством, інформування населення про заходи Тимчасового уряду та інші. Фактично, до губернських комісарів мали перейти всі повноваження виконавчої влади попередників, їм підпорядковувався весь штат губернського (чи повітового) правління. Комісар міг наглядати за діяльністю місцевого самоврядування для ознайомлення з його діяльністю, але не мав права їхньої ревізії. Також він здійснював загальне керівництво міліцією, яка втім, перебувала в підпорядкування органів місцевого самоврядування [9]. Водночас державна влада мала спиратися на громадськість, тобто передбачалося задіяння інституалізованої демократичної складової – питання яким чином, в яких обсягах. Власне, через таку невизначеність та швидкоплинність тогочасних суспільних процесів скористатися владою в запропонований спосіб було складно.

В перші дні після перевороту ці посади обійняли голови губернських земських управ – нова влада вважала, що вони найбільш підготовлені до такої ролі, адже мали попередній адміністративний досвід та переважно підтримували демократизацію країни, тобто розуміли що, для чого та як треба робити (або ж так здавалося). За своїми переконаннями йдеться переважно про прихильників ліберальної течії. Кандидатури комісарів затверджував Тимчасовий уряд. Тобто вони мали два мандати – від квазі місцевого самоврядування в особі губернського (чи уездного – якщо йшлося про уезд) земства та від держави. Власне, нова державна влада великого вибору не мала – ліквідація старої вертикалі вимагала швидкого утворення іншої, вочевидь – організаційно та ідейно близької до тогочасних переможців.

З початку революції обов'язки губернського комісара Чернігівщини виконував тогочасний голова губернської земської управи Олексій Бакуринський (октябрист за партійною приналежністю). Втім таке рішення щодо суміщення посад виявилось тимчасовим та короткостроковим [10].

Тогочасні цензові земства та міські думи через куріальний характер свого обрання та вкрай обмежене виборче право та прямий адміністративний контроль зі сторони держави не сприймалися як демократичні органи народного представництва – вони лише мали ними стати після демократичних виборів що планувалися, тож весною 1917 р. революційна влада спиратися на них не могла. Тому контроль та підзвітність губернських комісарів Тимчасовий уряд поклав на напівстихийно утворені комітети представників громадських організацій та їхні губернські виконавчі комітети, що мали постійне бюро. До складу таких комітетів входили ледь не всі суспільні об'єднання, які заявили про своє існування – громадські організації, профспілки, політичні партії, національні та соціальні організації, військові, будь-які групи за інтересами...

Через таку строкатість та універсальність вони, а не земства й міські думи на цьому етапі відігравали роль народного представництва. В Чернігові такий орган виник 8 березня 1917 р., очолив його лідер українського руху в регіоні, а водночас людина ліволіберальних переконань Ілля Шраг, 23 березня він же очолив виконавчий комітет представників громадських організацій. Одним з перших заходів комітету стала ліквідація поліції, організація міліції та підтримка громадського спокою на місцях. Він взяв під домашній арешт архієпископа Василя, відомого як відвертого захисника царського режиму, викрив сексотів жандармів, надавав допомогу потерпілим від небаченої поведінки на Десні. Зберігся порядок денний одного з засідань Козелецького виконкому, а саме – заява місцевого поштово-телеграфного комітету про свої потреби, заява про виселення одного з місцевих жителів, про неправильну реквізицію подвод, порядок забезпечення хлібом. Власне, не існувало питання, яке не могло бути розглянуто виконкомом громадських комітетів міг розглянути будь-яке питання – без обмежень. Також у його складі була створена комісія з п'яти осіб для організації політичної освіти населення [11].

Громадські комітети були, насамперед, політичними організаціями, що створювалися для ствердження нової влади. На практиці господарськими питаннями вони займалися мало, покладаючись на державні управлінські структури, а також земств та міських дум. Однак склад гласних останніх (відповідно до дореволюційного виборчого законодавства) представляв біля 1% мешканців, звідси виникало питання довіри. Тимчасовий уряд волів якнайшвидше провести нові демократичні вибори до органів місцевого самоврядування, які б мали перебрати всю повноту влади на місцях [12]. Однак швидко не означає негайно. Звідси як перехідне явище виник напівстихийний процес демократизації цензових дум та земств.

У загальних рисах зводилася вона до поповнення старого складу гласних представниками громадськості. У Чернігові міська дума на початку березня розширилася за рахунок включення до свого складу голови комітету громадських організацій Іллі Шрага та двох гласних, чий повноваження свого часу не визнав губернатор. У питанні створення міліції дума надала права гласних шести представникам комітету громадських організацій. Аргументуючи ухвалення такого явно незаконного рішення кадет за партійною приналежністю Михайло Імшенецький заявив: «Тепер, коли стара влада не діє, неможна рахуватися з тим, що представляється законним, а що не представляється, тому що доводиться створювати нові норми» [13]. Але справжня реорганізація думи пройшла у квітні, коли на початку місяця 22 представники виконкому громадських організацій отримали статус гласних, а наприкінці – ще 6. Так досить стихійно склалася приблизна рівновага між старими та новими гласними в Чернігові.

Натомість в Кролевіці представництво 50 на 50 визначили наперед – до складу гласних думи до складу увійшло двадцять два нових гласних (за числом старих). З них дванадцять представляли виконком громадських організацій, десять — раду робітничих депутатів [14].

Чернігівський губвиконком у квітні вирішив, а у травні гласні погодилися на його повну кооптацію до складу губернських земських зборів – без огляду на чисельність. Відомо, що у Конотопі, Новгороді-Сіверському, Глухові комітети громадських організацій (або їх виконкоми) також фактично у повному складі ставали гласними дум, а в Городні місцевий уездний виконком ввійшов до уездного земства. Отже, маємо справу з поширеною практикою. Таким чином автоматично зникали питання про двовладдя, про співвідношення чисельності старих і нових гласних у думах, а представництво в думі тих чи інших політичних сил або громадських організацій вирішувалось виключно комітетом громадських організацій.

Як виключення, ініціатива реорганізації думи чи земства могла належати іншим громадським організаціям – не громадським комітетам. Скажімо, зборам громадян або ж й самим органам місцевого самоврядування. Так, у Борзні до складу міської думи ввійшли представники від всіх церковних приходів, різноманітних організацій та товариств. Також проводилися вибори серед мешканців, що мали власність у місті [15]. При цьому чисельність нових гласних вдвічі перевищила старих.

В окремих випадках склад дум та земств повністю змінювався. В Острі, що на Чернігівщині, думу 13 березня 1917 р. поповнив виконком громадських організацій. Однак через місяць переобраний виконком зажадав ротації гласних. Конфлікт, що виник, завершився розгоном думи [16]. В Конотопі уездний виконком громадських організацій повністю розігнав уездне земство та управу, замінивши їх своїми представниками. Такий розвиток подій тимчасовий уряд вважав небажаним – навіть погрожував припинити в подібних випадках надходження кредитів. Тож масовим явищем такі радикальні роки не стали

У малих містечках часом нічого не відбувалося, старий склад працював до виборів.

В період розквіту діяльності губвиконкому громадських організацій 26 березня по серпень 1917 р. губернським комісаром був Михайло Іскрицький – відомий ліберальний громадський діяч, член II та III Державних дум, октябрист за політичною приналежністю. Попередній політичний капітал дозволив революційному очільнику регіональної влади протягом кількох місяців впевнено виконував свої обов'язки. Несподіванка трапилася у червні – делегати селянського з'їзду (10 – 12 червня 1917 р.) поцікавилися – чому у нас губернським комісаром працює не українець, до того ж – не соціаліст [17]. Між іншим, питання поставив Микола Кулябко-Корецький – поміщик із північних повітів Чернігівщини [18], також – юрист, публіцист, соціаліст, колишній гласний Гомельської міської думи. Через критику дій тамтешньої влади в 1916 р. він повернувся до Чернігова, де й зустрів революцію [19]. Його виступ спричинив політичний скандал, попри те, що якихось закидів до діяльності губернського комісара не було. Натомість негайно з'ясувалася інформація про українське козацько-старшинське походження роду Іскрицьких зі Стародубщини, демократичні переконання Михайла Іскрицького, попередня опозиційна до царського режиму діяльність.

Події змусили чинного губернського комісара згадати своє українське коріння в українську сторону, але разом із тим – зробити заяву про відставку, після призначення наступника (сталася лише в серпні). Постійне бюро губернського виконавчого комітету рекомендувало на цю посаду відомого українського діяча та історика Дмитра Дорошенка. В своїх споминах він згадує про процедуру призначення, що передбачала свого роду скликання з'їзду представників повітів та головних політичних партій та навіть голосування. Зрештою, керівні посади поділили за принципом пакету – губернським комісаром мав стати представник українських партій, а його заступниками – соціал-демократ (меншовик) та есер (російський) [20]. Так само призначалися уездні комісари з наступним затвердженням центральною владою (МВС), тобто губернські комісари майже втратили цей кадровий важіль, а це означає – й частину впливу на місцях.

У призначенні Дмитра Дорошенка виявився дуже цікавий та далекоюсяжний нюанс – новий губернський комісар виявився став лише представником Тимчасового уряду, але й Генерального секретаріату Української Центральної ради. Принаймні, вона наполегливо цього добивалася [21], а Дмитро Іванович йшов на посаду саме як український комісар. Справа в тому, що 4 серпня 1917 року Тимчасовий уряд видав «Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні». Відповідно до неї Чернігівська губернія була однією з п'яти, де визнавалися владні повноваження Генерального секретаріату Української Центральної ради. Щоправда, без Мглинського, Суразького, Стародубського та Новозибковського уїздів [22]. Всього в складі губернії станом на 1917 р. їх нараховувалося 15, крім зазначених – Борзнянський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Конотопський, Кролевецький, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Остерський, Сосницький, Чернігівський.

Тобто, фактично, Дмитро Дорошенко отримав три мандати: від громадськості губернії, Тимчасового уряду та Генерального секретаріату. Як представник остатнього він не міг здійснювати свою владу на території чотирьох північних уїздів, а як представник двох перших –

мав. Тим більше, що представники зазначених уездів в особі делегатів згаданого селянського з'їзду вимагали не відділяти їх від України.

Владу в уездах представляли уездні комісари та уездні виконавчі комітети. Губернські та уездні комісари співпрацювали з комітетами громадських організацій. Під їх контролем перебували також земельні комітети, що утворювались за постановою Тимчасового уряду від 21 квітня 1917 р. на губернському, уездному та волосному рівнях. Вони мали забезпечити перехід земельних ресурсів регіону у власність держави, відали розподілом земельних ділянок тощо. Замість старих волосних управ утворювалися волосні та сільські виконавчі комітети, що відображало загальну тенденцію на демократизацію органів управління.

Тоді великі надії покладалися на вибори за новим законодавством до дум та земств, які мали забезпечити широку участь мешканців у прийнятті життєво важливих рішень. За їх допомогою очільники Тимчасового уряду (а за ними – Українська Центральна рада) сподівалися побудувати нову систему державного управління, яка б спиралася на демократичні самоврядні засади.

Тимчасовий уряд підготував та видав кілька рішень. У квітня – «О производстве выборов гласных городских дум и об участковых городских управлениях», яким були затверджені тимчасові правила виборів гласних дум. У травні – «Временные правила о производстве выборов губернских и уездных земских гласных». Того ж місяця – «Временное положение о волостном земстве». Всі вибори мали відбуватися на засадах загального, рівного, таємного та прямого голосування, причому виборчі права отримували як чоловіки (з 20 років), так і жінки. Майновий ценз та ценз осілості фактично ліквідовувалися. У місцевих виборах могли взяти участь військові гарнізонів. Позбавлені були виборчого права божевільні, глухонімі, засуджені, утриманки будинків терпимості, ченці. За рішенням уездної земської управи могло утворюватися селищне (поселкове) управління на правах волосного земства. До міських дум вибирали за умовно партійними списками (переважна їх більшість насправді представляли локальні об'єднання мешканців), а до земств – на мажоритарних засадах. З огляду на перехідний характер змін гласні міських дум обиралися терміном до 1 січня 1919 р., а гласні земств – на три роки. На той час це був найдемократичніше виборче законодавство в Європі.

Одночасно повноваження органів місцевого самоврядування наповнювалися правами та відповідальністю. Відтепер нові земства та думи, крім звичних функцій, могли надавати юридичну допомогу населенню, здійснювати охорону громадського порядку та спокою, сприяти охороні праці, а головне — до них мали б перейти безмежні повноваження комітетів представників громадських організацій. Нові думи та земства мали сконцентрувати владу на місцях, при цьому сфера адміністративного контролю над їх діяльністю зі сторони держави суттєво обмежувалася.

Крім демократизації та передачі повноважень від органів державної влади запроваджувалася ще одна важлива зміна – місцеве самоврядування на базовому рівні, а саме – волості. Обиралися волосні земські установи (волосні земські зібрання та управи), натомість ліквідовувалися інститути волосних сходів, волосних правлінь, судів та земських начальників. Волосні земства мали перебрати всі повноваження попередніх державних волосних правлінь (в 1917 р. вони належали громадським комітетам), а також відповідати за надання юридичної допомоги населенню, охорону громадського порядку та спокою, сприяння охороні праці. Іншими словами, це аналог сучасної самоврядної територіальної громади.

У червні – вересні 1917 р. обиралися міські думи, у серпні – листопаді – волосні, уездні та губернські земства (останні – зі складу уездних гласних). Тимчасовий уряд визначив число гласних міських дум – в залежності від чисельності мешканців (наприклад, в Чернігові – 46, у Ніжині – 65). У земства обиралося від 20 до 50 гласних.

Новий тип міського та земського територіального самоврядування, що спирався на загальне виборче право, передбачав перехід до нього всієї влади на місцях, включаючи правоохоронну діяльність, призов до армії, постачання продовольства, регулювання цін, юридичну допомогу населенню, сприяння охороні праці та інше. Протягом відносно короткого часу на демократичних засадах було сформовано міське самоуправління, волосну, уездну та губернську ланки земського самоврядування. Не аналізуючи результати виборів

водночас зазначимо – у більших містах перевагу на них отримували різноманітні соціалістичні партії, а в малих домінували безпартійні списки за групами інтересів. Виключення складав хіба що Чернігів – завдяки феномену українського списку, що об'єднав всіх місцевих прихильників української ідеї [23].

Після місцевих виборів із політичної арени поступово зникають комітети представників громадських організацій. Так, останні відомості про роботу Чернігівського губвиконкому датуються початком грудня 1917 р., коли він звернувся з пропозицією про саморозпуск.

Переворот у Петрограді, захоплення там влади більшовиками, декларування влади рад та фактичне скасування демократичного устрою викликали спротив в Україні. 7 листопада 1917 р. III Універсалом Українська Центральна рада проголосила утворення Української народної республіки. Вона закликала «вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами вищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкрайшою основою вільного демократичного життя» [24].

IV Універсал, датований 9 січня 1918 р. (виданий 11 січня) проголосив незалежність УНР, а стосовно дум та земств в документі заявлялося про необхідність проведення нових виборів до них після війни. При цьому наявні уездні земства фактично перейменувалися на повітові – ближче до української традиції [25]. До цього термін «повіт» використовувався як український аналог терміну «уезд», але це не зовсім правильно, адже перший пов'язаний з українською спадщиною та Речі Посполитої, а другий – Російської імперії. А терміни не перекладаються, більше того – вони підкреслюють зв'язок із певними управлінськими традиціями. Скажімо, район в сучасній Україні – з радянською, каунті (тобто – графство у буквальному перекладі) США – з британською. З огляду на нормативно-правовий характер IV Універсалу можемо стверджувати, що саме тоді відбулася заміна зазначеного терміну для субрегіонального рівня.

Думи та земства губернії так само шукали опори в УЦР – незалежно від свого політичного складу у листопаді – грудні 1917 р. вони ухвалили низку резолюцій, що спрямовувалися на підтримку УЦР та демократичного способу врядування. Скажімо, 8 листопада чернігівська дума прийняла резолюцію в якій, між іншим, визнала УЦР «как парламент й Генеральний Секретариат так высшую краевую власть» [26], навколо думи об'єдналися установи та громадські організації, створивши комітет громадської безпеки. Але Чернігівська дума (навіть раніше цензова) й без цього була проукраїнська. Цікавий інший аспект – склалася ситуація, коли, як зазначав Дмитро Дорошенко «...з відділенням України від збільшовиченої Москви, надіялись на збереження у нас ладу і спокою» [27]. Очільник регіональної державної влади намагався підкреслити непересічність подій. За його споминами «...на воротах губернаторського будинку повилась таблиця українською мовою “Губерніяльський комісаріат Української Народної Республіки”, а в моїм службовім кабінеті місце портрета Керенського заняв портрет Винниченка, як шефа українського уряду» [28].

В цьому контексті сталися знаменні події в північних повітах Чернігівської губернії (Стародубський, Суражський, Новозибківський, Мглинський). Відповідно до вищезгаданої Інструкції Тимчасового уряду Генеральному секретаріату вони (повноваження українського уряду) «можуть бути поширені і на інші губернії або на їх частини у випадку, якщо утворені в цих губерніях, на підставі постанови Тимчасового уряду, земські установи висловляться за бажаність такого поширення». У листопаді – грудні 1917 р. цим пунктом скористалась УЦР для легітимізації свого рішення про розповсюдження української влади на дев'ять губерній. Аналогічні процеси відбувалися й на Чернігівщині. Протягом листопада – грудня Стародубське, Мглинське, Суразьке та Новозибківське уездні земства, а разом з ними й відповідні міські думи в різних формах заявили про визнання влади УЦР й, відповідно, своєї приналежності до Української Народної Республіки [29]. З рішень органів місцевого самоврядування видно видно, що вони залишали остаточне слово за Всеросійськими Установчими Зборами, які б мали винести рішення на основі всенародного голосування у повітах. Але Установчі Збори розігнали більшовики, а так звані референдуми в 1918 р. проходили під дулами гвинтівок червоноармійців.

Наприкінці 1917 – на початку 1918 р. влада на теренах Чернігівської губернії колапсувала [30]. До цього явища привели кілька складових – брак фінансування державних установ (на якомусь етапі уряд припинив фінансування своїх інституцій), погіршення економічної та політичної ситуації (галопаюча інфляція, розпад ринку), руйнівний низки адміністративних рішень, розклад армії та масова стихійна демобілізація призвели до того, що органи державної влади та місцевого самоврядування втратили реальний вплив на події в регіоні. Довше протрималися органи місцевого самоврядування – їм не було куди тікати, зрештою. До того ж хтось мав забезпечити елементарні господарські потреби території.

19 січня 1918 р. до Чернігова вступив збройний червоногвардійський загін, створений із робітників Замоскворіччя під командуванням російського лівого есера Міхаїл Порадіна, що прибув із Гомеля. Про безопірне захоплення міста новоявлені окупанти вели переговори з міською думою. Остання теоретично могла чинити опір, адже наприкінці 1917 р. в місті був сформувався загін самооборони – «Перший Чернігівський загін Вільного козацтва». Для місцевих більшовиків він виявився непереборним бар'єром, тож для встановлення своєї влади довелося їм запрошувати прибульців із північного сходу.

Існуюча на той час у місті рада робітничих і солдатських депутатів намагалася перейняти на себе функції місцевого управління від думи та земства. Та Міхаїл Порадін мав інший погляд на питання – він не бажав ділитися владою, заявивши: «Вся власть в городе и военная, и гражданская во всей полноте, это – я» [31]. Протягом січня – лютого 1918 р. місцева рада робітничих і солдатських депутатів практично не мала ніякої влади, а в місті панували безлад та п'янство [32]. Щоправда, завдячуючи самовідданості фактичного її керівника Софії Соколовської у Чернігові вдалося уникнути масових репресій над представниками небільшовицьких партій та організацій [33].

16 лютого 1918 р. під впливом чуток про наближення німецьких підрозділів більшовицький загін завчасно залишив Чернігів, передавши владу міській думі. Тобто в обох випадках орган місцевого самоврядування зіграв роль свого роду владного буферу. 8 березня (вже за новим стилем) 1918 р. відновилося діяльність губернської земської управи. Тимчасовим губернським комісаром став Ілля Шраг. Він повідомив всім урядовим та громадським установам Чернігівської губернії таке: «Всі декрети та розпорядження Петроградського Уряду Народних Комісарів, а також всіх його Представників недійсні і виконанню не підлягають. Всі установи зобов'язані керуватися лише розпорядженнями Уряду Української Народньої Республіки» [34]. Через місяць посаду губернського комісару обійняв Гнат Стаднюк. Втім реальних важелів впливу в березні – квітні 1918 р. державна влада в губернії не мала.

За законом Української Центральної ради про поділ України на землі від 6 березня 1918 р. губернсько-повітовий поділ скасовувався, натомість мали з'явитися 32 землі (біля одного мільйона мешканців у кожній). Конституція УНР, ухвалена 29 квітня 1918 р., передбачало трьохрівневий адміністративно-територіальний устрій: земля – волость – громада [35]. Втім запровадити його не встигли.

Після приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня 1918 р.) Українська Держава повернулася до попередньої схеми: губернія – повіт – волость. Між іншим, тим самим було підтверджено застосування терміну «повіт» (протримався навіть в окупації до 1923 р.). Одночасно в губернії скасували посади губернського та повітових комісарів, а також повноваження органів місцевої влади. Вона перейшла до губернського старости, який керував повітовими старостами та призначався, як правило, з кола землевласників та земських діячів. Вони мали забезпечити дотримання на відповідних територіях законів та інтересів Української Держави.

Офіційну точку зору нової влади щодо дум та земств оприлюднив на з'їзді губернських старост державний секретар Ігор Кістяківський (згодом – міністр внутрішніх справ), а саме: «Місцеве самоврядування, збудоване на протидержавному виборчому законі, знизило місцеве господарство та повернуло здорове господарче життя земств і міст в боротьбу політичних програм» [36]. Тобто, якщо стати на точку зору урядовця, головне призначення органів місцевого самоврядування – господарські питання, чим демократичні

думи та земства займалися погано, непрофесійно, тож тореба було повенути фахівців. На практиці такий підхід відображав прагнення повернути безпосередній адміністративний контроль над органами місцевого самоврядування.

Губернські старости (щоправда, з дозволу Міністерства внутрішніх справ) могли забороняти засідання земських зібрань і міських дум, арештовувати гласних за антиурядову діяльність, змінювати особовий складу земств та дум, навіть розпускати їх [37]. Так у червні міністр внутрішніх справ заборонив скликання земських зборів та дум без попереднього дозволу губернського старости та узгодження порядку денного. Для перевірки їхньої діяльності створювалися губернські та повітові підсобні комісії, які очолювали старости. Того ж місяця у випадку агітації проти чинного ладу та порушення межі компетентності старости отримали право розпускати думи та земства, відстороняти окремих працівників [38]. Через поширену незгоду на таку постановку питання демократично обраних дум та земств, очевидного конфлікту гетьманська влада часом реанімувала їхніх цензових попередників – все заради кращого, більш професійного адміністрування. Але це означало звуження й без того не надто широкої соціальної бази політичного режим із вкрай негативними для нього наслідками – зрештою позбавлені легальної можливості займатися політичною діяльністю земські та думські діячі стали однією з рушійних сил антигетьманського повстання.

В Чернігівській губернії посаду старости 18 травня 1918 р. обійняв Микола Савицький, відомий раніше як голова губернського земства та гласний Чернігівської міської думи (згодом його змінив Микола Висоцький). Його помічником (тобто – заступником) став Олексій Бакуринський. Старостам підпорядковувалася Державна варта – напіввійськова система органів нагляду та примусу. На рівні губернії діяв «помічник-інспектор Державної варти», на рівні повіту – «начальник повітової Державної варти». Таким чином нова влада намагалася створити «сильну» місцеву адміністрацію.

Змінилися межі Чернігівської губернії. За Брестською мирною угодою частина території північних повітів потрапила до «нейтральної зони» між Україною та російською федерацією, де не було жодного адміністративно-територіального устрою. Втім з формальної точки зору існувала друга. Так би мовити радянська Чернігівська губернія.

Кількість повітів Чернігівської губернії в складі Української Держави зросла з 15 до 18. Були долучені Путивльський та Рильський повіти Курської губернії. На початку червня 1918 р. гетьманський уряд утворив Поліську губернію (очолив Петро Патон, який значився як спадковий дворянин Чернігівської губернії, – рідний брат Євгена Патона [39]) з включенням до неї Пінського, Мозирського та Речицького повітів, а Гомельський повіт приєднав до Чернігівської губернії. Повітовим старостою став колишній уездний предводитель дворянства Євген Стош, раніше він працював на посаді земського начальника Суражського уезду Чернігівської губернії. За спостереженням білоруської історикині Валентини Лебедевої (Мятлицької) в Гомельському повіті на ключові посади Українська Держава призначала або відомих місцевих діячів, або близьких до них вихідців із Чернігівської губернії, насамперед, її північної частини. Те саме стосувалося Державної варти – весь її молодший склад складався з місцевих [40].

18 вересня 1918 р. гетьман ухвалив закон про вибори губернських та повітових гласних. Виборче право поширювалося на українських громада (чоловіків та жінок), починаючи з 25 років, застосовувалася вимога жити в місцевості, де проходило голосування, не менше одного року; виборці мали сплачувати податки на користь міста або ж знаходитися на службі в державних та громадських установах із зарплатою не менше 1 тис. гривень на рік чи мати домоволодіння (тобто, фактично, запроваджувався майновий ценз). Втім громадяни, які не підпадали під зазначені умови, мали право заздалегідь подати заяву до виборчої комісії й таки прийти на дільниці. Позбавлялися права голосувати представники адміністрації та прокуратори, суду, військові, студенти, ченці, а також засуджені та підсудні, податкові боржники. Вибори до земств планувалися на 24 листопада, а до міських дум – на 8 грудня [41].

Закони містили очевидні відступи від демократичних досягнень попереднього законодавства, так вони й сприймалися сучасниками. В цілому, запропонований варіант

спрямовувався на залучення до голосування містян, яким було що втратити – звідси грошові та майновий цензи, ценз осілості. Рідкісний (єдиний?) випадок – у Гомелі в жовтні 1918 р. вдалося провести вибори до міської думи за гетьманським законом (тобто – раніше загального терміну). Вони цікаві самим фактом. А також результатами – виявилось, що перевагу тоді отримали представники поміркованих соціалістичних партій, хоча й здобули менше місць гласних, ніж рік тому [42]. Тобто, в принципі, виборче законодавство Української Держави потенційно могло адекватно відобразити суспільні настрої та як наслідок, привести до утворення легітимних органів місцевого самоврядування.

Крім того, згідно з законом від 30 листопада поновлювався інститут «земських начальників», утворювалися повітові та губернські ради у сільських справах. Разом із законом про думи та земства це не що інше, як спроба повернутися до ідеї діалогу державної влади з громадським представництвом та територіального самоврядування. Втім було запізно – 15 листопада Директорія підняла повстання проти гетьмана. Правління Павла Скоропадського закінчилося у грудні 1918 р., а разом із ним пішла в минуле Українська Держава та її устрій.

Влада нового уряду – Директорії УНР – протрималася у Чернігові лише три тижні. Тоді на Україну, зокрема на Чернігівщини, другим походом рушила російська червона армія. Протягом грудня 1918 – січня 1919 р. вона захопила майже всю Чернігово-Сіверщину, що започаткувало чергові зміни адміністративно-територіального устрою та системи владних інституцій. 15 січня 1919 р. були оприлюднені в офіційному виданні «Манифест Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины», декрет маріонеткового уряду УСРР «Об организации власти на местах», кілька інших документів (включно з утворенням сумнозвісної ЧК). Вони передбачав негайну організацію воєнно-революційних комітетів, що об'єднувалися в уездні та губревкоми, а в селах – комітетів бідноти, при цьому створення рад відкладалося [43]. Всі попередні державні структури при цьому ліквідовувалися, їхні очільники оголошувалися поза законом, а органи місцевого самоврядування, вочевидь, були зайві. 23 січня вийшло ще одне «узаконоєніє» – «О ликвидации общественных организаций “Земсоюза”, “Земгора”, “Согора”, а также военно-промышленных комитетов», що передбачало конфіскацію їхнього майна, а також місцевих органів [44]. Таким чином знищувалися об'єднання органів місцевого самоврядування та їхня матеріальна база, остання повністю переходила до держави.

Одночасно одним із перших кроків окупантів на теренах Чернігівської губернії стало рішення про передачу чотирьох північних повітів (Мглинський, Новозибківський, Стародубський та Суразький) до складу щойноутвореної Гомельської губернії РСФСР (тепер – територія Брянської області ерефії). 25 лютого 1919 р. відповідне рішення прийнято НКВД РСФСР. Голова РНК УСРР Християн Раковський направив на адресу НКВД РСФСР у лютому 1919 р. телеграму, де він повідомляв – український радянський уряд не має жодних претензій на територію північних повітів Чернігівщини та деяких інших. У квітні 1919 р. аналогічне рішення ухвалило Політбюро ЦК КП(б)У [45].

Тоді ініціатори утворення Гомельської губернії в складі РСФСР терміново підшукувалися території для нової адміністративно-територіальної одиниці. Втім – не без проблем. Як зазначалося у телеграмі від 9 квітня 1919 р. за підписами керівників гомельського губвиконкому та партійної організації «Разрешенный в центре вопрос о включении в состав Гомельской губернии северных уездов Черниговщины тормозится нежеланием Черниговского губисполкома и самих уездов. До сих пор им неизвестно состоявшееся постановление центра» [46].

В першій половині квітня відбулося засідання за участю радянських представників північних повітів Чернігівської губернії. Одностайності не було, але під невідпорними аргументами наявного рішення центру (виникає питання – тоді навіщо збиралися?) резолюцію про приєднання до нової губернії делегати все ж таки прийняли. Щоправда відзначився Стародубський уездний виконавчий комітет місцевої ради – 16 квітня 1919 р. за підписок голови Парлюка він надіслав телеграму такого змісту: «До сведения Стародубского уездисполкома дошло о присоединении Стародубского уезда к Великороссии. Уездисполком именем населения протестует против такого ненормального явления и заявляет, если

Стародубський уезд был присоединен к Великокороссийскому центру на основании федерации, то только лишь потому, що в Великороссии существовала Советская власть для совместного противодействия и изнания нашего врага гетмана Скоропадского, захватившего власть у Украины. От Украины же Стародубский уезд не отделяется и, в настоящее время, с согласия двохсоттысячного населения уезда, к Великороссии не может быть присоединен, так как последние считает себя в историческом, экономическом и географическом отношении украинцами... Уезды даже в известность не были поставлены. Для обсуждения такого чрезвычайно важного вопроса на местах нужно было созвать съезды, посему просим об оставлении нашего уезда принадлежащим к Украине» [47]. Адресати: Київ, Москва, ВУЦК, копія ВЦК, Чернігів – губвиконком та губернський з'їзд. Вочевидь, що ніяких з'їздів, референдумів чи навіть опитувань ніхто проводити не збирався – анексія росією північних територій України відбулася в суто адміністративний спосіб.

Путивльський та Рильський повіти загарники також відібрали до ерефії. Формально на той час незалежна УСРР не заперечувала. В результаті реорганізацій Чернігівська губернія надалі складалася з 11 повітів: Борзнянський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Конотопський, Кролевецький, Новгород-Сіверський, Ніжинський, Остерський, Сосницький, Чернігівський. 2 серпня 1920 р. було утворено ще дванадцятий, Шосткинський повіт. В такому складі Чернігівська губернія проіснувала до своєї ліквідації в 1925 р. (щоправда, зі змінами меж кількох повітів у 1923 р.) [48].

Висновки. Протягом короткого періоду часу на початку ХХ ст. Чернігівщина пережила низку карколомних змін владних інституцій та адміністративно-територіального поділу, її територія то зменшувалася, то збільшувалася, то знову зменшувалася з причин, що породжувалися поточною політичною ситуацією та цілями вищого порядку. Тривалий час влади що змінювалися намагалися використовувати діючу трьохрівневу систему органів влади, трансформувалися переважно владні інституції – замість авторитарних приходили демократичні – знову авторитарні та, зрештою, – тоталітарні. При цьому органи державної влади виявилися найбільш крихкою ланкою у державному управлінні – будь яка зміна центральної влади приводила до їхнього переформатування – як на рівні інституціональному, так і персоналій. В 1917 р. ситуація ускладнювалася загальним хаосом у розподілі повноважень, коли всі владні очільники на всіх рівнях відповідали за все та було не зовсім зрозуміло – за що саме, а держава на якомусь етапі виявилася безпорадною. Втім, як засвідчила Українська Держава в 1918 р., лише наведення ладу у цій сфері, без врахування суспільних зрушень, теж недостатньо. В цьому контексті більш стійкими виявилися новообрані демократичним шляхом земства та міські думи – вони продемонстрували здатність доволі органічно поєднувати політичні моменти та суто господарські потреби територіальних спільнот. В полум'ї революційних поділ була здійснена спроба запровадження місцевого самоврядування, включно з базовим рівнем волості, що зробило їх предтечами нинішніх територіальних громад. Революційні події продемонстрували феноменальну здатність нових органів місцевого самоврядування представляти місцеву людину, підлаштовуючись під неї та, водночас, репрезентувати її – попри не завжди толерантне ставлення державної влади. Зрештою, їх можна було усунути лише за допомогою грубої сили – що й зробили адепти червоної росії, фактично запровадивши зовнішній, окупаційний режим – спочатку як адміністративний, а потім й змінивши адміністративно-територіальний устрій.

Список використаних джерел

1. Верменич Я. В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування / НАН України. Інститут історії України. – У 2-х чч. – К.: Інститут історії України, 2009. – Ч. 2. – 370 с.
2. Бойко О. Формування території української незалежної держави в діяльності Української Центральної Ради (1917–1918 рр.) / О. Бойко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – 63 с.

3. Бойко Олена. Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П.Скоропадського (1918) // Регіональна історія України. Збірник наукових статей/ Головний редактор В.Смолій. – Вип. 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 216 – 231.
4. Кривок Олександр. Територіальні зв'язки як чинник формування партійно-політичної і адміністративної мережі на півночі Лівобережної України // Регіональна історія України. Збірник наукових статей/ Головний редактор В.Смолій. – Вип. 3. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 233 – 248.
5. Стогова Ольга. Адміністративно-територіальний устрій в Україні: основні етапи становлення та їхні характеристики // Сучасне суспільство. 2019, Випуск 1 (17). – С. 221 – 232.
6. Реформування адміністративно-територіального устрою України в 1917–1940-му рр. [Текст] / В. І. Шабельников; Донецький національний ун-т. – Донецьк: [б.в.], 2006. – 108 с.
7. Еткіна Ірина. Втрата Україною північних територій Чернігівської губернії (1917–1926) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: Збірник наукових статей. – Вип. 12. – К.: Інститут історії України НАН України, 2017. – С. 189 – 205.
8. Мятліцкая В.М. На паграніччы эпох і дзяржаў. Старонкі гісторыі Гомеля (1917—1918) / Валянціна Мятліцкая. – Гомель: Барк, 2021. – 223 с.
9. Лопатовський Юрій. Утворення інституту комісарів Тимчового уряду у правобережній. Україні. / Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія / за заг. ред. І. С. Зуляка ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. – Тернопіль : [ТНПУ], 2015. – Вип. 1, ч. 2. – С.43.
10. Бойко В.М., Демченко Т.П., Оніщенко О.В. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів: Сіверянська думка, 2003. – С. 11, 16.
11. Бойко В.М., Демченко Т.П., Оніщенко О.В. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів: Сіверянська думка, 2003., с. 20 – 23.
12. Вестник Временного правительства. –1917. – 7 марта
13. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 145, оп. 2, спр. 853, арк. 118.
14. ДАЧО, ф.145, оп. 3, спр. 2785, арк. 30.
15. Там же, спр. 2780, арк. 45.
16. Черниговская земская газета (далі – ЧЗГ). – 1917. – 11 июля.
17. ЧЗГ. – 1917. – 30 июня.
18. Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920). – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – С. 164.
19. Мятліцкая В.М. Вказ. праця, с.31.
20. Дорошенко Д.І. Вказ. праця, с. 165.
21. Гай-Нижник П. Інститут місцевих комісарів та комендантів за Центральної Ради (1917–1918 рр.) // Наукові записки. Серія педагогічні та історичні науки. – Вип. СІV (104). – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. – С.244–256.
22. Українська Центральна рада: документи і матеріали у двох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.1. – С.213 – 214.
23. Бойко В.М. Участь українських партій у муніципальній кампанії 1917 р. // Укр. іст. журнал. – 1997. – № 5. – С. 25 – 40.
24. Українська Центральна рада: документи і матеріали в двох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.1. – С. 401.
25. Українська Центральна рада: документи і матеріали в двох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.1. – С. 102 – 104.
26. ЧЗГ. – 1917. – 17 листопада.
27. Дорошенко Д.І. Вказ. праця, с. 197.
28. Дорошенко Д.І. Вказ. праця, с. 197.

29. Бойко В.М. Визнання міськими думами влади УЦР у листопаді – грудні 1917 р. // Проблеми вивчення історії української революції 1917 – 1920 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 102 – 110 с.
30. Нітченко, А. Г. Руйнація вертикалі місцевого управління на Чернігівщині восени 1917 р. / А. Г. Нітченко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – 2015. – Вип. 1 – Ч. 2. – С. 46 – 52.
31. ДАЧО, ф-р. 592, оп.1, спр. 5, арк. 204
32. Черниговский край. – 1918. – 22 февраля (7 марта).
33. Дорошенко Д.І. Вказ. праця, с. 213.
34. Цит за: Гай-Нижник П.П. Формування центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні за доби Центральної Ради (1917–1918 рр.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., Українське агенство інформації та друку «Рада», 2009. – Вип. XXIV. – С.265.
35. Українська Центральна рада: документи і матеріали в двох томах. – К.: Наукова думка, 1997. – Т.2. – С. 181 – 182.
36. Історія місцевого самоврядування в Україні. [Електронний ресурс] / [Вікіпедія. Вільна енциклопедія]. — Електрон. дані. — [Б. м.], [Б. р.]. —URL: <http://surl.li/jnlyj>
37. Харченко Т.О. Становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в Українській Державі (квітень – грудень 1918 р.). Автореф. дис. канд. наук. іст. наук. ступеня канд. іст. наук. 07.00.01. – Харків, 2000. – С.11.
38. Кравчук О. М. Політика української Гетьманської держави 1918 р. щодо органів місцевого самоврядування / О. М. Кравчук, Н. М. Мельник // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 15. – С. 61–65.
39. Валентина Метлицька. «Міст» Патонів на Білорусь //День. – 2019. – 23 квітня <https://m.day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/mist-patoniv-na-bilorus>
40. Мятліцкая, В.М. На паграніччы эпох і дзяржаў. Старонкі гісторыі Гомеля (1917—1918) / Валянціна Мятліцкая. – Гомель: Барк, 2021. – С. 146 – 147.
41. Леміжанська О. Органи місцевого самоврядування в державно-політичній моделі гетьманату П.Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) / О.Леміжанська // Український історичний збірник. – Вип.13. – 2010. – С. 193 – 201).
42. Мятліцкая, В.М. Вказ. праця, с. 149.
43. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – 15 января.
44. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – 23 января.
45. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1994. – С. 50, 51.
46. Такоева И.Т. Гомельская губерния: Как все начиналось. Неизвестные страницы / Ирина Такоева, под общ. Ред. Владимира Дворника; науч. Ред Валенина Лебедева. – Гомель: Редакция газеты «Гомельская правда», 2014. – С.218.
47. Такоева И.Т. Гомельская губерния: Как все начиналось. Неизвестные страницы / Ирина Такоева, под общ. Ред. Владимира Дворника; науч. Ред Валенина Лебедева. – Гомель: Редакция газеты «Гомельская правда», 2014, с. 219 – 220.
48. Половец В. Адміністративно-територіальний устрій Чернігівської області (1917–1932 рр.) // Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали наук.-практ. конф. /За ред. С.А.Лепявка, В.М.Бойко. – Ніжин: ТОВ «Видавництво “Аспект-Поліграф”», 2007. – С. 107.

References

1. Vermenych Ya. V. Administratyvno-terytorialnyi ustroi Ukrainy: evoliutsiia, suchasnyi stan, problemy reformuvannia / NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. – U 2-kh chch. – К.:

Instytut istorii Ukrainy, 2009. – Ch. 2. – 370 s. [Vermenych, Y. V. Administrative-Territorial Structure of Ukraine: Evolution, Current State, Problems of Reform. National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of the History of Ukraine. 2 volumes. Kyiv: Institute of the History of Ukraine, 2009. Part 2. 370 p.] [in Ukrainian]

2. Boiko O. Formuvannia terytorii ukrainskoi nezaleznoi derzhavy v diialnosti Ukrainkoi Tsentralnoi Rady (1917–1918 rr.) / O. Boiko. – K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2007. – 63 s. [Boyko, O. Formation of the Territory of the Ukrainian Independent State in the Activities of the Ukrainian Central Rada (1917–1918). Kyiv: Institute of the History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2007. 63 p.] [in Ukrainian]

3. Boiko Olena. Terytorii, kordony i administratyvno-terytorialnyi podil Ukrainkoi Derzhavy hetmana P.Skoropadskoho (1918) // Rehionalna istoriia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statei/ Holovnyi redaktor V.Smolii. – Vyp. 3. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009. – C. 216 – 231. [Boyko, Olena. Territory, Borders, and Administrative-Territorial Division of the Ukrainian State under Hetman Pavlo Skoropadsky (1918). Regional History of Ukraine. Collection of Scientific Articles. Edited by V. Smolii. Issue 3. Kyiv: Institute of the History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2009. pp. 216-231.] [in Ukrainian]

4. Kryvok Oleksandr. Terytorialni zv'iazky yak chynnyk formuvannia partiino-politychnoi i administratyvnoi merezhi na pivnochi Livoberezhnoi Ukrainy // Rehionalna istoriia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statei/ Holovnyi redaktor V.Smolii. – Vyp. 3. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009. – S. 233 – 248. [Kryvok, Oleksandr. Territorial Connections as a Factor in the Formation of Party-Political and Administrative Networks in the Northern Left-Bank Ukraine. Regional History of Ukraine. Collection of Scientific Articles. Edited by V. Smolii. Issue 3. Kyiv: Institute of the History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2009. pp. 233-248.] [in Ukrainian]

5. Stohova Olha. Administratyvno-terytorialnyi ustroi v Ukraini: osnovni etapy stanovlennia ta yikhni kharakterystyky // Suchasne suspilstvo. 2019, Vypusk 1 (17). – C. 221 – 232. [Stohova, Olha. Administrative-Territorial Structure in Ukraine: Major Stages of Formation and Their Characteristics. Modern Society. 2019, Issue 1 (17). pp. 221-232.] [in Ukrainian]

6. Reformuvannia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy v 1917-1940-mu rr. [Tekst] / V. I. Shabelnikov; Donetskyi natsionalnyi un-t. – Donetsk: [b.v.], 2006. – 108 s. [Shabelnikov, V. I. Reforming the Administrative-Territorial System of Ukraine in 1917-1940. Donetsk National University. Donetsk: [n.p.], 2006. 108 p.] [in Ukrainian]

7. Etkina Iryna. Vtrata Ukrainoiu pivnichnykh terytorii Chernihivskoi hubernii (1917–1926) // Problemy vyvchennia istorii Ukrainkoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: Zbirnyk naukovykh statei. – Vyp. 12. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2017. – C. 189 – 205. [Etkina, Iryna. Loss of the Northern Territories of Chernihiv Governorate by Ukraine (1917-1926). Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution 1917-1921: Collection of Scientific Articles. Issue 12. Kyiv: Institute of the History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2017. pp. 189-205.] [in Ukrainian]

8. Miatlitskaia V.M. Na pahranychy epoch i dziarzhay. Staronki historyi Homelia (1917—1918) / Valiantsina Miatlitskaia. – Homel: Bark, 2021. – 223 s. [Myatlytska, V. M. On the Verge of Eras and States. Pages of Gomel's History (1917-1918). Valentina Myatlytska. Gomel: Bark, 2021. 223 p.] [in Ukrainian]

9. Lopatovskiy Yurii. Utvorennia instytutu komisariv Tymchovoho uriadu u pravoberezhnii. Ukraini. / Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Istoriiia / za zah. red. I. S. Zuliaka ; redkol.: M. Aleksiiievets, L. Aleksiiievets, M. Barmak [ta in.]. – Ternopil : [TNPU], 2015. – Vyp. 1, ch. 2. – S.43. [Lopatovskiy, Yuriy. Formation of the Institution of Commissioners of the Temporary Government in the Right-Bank Ukraine. Scientific Notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: History. Edited by I. S. Zulyak. Ternopil: [Ternopil National Pedagogical University], 2015. Issue 1, Part 2. pp. 43.] [in Ukrainian]

10. Boiko V.M., Demchenko T.P., Onishchenko O.V. 1917 rik na Chernihivshchyni: istoryko-kraieznavchyi narys. – Chernihiv: Siverianska dumka, 2003. – S. 11, 16. [Boyko, V. M., Demchenko, T. P., Onishchenko, O. V. 1917 Year in Chernihiv Region: Historical and Local History Essay. Chernihiv: Siverianska Dumka, 2003. pp. 11, 16]. [in Ukrainian]
11. Boiko V.M., Demchenko T.P., Onishchenko O.V. 1917 rik na Chernihivshchyni: istoryko-kraieznavchyi narys. – Chernihiv: Siverianska dumka, 2003., s. 20 – 23. [Boyko, V. M., Demchenko, T. P., Onishchenko, O. V. 1917 Year in Chernihiv Region: Historical and Local History Essay. Chernihiv: Siverianska Dumka, 2003. pp. 20-23. [in Ukrainian]
12. Vestnyk Vremennoho pravytelstva. –1917. – 7 marta [Herald of the Provisional Government. March 7, 1917.] [in Ukrainian]
13. Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti (dali – DACHO), f. 145, op. 2, spr. 853, ark. 118. [Chernihiv State Archives (hereinafter - DACHO), Fond 145, Opis 2, File 853, Sheet 118.] [in Ukrainian]
14. DACHO, Fond 145, Opis 3, File 2785, Sheet 30. [in Ukrainian]
15. Tam zhe, spr. 2780, ark. 45. [Ibid., File 2780, Sheet 45.] [in Ukrainian]
16. Chernyhovskaia zemskaia hazeta (dali – ChZGH). – 1917. – 11 yulia. [Chernihiv Zemstvo Newspaper (hereinafter - CHZG). June 30, 1917.] [in Ukrainian]
17. CHZG. July 11, 1917. [in Ukrainian]
18. Doroshenko D.I. Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914 – 1920). – Miunkhen: Ukrainske vydavnytstvo, 1969. – C. 164. [Doroshenko, D. I. My Memories of Recent Past (1914-1920). Munich: Ukrainian] Publishing House, 1969. p. 164. [in Ukrainian]
19. Miatlitskaia V.M. Vkaz. pratsia, s.31. [Myatlytska, V. M. Ibid., p. 31.] [in Ukrainian]
20. Doroshenko D.I. Vkaz. pratsia, s. 165. [Doroshenko, D. I. Ibid., p. 165.] [in Ukrainian]
21. Hai-Nyzhnyk P. Instytut mistsevykh komisariv ta komendantiv za Tsentralnoi Rady (1917–1918 rr.) // Naukovi zapysky. Seriiia pedahohichni ta istorychni nauky. – Vyp. CIV (104). – K.: Vyd-vo NPU imeni M.P.Drahomanova, 2012. – S.244–256. [Haid-Nizhnyk, P. The Institute of Local Commissioners and Commanders under the Central Rada (1917-1918). Scientific Notes. Series: Pedagogical and Historical Sciences. Issue CIV (104). Kyiv: Publishing House of the National Pedagogical Dragomanov University, 2012. pp. 244-256.] [in Ukrainian]
22. Ukrainska Tsentralna rada: dokumenty i materialy u dvokh tomakh. – K.: Naukova dumka, 1996. – T.1. – C.213 – 214. [Ukrainian Central Rada: Documents and Materials in Two Volumes. Kyiv: Naukova Dumka, 1996. Vol. 1] [in Ukrainian]
23. Boiko V.M. Uchast ukrainskykh partii u munitsypalnii kampanii 1917 r. // Ukr. ist. zhurnal. – 1997. – № 5. – S. 25 – 40. [Boyko V.M. Participation of Ukrainian parties in the municipal campaign of 1917 // Ukrainian Historical Journal. – 1997. – No. 5. – P. 25 – 40.] [in Ukrainian]
24. Ukrainska Tsentralna rada: dokumenty i materialy v dvokh tomakh. – K.: Naukova dumka, 1996. – T.1. – S. 401. [Ukrainian Central Rada: documents and materials in two volumes. – Kyiv: Naukova Dumka, 1996. – Vol. 1. – P. 401.] [in Ukrainian]
25. Ukrainska Tsentralna rada: dokumenty i materialy v dvokh tomakh. – K.: Naukova dumka, 1996. – T.1. – S. 102 – 104. [Ukrainian Central Rada: documents and materials in two volumes. – Kyiv: Naukova Dumka, 1996. – Vol. 1. – P. 102 – 104.] [in Ukrainian]
26. Chernihiv Governorate Gazette (abbreviated as ChZG). – 1917. – November 17. [in Ukrainian]
27. Doroshenko D.I. Vkaz. pratsia, s. 197. [Doroshenko D.I. Cited work, p. 197.] [in Ukrainian]
28. Doroshenko D.I. Vkaz. pratsia, s. 197. [Doroshenko D.I. Cited work, p. 197.] [in Ukrainian]
29. Boiko V.M. Vyznannia miskymy dumamy vlady UTsR u lystopadi – hrudni 1917 r. // Problemy vyvchennia istorii ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1920 rr. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2002. – 102 – 110 s. [Boyko V.M. Recognition of local councils' authority by the Ukrainian Central Rada in November – December 1917 // Problems of studying the history of the

Ukrainian Revolution 1917 – 1920. – Kyiv: Institute of Ukrainian History, National Academy of Sciences of Ukraine, 2002. – P. 102 – 110.] [in Ukrainian]

30. Nitchenko, A. H. Ruinatsiia vertykali mistsevoho upravlinnia na Chernihivshchyni voseny 1917 r. / A. H. Nitchenko // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii : Istorii. – 2015. – Vyp. 1 – Ch. 2. – S. 46 – 52. [Nitchenko, A.G. Destruction of the vertical of local governance in Chernihiv region in the autumn of 1917 / A.G. Nitchenko // Scientific notes of Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. Series: History. – 2015. – Vol. 1 – Part 2. – P. 46 – 52.] [in Ukrainian]

31. DACHO, f-r. 592, op.1, spr. 5, ark. 204 [Chernihiv Regional State Archives (abbreviated as DACHO), f. 592, op.1, spr. 5, ark. 204.] [in Ukrainian]

32. Chernyhovskiy kraï. – 1918. – 22 fevralia (7 marta). [Chernihiv Region. – 1918. – February 22 (March 7).] [in Ukrainian]

33. Doroshenko D.I. Vkaz. pratsia, s. 213. [Doroshenko D.I. Cited work, p. 213.] [in Ukrainian]

34. Tsyt za: Hai-Nyzhnyk P.P. Formuvannia tsentralnykh ta mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady v Ukraini za doby Tsentralnoi Rady (1917–1918 rr.) // Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva. – K., Ukrainske ahenstvo informatsiii ta druku «Rada», 2009. – Vyp. KhKhIV. – S.265. [Quoted from: Hay-Nizhnik P.P. Formation of central and local executive authorities in Ukraine during the era of the Central Rada (1917–1918) // Collection of scientific works of the Research Institute of Ukrainian Studies. – Kyiv, Ukrainian Information and Printing Agency "Rada," 2009. – Vol. XXIV. – P. 265.] [in Ukrainian]

35. Ukrainska Tsentralna rada: dokumenty i materialy v dvokh tomakh. – K.: Naukova dumka, 1997. – T.2. – S. 181 – 182. [Ukrainian Central Rada: documents and materials in two volumes. – Kyiv: Naukova Dumka, 1997. – Vol. 2. – P. 181 – 182.] [in Ukrainian]

36. Istorii mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [Elektronnyi resurs] / [Vikipediia. Vilna entsyklopediia]. — Elektron. dani. — [B. m.], [B. r.]. [History of Local Self-Government in Ukraine. [Online resource] / [Wikipedia. Free encyclopedia]. — Electronic data. — [n.p.], [n.d.]. — Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/Local_self-government_in_Ukraine [in Ukrainian]

37. Kharchenko T.O. Stanovlennia mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady ta samovriaduvannia v Ukrainiskii Derzhavi (kviten – hruden 1918 r.). Avtoref. dys. kand. nauk. ist. nauk. stupenia kand. ist. nauk. 07.00.01. – Kharkiv, 2000. – S.11. [Kharchenko T.O. Formation of local executive authorities and self-government in the Ukrainian State (April – December 1918). Abstract of Ph.D. dissertation in historical sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Kharkiv, 2000. – P. 11.] [in Ukrainian]

38. Kravchuk O. M. Polityka ukrainskoi Hetmanskoï derzhavy 1918 r. shchodo orhaniv mistsevoho samovriaduvannia / O. M. Kravchuk, N. M. Melnyk // Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Serii: Istorii. – 2009. – Vyp. 15. – S. 61–65. [Kravchuk O.M., Melnyk N.M. Policy of the Ukrainian Hetmanate in 1918 towards local self-government bodies / O.M. Kravchuk, N.M. Melnyk // Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskiy. Series: History. – 2009. – Vol. 15. – P. 61–65.] [in Ukrainian]

39. Valentyna Metlytska. «Mist» Patoniv na Bilorus //Den. – 2019. – 23 [Valentyna Metlytska. "Paton's Bridge" to Belarus // Den (The Day). – 2019. – April 23]. [Online] <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/mist-patoniv-na-bilorus> [in Ukrainian]

40. Miatlitskaia, V.M. Na pahranychchy epoch i dziarzhay. Staronki historyi Homelia (1917—1918) / Valiantsina Miatlitskaia. – Homel: Bark, 2021. – S. 146 – 147. [Myatlytska, V.M. On the boundary of epochs and states. Pages of the history of Gomel (1917–1918) / Valiantsina Myatlytska. – Gomel: Bark, 2021. – P. 146 – 147.] [in Ukrainian]

41. Lemizhanska O. Orhany mistsevoho samovriaduvannia v derzhavno-politychnii modeli hetmanatu P.Skoropadskoho (kviten – hruden 1918 r.) / O.Lemizhanska // Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk. – Vyp.13. – 2010. – S. 193 – 201). [Lemizhanska O. Local self-government bodies in the state-political model of the Skoropadsky Hetmanate (April – December 1918) /

O.Lemizhanska // Ukrainian Historical Collection. – Issue 13. – 2010. – P. 193 – 201.] [in Ukrainian]

42. Miatlitskaia, V.M. Vkaz. pratsia, s. 149. [Myatlytska, V.M. Cited work, p. 149.] [in Ukrainian]

43. Sobrane uzakonenyi y rasporiasheny roboche-krestianskoho pravytelstva Ukraїny. – 1919. – 15 yanvaria. [Collection of laws and decrees of the Workers and Peasants' Government of Ukraine. – 1919. – January 15.] [in Ukrainian]

44. Sobrane uzakonenyi y rasporiasheny roboche-krestianskoho pravytelstva Ukraїny. – 1919. – 23 yanvaria. [Collection of laws and decrees of the Workers and Peasants' Government of Ukraine. – 1919. – January 23.] [in Ukrainian]

45. Boiechko V., Hanzha O., Zakharchuk B. Kordony Ukraїny: istorychna retrospektyva ta suchasnyi stan. – K., 1994. – С. 50, 51. [Boyechko V., Hanzha O., Zakharchuk B. Borders of Ukraine: historical retrospective and current state. – Kyiv, 1994. – P. 50, 51.] [in Ukrainian]

46. Takoeva Y.T. Homelska hubernyia: Kak vse nachynalos. Neyzvestnye stranytsy / Yryna Takoeva, pod obshch. Red. Vladymyra Dvornyka; nauch. Red Valenyna Lebedeva. – Homel: Redaktsyia hazety «Homelskaia prauda», 2014. – S.218. [Takoieva I.T. Homel Governorate: How it all began. Unknown pages / Iryna Takoieva; edited by Volodymyr Dvornik; scientific editor Valentyn Lebedev. – Homel: Editorial office of "Homelskaia Prauda" newspaper, 2014. – P. 218.] [in Ukrainian]

47. Takoeva Y.T. Homelska hubernyia: Kak vse nachynalos. Neyzvestnye stranytsy / Yryna Takoeva, pod obshch. Red. Vladymyra Dvornyka; nauch. Red Valenyna Lebedeva. – Homel: Redaktsyia hazety «Homelskaia prauda», 2014, s. 219 – 220. [Takoieva I.T. Homel Governorate: How it all began. Unknown pages / Iryna Takoieva; edited by Volodymyr Dvornik; scientific editor Valentyn Lebedev. – Homel: Editorial office of "Homelskaia Prauda" newspaper, 2014. – P. 219 – 220.] [in Ukrainian]

48. Polovets V. Administratyvno-terytorialnyi ustroi Chernihivskoi oblasti (1917–1932 rr.) // Istoriiia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Chernihovo-Sivershchyny: Materialy nauk.-prakt. konf. /Za red. S.A.Lepiavka, V.M.Boiko. – Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo “Aspekt-Polihraf”», 2007. – S. 107. [Polovets V. Administrative-territorial structure of Chernihiv Oblast (1917–1932) // History of administrative-territorial structure of Chernihiv-Sivershchyna: Materials of the scientific-practical conference / Edited by S.A. Lepiavka, V.M. Boyko. – Nizhyn: "Aspekt-Polihraf" Publishing LLC, 2007. – P. 107.] [in Ukrainian]

347.67К.Розумовський

Грабовець А. І.

історик

Національного заповідника

«Гетьманська столиця»

(Україна, Батурин), alena.gota@ukr.net

ЗАПОВІТ ГЕТЬМАНА

DOI: 10.5281/zenodo.8283043

Тема «Заповіт гетьмана» розкривається у цій статті через детальне дослідження та висвітлення заповіту Кирила Розумовського, що містить прохання гетьмана щодо розподілу його власності між шістьма синами. Ці документи, які були складені у Батурині та юридично засвідчені в Конотопському повітовому земському суді у період з 1800 по 1801 роки, зараз зберігаються в державному архіві Сумської області під назвами «Прошеніє

графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення поділу майна між спадкоємцями» та «Прошеніє графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення дарчої на користь племінниці Софії Йосипівни Апраксіної».

Особлива увага статті приділяється звіту Олександра Лазаревського, українського історика, який у 1791 році опублікував частину першої справи у журналі «Київська старина» під назвою «Розподільчий запис маєтків графа Кирила Григоровича Розумовського». Ця опублікована частина документів дозволяє глибше зрозуміти проблематику розподілу маєтності гетьмана.

Вивчення даної теми надасть можливість поглибити та узагальнити наявні відомості про власність гетьмана на теренах Гетьманщини. Аналіз заповіту Кирила Розумовського в рамках історичного контексту допоможе реконструювати економічні та соціокультурні реалії того періоду, а також розкрити специфіку розподілу маєтності та його вплив на подальший розвиток родини Розумовських. Крім того, стаття може знайти застосування в історичних та архівних дослідженнях, а також збагатити знання про гетьманську епоху та її спадщину українському народові.

Ключові слова: заповіт, гетьман Кирило Розумовський, Андрій Розумовський, Батурин.

Hrabovets A.I.

historian of the National Preserve «Hetman's Capital»
(Ukraine, Baturyn), alena.goma@ukr.net

Hetman's testament

The topic "Last Will of the Hetman" is explored in this article through a detailed examination and highlighting of Kirill Razumovsky's will, which contains the hetman's request for the distribution of his property among his six sons. These documents, drawn up in Baturyn and legally certified in the Konotop district land court between 1800 and 1801, are currently preserved in the State Archive of Sumy Oblast under the titles "Petition of Count Kirill Hryhorovych Rozumovsky for certification of the property division among the heirs" and "Petition of Count Kirill Hryhorovych Rozumovsky for certification of the gift in favor of niece Sofiya Yosypivna Apraksina."

Special attention in the article is given to the report by Oleksandr Lazarevsky, a Ukrainian historian, who in 1791 published a part of the first case in the journal "Kyivska Starina" titled "Distributional record of estates of Count Kirill Hryhorovych Rozumovsky." This published part of the documents allows for a deeper understanding of the issues related to the distribution of the hetman's property.

Studying this topic will provide an opportunity to deepen and consolidate the existing knowledge about the hetman's property on the territory of Hetmanate. Analyzing Kirill Razumovsky's last will in the historical context will help reconstruct the economic and socio-cultural realities of that period and shed light on the specifics of property distribution and its impact on the further development of the Rozumovsky family. Moreover, the article can be useful in historical and archival research, as well as contribute to enriching knowledge about the hetman era and its legacy for the Ukrainian people.

Key words: testament, Hetman Kyrylo Rozumovskyi, Andriy Rozumovskyi, Baturyn.

Постановка проблеми. . Тема «Заповіт Гетьмана» представляє собою складну історичну проблему, яка вимагає уважного аналізу та розуміння. Однією з центральних питань є розкриття важливості та змісту заповіту гетьмана для подальшого розвитку України. Оскільки цей заповіт став однією з ключових політичних декларацій того часу, треба належно дослідити його зміст, ідеологічні засади та цілі.

Аналіз історичних досліджень та публікацій. Загальний аналіз останніх досліджень та публікацій з теми «Заповіт Гетьмана» дає змогу з'ясувати ключові аспекти і підходи до вивчення цього важливого історичного документу. Вивчення «Заповіту Гетьмана» базується

на дослідженні різних джерел, включаючи архівні документи, листи та інші документи відносно особи гетьмана та його діяльності. Деякі з дослідників зосереджують увагу на ідеологічних аспектах «Заповіту Гетьмана». Вони аналізують ідеї, цінності гетьмана.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. У попередній публікації залишаються практично не дослідженими питання та обставини поділу майна, засвідчення на стосунки між спадкоємцями, Роль графа Розумовського: Яким чином особистість графа Розумовського вплинула на цей процес? Чи були у нього особисті мотивації для підтримки поділу майна?

Мета статті полягає у комплексному вивченні, систематизації матеріалів щодо процесу оформлення заповіту гетьманом України Кирилом Розумовським.

Завдання: буде здійснено аналіз прохань гетьмана, які зберігаються в державному архіві Сумської області під назвами «Прошеніє графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення поділу майна між спадкоємцями», «Прошеніє графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення дарчої на користь племінниці Софії Йосипівни Апраксіної» та «Прохання графа К.Г. Розумовського до імператриці Катерини II з приводу розподілу володінь», розміщеного у праці родинного бібліографа Розумовських О. Васильчикова «Сімейство Розумовських». Вивчення даної теми сприятиме широкому інформуванню відомостей про заповіт Кирила Розумовського, його ключових моментів та дасть можливість узагальнити наявні матеріали про власність гетьмана на теренах Гетьманщини.

Виклад основного матеріалу. Значний період життя Кирила Розумовського пов'язаний з Батурином. Саме звідси він розбудовував українську державу впродовж свого гетьманування і саме до Батурина він повернувся усвідомлено у 1794 р., щоб тут провести золоті роки свого життя.

У той час він розгорнув енергійну господарську діяльність, розвиваючи промисловість Батурина, розбудовуючи такі заводи, як цегельний, свічковий, суконну фабрику, фарбувальну та керамічну майстерні [1, с. 462]. Він також активно здійснював будівництво церков, палаців, як в Батурині так і у інших своїх маєностях [7, с. 47-51]. Все це було досягнуто виключно завдяки вмільм господарським здібностям, які мав Кирило Розумовський.

Серйозно поставився гетьман і до вирішення питання свого спадку, у результаті чого було підготовлено декілька юридично завірених прохань Кирила Розумовського про розподіл володінь між синами: Олексієм, Петром, Андрієм, Левом, Григорієм та Іваном. Можна припустити, що ці проханя є своєрідним заповітом гетьмана. Склавши передсмертну настанову Кирило Розумовський прийняв мудре рішення, адже прагнув уникнути суперечок, щодо права власності між синами, про що й зазначив в одному зі своїх прохань: «в їхній дружбі між собою і братній любові не маю сумнівів, вона була завжди і при розподілі спадщини продовжиться; але часто внаслідок непередбачуваних випадків любов братська, вичерпується і перетворюється в сварки і незгоди, через те і поділ після батьків триває кілька років ... для запобігання цього, а до того ж деякі з моїх синів уже досягли зрілого віку і можуть самі розпоряджатися своєю власністю розподіляю на шість частин свої маєності...» [1, с. XVIII]. Бібліограф родини Розумовських О. Васильчиков у своїй праці «Сімейство Розумовських» розмістив одне з них, складене у 1784 р. [1, с. 377], дата та місце складання якого не зазначені. Воно стосувалося розподілу володінь, які розташовувалися на території сучасної росії. Водночас набути право власності сини могли лише за рішенням батька, або з настанням його смерті, на що вказував Кирило Розумовський у цьому проханні. Також у ньому зазначалося, що кожна з чотирьох доньок гетьмана успадкувала по 2000 кріпосних та отримала придане на суму 40000 рублів [1, с. 19].

Більш детальна інформація з питання спадщини гетьмана міститься в архівах України. Зокрема, у Державному архіві Сумської області зберігається дві справи «Прошеніє графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення поділу майна між спадкоємцями» (Ф. 586, оп.1, спр. 25) та «Прошеніє графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення дарчої на користь племінниці Софії Йосипівни Апраксіної» (Ф. 586, оп.1, спр.

35). Зміст першої справи під назвою «Розподільчий запис маєтків графа Кирила Григоровича Розумовського» частково був надрукований відомим українським істориком Олександром Лазаревським у 1791 р. в журналі «Київська старина» та в окремому збірнику його праць «Очерки, заметки и документы по истории Малороссии» у 1792 р. Ці ж самі фрагменти справи представлені у праці правнука гетьмана Каміла Розумовського «Aus alten zeiten. Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky. 1728–1803. Ein gedenkblatt für den letzten Hetman der Ukraine» («З давніх часів. Граф Кирило Григорович Розумовський. Пам'ятний лист останньому гетьману України»), яка вийшла у 1913 р. Публікації Олександра Лазаревського та Каміла Розумовського є вагомими джерелами інформації, оскільки наведений ними документ від 1 квітня 1800 р. у сучасному фонді Конотопського повітового земського суду не зберігся [3, с. 45]. Також ці справи у 2011 р. вивчали і фрагментарно опублікували історики: С. Дегтярьов, В. Тютюнник. Проаналізувавши публікації Олександра Лазаревського, Каміла Розумовського та матеріали даної справи стає зрозуміло, що у 1800-1801 рр. Кирило Розумовський звернувся до Конотопського повітового земського суду з метою юридичного засвідчення розподілу свого майна. Варто зазначити, що свій заповіт гетьман склав саме в Батурині. Розглянемо нижче, як саме це відбувалося.

Сьогодні завдячуючи новітнім технологіям та впровадженню електронного документообігу вирішити будь-яке питання не складає труднощів. У XVIII ст. це потребувало значних зусиль, можливостей як фінансових так і юридичних та й плюс до всього багато часу витрачалося для здійснення поїздки до установ. На той час Кирило Розумовський був у поважному віці і до того ж йому все частіше дошкуляли хвороби суглобів, що загострилися на схилі літ [1, с. 471], тому він особисто не зміг відвідати відповідну інституцію, про що зазначив у своєму проханні: «через хворобу я не зміг особисто прибути до Конотопського повітового земського суду». У зв'язку з цим інтереси Кирила Розумовського представляв повірений провінційний секретар Мойсей Ахматов [6, арк. 4]. Все це стало можливим завдяки реформаторській діяльності Кирила Розумовського у 1760-х рр., внаслідок чого була створена дієва судова система, котра займалась вирішенням нагальних питань, зокрема і юридичним засвідченням спадщини.

«Прошеніє графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення поділу майна між спадкоємцями» було складене у 1800 р. та містить довіреність, декілька прохань гетьмана, їхні копії, які засвідчували поділ його власності між синами, проте в них не вказувалося, що саме мав успадкувати кожен із них: «моє нерухоме майно розділяю на частини дітям моїм, синам у спадкове володіння після смерті моєї» [6, арк. 4]. Лише в одному з прохань від 13 квітня 1800 р. зазначалася власність, яка повинна була перейти у володіння сина гетьмана Андрія Розумовського. Згідно заповіту він успадковував Ропську волость, прибутки з якої Андрій Кирилович міг отримувати лише з настанням смерті батька [6, арк. 8]. Проте з часом гетьман змінив думку і в своєму проханні від 3 листопада 1800 р. зазначив, що Андрій може повноправно користуватися прибутками з Ропської волості [6, арк. 20]. Також справа містить два прохання від 8 червня 1800 р., які стосувалися спадку старшої доньки гетьмана, Наталії Загрязької [6, арк. 16, 18]. До речі у якості прохача з даного питання виступав не лише гетьман, а й його син Андрій.

За матеріалами справи «Прошеніє графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення дарчої на користь племінниці Софії Йосипівни Апраксіної», складеної у 1801 р. київський будинок гетьмана відходив у її власність [5, арк. 3].

Завдяки публікаціям Олександра Лазаревського та Каміла Розумовського маємо можливість дізнатися про власність, якою володів гетьман та відповідно успадковував кожен із його синів. Найстарший син Олексій отримував Бакланську, Почепську, Шептаківську та Яготинську волості; Петро – Биківську; Андрій – Ропську та села в Батуринській (с. Великий Самбір, с. Малий Самбір, с. Сарановка, с. Карабутове, с. Кошари, с. Юрівка, с. Дептівка, с. Рубанка); Лев – Карлівську, частину населених пунктів у Гадяцькій, місце для зведення будинку у Херсоні; Григорій – Батуринську (за виключенням сіл, які успадкували брати Андрій та Іван). На долю найменшого сина Івана відходили чітко означені містечка і села в

Батуринській (с. Рябухи, с. Дмитрівка, с. Савинці, с. Горобіївка), Биківській, Почепівській та Шептаківській волостях [7, с. 51 – 52].

У цьому ж «Розподільчому записі» Кирило Розумовський згадував і своїх доньок, при цьому зазначав: «їм до цього часу від мене визначено і віддано».

Також у розподілі знаходимо інформацію і про рухоме майно гетьмана: «У всіх моїх будинках, як у містах, так і в селах, меблі, картини, дзеркала, люстри, столи, комоди, настінні та інші годинники, вази та інше, що є в кімнатах, залишитися мають у своєму місці і належати тому з синів моїх у чий частині ті будинки знаходяться». Дорогоцінні прикраси, срібний посуд, кінний екіпаж з упряжжю Кирило Розумовський планував розділити з часом. На сьогодні відповідні юридичні акти з даного питання поки що не були виявлені.

Окремим пунктом розподілу відмічалось, що вся документація, а саме: дипломи, грамоти, рескрипти, накази, які отримав Кирило Розумовський та його брат Олексій, з метою збереження їх в родинному архіві передавалися старшому сину, Олексію Кириловичу. Решта спадкоємців в разі потреби, могли виготовити копії цих документів [4, с. 82].

Через п'ять місяців по смерті гетьмана його сини зустрілися в Москві з метою врегулювання питання прийняття спадщини. За свідченням О. Васильчикова у ході даної зустрічі було прийняте рішення про перехід Батурина у власність Андрія Розумовського Вас. [2, с. 443], яким він володів впродовж 33 років. Варто відзначити, що Батурин обіймав важливе місце в його житті, сюди він неодноразово приїздив та проживав разом зі своїм батьком, тому цілком ймовірно, що між братами міг відбутися обмін певним майном.

Висновки. Заповіт Кирила Розумовського є важливим, достовірним історичним джерелом приватно-правового походження. У ньому зафіксовані основні економічні, духовні та соціальні здобутки гетьмана, що стали результатом його життєвої позиції та діяльності. Проаналізувавши заповіт Кирила Розумовського переконуємося в тому, що він має високий ступінь інформативності та репрезентативності для наукових досліджень. Практика ж складання заповітів серед козацької старшини та гетьманів (І. Виговський, І. Скоропадський) відома з другої половини XVII ст.

Список використаних джерел

1. Васильчиков А. Семейство Разумовских: в 5 т. Санкт-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1880. Т. 1. 486 с.
2. Васильчиков А. Семейство Разумовских: в 5 т. Санкт-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1882. Т. 3. 530 с.
3. Дегтярьов С.І. Майнові документи родини Розумовських (за матеріалами Державного архіву Сумської області). / С.І.Дегтярьов, В.В.Тютюнник // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № XII-XIII. – с. 43–53.
4. Лазаревский А. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии : в 5 т. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1892 - 1899. Т. 1. 129с.
5. Прошеніє графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення дарчої на користь племінниці Софії Йосипівни Апраксіної. ДАСО (Державний архів Сумської області). Ф. 586. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 3.
6. Прошеніє графа Кирила Григоровича Розумовського про засвідчення поділу майна між спадкоємцями. ДАСО (Державний архів Сумської області). Ф. 586. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 4 – 20.
7. Rasumovsky K. Aus alten zeiten. Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky. 1728–1803. Ein gedenkblatt für den letzten Hetman der Ukraine. Halle, 1913. 116 s.

References

1. Vasylchykov A. Semeistvo Razumovskykh: v 5 t. Sankt-Peterburh: Typohrafiya M. Stasiulevycha, 1880. T. 1. 486 s. [Vasylchykov A. The Razumovsky Family: in 5 volumes. Saint Petersburg: M. Stasyulevich Typography, 1880. Vol. 1. 486 p.] [in Ukrainian]

2. Vasylychikov A. Semeistvo Razumovskykh: v 5 t. Sankt-Peterburh: Typohrafiya M. Stasiulevycha, 1882. T. 3. 530 s. [Vasilychikov A. The Razumovsky Family: in 5 volumes. Saint Petersburg: M. Stasyulevich Typography, 1882. Vol. 3. 530 p.] [in Ukrainian]

3. Dehtiarov S.I. Mainovi dokumenty rodyiny Rozumovskykh (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Sumskoi oblasti). / S.I.Dehtiarov, V.V.Tiutiunnyk // Sumskiy istoryko-arkhivnyi zhurnal. – 2011. – № KhII-KhIII. – s. 43–53. [Dehtyarov S.I. Property Documents of the Razumovsky Family (based on materials from the State Archive of Sumy Oblast). / S.I. Dehtyarov, V.V. Tyutyunnik // Sumy Historical and Archival Journal. – 2011. – № XII–XIII. – p. 43–53.] [in Ukrainian]

4. Lazarevskiy A. Ocherky, zametky y dokumenty po ystoriyy Malorossyy : v 5 t. Kyev: Typ. H. T. Korchak-Novytskoho, 1892–1899. T. 1. 129c. [Lazarevsky A. Essays, Notes, and Documents on the History of Little Russia: in 5 volumes. Kyiv: G.T. Korchak-Novitsky Typography, 1892–1899. Vol. 1. 129 p.] [in Ukrainian]

5. Prosheniie hrafa Kyryla Hryhorovycha Rozumovskoho pro zasvidchennia darchoi na koryst plemynnytsi Sofii Yosypivny Apraksinoi. DASO (Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti). F. 586. Op. 1. Spr. 35. Ark. 3. [Request of Count Kirill Grigorievich Razumovsky for the Confirmation of a Gift in favor of his niece Sofiya Yosypivna Apraksina. DASO (State Archive of Sumy Oblast). F. 586. Op. 1. Spr. 35. Sheet 3.] [in Ukrainian]

6. Prosheniie hrafa Kyryla Hryhorovycha Rozumovskoho pro zasvidchennia podilu maina mizh spadkoiemtsiamy. DASO (Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti). F. 586. Op. 1. Spr. 25. Ark. 4 – 20. [Request of Count Kirill Grigorievich Razumovsky for the Confirmation of the Division of Property among Heirs. DASO (State Archive of Sumy Oblast). F. 586. Op. 1. Spr. 25. Sheets 4 – 20.] [in Ukrainian]

7. Rasumovsky K. Aus alten zeiten. Graf Kirill Grigorievitch Rasumovsky. 1728–1803. Ein gedenkblatt für den letzten Hetman der Ukraine. Halle, 1913. 116 s. [in Ukrainian]

УДК 069(477.51-21Батурич):929Орлик

Дробязко Н.В.

історик

Національного заповідника

«Гетьманська столиця»

(Україна, Батурич)

НА ПОШАНУВАННЯ ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА, ДО 350-Ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

DOI: 10.5281/zenodo.8283074

У даній статті розкриваються різні напрямки пошанування великого українського гетьмана Пилипа Орлика в еміграції, зокрема в контексті підготовки до відзначення 350-ї річниці від дня його народження. Пилип Орлик - це видатний державний і політичний діяч, генеральний писар, гетьман в еміграції, який мав вагомий внесок у становлення української державності. Він був упорядником першої української Конституції та автором єдиного гетьманського щоденника, що стало значущим досягненням в історії українського народу.

Основним джерелом для дослідження є робота Національного заповідника «Гетьманська столиця», який зосереджує свою увагу на пам'ятних подіях, пов'язаних з іменем гетьмана Пилипа Орлика. В статті наводиться значний обсяг науково-дослідних матеріалів та культурно-освітньої роботи, яка включає в себе створення виставок, організацію наукових конференцій та лекцій, спрямованих на популяризацію знань про життя і діяльність видатного гетьмана.

Значимим елементом статті є розгляд міжнародної співпраці, яка відіграє важливу роль у поширенні інформації про Пилипа Орлика за межами України. Це сприяє підвищенню свідомості про унікальну історичну постать, залученню уваги міжнародної спільноти та залученню іноземних дослідників до дослідження життєвого шляху гетьмана.

Крім того, стаття підкреслює важливість комплектування фондової колекції, пов'язаної з Пилипом Орликом. Збір і збереження архівних документів, листування, портретів, предметів побуту тощо стають важливим завданням для подальшого дослідження і просвітництва.

Загалом, дана стаття привертає увагу до значущості пошанування та вивчення діяльності гетьмана Пилипа Орлика як видатної історичної постаті української історії. Її результати сприятимуть більш глибокому розумінню спадщини гетьмана.

Ключові слова: Пилип Орлик, Батурин, Національний заповідник «Гетьманська столиця».

Droblyazko N.

historian

National Reserve

"Hetman's Capital"

(Ukraine, Baturyn)

In honor of Hetman Pylyp Orlyk, on the 350th anniversary of his birth

This scientific article presents a comprehensive analysis of various aspects of honoring the great Ukrainian hetman Pylyp Orlyk in emigration, particularly in the context of preparing to commemorate the 350th anniversary of his birth. Pylyp Orlyk was an outstanding statesman and political figure, a chief secretary, and a hetman in emigration, who made a significant contribution to the establishment of Ukrainian statehood. He was the compiler of the first Ukrainian Constitution and the author of the only hetman's diary, which became a significant achievement in the history of the Ukrainian people.

The main source for this research is the work of the National Reserve "Hetman's Capital," which focuses on memorial events related to the name of Hetman Pylyp Orlyk. The article includes a substantial amount of scientific materials and cultural-educational work, such as exhibitions, scientific conferences, and lectures aimed at popularizing knowledge about the life and activities of the distinguished hetman.

An essential element of the article is the examination of international cooperation, which plays a crucial role in disseminating information about Pylyp Orlyk beyond Ukraine. This contributes to raising awareness about this unique historical figure, attracting international attention, and engaging foreign researchers in studying the hetman's life journey.

Furthermore, the article emphasizes the importance of collecting and preserving a fund collection related to Pylyp Orlyk. Gathering and preserving archival documents, correspondence, portraits, household items, etc., become crucial tasks for further research and enlightenment.

Overall, this article draws attention to the significance of honoring and studying the activities of Hetman Pylyp Orlyk as a prominent historical figure in Ukrainian history. Its results will contribute to a deeper understanding of the hetman's legacy.

Key words: Pylyp Orlyk, Baturyn, National Preserve «Hetman's Capital».

Постановка проблеми. У 2022 р. Україна відзначає 350-ту річницю від дня народження Пилипа Орлика (350-річчя від дня народження Пилипа Орлика відзначається відповідно Постанови Верховної Ради України від 17 грудня 2021 року № 1982-IX «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках»). Місто Батурин є уособленням одвічної боротьби української держави за свою незалежність. 53 роки Батурин був місцем

перебування гетьманів та органів державної влади. Місто сформувало відомих українських гетьманів, борців за вільну і незалежну державу серед яких чільне місце займає Пилип Орлик (1672–1742 рр.).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлена література розкриває різні аспекти вшанування гетьмана Пилипа Орлика до 350-ї річниці від дня його народження. Ця тема є актуальною та важливою, оскільки сприяє вивченню історичних подій та внеску цієї постаті в історію України. Література відображає різні підходи до вшанування гетьмана, а також дії урядових та культурних інституцій, спрямовані на відзначення цієї річниці.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Невирішеним аспектом може бути питання впливу вшанування гетьмана Пилипа Орлика на міжнародний контекст. Як це може вплинути на сприйняття України світовою громадськістю та міжнародними партнерами? Невирішеним аспектом є можливість вивчити, як вшанування гетьмана Пилипа Орлика сприяє розвитку регіону, зокрема Батурину, який має особливий зв'язок з гетьманом.

Мета статті полягає в тому, щоб вшанувати та відзначити великий внесок історичної постаті - гетьмана Пилипа Орлика - до розвитку та становлення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національний заповідник «Гетьманська столиця» (далі заповідник) на сьогодні є міжнародно визнаним центром науково-дослідної, науково-експозиційної і науково-фондової роботи по вивченню, популяризації та формуванню колекції, яка розкриває життя і діяльність гетьмана Пилипа Орлика. В охоронних зонах заповідника з 2017 р. досліджується єдина на сьогодні відома садиба Пилипа Орлика. Колективом заповідника у співпраці з меценатами, провідними істориками, державними політичними діячами, художниками формується фондова колекція, яка розкриває життя та діяльність Пилипа Орлика. В 2017–2019 рр. повернули несправедливо забуте ім'я сина гетьмана, підготувавши міжнародну виставку «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину».

З нагоди 350-тої річниці від дня народження Пилипа Орлика історики заповідника працювали над реалізацією міжнародного виставкового проекту – вперше представити в Україні «Діаріуш» гетьмана, який зберігається в Архіві Міністерства закордонних справ Франції. «Діаріуш» – це єдиний рукописний гетьманський щоденник, який Пилип Орлик вів з 1720 по 1734 рік, перебуваючи у Салоніках (сучасна Греція). 14 жовтня 2021 р., в Батурині, генеральна директорка Наталія Реброва ознайомила міністра закордонних справ України Дмитра Кулебу з науковою концепцією міжнародного виставкового проекту. Завдяки його дипломатичній підтримці було досягнуто домовленостей з міністром закордонних справ Франції Жан-Івом Ле Дріаном про експонування «Діаріуша» у Батурині в палаці гетьмана Кирила Розумовського. «Це буде історична подія для України» – заявляв Дмитро Кулеба [1, с.13].

У співпраці з Генеральним консульством України в Салоніках та посольством України в Туреччині історики заповідника провели ґрунтовну роботу по підготовці міжнародного виставкового проекту і у грудні 2021 р., в ході наукового відрядження до Салонік, істориками заповідника були визначені та зафіксовані місця, пов'язані з життям і діяльністю Пилипа Орлика.

Але всі плани перекреслила війна... В умовах військової агресії реалізувати всі наші напрацювання стало неможливо. На певний час діяльність заповідника була зосереджена лише на збереженні колекцій і пам'яток. Водночас ми розуміли, що справа вшанування Пилипа Орлика є необхідною і особливо актуальною сьогодні і тому розробили новий план, який максимально втілили в життя. Головним завданням стала міжнародна співпраця, а особливо з тими країнами Європи, з якими у свій час співпрацював і мав підтримку Пилип Орлик. В даній статті ми розповімо за якими напрямками працювали і які результати отримали.

Першим напрямком нашої роботи була **науково-дослідна робота**. На цьому етапі істориками заповідника було підготовлено ряд наукових та науково-популярних статей в українські та закордонні видання, які розкривали життєву дорогу Пилипа Орлика, його

родину, політичні погляди, державотворчі процеси. Тема українського гетьмана зацікавила періодичні видання: «Україна молода», «Голос України», «Новинарня», «ЧЕline», Радіо Свобода у Празі, «Свобода» у США, «Wiadomości Brzostekie» у Польщі та ін.

Окрім наукових публікацій було зосереджено увагу на соціальну мережу Facebook. Зокрема на офіційній сторінці заповідника було створено рубрику під хештегом #Пилип_Орлик_Шлях_Гетьмана_350_річниця_народження. В результаті маємо понад 20 інформаційних заміток, з якими ознайомились 880 користувачів.

З нагоди Дня Конституції України історики заповідника організували міжнародний онлайн-вебінар «Пилип Орлик. Шлях гетьмана», на якому вперше були представлені нові розвідки у музейній справі України по темі гетьмана Пилипа Орлика, нововиявлені експонати та документи, новоперекладені сторінки його щоденника, нові дослідження провідних істориків – Ірини Дмитришин (Франція), Валентини Соболев (Польща), Марини Траттнер (Швеція), Тетяни Гаїрової-Яковлевої, українських дослідників Олександра Середи, Василя Кононенка, Володимира Пшика, істориків заповідника Наталії Ребрової, Любов Кіашко, Каріни Солдатової, Наталії Дробязко та відомого українського художника Олеса Солов'я. Вони представили результати своєї пошукової роботи в архівах Франції, Швеції, Туреччини, Болгарії. Історики заповідника говорили про дослідження садиби Пилипа Орлика в Батурині, представили наші здобутки з формування колекції. Було презентовано ескіз роботи художника Олеса Солов'я «Пилип Орлик. Шлях гетьмана», над якою він працює на замовлення заповідника та за концепцією розробленою істориками заповідника. До онлайн-вебінару долучилося 70 учасників із України і закордону. Зібранням було прийняте спільне рішення про звернення до Президента України про затвердження Програми підтримки вивчення та публікації джерел, пов'язаних із державотворчою діяльністю гетьмана Пилипа Орлика. Відеозапис онлайн-вебінару розміщено на YouTube каналі заповідника і всі зацікавлені мають можливість ознайомитися.

Нині історики заповідника співпрацюють з професором кафедри україністики Варшавського університету, перекладачем, головним редактором періодичного видання «Studia Polsko-Ukrainskie» Валентиною Соболев. У своїй науковій діяльності пані Валентина велику увагу приділяє «Діаріушу» Пилипа Орлика. У 2012 р. вона опрацювала оригінальний гетьманський щоденник в архіві Міністерства закордонних справ Франції. З того часу і почала його перекладати сучасною польською та українською мовами, переклад якого уже неодноразово публікувала у наукових статтях та презентувала широкому загалу на наукових конференціях. У квітні 2022 р., перша частина гетьманського щоденника польською мовою видана Варшавським університетом на обкладинці книжки портрет Пилипа Орлика, художниці Наталії Павлусенко, із фондової колекції заповідника.

Закордонна співпраця дала змогу розширити географію пошанування гетьмана. Було написано 8 листів-звернень про співпрацю щодо вшанування пам'яті Пилипа Орлика до Польщі, Франції, Швеції, Греції, Туреччини, Молдови та Сполучених Штатів Америки.

На наше звернення відгукнулись колеги з Українського національного музею в Чикаго. І упродовж 3-х місяців тривала робота істориків заповідника над виставкою нового формату - нами підготовлено документальний фільм-виставку «Пилип Орлик. Шлях гетьмана. Батурин», який розкриває 10-річний період життя Пилипа Орлика у мазепинському Батурині (1698–1708 рр.). Ми показали українського державця через призму його особистих якостей, родини, кар'єри, висвітлили середовище, у якому він жив і формувався. У виставці представлені музейні предмети із фондової колекції заповідника: унікальні археологічні знахідки із єдиної на сьогодні відомої і дослідженої садиби Пилипа Орлика в Батурині, знахідки з інших місць його перебування, портрети Пилипа Орлика, сюжетні картини, створені сучасними митцями. Ми залучили до виставки і унікальні документи із архівів України, Франції, Швеції та росії: «Діаріуш», посвідку про народження у Батурині сина Григорія, панегірик «*Hippomenes Sarmaski*» («Сарматський лев»), лист Пилипа Орлика писаний в Батурині та інші.

До Дня Української Державності документальний фільм-виставка «Пилип Орлик. Шлях гетьмана. Батурин» презентований в Українському національному музеї у Чикаго. Особливою гордістю є схвальні відгуки від наших чиказьких колег: «У той час, коли дикий москвит не знає слова культура, музейники України вирушають у світову мандрівку із своїм проєктом державотворення, щоб відкрити світові Пилипа Орлика. Ми вітаємо подвижницьку роботу музейників та директорки Наталії Ребрової, які в умовах російської агресії продовжують досліджувати державотворчі процеси та історію України» [1, 13].

Про унікальність такої співпраці і про досвід пошуку нових форм роботи в умовах воєнного стану генеральна директорка заповідника Наталія Реброва розповіла у інтерв'ю «Пилип Орлик: життя у боротьбі за державу» регіональному суспільному мовнику «Чернігів-Суспільне». Документальний фільм-виставка також розміщений на YouTube каналі заповідника і усі бажаючі можуть його переглянути.

Основою музейної діяльності є комплектування та зберігання музейної колекції. Це складна робота, яка складається з виявлення музейних предметів, придбання, включення їх до музейного зібрання. Варто зауважити, що оригінальних речей, які б належали Пилипу Орлику чи його родині в музейному фонді України не знайдено. Протягом 20 років працівники заповідника формували музейну колекцію, яка географічно і тематично пов'язана з Пилипом Орликом та його родиною. Історія комплектування цього зібрання є надзвичайно цікавою та відповідальною. Кожен крок, кожен період має свої унікальні особливості.

У ювілейний рік ми мали поповнення колекції. І в цьому питанні нам сприяють вірні друзі. Ірина Дмитришин – історикиня, перекладачка, завідувачка кафедри українських студій в Інституті Східним Мов і Цивілізації у Парижі допомагає нам підібрати відповідні музейні предмети на європейських аукціонах та антикварних магазинах. У січні 2022 р. Іриною Дмитришин було підбрано у французьких антикварів та американському аукціоні ряд музейних предметів: гравюра короля Швеції Карла XII, близько 1700 р.; мапа «Туреччина-Греція», XVIII ст.; книга Франсуа Фенолона «Пригоди Телемака», Амстердам, 1719; офорти «Пригоди Телемака», початок XVIII ст.; графічне зображення родинного гербу «Orlik Laziska...», 1820 р. та книгу Марка Мазовера «Салоніки, місто привидів: християни, мусульмани та євреї 1430–1950». Лондон, Нью-Йорк, Торонто 2005. Всі ці предмети придбані для заповідника відомим українським меценатом Євгеном Суром.

Наступний напрямок – **культурно-освітня робота**. Нашою метою стало охопити якомога більшу аудиторію, щоб познайомити їх з історичною постаттю Пилипа Орлика. Особливою популярністю користується розроблена істориками заповідника лекція «Пилип Орлик і перша українська Конституція», яка доступна і в офлайн, і в онлайн режимі, що на сьогодні дуже важливо.

На YouTube каналі заповідника ми робимо наш відео контент доступним для людей із порушенням слуху. Тому в травні 2022 р. розмістили відео лекцію «Гетьман Пилип Орлик – автор першої української Конституції України» жестовою мовою.

Протягом року було розроблено та проведено ряд занять про гетьмана Пилипа Орлика для вихованців історичного гуртка «Батуринський канцелярський курінь», який діє на базі заповідника. Адже патріотичне виховання сьогодні є актуальним і важливо, щоб діти знали і усвідомлювали, що Україна ще 300 років тому боролась за свою незалежність і ворог наш не змінився.

В день 350-ї річниці народження Пилипа Орлика у розкішних залах палацу гетьмана Кирила Розумовського відбувся культурно-просвітницький захід «Пилип Орлик. Шлях Гетьмана». У одній з виставкових залів палацу було презентовано тимчасову виставку із фондової колекції заповідника, яка дала можливість розкрити державотворчі кроки нашої незалежності, які здійснили гетьмани Іван Мазепа і Пилип Орлик, поєднавши свої зусилля в Батурині та заклавши фундамент «Договорів і постановлень прав і вольностей Війська Запорозького» 1710 р. Важливим для кожного присутнього стало письмове вітання міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби: «Я знаю, що за сьогоднішньою подією стоїть

велика дослідницька робота, велика кількість опрацьованих архівних документів з різних країн. Минулоріч я відвідував Гетьманську столицю і був вражений масштабом комплексу та його рідкісною колекцією. Масштаб постаті Пилипа Орлика заслуговує на таку пам'ять та дослідницьку роботу. Епоха Орлика була часом, коли гартувалася українська незалежність. Сьогодні, коли український народ вкотре виборює право жити вільно на своїй землі, надзвичайно важливо зберігати пам'ять про нашу історію та її видатних діячів. Адже саме тяглість державотворчих традицій України вцент розвінчує всі міфи російської пропаганди».

Висновки. Символічно, що саме в час коли український народ героїчно протистоїть російському воєнному вторгненню, ми в історичних колах відстоюємо історичну справедливість нашої країни та наших керманичів. Робота по вшануванню пам'яті гетьмана Пилипа Орлика, вивчення і дослідження сторінок його життя істориками заповідника продовжуватиметься. Важливо було б, якщо б у ювілейний рік ми закріпили особистість Пилипа Орлика, назвавши його іменем вулиці в Батурині, Чернігові та інших населених пунктах.

Список використаних джерел

1. Саєнко. Н. Музейники України відкрили виставку у США «Пилип Орлик. Шлях гетьмана. Батурин». *Світ-інфо*. 2022. № 226. С. 13.
2. Національний заповідник Гетьманська столиця. URL: <https://www.youtube.com/@user-ee4rx6um4n/videos>
3. Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 2021 року № 1982-IX «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022-2023 роках. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1982-IX#Text>
4. Щоденник Пилипа Орлика "Діаріуш" виставлять у Національному музеї в Батурині. URL: https://lb.ua/culture/2022/02/08/505057_shchodennik_pilipa_orlika_diariush.html

References

1. Saienko. N. Muzeinyky Ukrainy vidkryly vystavku u SShA «Pylyp Orlyk. Shliakh hetmana. Baturyn». *Svit-info*. 2022. № 226. S. 13. [N. Sayenko. (2022). Ukrainian museum workers opened the exhibition in the USA «Pylyp Orlyk. Hetman's way. Baturyn». *Svit-info*. № 226. 13.] [in Ukrainian]
2. Natsionalnyi zapovidnyk Hetmanska stolytsia. [National Reserve «Hetman's Capital.»] URL: <https://www.youtube.com/@user-ee4rx6um4n/videos> [in Ukrainian]
3. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17 hrudnia 2021 roku № 1982-IX «Pro vidznachennia pamiatnykh dat i yuvileiv u 2022-2023 rokakh. [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated December 17, 2021, No. 1982-IX «On the Celebration of Memorable Dates and Anniversaries in 2022-2023.»] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1982-IX#Text> [in Ukrainian]
4. Shchodennyk Pylypa Orlyka «Diariush» vystavliat u Natsionalnomu muzei v Baturyni. [The diary of Philip Orlyk, «Diarius» will be exhibited at the National Museum in Baturyn.] URL: https://lb.ua/culture/2022/02/08/505057_shchodennik_pilipa_orlika_diariush.html [in Ukrainian]

Зубко О. Є.
кандидат історичних наук,
старший лаборант кафедри всесвітньої історії та археології
Донецького національного університету ім. В. Стуса
(Україна, Вінниця)
zubkoolga5@gmail.com

**КРИВАВИЙ РЕМЕЙК РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ – СКЛАДОВА
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 р.**

DOI: 10.5281/zenodo.8283132

У цій статті, з огляду на події Російсько-української війни 2022 року, розглядається докладний аналіз Революції Гідності як ключової передумови для виникнення конфлікту. Наголошується, що протягом 2013–2014 років українська громадська активність та протестні акції, зокрема Революція Гідності, були спрямовані на захист української ідентичності та притягнення України до європейської цивілізації.

Зазначається, що російська агресія є реакцією на революційний процес, який започаткував Революцію Гідності. Кремль намагався використати криваві події революції як привід для відновлення своєї сфери впливу в Україні. Відтак, Росія почала збройну агресію проти України, яка супроводжувалася окупацією Криму та початком конфлікту на сході країни, в регіонах Донеччини та Луганщини.

Стаття також розкриває інтригуючі російські плани щодо реформування території України в разі успіху Помаранчевої революції. Замість ідеї південно-східної автономії, Росія стимулювала створення великого територіального утворення "Новоросії", а також вироблення нової федеративної конституції для України. Однак, ці плани були зруйновані внаслідок активного протистояння українських громадян.

Звертається увага на те, що Російсько-українська війна була передбачена ще на початковому етапі Революції Гідності, яка зробила Україну більш незалежною та гідною захищати свою суверенітет..

Ця стаття зосереджена на перехідному етапі в історії України - від Революції Гідності до Російсько-української війни 2022 року. Вона простежує зв'язок між цими подіями та розкриває діалектику драматичних подій, які сформували нову геополітичну реальність у регіоні. Аналіз цих подій допомагає краще зрозуміти динаміку конфлікту та його вплив на сучасний стан суспільства та міжнародні відносини.

Ключові слова: Революція Гідності, російсько-українська війна, кривавий ремейк.

Zubko O. E.,
candidate of historical sciences,
senior laboratory assistant at the Department of World History and Archaeology
Donetsk National University named after V. Stusa
(Ukraine, Vinnytsia)
zubkoolga5@gmail.com

**A BLOODY REMAKE OF THE REVOLUTION OF DIGNITY - COMPONENT
RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 2022**

This article provides a detailed analysis of the Revolution of Dignity as a key precursor to the 2022 Russian-Ukrainian War. It emphasizes that during 2013–2014, Ukrainian civil activism

and protest actions, including the Revolution of Dignity, were aimed at defending Ukrainian identity and drawing Ukraine closer to European civilization.

The article notes that Russian aggression was a reaction to the revolutionary process initiated by the Revolution of Dignity. The Kremlin sought to use the violent events of the revolution as a pretext to regain its sphere of influence in Ukraine. Consequently, Russia launched armed aggression against Ukraine, which was accompanied by the occupation of Crimea and the beginning of the conflict in the Donbas regions of Donetsk and Luhansk.

The article also reveals intriguing Russian plans regarding the reformation of Ukrainian territory in the event of the success of the Orange Revolution. Instead of the idea of southeastern autonomy, Russia stimulated the creation of a large territorial entity called "Novorossiia," as well as the development of a new federative constitution for Ukraine. However, these plans were thwarted due to the active resistance of Ukrainian citizens.

Attention is drawn to the fact that the Russian-Ukrainian War was foreseen from the early stages of the Revolution of Dignity, which made Ukraine more independent and worthy of defending its sovereignty.

This article focuses on the transitional period in Ukraine's history - from the Revolution of Dignity to the 2022 Russian-Ukrainian War. It traces the connection between these events and unveils the dialectics of dramatic occurrences that shaped a new geopolitical reality in the region. The analysis of these events helps to better understand the dynamics of the conflict and its impact on contemporary society and international relations.

Key words: Revolution of Dignity, Russian-Ukrainian War, bloody remake.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 р. повномасштабним вторгненням російської армії розпочався новий етап російсько-української війни, витoki котрої у другому десятилітті ХХІ століття сягають 2014 р. Війни народної, війни за незалежність і суверенітет України, війни за цивілізаційний вибір. Проте, відстоювання свого прагнення приналежності до європейської цивілізації, а з цим і відстоювання засадничих цінностей, прав і свобод, що лежать в основі Західного світу, військовим способом (з'ясування стосунків за допомогою зброї) були закладені ще в часи Революції Гідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Революції Гідності присвячено чимало літератури. Автором використані дослідження Михайла Винницького [2], Братів Капранових [3], Михайла Вітра [1], Соні Кошкіної [4] та Петра Кралука [5]

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Невирішеним аспектом є дослідження, які групи та фактори внутрішньої та зовнішньої агресії долучилися до Російсько-української війни та як це вплинуло на загальний хід конфлікту. Ще одним питанням може бути вивчення та порівняння Революції Гідності 2014 року з подіями під час Російсько-української війни 2022 року. Які подібності та відмінності в стратегіях, тактиках та соціальних рухах можна виявити?

Мета статті. Детальний аналіз Революції Гідності як передтечі російсько-української війни 2022 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи говорити про Революцію Гідності (листопад 2013 р. – 23 лютого 2014 р.), мусимо згадати Помаранчеву Революцію (22 листопада 2004 р. – 26 грудня 2004 р.). Обидві революції в цілому схожі, хіба що Революція Гідності виявилася трагічнішою та кривавішою. Однак, на відміну від Революції Гідності, Помаранчева революція не мала суттєвих здобутків. Середній і малий бізнес не отримав преференцій, на які розраховував. Більше того, валютні спекуляції, котрі проводив Національний банк у революційний помаранчевий період, стали ударом по неолігархічному бізнесу. «Просування» української культури та традицій, здійснюване за часів правління Ющенка, мало переважно імітаційний характер. Воно було розраховане на те, щоб мобілізувати навколо президента та його партії «Наша Україна» національно орієнтований проукраїнський електорат. Ефект від цього «просування» був мінімальний, а в часи правління Януковича практично зведений до нуля.

Реально Помаранчева революція призвела до ротації олігархічної еліти України. Стара еліта, сформована в часи Кучми, здала позиції. Її потіснили «донецькі» й частково нові олігархічні групи, які з'явилися за часів Ющенка.

Економічна й політична ситуації, що склалися в Україні в 2013–2014 рр., багато в чому повторювали передпомаранчевий десятилітній час. Спостерігалася тенденція монополізації економіки в руках однієї олігархічної групи, так званої «сім'ї». Незадоволеними залишалися представники «середнього класу», а також проукраїнськи налаштовані елементи. При цьому їх незадоволення в часи Януковича наростало. Незадоволеним Януковичем був і Захід, оскільки той в кінці свого правління повністю переорієнтувався на Росію.

Переглянемо перебіг Революції Гідності. Почнемо з події, яка стала її приводом. У середині 2013 р. Янукович став раптом «великим євроінтегратором» й готувався до підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом. «Ламав через коліно» свою «Партію регіонів», змушуючи її членів заявити про прихильність до євроінтеграційного курсу. Такий стан справ видавався досить дивним, адже регіонали в своїй більшості не поділяли європейських цінностей. Зрештою, реально інтегрувати Україну в Євросоюз і жити за європейськими правилами їм було просто не вигідно. Звідси логічне питання: звідки у Януковича та його оточення взялася така «любов до євроінтеграції»?

Проте перед Вільнюським самітом, коли вже мала бути підписаною угода про асоціацію з Європейським Союзом, Янукович знову різко змінив курс – відмовився від угоди. Як стверджує журналістка Соня Кошкіна, 27 листопада 2013 р., напередодні саміту, «олігарх Ігор Суркіс зібрав вузьке коло для святкування свого нещодавнього 55-річного ювілею. На захід прибули Дмитро Фірташ, Ігор Коломойський, Юрій Іванющенко і навіть Віктор Янукович. Саме там в гостях у Суркіса, Янукович оголосив близькому колу, що... «в Європу ми дійсно не йдемо». Олігархи цією новиною були шоковані» [4, с.22]. За інформацією Кошкіної, Янукович в другій половині жовтня і в першій половині листопада 2013 р. щонайменше тричі зустрічався з президентом РФ, і що усі ці зустрічі були закритими [4, с. 25]. Про що там говорилося – можна було тільки здогадуватися. Цікаво, що саме тоді до Москви часто навідувався й Голова Верховної Ради Криму Володимир Константинов. Є відомості також про те, що саме тоді були підняті з архівних сховищ усі матеріали «по Акту 1954 р.», тобто процесу «передачі» Росією Криму Україні. Вказана інформація дозволяє припускатися думки, що російське керівництво вже в 2013 р. планувало захопити Крим і, можливо, деякі інші регіони України. Це мав би бути реванш за Помаранчеву революцію.

Варто нагадати: саме під час Помаранчевої революції у її супротивників виникла ідея створити Південно-Східну Українську автономну республіку. Навіть відбувся спеціальний з'їзд в Северодонецьку. Щоправда, цей путч дуже швидко був придушений. Тоді як в 2013 р. вже передбачалося, що цей сценарій буде реалізований у значно ширшому масштабі. Замість ідеї південно-східної автономії намітилося створення так званої «Новоросії». До цього готувалися заздалегідь. На Сході й Півдні України створювалися структури, здійснювалася спеціальна підготовка людей, які в час «Х» мали стати «борцями за Новоросією».

Незгода Януковича підписувати угоду з ЄС викликала бурхливу реакцію в українському суспільстві. Адже значна його частина жила євроінтеграційними ілюзіями. Поширився міф, що євроінтеграція України розв'яже чимало її проблем і дасть змогу значно підняти рівень життя людей.

Після відмови підписувати угоду, євросподівання враз розсіялися. Проте знову виникає логічне питання: для чого було затівати ці євроінтеграційні ігри? Невже на Банковій не розуміли, що така нелогічна поведінка спровокує негативний суспільний резонанс? Чи можливо це була гра, яку інспірувала Росія? Бо ж зрозуміло, що саме «звідти» Януковичу дозволили «погратися» в «євроінтегратора». Зрештою, частково до такої гри в самого Януковича був інтерес. Частина його капіталів перебувала на Заході. Це вже потім йому дали зрозуміти, пообіцявши суттєву фінансову допомогу, що «євроінтеграційних ігор достатньо, час повертисся в рідний євразійський простір».

Природно, що така «гра» викликала невдоволення в українському суспільстві, але саме цього і потрібно було керівництву Росії. Саме цим Янукович все більше послаблювався і ставав залежним від Кремля. Та, схоже, плани російського керівництва простягалися далі. Сподіваючись на дестабілізацію українського суспільства, воно розраховувало взяти під безпосередній контроль частину української території, а саму Українську державу дезінтегрувати, перетворивши її на федерацію, де б роль центральної влади була мінімальною. Можливо, що Януковича, котрий насправді був маріонеткою Кремля, використовували як «таран». Він своєю діяльністю мав викликати бурю невдоволення й чергову революцію.

Втім, Євромайдан, що виник як реакція на відмову Януковича підписувати асоціацію з ЄС, мав перспективу поступово зійти нанівець. Проте, від самого початку протестів, владі вдалося реалізувати так звану «технологію розколу»: виникло два Майдани – студентський і політичний. Політики швидко пішли з Майдану. Ще трохи і з Майдану пішли б студенти. Однак, в ніч з 29 листопада на 30 листопада сталася дивна подія. Невелику групу протестувальників, яка ночувала на Майдані, жорстоко розігнав і побив «Беркут». Зрозуміло, що це побиття готувала влада. Інше питання – для чого? Є два варіанти відповіді. Перший: влада цим побиттям хотіла залякати людей, давала зрозуміти, що таке чекає й інших протестувальників. Схоже, що на таку реакцію сподівався Янукович. Другий: чи не підказали Януковичу «доброзичливці» цей план розгону студентського Майдану аби створити вибухонебезпечну ситуацію? Якщо так, то ці «добродії» були непогано обізнані з ментальністю українців. Вони розуміли, що українці не змиряться з насильством і почнуть масово протестувати. Що і сталося.

Вже наступного дня після розгону студентів почалися масові всеукраїнські акції протесту. 1 грудня 2013 р. в Києві зібралось наймасовіше віче Революції Гідності. Тоді ж відбулося ще одне кривава бійня, яка, зрозуміло, теж було спровокованою. Нагадуємо: в кінці віча Олександр Турчинов чомусь закликав людей піти в урядовий квартал – хоча сенсу в цьому ходінні не було, адже у неділю ніхто з урядовців не працював на робочому місці. Невідомо звідки взявся бульдозер, який вирушив на штурм міліціонерів. За бульдозером йшли активісти «в масках», які нібито намагалися побити міліціонерів. Серед останніх – дуже багато представників «Братства» Дмитра Корчинського, що професійно займалися провокаціями, які були вигідними владі. Раптом біля бульдозера опинився й Петро Порошенко, який, вилізши на бульдозер, почав закликати «радикалів» зупинитися. Саме тут майбутньому президенту вдалося блискуче «засвітитися», і з того часу його рейтинг почав зростати. Чи трапилося це спонтанно? Чи то була тонко спланована акція? До речі, чомусь Корчинського та його «братчиків» після Революції Гідності навіть не притягнули до відповідальності. А дружина Дмитра Корчинського – Оксана – стала депутатом Верховної Ради від Радикальної партії Олега Ляшка. Такі «цікаві» факти наштовхують на роздуми.

Втім, вертаємося до «бульдозерної акції». Через певний період її активісти кудись зникли, зник і Порошенко, тоді як у наступ пішов «Беркут», б'ючи безвинних людей. На думку філософа Петра Кралука, «активістами», вочевидь, стали спеціально підготовлені провокатори, частина з яких могла бути навіть співробітниками силових структур [5, с. 280].

«Бульдозерна акція» 1 грудня помітно «завела» протести, які набули радикальності. В подальшому, що вагомо, як тільки ситуація на Євромайдані «затухала», її уміло «розкачували». І з кожним наступним разом цей сценарій ставав все більше і більше жорстоким! Подекуди ситуація й поготів виходила з-під будь-якого й будь-чийого контролю.

Відразу після подій 1 грудня з резиденції Януковича в Межигір'ї спеціальні банківські машини почали вивозити готівку. А в періоди найгостріших протистоянь до Києва приїздили представники російської Федеральної Служби Безпеки (ФСБ). Вперше у грудні – після спроби розгону з 10-го на 11-те. Вдруге у січні – після зриву введення надзвичайного стану і втретє – у лютому після бійні 18-го й удень масових розстрілів на Інститутській. Вочевидь, російська ФСБ не тільки відстежувала ситуацію, але і «вела» її.

Якщо так, то виникає чимало питань: навіщо влада провокувала Майдан та йшла на загострення? Щоб залякати людей? Чи щоб ослабити Януковича, зробивши його заручником кривавих подій? Чи може для створення ситуації «керованого хаосу»? І чому, зрештою, Янукович не пішов на деескалацію конфлікту? Адже це було в його інтересах. Хтось йому не дозволяв це зробити?

Багато питань і до власне «падіння» Януковича. Три місяці триває жорстоке протистояння Євромайдану і президента. Влада «грає м'язами», силовики тримають Майдан в облозі, штурмують його. Найжорстокіший штурм відбувся в ніч з 18-го на 19-те лютого, коли, певно що, планувалося «зачистити» Майдан і влаштувати на ньому криваве побоїще. Однак тієї страшної ночі майданівці зуміли вистояти. І сталося це не завдяки політикам, які різко зникли з Майдану, і не завдяки «бійцям-радикалам», котрі вже ніде не «світилися», а завдяки простим людям, які пішли на самопожертви.

Далі відбулися масові вбивства людей 20-21 лютого 2014 р. Зрештою, опозиція та президент за участю міністрів закордонних справ деяких країн ЄС підписали угоду 21 лютого. Остання була поступкою опозиції. Вона теоретично обмежувала владу президента, а також терміни його повноважень. Однак, підписана угода викликала велике невдоволення в майданівців. Адже згідно з нею, Янукович міг ще майже рік залишатися при владі. На Майдані починають ганьбити лідерів опозиції, які підписали угоду, звучать заклики не визнавати її. Активісти Євромайдану йдуть в урядовий квартал. І – диво дивне – не зустрічають опору! Силовики здалися. Янукович втік з Києва. Опозиція миттєво, створивши більшість у Верховній Раді, бере владу до рук. Як так? Виходить, що пакуючи валізи і вивозячи готівку, Янукович здався ще до 21 лютого? Чи його власне здали? Чи створено ситуацію прогнозованого «керованого хаосу»? Якщо так, то хто планував спецоперацію? І кому вона була потрібна?

На думку філософа Кральнока, це була «гра», розроблена російською ФСБ і її правил дотримувався й сам Янукович. На думку Януковича розігрувався наступний сценарій: «Народ на Майдані не задоволений угодою 21 лютого. Через неї лідери опозиції скомпрометовані. Збурені масовими вбивствами активісти Майдану йдуть на штурм урядового кварталу. Там їм не чинять протидії. Урядовий квартал опиняється в руках опозиції. Це виглядає як озброєне захоплення влади... Опозиція, рівень довіри до якої різко впав, намагається через Верховну Раду реалізувати угоду 21 лютого. Але такі дії з одного боку не мають широкої підтримки, а з іншого – виглядають нелегітимно, принаймні, в очах Росії, котра цю угоду не визнала. Отже, скомпрометована й Верховна Рада. Її навіть можна розпустити. Легітимною лишається лише влада президента. І це нічого, що він тимчасово покинув Київ, де відбулося «збройне захоплення влади» [5, с. 284].

Янукович після Києва й справді вирушив до Харкова – друге місто за кількістю населення в Україні і перша столиця Радянської України. Цікаво, що з ним у вояж вирушає й Володимир Рибак – тодішній Голова Верховної Ради, без підпису якого рішення українського парламенту не є чинними. (реалізація Верховною Радою угоди 21 лютого може бути заблокована навіть якщо закони прийме конституційна більшість).

Натомість у Харкові під керівництвом Михайла Добкіна 22 лютого збирається з'їзд депутатів усіх рівнів південно-східних областей, Севастополя і Криму. Янукович на цьому з'їзді мав виступити, заявивши, що відбулося незаконне захоплення влади і що тільки він репрезентує легітимну владу. А, головне, він просить, заради миру й спокою, увести в Україну російські війська, принаймні, у південні й східні області. Делегати від цих областей мали «таку ініціативу» «гаряче підтримати». (Згодом представник Росії в ООН Віталій Чуркін показував звернення, де Янукович нібито просив про уведення російських військ). Це дало б росіянам змогу взяти під контроль якщо не всю територію України, то значну її частину (Крим, Схід, Південь і, можливо що, Центр). Бунтівний Захід на «їх» думку можна було проігнорувати, адже тут не було важливих військових підприємств, які потрібні Росії для модернізації армії. Не має тут і цікавих для неї природних ресурсів. Не такі важливі терени Західної України і для протистояння з НАТО. Зрештою, це проблемна територія для

Росії. Для «цементування» України планувався парад «федеративних суверенітетів». Україна мала також прийняти і нову федеративну Конституцію. Якщо ж «федеративний варіант» не проходив, то можна було створити дві паралельні України: «справжню» Південно-Східну із столицею у Харкові й легітимним президентом та «несправжню» (Центрально-Західну) нелегітимну. Тобто, Україну планувалося перетворити в щось подібне на Боснію та Герцеговину.

Та в Харкові сталося щось таке, що вщент поламало «геніальний» сценарій. Янукович не виступив на з'їзді з якоїсь причини. Чи йому було відмовлено чи сам злякався? Невідомо. А далі маємо дивний круїз Януковича Донбасом й Кримом. Він не знав як вийти із ситуації. Володимир Рибак фактично здав його, пішовши у відставку і давши змогу обратися Олександру Турчинову, який відразу став виконувачем обов'язків президента. Зрештою, через Крим Янукович втік до Росії. Після втечі до Росії «відбулася» серія дивних прес-конференцій та інтерв'ю колишнього «легітимного»: 28 лютого, 11 березня, 28 березня, 2 квітня – Ростов-на-Дону й телеканал «Дождь». А з цим... велика кількість дивної інформації про четвертого президента та його рідню: інфаркт, купівля розкішної резиденції в Підмосков'ї, двійник та його цікава поведінка, загибель молодшого сина на Алтаї, а потім... й загалом інформаційна пустота....

Тим часом, після закінчення Революції Гідності, російські війська «мирно та ввічливо» захоплюють Крим, а в східних і південних регіонах України починає буяти «російська весна». Однак, тільки після отримання відсічі в Дніпрі, Харкові, Одесі, в Запорізькій, Херсонській і Миколаївських областях, Росія відкрито починає війну на Донеччині та Луганщині.

Висновки. *Отже, подобається таке нам чи ні, але початок відкритого збройного протистояння Росії та України закладений саме Революцією Гідності. А восьмирічна Антитерористична операція з величезною кількістю загиблих і поранених – тільки часове відтермінуванням двобою. 24 лютого 2022 р. Росія з новими силами пішла війною в Україну.*

Список використаних джерел

1. Вітер М. Літопис Революції Гідності. К: Піраміда, 2017. 296 с.
2. Винницький М. Український Майдан. Російська війна. Хроніки та аналіз Революції Гідності. Л.: В-во Старого Лева, 2021. 560 с.
3. Брати Капранови. Майдан. Таємні файли. К: Нора-Друк, 2021. 320 с.
4. Кошкіна С. Майдан. Нерозказана історія. К.: Брайт Букс, 2015. 408 с.
5. Крالیук П. Мареву революції. Тернопіль. Навчальна книга – Богдан, 2017. 304 с.

References

1. Viter M. Litopys Revoliutsii Hidnosti. K: Piramida, 2017. 296 s. [Viter M. Chronicle of the Revolution of Dignity. Kyiv: Pyramida, 2017. 296 p.] [in Ukrainian]
2. Vynnytskyi M. Ukrainskyi Maidan. Rosiiska viina. Khroniky ta analiz Revoliutsii Hidnosti. L.: V-vo Staroho Leva, 2021. 560 s. [Vinnytskyi M. Ukrainian Maidan. Russian War. Chronicles and Analysis of the Revolution of Dignity. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2021. 560 p] [in Ukrainian]
3. Braty Kapranovy. Maidan. Taiemni faily. K: Nora-Druk, 2021. 320 s. [Braty Kapranovy. Maidan. Secret Files. Kyiv: Nora-Druk, 2021. 320 p.] [in Ukrainian]
4. Koshkina S. Maidan. Nerozkazana istoriia. K.: Brait Buks, 2015. 408 s. [Koshkina S. Maidan. Untold History. Kyiv: Bright Buks, 2015. 408 p.] [in Ukrainian]
5. Kraliuk P. Marevo revoliutsii. Ternopil. Navchalna knyha – Bohdan, 2017. 304 s. [Kraliuk P. Mirage of the Revolution. Ternopil. Navchalna knyha – Bohdan, 2017. 304 p.] [in Ukrainian]

Іваницька С. Г.,
доктор історичних наук, доцент,
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія,
педагогічний фаховий коледж
(Україна, м. Запоріжжя) isvetlana@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>

**«ІЛЮЗІЇ І ПРАВДА»: СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ ПРО ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО
БУДІВНИЦТВА І МІЖНАРОДНІ СПРАВИ ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ**

DOI: 10.5281/zenodo.8283184

У даній статті проводиться критичний аналіз різних джерел, що стосуються Сергія Єфремова і його публіцистичних виступів у газеті «Нова Рада» за доби гетьманату. При цьому звертається увага, що незважаючи на загальне негативне ставлення до нової влади, Сергій Єфремов в своїх публікаціях на шпальтах цієї газети висловлював позитивні оцінки щодо деяких аспектів державного будівництва того часу.

Зокрема, він підтримував створення національної гвардії і висловлював позитивне ставлення до можливого приєднання Криму до Української держави. Вважав, що таке об'єднання має переваги як для України, так і для самого Криму.

Під час Першої світової війни, Сергій Єфремов уважно стежив за спробами примирення воюючих сторін та процесами мирних переговорів. У своїх публікаціях, зокрема в статті «Ілюзії і правда», він акцентував ідею незворотності перебудови світу після війни.

Сергій Єфремов вітав ноту Української Національної Ради в Галичині до президента Вудро Вільсона, де була вимога визнання української державності. Він підкреслював важливість таких дій на міжнародній арені.

Окрім цього, стаття звертає увагу на сучасні історіографічні інтерпретації позиції Сергія Єфремова щодо участі діячів Української партії соціалістів-федералістів у формуванні нових урядових структур.

Ця стаття змушує читачів переглянути традиційні погляди на Сергія Єфремова та історичні обставини гетьманату. Вона допомагає ліпше зрозуміти його позицію щодо державного будівництва того часу, а також його сприйняття міжнародних подій і відношення до незалежної української держави. Цей аналіз вносить новий погляд на період гетьманату і допомагає уточнити наратив про історичні образи того часу.

Ключові слова: Сергій Єфремов, газета «Нова Рада», гетьманат, Перша світова війна, Крим

Ivanytska S. G.,
doctor of historical sciences, associate professor,
Khortytska National Educational and Rehabilitation Academy, Pedagogical College
(Ukraine, Zaporozhye) isvetlana@hotmail.com

“Illusions and truth”: Serhiy Yefremov on state-building problems and international affairs during the days of the Hetmanate

The author of the article, based on a critical analysis of a complex of sources, concludes that during the days of the hetmanate, despite his negative attitude towards the new government, Serhiy Yefremov, in his journalistic speeches in the columns of the newspaper “Nova Rada”, positively evaluated the creation of the national guard, welcomed the possible annexation of Crimea, stressing that “unification with Crimea has its great benefits for Ukraine and even greater

benefits for Crimea". During September-November 1918, he lived in anticipation of the end of the First World War, followed attempts to reconcile the warring parties and vicissitudes of peace negotiations. In the publications "Illusions and Truth" (November-December), the idea of the irreversibility of the reconstruction of the post-war world sounds. He welcomed the note of the Ukrainian National Council in Galicia (October 1918) addressed to President Woodrow Wilson, emphasizing the presence in it of a demand for the recognition of Ukrainian statehood. He participated in the founding of the National Library, became a member of the founding committee headed by V. Vernadskyi, reported on the first meetings of the "Nova Rada" in August 1918, welcomed the establishment of the Ukrainian State University in Kamianets-Podilskyi, interpreted it as the embodiment of the "dream of many generations" of intellectuals, outlined the cultural mission of the institution, which was supposed to «sow the world of true science and, at the same time, national consciousness». Some attention is paid to the examination of modern historiographical interpretations of Serhiy Yefremov's position regarding the participation of the figures of the Ukrainian Party of Socialist-Federalists in the formation of new government structures.

This article provides a critical analysis of various sources related to Serhiy Yefremov and his journalistic activities in the newspaper "Nova Rada" during the Hetmanate era. Despite the prevailing negative attitude towards the new government, Serhiy Yefremov expressed positive assessments of certain aspects of state-building at that time.

Specifically, he supported the creation of a national guard and expressed a favorable view of the possible accession of Crimea to the Ukrainian state, believing that such unification would benefit both Ukraine and Crimea.

During World War I, Serhiy Yefremov closely followed attempts at reconciliation between warring parties and the processes of peaceful negotiations. In his publications, especially in the article "Illusions and Truth," he emphasized the idea of the irreversible transformation of the world after the war

Serhiy Yefremov welcomed the note from the Ukrainian National Council in Galicia to President Woodrow Wilson, demanding recognition of Ukrainian statehood. He underscored the importance of such actions on the international stage.

Additionally, the article draws attention to modern historiographical interpretations of Serhiy Yefremov's position regarding the involvement of Ukrainian Socialist-Federalist Party figures in shaping new governmental structures.

This article challenges readers to reconsider traditional views on Serhiy Yefremov and the historical circumstances of the Hetmanate era. It helps to better understand his stance on state-building at that time, as well as his perception of international events and his attitude towards an independent Ukrainian state. This analysis offers a fresh perspective on the Hetmanate period and contributes to refining the narrative of historical figures during that time.

Key words: *Serhiy Yefremov, newspaper "Nova Rada", Hetmanate, I World War, Crimea*

Постановка проблеми Позиція лідера Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), одного із впливових громадсько-політичних діячів модерної доби націєтворення, провідного публіциста й співредактора газети «Нова Рада», автора знаменитої «Історії українського письменства» Сергія Єфремова (1876–1939) після гетьманського перевороту й під час формування нових правлячих структур неодноразово привертала увагу дослідників і розглядалася нами у спеціальній публікації і деяких інших працях [10, с. 204–217; 11, с. 307–325]. Слід визнати, що в літературі домінує точка зору щодо негативного ставлення Сергія Олександровича до режиму Павла Скоропадського. Між тим, не все і не увесь час перебування гетьмана на чолі держави виглядає так однозначно і не всі кроки влади сприймалися політиком як повністю хибні. Варто в історичному контексті більш детально проаналізувати публіцистичні виступи С. Єфремова зазначеного періоду (передусім це тексти на шпальтах газети «Нова Рада») і головні факти його діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В умовах неоконсервативного режиму

гетьмана П. Скоропадського члени Української партії соціалістів-федералістів, яку очолював Єфремов, неодноразово отримували пропозиції щодо входження в урядові кабінети (М. Устимовича, М. Василенка, Ф. Лизогуба), на які відповідали в більшості випадків відмовою [11, с. 311–315]. У щоденниках 1923–1929 рр. С. Єфремов згодом висловить думку про вимушеність перемовин есефів із гетьманом у травні 1918 р. щодо входження до правлячої коаліції, окреслить постфактум справжнє ставлення до цих подій. У записках за 1924 р. пояснить ці факти таким чином: «24 квітня. Дочитав «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918) Дм. Дорошенка (вийшли в двох частинах у Львові р[оку] 1923). Літературно написані, як усе в Дорошенка, і подекуди досить цікаві. Але вузенький світогляд автора на них може найбільше з усіх його творів одбився. [...] Ніколи також не жалів я, що не вдалися всякі комбінації, з якими тоді з ріжних боків виступали, щоб українізувати гетьманське міністерство. Навіть ті розмови, що я провадив з Грюнером, провадив тільки через те, що мені доручило їх зібрання, а сам до їх увесь час ставився цілком скептично. Мої тодішні статті в «Новій Раді» це доводять. Я вважав (і вважаю), що ні один чесний громадянин не може йти до уряду виконаного чужинецькими руками перевороту, маючи перед собою до того ж такий недвозначний документ реакційного курсу, як перша «грамота» Скоропадського. [...] Взагалі, все що мені доводилось читати з згадок про тодішній момент (у Винниченка, Саліковського, тепер Дорошенка) – повно фантазій, свідомого й несвідомого перекручування та самовиправдування чужим коштом. Хотілося б мені дуже дати характеристику того часу, як вона склалася в моїх згадках, але не знаю, чи встигну це коли зробити» [9, с. 114].

В українській історіографії останніх десятиліть зустрічаємо різні інтерпретації поведінки головних акторів тієї драми. М. Горбатюк, посилаючись на архівні і мемуарні джерела, вважає, що есефи були готові до зміни влади в Україні, оскільки за день до перевороту, а саме 28 квітня 1918 р., ЦК УПСФ уклав список претендентів до складу уряду, до якого увійшли: на посаду прем'єр-міністра – С. Єфремов (УПСФ), міністра внутрішніх справ – О. Саліковський (УПСФ), міністра закордонних справ – Д. Дорошенко (УПСФ) або В. Липинський (УДХП), міністра юстиції – С. Шелухин (УПСФ), міністра торгу і промисловості – І. Фещенко-Чопівський (УПСФ), міністра фінансів – Г. Афанасьєв (партія конституційних демократів), міністра освіти – В. Прокопович (УПСФ), міністра хліборобства – К. Мацієвич (УПСФ) [4, с. 55]. 29 квітня 1918 р. Головний комітет партії соціалістів-федералістів закликав провідні українські політичні партії, що входили до Центральної Ради, взяти участь у спільних нарадах нового політичного об'єднання, що отримало назву Центр українських партій (ЦУП), куди увійшли УПСФ, УСДРП та соціалісти-самостійники. Основним завданням цієї тимчасової коаліції було ведення переговорів із німецьким військовим командуванням про можливість повернення влади українським партіям. Виокремилася дві лінії: С. Єфремов та В. Винниченко (УСДРП) наполягали на необхідності такої співпраці, А. Ніковський виступав категорично проти входження представників названих партій до нового уряду [4, с. 56–57]. М. Горбатюк формулює ймовірні причини, які стали на перепоні конструктивної співпраці есефів із гетьманом, підкреслюючи, що представники партії досить серйозно розглядали перспективу входження до Ради міністрів. Одним із доказів на користь такого погляду автор вважає не лише активні переговори з представниками як гетьмана (М. Василенко), так і німецько-австрійської окупаційної влади в Україні (В. Гренер, фон Мумм), але й той факт, що друкований орган партії газета «Нова Рада» не виходив від дня перевороту до 9 травня 1918 р., хоча офіційної заборони на її друк не було [4, с. 58]. Коли ж партія, нарешті, визначилася зі своєї позицією, на шпальтах «Нової ради» з'явилися публікації С. Єфремова (редакційні заяви і стаття «Інтермедія») з критикою нового режиму.

На думку Г. Папакіна, обидві сторони дуже серйозно обговорювали умови участі соціалістів у новому уряді, розробили кілька політичних проектів, у тому числі й стосовно ролі самого гетьмана – тимчасового президента, військового керівника абощо. В нотатнику А. Ніковського серед записів за травень 1918 р. зафіксовано хід переговорів з генералом

Гренером, наради лівих 1-2 травня, виступи на них Єфремова, В. Винниченка та ін. [13, с. 47].

В. Верстюк, базуючись передусім на пресових виступах Єфремова, підкреслює, що його публіцистична творчість є органічною частиною короткої історії гетьманату, дозволяє краще зрозуміти умонастрої тогочасної вітчизняної інтелігенції й підважити кілька існуючих до сьогодні історіографічних міфів (скажімо, про те, що П. Скоропадський після перевороту щиро протягнув руку дружби і співробітництва соціалістам-федералістам, пропонував їм участь в уряді) [1, с. 12]. Отже, спроби порозумітися з есефами були зроблені «для годиться» за рекомендацією німців. На думку В. Верстюка, про їхню позірність говорить той факт, що 29 квітня нова влада призупинила вихід газети «Нова Рада», відновивши його лише 9 травня, коли вже було сформовано уряд, а перша хвиля суспільного збудження після перевороту пройшла. Відновлена «Нова Рада» відкрилася передовицею С. Єфремова «Наша позиція», в якій він у категоричній формі висловив власне негативне ставлення і позицію очолюваної ним партії до перевороту. Минуло всього кілька днів після перевороту, уряд лише формується, програма його діяльності не скристалізована, але у С. Єфремова уже сформувався переконання, що переворот – це не просто спосіб зміни лівого, есерівського уряду В. Голубовича більш правим політичним крилом, підкреслює науковець [1, с. 13–14].

В. Панченко в історико-публіцистичній статті акцентував, що оцінка Єфремова гетьманського режиму була вкрай різка, і не випадково Сергій Олександрович згодом назвав «скоропадщину» «першою Доброволією» (другою була денікінщина) [12, с. 20].

Аналізуючи ставлення гетьмана до українських соціалістичних партій і національно-демократичних сил, І. Гирич виважено визначає статус УПСФ у цей період: «Об'єктивно – це була партія, що нараховувала найбільш інтелектуалів, за їх кількістю вона значно випереджала і есерів, і есдеків. ... Ця партія складалася з поміркованих людей. ... Дуже дивно, що Скоропадському не було зрозуміло, чому вони бажали відігравати роль при Гетьманстві. Тут відповідь ясна: якраз тому, що хотіли того ж, що і Скоропадський, – скористатися слушною нагодою і побудувати державу, нехай і консервативну, проте українську, а не “малоросійську”. Мабуть, саме щодо останнього й розходилися есефи з гетьманом... УСПФ багато разів шукала компромісу... Есефи висували слушні вимоги...» [2, с. 398-399].

Отже, в доробку сучасних дослідників спостерігаємо різні, подекуди протилежні, пояснення й інтерпретації ідентичних або однотипних фактів. Звертаючись до споминів гетьмана, бачимо, що у самого Скоропадського соціалісти-федералісти симпатії та довіри не викликали, більш того, він іронічно називав їх «кадетами 3-го сорту» [14, с. 139].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Невирішеним аспектом є аналіз того, як погляди та вислови Сергія Єфремова впливають на сучасне сприйняття і розуміння проблем державного будівництва та міжнародних справ Гетьманату. Цікавим є аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників, які вплинули на формування поглядів Сергія Єфремова. Які політичні, економічні, соціокультурні чинники могли вплинути на його позиції?

Метою статті «Ілюзії і правда: Сергій Єфремов про проблеми державного будівництва і міжнародні справи за доби Гетьманату» може бути аналіз та розкриття поглядів, думок та висловів Сергія Єфремова, відомого історичного діяча, на важливі аспекти державотворення та міжнародних відносин в період Гетьманату. Ця стаття може спрямовуватися на розкриття того, які ілюзії, погляди та реальність сформували підґрунтя для прийняття політичних рішень, впливали на стратегію зовнішньої політики та сприйняття українського суспільства в період Гетьманату.

Виклад основного матеріалу дослідження. Та все ж таки окремі кроки гетьманської влади доволі схвально сприймалися Єфремовим. Так, він позитивно відгукнувся на ідею створення національної гвардії у статті з красномовною назвою «До питання про спокій у державі» [8, 213]. Зазначаючи, що одним із першочергових завдань державотворення є забезпечення громадського ладу і порядку, основ спокою і мирного життя громадян, він

намічав основні можливі шляхи створення національної гвардії, аналізуючи позитивні і негативні сторони кожного такого шляху. На завершення статті автор зазначив, що «організацію для забезпечення громадського ладу і супокоею заложити треба і заходитись коло цього треба негайно. Елементи для цього є, і елементи вже випробувані. Треба справу самооборони провадити через національні і демократичні організації, для яких дорогі і державні, і демократичні здобутки останнього часу. Бо тільки цим способом можна забезпечити той лад на Україні, з якого може вирости справді сильна й демократична держава, яка гидуватиме насильством, а дбатиме про самий тільки лад і забезпечення прав для всієї людності» [8, с. 213].

С. Єфремов вітав можливе приєднання Криму до України. Про це свідчить його стаття «Україна і Крим» у газеті «Нова рада», опублікована 24 вересня 1918 р. [8, с. 195–196]. Висловлені думки є значущими для сьогодення: «Поєднання з Кримом для України має свої великі вигоди і ще більші вигоди для Криму. Треба тільки знайти такі форми поєднання, які, даючи обом сторонам певні вигоди, забезпечували б Кримові можливість самостійного розвитку. Нема чого розводитись, що такою формою повинна бути широка автономія Криму, як країни з оригінальною своєю фізіономією, культурою й традиціями. Місцевий елемент мусить дістати всі гарантії того, що стара політика винародовлення й хижацтва більш не вернеться, і Україна не піде згубним шляхом Росії з її централізмом та обрусительною політикою. Тільки давши місцевій, в першій лінії татарській людності, широку автономію, допомігши їй розвинутися культурно, Україна зможе прив'язати до себе Крим не тільки за страх, але й за совість і утворити справжнє єднання, яке не боятиметься ніяких спроб і видержить усі пригоди» [8, с. 196]. Дійсно, П. Скоропадський вважав Крим стратегічно важливим для безпеки України і вдавався спочатку до економічної блокади півострову, а потім запропонував регіону автономний статус у складі Української держави. У цьому, вважає І. Гирич, простежується спадкоємність влади між УНР і Українською державою [3, с. 69–70].

Сергій Олександрович брав участь у заснування Національної бібліотеки, увійшов до складу установчого комітету, який очолював В. Вернадський, у публікації «Національна бібліотека в Києві» інформував читачів у «Новій Раді» в серпні 1918 р. про перші засідання фундаторів установи [8, с. 156–157]. У статті «Нове культурне вогнище» вітав утворення українського державного університету в Кам'янці-Подільському, трактував цей факт як втілення «мрії багатьох поколінь» інтелектуалів, окреслив культурну місію закладу, що був покликаний «сіяти світ справжньої науки й разом національної свідомості» [8, с. 229–230].

Протягом вересня–листопада 1918 р. Сергій Єфремов жив в очікуванні завершення кривавої світової війни, ретельно відслідковував всі перипетії мирних переговорів, вітав спроби примирення воюючих сторін. Це відбилося у низці виступів на шпальтах газети «Нова рада» У статті «Нова спроба замирення» вітав офіційну ноту Австро-Угорщини, вказував на правильність думки, висловленої у цьому документі, що війна крім світової руїни і знищення, нічого не принесла воюючим сторонам. С. Єфремов апелював до світової громадськості, писав про те, що «вона повинна всією силою натиснути на правительства, щоб вони й тепер не піддавалися агресивним тенденціям і злочинно не кидалися тих шляхів до загального замирення, які знов стоять перед світом» [8, с. 179]. Наприкінці автор висловлював обережний оптимізм, вказуючи, що зброєю брязкотять безвідповідальні політики, а відповідальні політики поки що мовчать.

Передчуття закінчення війни відчувається у тексті С. Єфремова «Напередодні», що був опублікований у двох поспіль числах газети «Нова Рада»: «Полум'я війни дотліває. Як спалахнуло воно одразу й кровавою залило пожежею цілий цивілізований світ, так тепер же ніби раптом і згасає» [8, с. 220–223]. Він зазначав, що першою жертвою війни стала Росія, організм якої не омолодився, а навпаки, розпався на складові частини. Але, на думку автора, й інші країни, учасниці світової війни, зазнали значних втрат. «...Люди знеслилися скрізь. Люди втратили надію збройною рукою розмежуватись. [...] Аби згода, аби спокій, аби одпочити і загоїти ті страшні рани, що ними світить тепер усюди оголене тіло людськості»

[8, с. 221]. С. Єфремов підкреслює, що забезпечення хоча б політичного оновлення світу залежить не від славетних пунктів Вільсона, не від торгів дипломатів, а від нагальної потреби людства загоїти важкі рани від світової війни, врятувати недобитки культури і цивілізації. Він вказує, що одним із наслідків війни є ослаблення світового імперіалізму. Як наслідок, «можна не турбуватися за долю нашого рідного краю: він, захоплений у могутий вир спільного руху світовими подіями, мусить іти в той самий бік, куди ідуть усі державні організми – до розкріпачення націй, до того справжнього, а не мальованого, самоозначення, що новий вигляд надати мусить старому політичному світові» [8, с. 222].

Поглиблюючи проблематику нагального припинення світової війни, Єфремов у статті «Перед катастрофою» вказує, що «справу світового замирення по Світовій війні загнано в якийсь тісний кут, з якого вона ніяк вибратись не може» [8, с. 234] та доводить, що імперіалістичні круги Англії і Франції, розраховуючи на перемогу у війні, фактично відкидають мирне розв'язання цієї проблеми. Логічне продовження ця думка знаходить у статті «На вістрі меча»: «Мир знову повис на кінчику меча. Нова відповідь президента Вільсона не тільки не вивела справи замирення на битий шлях міжнародного порозуміння, а, навпаки, поставила її в ще більш непевне становище» [8, с. 237]. Довгоочікуваний фінал світової катастрофи Сергій Єфремов зустрів статтею «Кінець війни» (Нова Рада. 1918. 13 листопада (31 жовтня)). Він знову висловлює думку, яка червоною ниткою проходить через публікації, присвячені Першій світовій війні: «Ми не раз казали, що війну “передержано”, задавнено, і вже через те саме переможців в ній не буде: увесь світ, уся людськість виходить з неї однаково зруйнованою і однаково шукатиме порятунку чисто конвульсивними рухами, вимагаючи розплати у справжніх винуватців, що в надії на легку перемогу почали цю страшенну різанину 1 серпня 1914 року» [8, с. 251–252]. Вказує, що війна скінчилася, закликає гасити її недопалки, наполягає, що єдиний шлях до цього – демократизація громадського й державного життя. «Це зрозумів неначе світ, що в гарячковому поспіху перебудовує внутрішні свої основи, поспішаючи демократизуватися зверху донизу. Цим шляхом, єдиним, що стоїть на дорозі до порятунку, мусить піти й Україна...» [8, с. 252].

26 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада в Галичині надіслала ноту тодішньому американському президенту Вудро Вільсону. На цю подію С. Єфремов відгукнувся у газеті «Нова рада» нотатками «Нота Укр[аїнської] Нац[іональної] Ради до през[идента] Вільсона» [8, с. 261–262], підкреслив, що нота містить звернення до президента Вільсона щодо визнання Української держави.

Продовжуючи тему закінчення війни і облаштування повоєнного світу, у статті «На розпутьї» С. Єфремов аналізує можливі шляхи розвитку Німеччини, яка зазнала тяжкої поразки у війні та занурилася у вир революції. Він вбачав багато спільного з тими руйнівними процесами, що охопили після революції 1917 р. Російську державу [8, с. 271].

Привертає увагу публікація Сергія Єфремова «Ілюзії і правда» (листопад-грудень) [8, с. 278–282], де лунає ідея незворотності перебудови світу, величезного зрушення, що призвело до падіння споконвічних тронів: «Ця війна, коли не закінчила цілком, то поставила на чергу ліквідацію центрально-імперіалістичних державних будованнів. І як велика французька революція XVIII в. та наполеонівські війни поставили практично проблему воскресіння потоптаних національностей, так остання війна [...] має те визрозуміле вже й досяггле в свідомості право націй на самостійне порядкування своєю долею довести до свого логічного кінця. І певне, ніяка сила на землі того неминучого процесу спинити не зможе» [8, с. 279–280].

С. Єфремов одним із перших заговорив про те, що внутрішня політика нового режиму дуже швидко переросла спроби зміцнити державний лад, встановити тверду владу та громадський порядок і набула відвертого репресивного характеру. Хвиля арештів прокотилася по революційній демократії, зачепила міські думи, повітові та губернські земства. Відтоді для С. Єфремова гетьманська влада виглядала як чужа, силоміць нав'язана народу. В підсумку політичну реальність 1918 р. С. Єфремов побачив такою: «Чужий і до решти зненавиджений на Україні гетьман; чуже окупантське військо, складене з ненадійних

тоді вже німців, які хутко одійшли й зовсім на бік, та купка російського офіцерства, що спекулювало на міжнародньому становищі й дурило людність збройною допомогою Антанти» [7, с.140–150].

Наприкінці серпня 1918 р. у Києві перебувала делегація незалежних експертів німецького парламенту. Ознакою впливовості партії соціалістів-федералістів у той час можна вважати те, що згадана делегація контактувала не тільки з гетьманом і головою уряду, а й з лідерами УПСФ. 31 серпня 1918 р. делегація зустрілася з керівництвом Українського національного союзу (УНС). Питання, що обговорювалися, головним чином торкалися входження діячів УПСФ до уряду. Слабка надія, що народилася в С. Єфремова з реформуванням уряду Ф. Лизогуба, дуже швидко згасла. 16 листопада 1918 р. він проінформував читачів про обставини виходу есефів у відставку.

Однак показово, що Єфремов був проти повалення гетьманського уряду. Коли формувався «українізований» Кабінет Міністрів, більше того, в саме в той час, коли цей Кабінет мав почати свою працю, лідери Українського Національного Союзу (УНС) з В. Винниченком на чолі не тільки зріклися піддержувати, але вже вирішили розпочати збройне повстання проти гетьманського уряду і «С. О. Єфремову коштувало великих зусиль умовити Винниченка не робити цього принаймні, поки в Кабінеті сидять “свої люди” й поки виявляться хоч які-небудь наслідки праці Кабінету і взагалі можливість його існування» [6, с. 275]. Ці дані підтверджуються щоденниковими записами Є. Чикаленка, який перебував тоді в Києві, фіксував деталі переговорів, із хвилюванням слідкував за пошуками компромісу. Позиція і подальша поведінка Винниченка його теж вразила, як, врешті, і самого П. Скоропадського. Зусилля Єфремова на певний час мали якийсь ефект, але не довготривалий, хоча, як свідчить Д. Дорошенко, Сергій Олександрович «користувався високим моральним авторитетом серед українського громадянства» [5, с. 85].

Через певний час після падіння гетьманського режиму, у січні 1919 р. публіцист оприлюднив у «Новій Раді» цикл статей, об'єднаних спільною назвою «Скоропадщина» [8, с. 295–304]. На той час вторинність і маріонетковість нового режиму не викликали у С. Єфремова сумнівів. Провідна думка його статей: П. Скоропадський – випадкова в українському русі людина, малопопулярний російський генерал, який лише завдяки власному прізвищу та збігу обставин потрапив у політику, і навіть «не мав навіть стільки розуму й такту, щоб використати до пуття інсценівку свого циркового обрання». Із приводу необхідності «твердої влади» С. Єфремов публічно полемізував з Д. Донцовим, який захищав дії уряду, пояснюючи їх потребою встановлення міцного порядку. С. Єфремов на це відповідав так: «Супротивниками політики «твердої руки» ми не були ніколи... Далеко важче виявляти тверду руку в позитивній праці, не впадаючи, з одного боку, в демагогічне потурання отарним інстинктам маси (большевизм зліва), ні в соціальну помсту та насильство над людністю з другого (большевизм зправа). І от тут усе питання в тому, чи дана комбінація влади може знайти таку середню лінію, щоб удержатись на високостях позитивної роботи». Публіцист твердив: «Елемент узурпації буває неминуче в кожній новій власті: кожна бо приходить шляхом боротьби, себто більшого чи меншого насильства над попередньою; кожна своє право встановляє всупереч праву, що було перед тим. Все питання в тому, на кого нова власть спирається, кому слугує те нове право, і от з цього погляду треба сказати, що рідко коли узурпація проходила таким цинічним, безсоромністю вистеленим шляхом, як це зробила скоропадщина» [8, с. 296].

Висновки. Як бачимо, Єфремов усвідомлював потребу стабільності й спадковості влади, і тому був проти миттєвого повалення гетьманського уряду. Можливо, сподівався на трансформацію цієї влади за участю ліберально-консервативних елементів із середовища есефів. Прихильник еволюціонізму, раціоналізму й реалізму у політиці, Сергій Олександрович вищою цінністю вважав людське життя й надбання культури, не співчував карколомним зламам і ілюзорним далекосяжним проектам (будь то в сфері державного будівництва або в аграрному питанні), не занадто покладався на стихійний творчий порив мас і не сприймав модель авторитарної влади. Нову Україну він мислив як парламентську

демократичну державу, опорою якої мав бути міцний селянин-середняк, українізований робітник і національна інтелігенція.

Список використаних джерел

1. Верстюк В. Ф. Гетьманський режим у публіцистиці Сергія Єфремова. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* 2013. Вип. 9. С. 10–33.
2. Гирич І. Державність, національна ідея та люди гетьманської України у спогадах Павла Скоропадського / *Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918* / З рос. переклада Е. Соловей. Київ: «Наш формат», 2017. С. 360–433.
3. Гирич І. Проблема спадкоємності між державністю УНР та Української держави гетьмана П. Скоропадського: історіографічні стереотипи і справа пов'язання між собою різних моделей української державності. *Державник і держава: до 100-річчя проголошення Павла Скоропадського Гетьманом України: зб. наук. праць.* Київ, 2018. С. 52–81.
4. Горбатюк М. Українські ліберали у політичній системі українського консерватизму доби Гетьманату Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). *Вісник КНЛУ Серія Історія, економіка, філософія.* Випуск 15. 2009. С. 54–77.
5. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: [в 2 т.] Т. 1: Доба Центральної Ради. / [упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко]. Київ: Темпора, 2002. 320 с.
6. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923: [в 2 т.]. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року / [упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко]. Київ: Темпора, 2002. 352 с.
7. Єфремов С. З хвиль кипучих. *Літературно-науковий вістник.* 1919. Т. 75. С. 140–150.
8. Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.). У 2 т. Т. 2: 9 травня 1918 р. – 30 травня 1920 р. / Ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. Київ: Дух і Літера, 2014. 544 с. (Бібліотека спротиву, бібліотека надії)
9. Єфремов С. Щоденники, 1923–1929. Київ: ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. (Серія «Мемуари»).
10. Іваницька С. «Ніколи ... не жалів я, що не вдалися всякі комбінації, ... щоб українізувати гетьманське міністерство»: Сергій Єфремов та Українська партія соціалістів-федералістів за доби Гетьманату (квітень–грудень 1918 року). *Сіверянський літопис.* 2020. № 1. С. 204–217.
11. Іваницька С., Демченко Т. Сергій Єфремов: «Це життя було одним суцільним подвигом неустанної праці» / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса, Центр історичної політології. Київ: Парламентське вид-во, 2020. 565, [1] с.
12. Панченко В. Скоропадський і Винниченко, або Чому гетьман не втримав булаву? *День.* 2018. 3-4 серпня. С. 20.
13. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: історико-архівні нариси. Київ: [б. в.], 2003. 280, [1] с.
14. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. Київ – Філадельфія, 1995. 493 с.

References

1. Verstiuk V. F. Hetmanskyi rezhym u publitsystytsi Serhiia Yefremova. Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. 2013. Vyp. 9. S. 10–33. [Verstiuk V. The Hetman Regime in the Journalism of Serhii Yefremov. Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. 2013. Issue 9. Pp. 10–33.] [in Ukrainian]
2. Hurych I. Derzhavnist, natsionalna ideia ta liudy hetmanskoï Ukrainy u spohadakh Pavla Skoropadskoho / Skoropadskyi P. Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918 / Z ros. pereklala E. Solovei. Kyiv: «Nash format», 2017. S. 360–433. [Hirych I. Statehood, National Idea, and People of Hetman Ukraine in the Memoirs of Pavlo Skoropadskyi / Skoropadskyi P. Memoirs. Late 1917 -

December 1918 / Translated from Russian by E. Solovey. Kyiv: "Nash format," 2017. Pp. 360–433.] [in Ukrainian]

3. Hyrych I. Problema spadkoiemnosti mizh derzhavnistiu UNR ta Ukrainskoi derzhavy hetmana P. Skoropadskoho: istoriohrafichni stereotypy i sprava poviazannia mizh soboiu riznykh modelei ukrainskoi derzhavnosti. Derzhavnyk i derzhava: do 100-richchia proholoshennia Pavla Skoropadskoho Hetmanom Ukrainy: zb. nauk. prats. Kyiv, 2018. S. 52–81. [Hirysh I. The Problem of Succession between the Statehood of the UNR and the Ukrainian State of Hetman Pavlo Skoropadskyi: Historiographical Stereotypes and the Matter of Connecting Different Models of Ukrainian Statehood. Statesman and State: On the 100th Anniversary of Pavlo Skoropadskyi's Proclamation as Hetman of Ukraine: Collection of Scientific Works. Kyiv, 2018. Pp. 52–81.] [in Ukrainian]

4. Horbatiuk M. Ukrainski liberaly u politychnii systemi ukrainskoho konservatyizmu doby Hetmanatu Pavla Skoropadskoho (29 kvitnia – 14 hrudnia 1918 r.). Visnyk KNLU Serii Istorii, ekonomika, filozofii. Vypusk 15. 2009. S. 54-77. [Horbatiuk M. Ukrainian Liberals in the Political System of Ukrainian Conservatism during the Time of Hetman Pavlo Skoropadskyi (April 29 – December 14, 1918). Bulletin of KNU. Series History, Economics, Philosophy. Issue 15. 2009. Pp. 54–77.] [in Ukrainian]

5. Doroshenko D. Istoriiia Ukrainy 1917–1923 rr.: [v 2 t.] T. 1: Doba Tsentralnoi Rady. / [uporiad., avt. peredm. ta koment. K. Yu. Halushko]. Kyiv: Tempora, 2002. 320 s. [Doroshenko D. History of Ukraine, 1917-1923: [in 2 volumes] Volume 1: The Era of the Central Rada. / [Compiled, foreword, and comments by K. Yu. Halushko]. Kyiv: Tempora, 2002. 320 p.] [in Ukrainian]

6. Doroshenko D. Istoriiia Ukrainy, 1917–1923: [v 2 t.]. T. 2: Ukrainska Hetmanska Derzhava 1918 roku / [uporiad., avt. peredm. ta koment. K. Yu. Halushko]. Kyiv: Tempora, 2002. 352 s. [Doroshenko D. History of Ukraine, 1917-1923: [in 2 volumes] Volume 2: Ukrainian Hetman State of 1918 / [Compiled, foreword, and comments by K. Yu. Halushko]. Kyiv: Tempora, 2002. 352 p.] [in Ukrainian]

7. Yefremov S. Z khvyl kypuchykh. Literaturno-naukovyi vistnyk. 1919. T. 75. S. 140–150. [Yefremov S. From Boiling Waves. Literary and Scientific Herald. 1919. Vol. 75. Pp. 140-150.] [in Ukrainian]

8. Yefremov S. Publitsystyka revoliutsiinoi doby (1917–1920 pp.). U 2 t. T. 2: 9 travnia 1918 r. – 30 travnia 1920 r. / Red. kol.: V. Verstiuk (vidp. red.) ta in. Kyiv: Dukh i Litera, 2014. 544 s. (Biblioteka sprotyvu, biblioteka nadii) [Yefremov S. Journalism of the Revolutionary Era (1917-1920). In 2 volumes. Volume 2: May 9, 1918 - May 30, 1920 / Editorial Board: V. Verstiuk (Editor-in-Chief) and others. Kyiv: Dukh i Litera, 2014. 544 p. (Library of Resistance, Library of Hope)] [in Ukrainian]

9. Yefremov S. Shchodennyky, 1923–1929. Kyiv: ZAT «Hazeta «RADA», 1997. (Serii «Memuary»). [Yefremov S. Diaries, 1923–1929. Kyiv: ZAT "Hazeta "RADA," 1997. (Series "Memoirs").] [in Ukrainian]

10. Ivanytska S. «Nikoly ... ne zhaliv ya, shcho ne vdalysia vsiaki kombinatsii, ... shchob ukrainizuvaty hetmanske ministerstvo»: Serhii Yefremov ta Ukrainska partiia sotsialistiv-federalistiv za doby Hetmanatu (kviten–hruden 1918 roku). Siverianskyi litopys. 2020. № 1. S. 204–217. [Ivanitska S. "Never... did I regret that all the combinations did not succeed... to Ukrainize the hetman's ministry": Serhii Yefremov and the Ukrainian Party of Socialist-Federalists during the Time of Hetmanate (April-December 1918). Siverian Chronicle. 2020. No. 1. Pp. 204–217.] [in Ukrainian]

11. Ivanytska S., Demchenko T. Serhii Yefremov: «Tse zhyttia bulo odnym sutsilnym podvyhom neustannoï pratsi» / NAN Ukrainy. In-t polit. i etnonats. doslidzhen im. I. F. Kurasa, Tsentr istorychnoi politolohii. Kyiv : Parlamentske vyd-vo, 2020. 565, [1] s. [Ivanitska S., Demchenko T. Serhii Yefremov: "This life was one continuous feat of tireless work" / National Academy of Sciences of Ukraine. I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, Center for

Historical Political Science. Kyiv: Parliamentary Publishing House, 2020. 565, [1] p.] [in Ukrainian]

12. Panchenko V. Skoropadskyi i Vynnychenko, abo Chomu hetman ne vtrymav bulavu? Den. 2018. 3–4 serpnia. S. 20. [Panchenko V. Skoropadskyi and Vynnychenko, or Why the Hetman Did Not Keep the Mace? Den. 2018. August 3–4. P. 20.] [in Ukrainian]

13. Papakin H. Pavlo Skoropadskyi: patriot, derzhavotvorets, liudyna: istoryko-arkhivni narysy. Kyiv: [b. v.], 2003. 280, [1] s. [Papakin H. Pavlo Skoropadskyi: Patriot, State Builder, Human: Historical and Archival Essays. Kyiv: [n.p.], 2003. 280, [1] p.] [in Ukrainian]

14. Skoropadskyi P. Spohady: Kinets 1917 – hruden 1918. Kyiv – Filadelfiia, 1995. 493 s. [Skoropadskyi P. Memoirs: Late 1917 – December 1918. Kyiv – Philadelphia, 1995. 493 p.] [in Ukrainian]

УДК9 +352.07(477)

Котельницький Н. А.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації,
бізнесу і права Міжнародного науково-технічного університету
ім. академіка Ю.Бугая

ЗЕМСЬКА ЛІБЕРАЛЬНА ПАРТІЯ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ТА ПРОБЛЕМА ВЗАЄМИН МІЖ МІСЬКИМ ТА ЗЕМСЬКИМ САМОВРЯДУВАННЯМ(80PP. XIX СТ.)

DOI: 10.5281/zenodo.8283191

У розвідці висвітлена позиція земської ліберальної партії північної України щодо взаємин інституцій міського та земського самоврядування у Російській імперії. Автор приходить до висновків про те, що проблеми державного управління та місцевого самоврядування займали чільне місце у широкомасштабній програмі подвижницької діяльності опозиційної аристократичної фронди Північного Лівобережжя. Це стосувалося не тільки питань належного функціонування власне інститутів земського самоврядування, а й їх відносин з установами міського управління.

Створення Кахановської комісії верховною владою Російської імперії дозволило земській ліберальній партії північної України офіційно задекларувати свою позицію щодо процесів реформування системи місцевого самоврядування у державі та ініціювати власні прогресивні проекти. Наприклад, у сфері взаємин міського і земського самоврядування члени опозиційної аристократичної фронди краю виступали за законодавче врегулювання передусім фінансово-економічних та кредитно-банківських аспектів відносин суверенних гілок місцевого самоврядування у державі, наполягаючи за забезпеченні принципів соціальної справедливості і солідарності у міжбюджетних відносинах при функціонуванні інституцій. Більше того, в умовах кричущого небажання органів міського управління сплачувати передбачені імперським законодавством фіскальні збори та податки до бюджетів інститутів земства, репрезентанти ліберальної опозиції цілком допускали запровадження в односторонньому порядку фінансових санкцій, мета яких полягала в отриманні економічної компенсації за збитки, які були нанесені земствам установами міського врядування.

У цілому, можемо констатувати, що залучені нами історичні джерела свідчать про те, що навіть в умовах доби Контрреформ, земська ліберальна партія Північного Лівобережжя знаходила у собі мужність публічно опонувати реакційному самодержавному

режиму влади у Російській імперії, пропонуючи якісну альтернативу імперативам консервативного абсолютизму.

Ключові слова: земська ліберальна партія, міське самоврядування, Північне Лівобережжя, земські установи.

Kotelnytskyi N. A.,

candidate of historical sciences, associate professor of the law department of the Chernihiv Institute of Information, Business and Law of the International Scientific and Technical University named after academician Yu. Bugai

Zemstvo liberal party of the Northern Left Bank and the problem of relations between city and zemstvo self-government (80s of the XIX century)

The report highlights the position of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine regarding the relationship between the institutions of city and zemstvo self-government in the Russian Empire. The author comes to the conclusion that the problems of state administration and local self-government occupied a prominent place in the large-scale program of ascetic activity of the opposition aristocratic front of the Northern Left Bank. This concerned not only issues of proper functioning of the institutions of zemstvo self-government, but also their relations with institutions of city administration.

The creation of the Kakhanov Commission by the supreme power of the Russian Empire allowed the Zemstvo liberal party of northern Ukraine to officially declare its position on the processes of reforming the system of local self-government in the state and to initiate its own progressive projects. For example, in the field of relations between city and zemstvo self-government, members of the opposition aristocratic front of the region advocated legislative regulation of primarily financial-economic and credit-banking aspects of relations between sovereign branches of local self-government in the state, insisting on ensuring the principles of social justice and solidarity in inter-budgetary relations during the functioning of institutions.

Moreover, in the conditions of the flagrant reluctance of the city administration bodies to pay the fiscal fees and taxes to the budgets of the zemstvo institutions stipulated by the imperial legislation, the representatives of the liberal opposition fully allowed the unilateral introduction of financial sanctions, the purpose of which was to receive economic compensation for the losses caused to the zemstvo institutions by the institutions city government. In general, we can state that the historical sources involved by us testify that even in the conditions of the Counter-Reform era, the Zemstvo liberal party of the Northern Left Bank found the courage to publicly oppose the reactionary autocratic regime of power in the Russian Empire, offering a quality alternative to the imperatives of conservative absolutism.

Key words: Zemstvo liberal party, city self-government, Northern Left Bank, Zemstvo institutions.

Постановка проблеми. Історія земського ліберального руху на півночі Лівобережної України продовжує залишатись вкрай актуальною, але маловідомою проблемою вітчизняної історіографії. Скажімо, серед значної кількості аспектів політичної діяльності земських лібералів північної України (60–80 рр. XIX ст.) – вагомого, але не дослідженого сегменту історії ліберальної опозиційної фронди Північного Лівобережжя, не останнє місце займає питання відносин між інституціями земського та міського самоврядування. Автор цих рядків у своїх публікаціях вже привертав увагу гуманітаріїв до вказаної тематики, акцентуючи увагу на імперативах політики земської ліберальної партії у сфері державного управління, системи селянського та міського самоврядування регіону [1]. Ця розвідка завершує згаданий

комплекс публікацій, акцентуючи увагу на базових ферментах політики земського лібералізму по відношенню до міського управління краю у 80 рр. XIX ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ця література, зокрема праці Н. Котельницького та інших авторів, аналізує роль земської ліберальної партії на північному лівобережжі України у 80-х роках XIX століття. Вона досліджує взаємини між міським та земським самоврядуванням, проблеми реформування селянського самоврядування, а також вплив земських лібералів на соціально-політичні процеси того періоду в Російській імперії.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Важливо зрозуміти, як конфлікт між міським і земським самоврядуванням вплинув на суспільство, економіку та розвиток регіону загалом. Важливо дослідити реакцію інших політичних сил і громадськості на діяльність земської ліберальної партії та їхні реформаторські зусилля.

Мета статті. полягає в розкритті історичного контексту, дослідженні ролі та впливу земської ліберальної партії на регіон у 80-х роках XIX століття та висвітленні проблеми взаємодії між міським та земським самоврядуванням у той час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, на початку 80 рр. XIX ст. в історії Російської імперії та більшості українських земель, які входили до складу корони Романових, розпочалася доба Контрреформ, ініційована новим імператором Олександром III. Головна суть державного курсу полягала у поверненні до політики другої чверті XIX ст. – періоду правління імператора Миколи I, фундаментом якої була ідеологія консерватизму та шовінізму. Однак, оскільки доленосна модернізація епохи Реформ (1856–1874) зробила свою справу і Російська імперія остаточно пішла шляхом капіталістичних трансформацій, Олександр III не міг зупинити поступ прогресу, змушений був рахуватися з суспільними настроями, а тому вирішив піти «ієзуїтським» шляхом – забезпечити реалізацію реакційного курсу, використовуючи демократичні політичні інструменти представництва, консенсусу більшості та імперативи псевдоконституціоналізму [7, с.93–112].

У контексті цього, за поданням Олександра III, в імперській столиці – м. Санкт-Петербург було утворено спеціальну державну структуру – Кахановську комісію, основною метою якої була розробка реформи системи місцевого самоврядування у державі, зокрема міського, селянського та земського. Хоча склад комісії яскраво свідчив про квазіреформістську сутність нового органу, все ж, установи місцевого самоврядування країни отримали унікальне формальне право офіційно звертатися до верховної влади з власними візіями, ініціативами та пропозиціями щодо реформування інституцій місцевого самоврядування імперії. Опозиційні кола земств українських губерній Російської губернії у повному обсязі скористались наданою можливістю і масово надіслали до Санкт-Петербургу численні пакети політичних, економічних та соціальних ініціатив, які мали виражений демократичний характер [9].

У відповідності до цього опозиційна ліберальна фронда Північного Лівобережжя не могла не скористатись вкрай сприятливою нагодою легально та легітимно задекларувати свою політичну позицію щодо порушеної проблеми. Так, зокрема, взимку 1881 р., на надзвичайній сесії Борзнянського повітового земського зібрання розглядалася проблема фінансово-економічних взаємовідносин Борзнянського повітового земства та Борзнянської міської думи. На засіданні земської інституції від ліберальної опозиції виступив відомий адвокат В. Савич.

У своїй промові представник аристократичної фронди звернув увагу депутатського корпусу зборів на те, що виконавчий орган Борзнянської міської думи – управа, відмовляється сплачувати до бюджету Борзнянського повітового земства накопичений борг – податки з активів міської приватної власності та нерухомості. Усі заклики виконавчого інституту повітового земства – управи щодо погашення боргу залишаються без жодної реакції. В. Савич відзначив, що подібна ситуація є категорично неприпустимою, адже аналіз кошторису показує, що саме Борзнянське повітове земство фінансово утримує міське самоврядування м. Борзна. При цьому, земське господарство повіту, наприклад – галузь медицини та соціальна сфера, страждають від системної кризи недоотримання фіскальних

надходжень до бюджету. З метою вирішення проблеми В. Савич запропонував підготувати за ухвалити комплексну постанову повітового земського зібрання про те, що лікування представників селянського стану – базового електорату виборних земських інститутів, буде відбуватись саме за рахунок земських боргів Борзнянської міської думи, себто безкоштовно для селян. У сфері мережі аптечних закладів необхідно зробити аналогічні розпорядження.

Продовжуючи, Василь Олексійович наголосив, що принципово не можна допускати ситуацію, коли благодійні притулки та заклади соціальної опіки незахищених верств населення Борзни фінансово утримуються податками таких же вразливих членів громад Борзнянського повіту, про яких турбується повітове земство. Подібні прояви несправедливості не можуть мати місце у модерній країні: той, хто не платить податки, не має права розраховувати на солідарне ставлення до себе. Завершуючи виступ, В. Савич ініціював розробку та схвалення повітовими земськими зборами офіційного звернення та пакету практичних пропозицій до Кахановської комісії з приводу реформування та удосконалення системи місцевого самоврядування у державі. Скажімо, представник земської опозиції наполягав на тому, щоб повітове земство вимагало від верховної влади наведення ладу з міжбюджетними відносинами інституцій міського та земського управління, особливо у сегменті податкової та кредитно-банківської політики, оскільки тогочасне імперське законодавство дуже слабо регулювало вказану сферу.

Після промови В. Савича у зібранні відбулась емоційна дискусія, консерватори та ліберали мали паритет голосів по цьому питанню. Однак, коли рішення було поставлене на голосування, перевагою лише в один голос Борзнянське повітове земське зібрання затвердило до виконання усі пропозиції та ініціативи В. Савича [8].

На жаль, доля вищевикладених прогресивних ініціатив ліберальних земців північної України залишилась невідомою, оскільки згадана Кахановська комісія не спромоглася виробити і ухвалити таких потрібних для Російської імперії доленосних змін, а незабаром була ліквідована.

Висновки. Резюмуючи зазначимо, що проблеми державного управління та місцевого самоврядування займали чільне місце у широкомасштабній програмі подвижницької діяльності опозиційної аристократичної фронди Північного Лівобережжя. Це стосувалося не тільки питань належного функціонування власне інститутів земського самоврядування, а й їх відносин з установами міського управління. Створення Кахановської комісії верховною владою Російської імперії дозволило земській ліберальній партії північної України офіційно задекларувати свою позицію щодо процесів реформування системи місцевого самоврядування у державі та ініціювати власні прогресивні проекти.

Наприклад, у сфері взаємин міського і земського самоврядування члени опозиційної аристократичної фронду краю виступали за законодавче врегулювання передусім фінансово-економічних та кредитно-банківських аспектів відносин суверенних гілок місцевого самоврядування у державі, наполягаючи на забезпеченні принципів соціальної справедливості і солідарності у міжбюджетних відносинах при функціонуванні інституцій. Більше того, в умовах кричущого небажання органів міського управління сплачувати передбачені імперським законодавством фіскальні збори та податки до бюджетів інститутів земства, репрезентанти ліберальної опозиції цілком допускали запровадження в односторонньому порядку фінансових санкцій, мета яких полягала в отриманні економічної компенсації за збитки, які були нанесені земствам установами міського врядування.

У цілому, можемо констатувати, що залучені нами історичні джерела свідчать про те, що навіть в умовах доби Контрреформ, земська ліберальна партія Північного Лівобережжя знаходила у собі мужність публічно опонувати реакційному самодержавному режиму влади у Російській імперії, пропонуючи якісну альтернативу імперативам консервативного абсолютизму.

Список використаних джерел

1. Котельницький Н. Епоха Великих реформ (1856–1874) у візії земського лібералізму північної України. *SCRIPTORIUM NOSTRUM*. 2018. №2. С. 81-89.
2. Котельницький Н. Взаємовідносини міського та місцевого самоврядування у діяльності земських лібералів Північної України (60–80рр. XIX ст.). Розумовські зустрічі: збірник наукових праць. Випуск 6. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2019. С. 141-147.
3. Котельницький Н. Ліберальні земці північної України та проблема реформування селянського самоврядування у 80-рр. XIX ст. Розумовські зустрічі: збірник наукових праць. Випуск 7. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2020. С. 165–169.
4. Котельницький Н. Проблема реформування селянського самоврядування у Російській імперії на початку 80рр. XIX ст.: візія земських лібералів північної України. П'яті Череванівські наукові читання. Збірник наукових статей. Випуск V. Полтава: ПНПУ, 2020. С. 26 - 32.
5. Котельницький Н. Доба Контрреформ (1882–1892) у Російській імперії на сторінках мемуарів І.І. Петрункевича (1843–1928). Розумовські зустрічі: збірник наукових праць. Випуск 9. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2022. С. 120–126.
6. Котельницький Н. Праці Н. Волк-Карачевського як візія земської ліберальної фронди північної України на проблеми державного управління та місцевого самоврядування у Російській імперії (80-рр. XIX ст.). Сучасна парадигма публічного управління: Збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10–12 листопада 2022 р.). Львів, 2022. С. 94–97.
7. Барыкина И.Е. Между самодержавием и автократией (внутренняя политика Российской империи второй половины XIX в.: государственное управление и самодержавная власть). СПб.: АППО, 2016. 204 с.
8. Деятельность уездных земских собраний в 1881 году. Земский сборник Черниговской губернии. Чернигов: Земская типография, 1882. №11. С. 59–62.
9. Скалон В. Земские взгляды на реформу местного самоуправления. Обзор земских отзывов и проектов. Москва: Товарищество «Печатня П. Я. Яковлева», 1884. 240 с.

References

1. Kotelnitskyi N. Epokha Velykykh reform (1856–1874) u vizii zemskoho liberalizmu pivnichnoi Ukrainy. *SCRIPTORIUM NOSTRUM*. 2018. №2. S. 81–89. [Kotelnitskyi N. The Era of Great Reforms (1856-1874) in the Vision of Zemstvo Liberalism in Northern Ukraine. *SCRIPTORIUM NOSTRUM*. 2018. No. 2. Pp. 81-89.] [in Ukrainian]
2. Kotelnitskyi N. Vzaiemovydnosyny miskoho ta mistsevoho samovriaduvannia u diialnosti zemskykh liberaliv Pivnichnoi Ukrainy (60–80rr. KhIKh st.). Rozumovski zustrichi: zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 6. Chernihiv: Siverskyi tsentr pislidyplomnoi osvity, 2019. S. 141-147. [Kotelnitskyi N. The Relationship between Urban and Local Self-Government in the Activities of Zemstvo Liberals of Northern Ukraine (1860s–1880s). *Rozumovskyi Zustrichi: Collection of Scientific Works*. Issue 6. Chernihiv: Siverskyi Center of Postgraduate Education, 2019. Pp. 141–147.] [in Ukrainian]
3. Kotelnitskyi N. Liberalni zemtsi pivnichnoi Ukrainy ta problema reformuvannia selianskoho samovriaduvannia u 80rr. KhIKh st. Rozumovski zustrichi: zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 7. Chernihiv: Siverskyi tsentr pislidyplomnoi osvity, 2020. S. 165–169. [Kotelnitskyi N. Liberal Landowners of Northern Ukraine and the Problem of Reforming Peasant Self-Government in the 1880s. *Rozumovskyi Zustrichi: Collection of Scientific Works*. Issue 7. Chernihiv: Siverskyi Center of Postgraduate Education, 2020. Pp. 165–169.] [in Ukrainian]
4. Kotelnitskyi N. Problema reformuvannia selianskoho samovriaduvannia u Rosiiskii imperii na pochatku 80rr. KhIKh st.: viziia zemskykh liberaliv pivnichnoi Ukrainy. Piaty Cherevanivski naukovy chytannia. Zbirnyk naukovykh statei. Vypusk V. Poltava: PNPNU, 2020. S. 26–32. [Kotelnitskyi N. The Problem of Reforming Peasant Self-Government in the Russian

Empire in the Early 1880s: The Vision of Zemstvo Liberals of Northern Ukraine. Pyati Cherevanivski Naukovi Chytannia: Collection of Scientific Articles. Issue V. Poltava: PNP University, 2020. Pp. 26-32.] [in Ukrainian]

5. Kotelnitskyi N. Doba Kontrreform (1882-1892) u Rosiiskii imperii na storinkakh memuariv I.I. Petrunkevycha (1843–1928). Rozumovski zustrichi: zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 9. Chernihiv: Siverskyi tsentr pislidyplomnoi osvity, 2022. S. 120–126. [Kotelnitskyi N. The Era of Counterreforms (1882–1892) in the Russian Empire in the Memoirs of I.I. Petrunkevich (1843–1928). Rozumovskyi Zustrichi: Collection of Scientific Works. Issue 9. Chernihiv: Siverskyi Center of Postgraduate Education, 2022. Pp. 120–126.] [in Ukrainian]

6. Kotelnitskyi N. Pratsi N. Volk-Karachevskoho yak viziia zemskoi liberalnoi frondy pivnichnoi Ukrainy na problemy derzhavnoho upravlinnia ta mistsevoho samovriaduvannia u Rosiiskii imperii (80 rr. KhIKh st.). Suchasna paradyhma publichnoho upravlinnia: Zbirnyk tez IV Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (10-12 lystopada 2022 r.). Lviv, 2022. S. 94–97. [Kotelnitskyi N. The Works of N. Volk-Karachevsky as a Vision of the Zemstvo Liberal Front of Northern Ukraine on Issues of State Governance and Local Self-Government in the Russian Empire (1880s). Modern Paradigm of Public Administration: Collection of Abstracts of the IV International Scientific-Practical Conference (November 10–12, 2022). Lviv, 2022. Pp. 94–97.] [in Ukrainian]

7. Барыкина Ю.Е. Mezhdru samoderzhavyem y avtokratyei (vnutrenniaia polytyka Rosyiskoi ymperyy vtoroi polovyny XIX v.: hosudarstvennoe upravlenye y samoderzhavnaia vlast). SPb.: APPO, 2016. 204 s. [Barykina I.E. Between Autocracy and Autarchy (Internal Policy of the Russian Empire in the Second Half of the 19th Century: State Governance and Autocratic Power). St. Petersburg: APPO, 2016. 204 p.] [in Russian]

8. Deiatelnost uezdnykh zemskykh sobraniy v 1881 godu. Zemskyi sbornyk Chernyovskoi hubernyy. Chernyov: Zemskaya tipohrafiya, 1882. №11. S. 59–62. [Activities of County Zemstvo Assemblies in 1881. Zemsky Collection of Chernihiv Governorate. Chernihiv: Zemskaya Typography, 1882. No. 11. Pp. 59–62.] [in Ukrainian]

9. Skalon V. Zemskye vzglyady na reformu mestnoho samoupravleniya. Obzor zemskykh otzyvov y proektov. Moskva: Tovaryshchestvo «Pechatnia P. Ya. Yakovleva», 1884. 240 s. [Skalon V. Zemstvo Views on the Reform of Local Self-Government. Overview of Zemsky Reviews and Projects. Moscow: Tovarishchestvo "Pechatnya P. Ya. Yakovleva," 1884. 240 p.] [in Russian]

УДК 93:94(477):327.2(470)"2022"

Мелекєсцев К.І.

*старший викладач кафедри історії України
та спеціальних галузей історичної науки*

Донецького національного університету імені Василя Стуса

Історичні образи в контексті московського вторгнення у 2022 року

DOI: 10.5281/zenodo.8283206

Анотація. У даній статті розглядаються історичні образи та наративи, які використовує московська сторона для інформаційного супроводу своєї армії під час вторгнення до України у 2022 році. Дослідники зосереджуються на розумінні того, які повідомлення та символіка використовуються для маніпулювання військовиків, прихильників РФ, жителів окупованих територій та глядачів з інших країн. Методологія дослідження включає історико-порівняльний метод з додатковим контент-аналізом іспаномовних промосковських повідомлень у Інтернеті.

Результати дослідження показують, що символіка та історичний контекст московської агресії мають глибокі зв'язки з їхніми старими контактами з територією України та намаганням зобразити себе як «переможців фашизму». Однак, з поширенням окупації на українських територіях, агресори змінюють свою символіку, звертаючись до радянських та царських символів, що не підлягали декомунізації. Також пропаганда московського вторгнення враховує популярні західні медіа-тренди, такі як «Глобальний Південь» та "Satanic panic" у США.

Ця стаття допомагає розкрити складний психологічний та інформаційний аспект московської війни, який включає підвалини історичних образів та наративів для формування підтримки та легітимності агресії. Вона підкреслює важливість розуміння інформаційних стратегій, використуваних в контексті війни, і наголошує на важливості контрдії та об'єктивного підходу до аналізу збалансованої інформації для ефективного протидії інформаційним операціям у сучасному світі.

Ключові слова: інформаційне протистояння, інформаційна війна, історичні наративи, пропаганда

Mieliekiestsev K.I.

*Senior Lecturer of the Department of Ukrainian History
and Special Fields of Historical Science
Vasyl Stus Donetsk National University*

The images of history in the context of the 2022 Muscovite invasion

Abstract. *The purpose of the article is to describe the historical images and narratives with which the Muscovite side accompanies the actions of its army invading Ukraine in 2022, with the aim of determining the meaning of this informational support for the Muscovite soldiers themselves, for their sympathizers, as well as for the population of the territories occupied by Moscow's forces, and observers of this war from other countries. The methodology, in connection with the review of diametrically different narratives in the Muscovite propaganda, is based on the historical-comparative method, in a separate case with the involvement of elements of content analysis, which was made by researchers of Spanish-language pro-Moscow messages on the Internet. The results of the study indicate that the symbolism of Moscow's aggression was and remains inextricably linked with their historical contacts with the territory of Ukraine and the desire to portray themselves as "victors over fascism." However, with the spread of occupation in the territories of Ukraine that went through decommunization, the aggressors have established new priorities: the return of the Soviet and the "protection" of Tsarist symbols, despite the latter being unaffected by decommunization. In addition, popular Western media trends regarding the "Global South" and a new "Satanic panic" in the United States were taken into account by propaganda.*

This article examines the historical images and narratives used by the Russian side for the informational support of its army during the invasion of Ukraine in 2022. Researchers focus on understanding the messages and symbolism used to manipulate soldiers, supporters of the Russian Federation, residents of occupied territories, and viewers from other countries. The research methodology includes a historical-comparative method with additional content analysis of Spanish-language pro-Russian messages on the Internet.

The research results show that the symbolism and historical context of the Moscow aggression are deeply connected to their old contacts with the territory of Ukraine and their attempts to portray themselves as "victors over fascism." However, with the spread of occupation in Ukrainian territories, the aggressors change their symbolism, resorting to Soviet and Tsarist symbols that have not undergone decommunization. Additionally, Moscow's propaganda of invasion takes into account popular Western media trends, such as "Global South" and "Satanic panic" in the USA.

This article helps to reveal the complex psychological and informational aspect of the Moscow war, which includes the foundations of historical images and narratives to shape support and legitimacy for aggression. It emphasizes the importance of understanding the information strategies used in the context of war and underscores the importance of countermeasures and an objective approach to analyzing balanced information for effective countering of information operations in the modern world.

Key words: *information warfare, information war, historical narratives, propaganda*

Постановка проблеми. Історія України була й залишається «мішенню» для пропаганди в ході інформаційного протистояння Москви з Україною, адже є містить наскрізні наративи, що є ключовими для існування (чи «не існування») московської держави у імперському форматі: генезу Русі, «руськості», навіть «російськості»; живий приклад виходу з-під залежності; збережену історичну пам'ять про злочини імперських режимів. Для імперської легенди Москви як «Росії» є проблемним існування поодаль від Києва, або існування України як «не Росії», тобто як такої, що не повторює за Москвою сакральні історичні наративи та ідеологічні меми (символи та шиболети). Те, як саме історія, історичні образи використовується для надання сакрального сенсу сучасним військово-політичним діям (при чому таким за своєю суттю агресивним як вторгнення на територію іншої країни) становить науковий інтерес. Що ж до практичного значення, то визначення та вивчення московських ідеологем, які пов'язані з Україною, може стати корисним і для визначення майбутніх загроз і подальших інформаційних атак з боку гіпотетичних наступників теперішнього кремлівського режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія інформаційного протистояння в Україні представлена здебільшого істориками та політологами; серед них Р. Чирва, Є. Магда, І. Костюк, Д. Богущ, О. Юдін, які в ході розкриття поняття «інформаційного протистояння» чи «інформаційна війна» відштовхувалися від психологічного, пропагандистського виміру інформаційної війни. Натомість, закордонна, особливо американська наука (навіть «зачинатель» досліджень, сам гуманітарій М. Маклауен) приділяли уваги технічним аспектам передачі інформації (ключова робота М. Лібіцькі сконцентрувалася саме на питаннях комп'ютерних систем). Узагальнення не є виключним (П. Шпиґа, Р. Рудник, Б. Шемчук, Бусол О. зазначали про різні трактування поняття; а в англійській літературі другої половини 2010-х рр. вже частіше зустрічається «пропагандистська», а не лише «кібернетична» характеристика поняття), проте відповідає основним тенденціям того, на що в першу чергу орієнтувалися та за яких умов відбувалися дослідження поняття в Північній Америці та на сході Європи [14, с. 63–67].

Що ж до конкретно використання історичних символів в інформаційному супроводі московського вторгнення у 2022 р., то дослідження ще відбуваються, про що вказує низка публікацій у ЗМІ. Серед іншого, Фонд Ріната Ахметова у рамках співпраці з Університетом Марії Кюрі-Склодовської у Любліні взяв участь у панельній дискусії на тему: «Історія та пам'ять в умовах інформаційної війни росії проти України» [26]. Центр стратегічних комунікацій, посилаючись на проф. Любомира Луцюка, проводить паралель між нинішніми московськими тактиками інформаційного протистояння та досвідом спецслужб СРСР [18]. На «Детектор медіа» був опублікований текст лекції Георгія Почепцова «Пропагандистські війни: Росія — Україна 2022», де той зазначає важливий елемент успішності кремлівської пропагандистської машина, а саме у поєднанні інформаційних операцій проти супротивника та щодо власного населення: «*Пропагандистська війна націлена на масову свідомість своєї країни. Джерело її – влада та отримувач – масова свідомість належать одній країні. Інформаційні операції спрямовані частіше на чужу країну. Але це в ідеалі, насправді можуть бути й інші поєднання*» [21].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Невирішеним аспектом є дослідження того, які історичні образи були використані московською стороною у медійних, політичних та культурних контекстах відносно московського вторгнення у 2022 році. Які

асоціації та порівняння були зроблені та чому? Важливим аспектом є аналіз політичної та ідеологічної спрямованості історичних образів, використовуваних у контексті московського вторгнення.

Мета статті – описати історичні образи та наративи, якими московська сторона супроводжує дії своєї армії вторгнення до України у 2022 р. та визначити значення цього інформаційного супроводу для власне московських вояків, для їх симпатиків, а також для населення окупованих московськими військами територій та споглядачів за війною з інших країн.

Завдання: надати приклади використання московською армією початку вторгнення історичних образів і символіки, яка асоціюється з відповідними історичними мемами; розкрити зміни в московській риторичі в ході розвитку бойових дій протягом 2022 р., переорієнтацію змістів в залежності від цільової аудиторії пропаганди в ході інформаційних операцій.

Результати та обговорення. Протягом останніх десятиліть ідеологічним мемом, який Москва розповсюдила серед свого населення та намагалася розповсюдити й поза своїми межами стала «георгіївська стрічка», яка об'єднувала водночас імперську та радянську символіку, а також стійкий символ «перемоги над фашизмом». Від початку вторгнення українське населення повідомляло, що окупанти не лише розповсюджували георгіївські стрічки, зображали на будівлях, але й мали відповідну символіку на касках та уніформі [10; 23]. Проте з розвитком бойових дій зникають каски та уніформа з «пришитими» георгіївськими стрічками [11]. Символіка починає використовуватися здебільшого для підняття бойового духа самих московських військових, разом із листами «від дітей із Санкт-Петербурга з однаковим текстом» [22]. Пояснення таких змін варто шукати в тому факті, що на початку вторгнення окупанти везли з собою не лише бойову форму з «георгіївською» символікою, але й парадну форму: очікували швидкої перемоги [17]. «Георгіївські» каски, як і парадна форма, мали стати для вояків і їх споглядачів символами «маленької переможної війни», такого собі «параду перемоги над фашизмом». Втрати військ (у їхньої уніформи) призвели до того, що використовували вже ту форму, яка була на складах, а не попередньо підготовлену до вторгнення символіку на одязі. Для порівняння, легка для зображення і швидкого нанесення на уніформу різними методами Z-символіка не перестала використовуватися військовими, проте ця символіка, на відміну від «георгіївської», не має історичного навантаження, не є таким саме ефективним ідеологічним мемом.

Проте поведінка окупаційних адміністрацій на захоплених у 2022 р. українських землях показує, що радянський «порядок денний» залишився актуальним для московської агенди щодо вторгнення. Хоча на власних територіях РФ декомунізацію назв вулиць і площ місцева влада проводить без обговорень із громадою коли їй заманеться [7], проте українцям ще напередодні повномасштабного вторгнення погрози щодо помсти за декомунізацію лунали особисто від кремлівського ватажка [15]. Відповідно, московська окупаційна адміністрація в окупованих у 2022 р. містах почала «рекомунізацію» назв міських вулиць та площ, наприклад, «площі Леніна» в Маріуполі. Прикладом того, що для окупантів немає принципу «спочатку ковбаса, а потім мова», що ідеологічні, мовні, змістові елементи займають для них перше місце є факт встановлення триколову «на тлі знищених обгорілих будинків на площі Леніна» [8]. При чому мова не лише про назви. Московські окупанти готові витратити гроші й на відновлення та побудову нових пам'ятників навіть на тільки-но захоплених територіях. У квітні 2022 р. у Генічеську Херсонської області окупантами вже було побудовано пам'ятник Леніну, а поруч із московськими прапорами встановили стяги СРСР [27]. В листопаді 2022 р. в окупованому Мелітополі Запорізької області московські окупанти пам'ятник Леніну повернули: після знесення пам'ятника у 2015 р. його фігура зберігалась на місцевих комунальних підприємствах [16]. Того ж місяця схожа ситуація відбулася на Луганщині у тимчасово окупованому селищі Білокуракине, при чому окупанти виготовили постамент, та встановили на нього старий пам'ятник [25]. В грудні 2022 р.

раніше демонтований пам'ятник Леніну знайшли «у схованці» та поставили у Світлодарську Донецької області [12].

Має інтерес той факт, що особа В. Леніна отримала критику та звинувачення у «створенні України» з боку власне кремлівського керманіча [24]. Власне, вона не вкладається в нинішню московську схему історії, адже «послабила» імперію. Проте оскільки монументи на честь Леніна все ще залишаються типовими для безлічі поселень на Московщині, то через бажання прибрати з будь-якого боку ознаки відділення України від Москви (такі як демонтаж в Україні пам'ятників більшовицьким лідерам), пам'ятники ненависного Путіну «вождя» відновлюються, щоб було «як у нас».

З іншого боку, окупаційна адміністрація зацікавилася й іншою стороною історичної політики: культурними пам'ятниками імперії Романових на теренах України. Російська імперія стала важливою частиною символіки для теперішнього кремлівського режиму у зовнішній політиці, що дає можливість виставляти територіальні претензії й поза межами країн колишнього СРСР: заяви про відновлення «кадетського корпусу та намісницького палацу» робляться й у погрозах Польщі [28]. Ще попереджаючи демонтаж в Україні монументів воєначальникам, державним та культурним діячам імперії Романових, московські військові почали вивозити ці пам'ятки з окупованих міст. Закликав до це в мережі Інтернет пропагандист на прізвисько «военкор Котенок» з порадою пограбувати херсонські музеї, церкви та бібліотеки та вивезти звідти найцінніші експонати. Серед них: пам'ятники Потьомкіну, Ушакову, Суворову, церковні цінності, цінні експонати Херсонського краєзнавчого та художнього музеїв, цінності Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру, цінності лялькового театру та Херсонської філармонії, найбільш цінні книги місцевих бібліотек. Крім того, зазначив, що за ризику здачі міста необхідно евакуювати залишки князя Григорія Потьомкіна-Таврійського, щоб ЗСУ, не міг осквернити останки князя [19]. В результаті, окрім пам'ятників Суворову та Ушакову, московські військові вивезли з тимчасово захопленого Херсона пам'ятник Григорію Потьомкіну [13].

Далі, повністю згідно «пропозицій» пропагандиста, з Катерининського собору у Херсоні вивезли й рештки тіла князя Григорія Потьомкіна, про що заявив керівник окупаційних структур у Херсоні Сальдо. Куди вивезли труп Потьомкіна наразі невідомо [20]. Як зазначає американський автор М. Сантора, пам'ять про завойовника XVIII-го ст. є яскравою для тих у Кремлі, які прагнули відновити Російську імперію, але Потьомкін був серед тих, хто вбачав важливим перетворення земель Війська Запорозького Низового та Кримського Ханства на «Новоросію» вздовж Чорного моря. І коли Кремль у лютому 2022 р. розширив вторгнення проти України з метою відновлення частини давно втраченої імперії, він посилався на бачення Потьомкіна. За словами людей, які відвідували склеп, щоб дістатися до останків Потьомкіна, окупанти повинні були відкрити люк у підлозі та спуститися вузьким проходом. Там вони знайшли б просту дерев'яну труну на підвищенні, позначену одним хрестом під кришкою труни маленький чорний мішок містив череп і кістки Потьомкіна, ретельно пронумеровані [4].

Відступ з окупованих у 2022 р. територій спроміг московську пропаганду до пошуку нових змістів. Якщо для внутрішньої аудиторії та населення окупованих територій залишилися лише ті ж самі радянські та імперські наративи, то зовнішні інформаційні операції вимагали прямо зворотнього – доведення країнам світу того, що Москва веде «антиімперську» політику. За дослідженням Д. Буцько, CASM Technology — компанія, яка вивчає дезінформацію — проаналізувала 9907 профілів, які поширювали дописи з гештегами (ключовими словами) «#IStandWithPutin» і «#IStandWithRussia» різними мовами. Частина контенту була органічною, тобто її публікували реальні люди, інша частина поширювалася ботами, причому останні фальсифікували свої дані, завантажуючи фотографії реальних людей — регіональних знаменитостей чи випадкових користувачів. Ці дописи, хоч деякі і були англійською, майже не поширювалися користувачами з країн «Заходу», але знайшли аудиторію на «Глобальному Півдні»: у Південній Америці, Африці, Південній Азії. При

чому, для жителів «Глобального Півдню» визначальний фактор – не те, які відносини держави побудували з Москвою чи Україною, а те, як сильні в регіоні антиамериканські настрої [9]. «Росія дуже ефективно спирається на настрої, які вже існують. Це благодатний ґрунт, з існуючим досвідом», – зазначила Джессіка Брандт з Брукінгського інституту. Наприклад, в Африці російські пропагандистські мережі наполягають на тому, що західні санкції, а не блокада Москвою Чорного моря, спричинили стрибок цін на продовольство, як частини тривалої історії «ігнорування Заходом проблем країн, що розвиваються». Московські ЗМІ також висвітлювали повідомлення про жорстоке поводження з африканськими студентами, які намагалися втекти з України одразу після вторгнення. У Латинській Америці ЗМІ під контролем московських державних органів влади використовують існуючі антиімперіалістичні та антиамериканські настрої, близькі тамтешньому населенню історичні меми про «перевороты за спонсорством американців». На Близькому Сході інтервенції США до Іраку представляють як «доказ лицемірства Заходу». Теплий прийом в Європі українських біженців зображають у контрасті з більш холодним прийомом сирійців. Певним чином, можна зазначити, що інвестиції Москви заради створення пропагандистських мереж у країнах «Глобального Півдню» окупилися, принаймні з точки зору залучення. Ендрю Гонзалес, представник компанії з інформаційних досліджень Omelas, зазначив, що московські наративи вже всюдишні в соціальних мережах Латинської Америки. «RT en Espanol» має більше 18 мільйонів підписників, більш ніж удвічі перевищуючи оригінальну англійську версію RT (7,5 мільйонів), навіть випереджаючи іспанську версію CNN (14,6 мільйонів підписників). Проте, як зазначає Е. Гонзалес, посилюючись на результати дослідження емоційного змісту публікацій за допомогою штучного інтелекту, з розвитком війни резонанс московських повідомлень в Інтернеті також почав зменшуватися: «Росія мала більший вплив до вторгнення, ніж зараз». Вторгнення навіть відвернуло від московських іспаномовних ЗМІ власних «зірок»: Інна Афіногенова, ведуча «Ahi Les Va» на «RT en Espanol», покинула інформаційну мережу весною 2022 році. На власному YouTube-каналі вона пояснила звільнення тим, що «не згодна з цією війною» [2].

Кремлівський керманіч особисто очолив цей пропагандистський наступ із засудженням грабіжницьких і навіть «неоколоніальних» намірів, що лежать в основі політики Заходу щодо дотримання нібито дискримінаційних правил і норм міжнародних відносин проти Москви та Глобального Півдня. Проте, чи зазнав війн успіхів? Як влучно зазначив П. Баєв, він наполегливо намагався з'єднатися з усіма антиамериканськими образами у світі, від лівих традицій у Латинській Америці до націоналістичних настроїв в арабському світі: знищення несправедливого світового порядку, де домінує Захід і очолює США, було чітко проголошеною метою «спецоперації» Росії в Україні, і величезна кількість інформаційних ресурсів була витрачена на мобілізацію підтримки цієї справи на Глобальному Півдні. Це маневрування було не без успіху в таких державах, як Нікарагуа чи Еритрея; однак воно виявилось недостатнім для, наприклад, впливу на голосування в ООН. Коли Москва заблокувала в Раді Безпеки ООН проєкт резолюції, що засуджує та заперечує анексію нею чотирьох українських областей, і натомість намагалася зробити голосування в Генеральній Асамблеї (ГА) ООН таємним. Трюк не спрацював, і підрахунок голосів 12 жовтня виявився ще переконливішим, ніж резолюція із засудженням московського вторгнення 2 березня. Резолюцію схвалили 143 країни, 35 утрималися і лише 5 голосували проти (включаючи Москву), а 10 держав вирішили не брати участь в голосуванні (на 2 березня ці цифри були відповідно 141-35-5-12). Більшість партнерів Москви з BRICS (за винятком Бразилії) і всі її партнери у Шанхайській організації співробітництва (ШОС) утрималися від підтримки останньої резолюції [1].

Восени кремлівський диктатор і його оточення звернулися до звинувачення України в «сатанізмі». Путін зобразив анексію українських територій як священну війну проти всього Заходу, який допомагає Україні захищатися. Аудиторії мільйонів людей онлайн Путін заявив: «Вони рухаються до відкритого сатанізму... Західна еліта привчила до статевих

відхилень дітей... Ми боремося за історичну Росію, щоб захистити наших дітей і онуків від цього експерименту по зміні їхніх душ». Апелуючи до Ісуса Христа по імені, щоб засвідчити його «істину», диктатор зобразив себе в месіанських термінах: «Я вірю в духовну силу російського народу, і мій дух – це його дух, страждання народу – це мої страждання» [3].

До путінських заяв долучилися й інші представники режиму. У День народної єдності, за кілька днів до проміжних парламентських виборів у США, колишній президент і нинішній заступник голови Ради безпеки РФ Дмитро Медведєв назвав війну проти України «священним конфліктом із сатаною». Помічник секретаря Ради безпеки РФ Олексій Павлов закликав до «десатанізації» України, заявивши, що в країні існують «сотні сект», громадяни яких відмовилися від православних цінностей: «Я вважаю, що з продовженням спеціальної військової операції стає дедалі актуальнішим проведення десатанізації України... Використовуючи інтернет-маніпуляції та психотехнології, новий режим перетворив Україну з суверенної держави на тоталітарну гіперсекту, в Україні існують сотні сект, заточених під конкретну мету і паству... Церква Сатани поширилася Україною і є однією з офіційно зареєстрованих релігій у США» [6].

Чому ж московський керманіч пішов на відкрите «християнське» месіанство, враховуючи смиренність та покірність підконтрольного населення, ризикуючи викликом мусульманським народам РФ? І до чого згадки про гендерну ідентичність дітей? Відповідь лежить в багатомільйонній трансляції промови диктатора онлайн. Цілком логічно, що московська пропаганда орієнтувалася на американську консервативну аудиторію, для побудови логічного ланцюжку «промосковський = прохристиянський = свій, консервативний» серед виборців Республіканської партії США попереду парламентських виборів у країні (в США у 1980–1990-х консерватори вишукували у ЗМІ та в політичній середі прояви «ритуалів сатанинських культів», що отримало назву «Satanic panic»; у 2020-х рр. подібні звинувачення посипалися на американських акторів, бізнесменів і політиків з боку «радикальних» послідовників Республіканської партії). Зміна риторики Кремля відбулась на тлі невдач Москви на ключових стратегічних напрямках. І «випадково» «змінена мета спецоперації» також збіглася з останніми тижнями проміжних виборів у США, оскільки члени Республіканської партії подвоїли антивоєнну риторику. Протрамлівське крило партії погрозувало скасувати військову та гуманітарну допомогу президента Байдена Україні, і ті, хто підтримував цих кандидатів, також розповсюджували меми та повідомлення онлайн, де прирівнювали Президента США Джозефа Байдена до самого диявола. У цьому світлі заклик кремлівських пропагандистів «врятувати Україну від диявола» був також спрямований на ультраправих виборців США з метою підвищити їхньої недовіри до американського політичного істеблішменту, а також посилення симпатії до московських наративів. Тим не менш, ці меседжі не допомогли радикальним консерваторам отримати жаданої двопалатної більшості після виборів до Конгресу США [5].

Висновки. Різноманітність московських наративів у супроводі конвенційних військових дій протягом 2022 року підтверджує той факт, що інформаційна політика держави ніколи не «зупиняється», і захист своїх інтересів завжди стоїть у державного керівництва на першому місці, попереду дотримання правдивості повідомлень та запобігання відкритому лицемірству. Через це московська інформаційна політика поєднує водночас радянську та імперську історичну мімікрію; возвеличення власної історичної «імперської величі» та звинувачення «американського імперіалізму»; нав'язування українському населенню змістів, які вже в самій Московщині вважаються за пережиток часу, проте зближують Україну з Москвою через символізм «загальнорадянськості» пам'ятників Леніну; піклування про скривдженість мусульман і радикальне християнство; підтримку лівого антиімперіалізму у Південній Америці та правого консерватизму у США. Цілком резонно, що московські пропагандисти оперують думкою, що реципієнти пропаганди не матимуть змоги, часу, або бажання перевірити, а чи власне дотримуються в РФ тих меседжів, які вони бажать передати засобами пропаганди? Хоча така інформаційна політика має певну успішність, але так чи інакше важко говорити про антиімперіалізм і водночас вести загарбницьку війну, що

вплинуло на падіння популярності та слабкі політичні дивіденди з пропаганди, націленої як на Глобальний Південь, так і на США.

Список використаних джерел та літератури

1. Baev P. Russia Cannot Count on Global South to Confront the West. PRIO Blogs. 25 жовтня 2022 року. URL: <https://blogs.prio.org/2022/10/russia-cannot-count-on-global-south-to-confront-the-west/>
2. Jones B. How Russia is trying to win over the global south. *The Economist*. 22 вересня 2022 року. URL: <https://www.economist.com/international/2022/09/22/how-russia-is-trying-to-win-over-the-global-south>
3. Rettman A. Putin declares holy war on Western 'satanism'. *EU Observer*. 30 вересня 2022 року. URL: <https://euobserver.com/world/156188>
4. Santora M. Why Russia Stole Potemkin's Bones From Ukraine. *The New York Times*. 27 жовтня 2022 року. URL: <https://www.nytimes.com/2022/10/27/world/europe/ukraine-russia-potemkin-bones.html>
5. Sirikupt Ch. Russia now says it must 'de-Satanize' Ukraine. What? *The Washington Post*. 17 листопада 2022 року. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/11/17/russia-ukraine-war-satan-nazis/>
6. Van Brugen I. Putin Appointed 'Chief Exorcist' as Kremlin Whips up Satanic Panic. *Newsweek*. 26 жовтня 2022 року. URL: <https://www.newsweek.com/putin-chief-exorcist-kremlin-desatanization-ukraine-security-council-1754912>
7. Битюгин К. Политика опрочинула прошлое. *История Белгорода*. 27 січня 2008 року. URL: <http://historybel.narod.ru/pereimen.htm>
8. Бойко І. У Маріуполі окупанти підняли триколон на "площі Леніна" (фото). *УНІАН*. 11 червня 2022 року. URL: <https://www.unian.ua/war/u-mariupoli-okupanti-pidnyali-trikolor-na-ploshchi-lenina-foto-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11862915.html>
9. Буцко Д. Глобальний Південь — ось де Росія досягає успіху в інформаційній війні. *Детектор медіа*. 18 травня 2022 р.
10. Жежера О. Ірина Абрамова: "Кадировці сказали: "Мы русские, мы вас освободят пришли", а потім вистрелили моєму чоловіку в голову". *Чесно*. 19 червня 2022 року. URL: <https://www.chesno.org/post/5229/>
11. Ковальова А. "Вітаю, я російський окупант": ЗСУ показали нову партію російських полонених. *Стопкор*. 4 вересня 2022 року. URL: <https://www.stopcor.org/ukr/section-suspilstvo/news-vitayu-ya-rosijskij-okupant-zsu-pokazali-novu-partiyu-rosijskih-polonениh-04-09-2022.html>
12. Козлова Д. Повернення Леніна. В окупованому Світлодарську на Донеччині встановили пам'ятник "вождю". *Суспільне Новини*. 2 грудня 2022 року. URL: <https://suspilne.media/330622-povernenna-lenina-v-okupovanomu-svitlodarsku-na-doneccini-vstanovili-pamatnik-vozdu/>
13. Кушнерик Т. Окупанти вкрали з Херсона ще один пам'ятник. *Главком*. 26 жовтня 2022 року. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/okupanti-vkrali-z-khersona-shche-odin-pamjatnik-884826.html>
14. Мелекєсцев К. І. Про трактування інформаційної війни: від технічно-кібернетичної до історико-психологічної парадигми. *Південний архів (історичні науки): Збірник наукових праць*. Випуск XXXVIII. Херсон: ХДУ, 2022. 110 с. С. 62–68.
15. Музика І. Путін пригрозив українцям, що "навчить справжній декомунізації". *Лівий берег*. 21 лютого 2022 року. URL: https://lb.ua/world/2022/02/21/506280_putin_prigroziv_ukraintsyam_shcho.html
16. Окупанти встановили пам'ятник Леніну в Мелітополі. *Історична правда*. 7 листопада 2022 року. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/11/7/162003/>
17. Орлова В. Окупанти везли із собою до України форму для параду, але щось пішло не так (фото). *УНІАН*. 7 березня 2022 року. <https://www.unian.ua/war/okupanti-vezli-iz->

soboyu-do-ukrajini-formu-dlya-paradu-ale-shchos-pishlo-ne-tak-foto-novini-vtorgnennyya-rosiji-v-ukrajinu-11732110.html

18. Пів року війни: як росія інформаційно супроводжує бойові дії. *УКРІНФОРМ*. 29 серпня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uazom/3560449-pivroku-vijni-akrosia-informacijno-suprovodzue-bojovi-dii.html>

19. Прихв'яють останки князя Потемкіна: пропагандисти радують, що потрібно вивезти з Херсона. *24 канал*. 23 жовтня 2022 року. URL: https://24tv.ua/ru/kontrnastuplenie-vsu-hersonshhine-propagandisty-sovetujut-cto_n2183274

20. Потьомкіна вийняли з Катерини. *Історична правда*. 26 жовтня 2022 року. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/10/26/161961/>

21. Почепцов Г. «Без України Росія стає азійською державою і втрачає свою могутність». *Детектор медіа*. 01 жовтня 2022 року. URL: <https://detector.media/infospace/article/203329/2022-10-01-bez-ukrainy-rosiya-staie-aziyskoju-derzhavoyu-i-vtrachaie-svoyu-mogutnist/>

22. Рязанцев А. Листи від дітей та георгіївські стрічки: що російські військові залишили у деокупованій громаді на Харківщині. *Суспільне новини*. 1 листопада 2022 року. URL: <https://suspilne.media/307086-listi-vid-ditej-ta-georgiivski-stricki-so-rosijski-vijskovi-zalisili-u-deokupovanij-gromadi-na-harkivsini/>

23. Савицький О. Після російської окупації небезпек на ЧАЕС стало більше. *DW*. 13 квітня 2022 року. URL: <https://www.dw.com/uk/pislia-rosiiskoi-okupatsii-nebezpek-na-chaes-stalo-bilshe/a-61450852>

24. Стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». *Президент Росії*. 12 червня 2021 року. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>

25. Степура А. Історикія: Встановлення окупантами пам'ятника Леніну на Луганщині — це символічний жест. *Суспільне новини*. 8 листопада 2022 року. URL: <https://suspilne.media/311614-istorikina-vstanovlenna-okupantami-pamatnika-leninu-na-lugansini-ce-simvolichnij-zest/>

26. Фонд Ріната Ахметова взяв участь у панельній дискусії на тему: «Історія та пам'ять в умовах інформаційної війни росії проти України». *Фонд Ріната Ахметова*. 02 грудня 2022 року. URL: <https://akhmetovfoundation.org/news/fond-rinata-ahmetova-vzyav-uchast-u-panelnij-diskusii-na-temu-istoriya-ta-pam-yat-v-umovah-informatsiynoi-viyny-rosii-protu-ukrainy>

27. Шаповал В. У Генічеську російські окупанти повернули пам'ятник Леніну (фото). *Сьогодні*. 18 квітня 2022 року. URL: <https://war.segodnya.ua/ua/war/vtorzhenie/v-genicheske-rossiyskie-okkupanty-vernuli-pamyatnik-leninu-foto-1615752.html>

28. У Путіна натякнули на захоплення Росією Польщі та наступний поділ країни. *Фокус*. 03 листопада 2022 року. URL: <https://focus.ua/uk/world/535545-u-putina-nameknuli-na-zahvat-rossiey-polshi-i-sleduyushchiy-razdel-strany>

References

1. Baev P. Russia Cannot Count on Global South to Confront the West. *PRIO Blogs*. 25 жовтня 2022 року. URL: <https://blogs.prio.org/2022/10/russia-cannot-count-on-global-south-to-confront-the-west/> [in English]

2. Jones B. How Russia is trying to win over the global south. *The Economist*. 22 вересня 2022 року. URL: <https://www.economist.com/international/2022/09/22/how-russia-is-trying-to-win-over-the-global-south> [in English]

3. Rettman A. Putin declares holy war on Western 'satanism'. *EU Observer*. 30 вересня 2022 року. URL: <https://euobserver.com/world/156188> [in English]

4. Santora M. Why Russia Stole Potemkin's Bones From Ukraine. *The New York Times*. 27 жовтня 2022 року. URL: <https://www.nytimes.com/2022/10/27/world/europe/ukraine-russia-potemkin-bones.html> [in English]

5. Sirikupt Ch. Russia now says it must 'de-Satanize' Ukraine. What? The Washington Post. 17 листопада 2022 року. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/11/17/russia-ukraine-war-satan-nazis/> [in English]
6. Van Brugen I. Putin Appointed 'Chief Exorcist' as Kremlin Whips up Satanic Panic. Newsweek. 26 жовтня 2022 року. URL: <https://www.newsweek.com/putin-chief-exorcist-kremlin-desatanization-ukraine-security-council-1754912> [in English]
7. Bytiuhyn K. Polytyka oprokynula proshloe. Ystoryia Belhoroda. 27 sichnia 2008 roku. [Bytyuhin K. Politics has overturned the past. History of Belgorod. January 27, 2008]. URL: <http://historybel.narod.ru/pereimen.htm> [in Russian]
8. Boiko I. U Mariupoli okupanty pidnyali trykolor na "ploshchi Lenina" (foto). UNIAN. 11 chervnia 2022 roku. [Boyko I. Occupiers raised the tricolor on "Lenin Square" in Mariupol (photo). UNIAN. June 11, 2022.] URL: <https://www.unian.ua/war/u-mariupoli-okupanti-pidnyali-trikolor-na-ploshchi-lenina-foto-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11862915.html> [in Ukrainian]
9. Butsko D. Hlobalnyi Pivden — os de Rosiia dosiahaie uspiyku v informatsiinii viini. Detektor media. 18 travnia 2022 r. [Butsko D. The Global South is where Russia succeeds in the information war. Detector Media. May 18, 2022.] [in Ukrainian]
10. Zhezhera O. Iryna Abramova: "Kadyrovtsi skazaly: "Мы русские, мы вас освободят прыshly", a potim vystrelyly moiemu choloviku v holovu". Chesno. 19 chervnia 2022 roku [Zhezhera O. Irina Abramova: "The Kadyrovtsy said, 'We are Russians, we came to liberate you,' and then shot my husband in the head." Chesno. June 19, 2022.] URL: <https://www.chesno.org/post/5229/> [in Ukrainian]
11. Kovalova A. "Vitaiu, ya rosiiskyi okupant": ZSU pokazaly novu partiю rosiiskykh polonenykh. Stopkor. 4 veresnia 2022 roku. [Kovalova A. "Greetings, I am a Russian occupant": Ukrainian Armed Forces show a new batch of Russian prisoners. Stopkor. September 4, 2022.] URL: <https://www.stopcor.org/ukr/section-suspilstvo/news-vitayu-ya-rosijskij-okupant-zsu-pokazali-novu-partiyu-rosijskih-poloneni-04-09-2022.html> [in Ukrainian]
12. Kozlova D. Povernennia Lenina. V okupovanomu Svitlodarsku na Donechchyni vstanovyly pamiatnyk "vozhdii". Suspilne Novyny. 2 hrudnia 2022 roku. [Kozlova D. Return of Lenin. A monument to the "leader" was installed in occupied Svitlodarsk, Donetsk Oblast. Suspilne Novini. December 2, 2022.] URL: <https://suspilne.media/330622-povernenna-lenina-v-okupovanomu-svitlodarsku-na-doneccini-vstanovili-pamatnik-vozdu/> [in Ukrainian]
13. Kushneryk T. Okupanty vkraly z Khersona shche odyн pamiatnyk. Hlavkom. 26 zhovtnia 2022 roku. [Kushnerik T. Occupiers stole another monument from Kherson. Glavcom. October 26, 2022.] URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/okupanti-vkrali-z-khersona-shche-odin-pamjatnik-884826.html> [in Ukrainian]
14. Mieliekiestsev K. I. Pro traktuvannia informatsiinoi viiny: vid tekhnichno-kibernetychnoi do istoryko-psykholohichnoi paradyhmy. Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky): Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk XXXVIII. Kherson: KhDU, 2022. 110 s. S. 62–68. [Melekets'tsev K. I. On the interpretation of information warfare: from technical-cybernetic to historical-psychological paradigm. Southern Archive (historical sciences): Collection of scientific works. Issue XXXVIII. Kherson: KhDU, 2022. 110 p. P. 62–68.] [in Ukrainian]
15. Muzyka I. Putin pryhrozyv ukraintsiam, shcho "navchyt spravzhnii dekomunizatsii". Livyi bereh. 21 liutoho 2022 roku. [Muzyka I. Putin threatened Ukrainians that he will "teach them true decommunization." Livyi bereh. February 21, 2022.] URL: https://lb.ua/world/2022/02/21/506280_putin_prigroziv_ukraintsyam_shcho.html [in Ukrainian]
16. Okupanty vstanovyly pamiatnyk Leninu v Melitopoli. Istorychna pravda. 7 lystopada 2022 roku. [Occupiers installed a monument to Lenin in Melitopol. Istorychna Pravda. November 7, 2022.] URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/11/7/162003/> [in Ukrainian]
17. Orlova V. Okupanty vezly iz soboiu do Ukrainy formu dlia paradu, ale shchos pishlo ne tak (foto). UNIAN. 7 bereznia 2022 roku. [Orlova V. Occupiers brought parade uniforms to Ukraine, but something went wrong (photo). UNIAN. March 7, 2022.] URL:

<https://www.unian.ua/war/okupanti-vezli-iz-soboyu-do-ukrajini-formu-dlya-paradu-ale-shchos-pishlo-ne-tak-foto-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11732110.html> [in Ukrainian]

18. Piv roku viiny: yak rosiia informatsiino suprovodzhue boiovi dii. UKRINFORM. 29 serpnia 2022 r. [Six months of war: how Russia accompanies military actions with information. Ukrinform. August 29, 2022.] URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3560449-pivroku-vijni-ak-rosia-informacijno-suprovodzue-bojovi-dii.html> [in Ukrainian]

19. Prykhvatiat ostantky kniazia Potemkina: propahandysty sovetuiut, chto nuzhno vyvezty yz Khersona. 24 kanal. 23 zhovtnia 2022 roku. [Grab the remains of Prince Potemkin: propagandists advise what needs to be taken from Kherson. 24 Kanal. October 23, 2022.] URL: https://24tv.ua/ru/kontrnastuplenie-vsuhersonshhine-propagandisty-sovetujut-cho_n2183274 [in Ukrainian]

20. Potomkina vyinialy z Kateryny. Istorychna pravda. 26 zhovtnia 2022 roku. [Potemkin taken out of Kateryna. Istorična Pravda. October 26, 2022.] URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/10/26/161961/> [in Ukrainian]

21. Pocheptsov H. «Bez Ukrainy Rosiia staie aziiskoiu derzhavoiu i vtrachaie svoiu mohutnist». Detektor media. 01 zhovtnia 2022 roku. [Pocheptsov H. "Without Ukraine, Russia becomes an Asian state and loses its power." Detector Media. October 1, 2022.] URL: <https://detector.media/infospace/article/203329/2022-10-01-bez-ukrainy-rosiya-staie-aziyskoyu-derzhavoyu-i-vtrachaie-svoyu-mogutnist/> [in Ukrainian]

22. Riazantsev A. Lysty vid ditei ta heorhiivski strichky: shcho rosiiski viiskovi zalyshyly u deokupovanii hromadi na Kharkivshchyni. Suspilne novyny. 1 lystopada 2022 roku. [Ryazantsev A. Letters from children and Georgiev ribbons: what Russian soldiers left in a deoccupied community in Kharkiv Oblast. Suspilne Noviny. November 1, 2022.] URL: <https://suspilne.media/307086-listi-vid-ditej-ta-georgiivski-stricki-so-rosijski-vijskovi-zalisili-u-deokupovanij-gromadi-na-harkivsini/> [in Ukrainian]

23. Savytskyi O. Pislia rosiiskoi okupatsii nebezpek na ChAES stalo bilshe. DW. 13 kvitnia 2022 roku [Savitsky O. After the Russian occupation, there are more dangers at the Chernobyl Nuclear Power Plant. DW. April 13, 2022.] URL: <https://www.dw.com/uk/pislia-rosiiskoi-okupatsii-nebezpek-na-chaes-stalo-bilshe/a-61450852> [in Ukrainian]

24. Stattia Volodymyra Putina «Pro istorychnu yednist rosiian ta ukraintsiv». Prezydent Rossyy. 12 chervnia 2021 roku. [Vladimir Putin's article "On the historical unity of Russians and Ukrainians." President of Russia. June 12, 2021.] URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> [in Russian]

25. Stepura A. Istorykynia: Vstanovlennia okupantamy pamiatnyka Leninu na Luhanshchyni — tse symvolichnyi zhest. Suspilne novyny. 8 lystopada 2022 roku. [Stepura A. Historian: The installation of a monument to Lenin by the occupiers in Luhansk Oblast is a symbolic gesture. Suspilne Noviny. November 8, 2022.] URL: <https://suspilne.media/311614-istorikina-vstanovlenna-okupantami-pamatnika-leninu-na-lugansini-ce-simvolichnij-zest/> [in Ukrainian]

26. Fond Rinata Akhmetova vziav uchast u panelnij dyskusii na temu: «Istoriia ta pamiat v umovakh informatsiinoi viiny rosi proty Ukrainy». Fond Rinata Akhmetova. 02 hrudnia 2022 roku. [Rinat Akhmetov Foundation participated in a panel discussion on "History and Memory in the Context of Russia's Information War against Ukraine." Rinat Akhmetov Foundation. December 2, 2022.] URL: <https://akhmetovfoundation> [in Ukrainian]

27. Shapoval V. U Henichesku rosiiski okupanty povernuly pamiatnyk Leninu (foto). Sohodni. 18 kvitnia 2022 roku. [Shapoval V. Russian occupiers returned the Lenin monument in Henichesk (photo). Segodnya. April 18, 2022.] URL: <https://war.segodnya.ua/ua/war/vtorzhenie/v-genicheske-rossiyskie-okkupanty-vernuli-pamyatnik-leninu-foto-1615752.html> [in Ukrainian]

28. U Putina natiaknuly na zakhoplennia Rosiieiu Polshchi ta nastupnyi podil krainy. Fokus. 03 lystopada 2022 roku. [Putin was hinted at Russia's capture of Poland and the next division of the country. Focus. November 3, 2022.] URL: <https://focus.ua/uk/world/535545-putina-nameknuli-na-zahvat-rossiye-polshi-i-sleduyushchiy-razdel-strany>. [in Ukrainian]

**Провідні приватні бібліотеки XVIII ст. на прикладі книгозбірень
Кирила Розумовського, Станіслава Понятовського та Фрідріха II Великого**

DOI: 10.5281/zenodo.8283218

Ця публікація має велике значення для актуалізації дослідження приватних бібліотек як способу поглибленого вивчення смаків, інтересів та особистих характеристик видатних історичних постатей. У статті проведено аналіз трьох видатних приватних книгозбірень XVIII століття, які належали впливовим політичним діячам того часу: Кирилу Розумовському, Станіславу Понятовському та Фрідріху II Великому.

Основними напрямками дослідження є історія формування кожної з приватних книгозбірень, час заснування, змістовне наповнення; каталогізацію та стан збереженості колекцій

Зіставлення та аналіз цих аспектів дозволяють краще зрозуміти особисті інтереси та інтелектуальні пристрасті власників бібліотек, а також вплив культурних, політичних та історичних контекстів на формування їх книжкових колекцій.

Застосування методів аналізу документів та дослідження сучасних наукових праць дозволяє глибше проникнути в дух того часу та підходи до збирання та організації приватних бібліотек. Результати дослідження дають нові інсайди щодо ролі книгозбірень у формуванні інтелектуальної та культурної сфери XVIII століття та розкривають різноманітні аспекти життя видатних особистостей того періоду.

Отже, тема «Провідні приватні бібліотеки XVIII ст. на прикладі книгозбірень Кирила Розумовського, Станіслава Понятовського та Фрідріха II Великого» знаходиться в центрі дослідницького інтересу та важливої історичної цінності, розкриваючи важливі аспекти інтелектуальної і культурної спадщини тих, хто мав вагомий вплив на світову історію.

Ключові слова: *приватні бібліотеки, XVIII століття, Кирило Розумовський, Станіслав Понятовський, Фрідріх II Великий, книгозбірня, аналіз бібліотек*

Nikitina A.V

Junior Research Fellow
National Reserve "Hetman's Capital"

**Leading private libraries of the 18th century exemplified by the book collections of
Kyrylo Rozumovsky, Stanislaw Poniatowski, and Frederick the Great.**

This publication holds significant importance in reinvigorating the exploration of private libraries as a means of delving into the tastes, interests, and personal characteristics of prominent historical figures. The article provides an analysis of three remarkable private book collections from the 18th century, owned by influential political figures of that era: Kirill Razumovsky, Stanislaw Poniatowski, and Frederick II the Great.

The main research directions encompass the history of the formation of each private book collection, their founding dates, content, cataloging, and the current state of preservation. By comparing and analyzing these aspects, a better understanding of the personal interests and intellectual passions of the library owners emerges, along with the influence of cultural, political, and historical contexts on the shaping of their book collections.

Utilizing methods such as document analysis and studying contemporary scholarly works allows for a deeper immersion into the spirit of that time and the approaches to gathering and organizing private libraries. The research results yield fresh insights into the role of book collections in shaping the intellectual and cultural sphere of the 18th century, shedding light on various aspects of the lives of eminent personalities during that period.

Therefore, the topic "Leading Private Libraries of the 18th Century: The Case of Kirill Razumovsky, Stanislaw Poniatowski, and Frederick II the Great" lies at the heart of research interest and holds significant historical value, as it uncovers vital aspects of intellectual and cultural heritage of those who wielded substantial influence on world history.

Key words: private libraries, 18th century, Kyrylo Razumovsky, Stanislav Poniatovsky, Frederick II the Great, book collection, analysis of libraries

Постановка проблеми. У часи, коли держава-терорист підірвала загальну безпеку цілого континенту своїм вторгненням на територію суверенної Української держави, щира допомога влади та населення європейських країн спонукає нас більше уваги приділяти спільним сторінкам історії.

Зараз усе більше з'являється досліджень про схожість політик українських та європейських діячів, проте їх прогресивні та модерні погляди проявлялися не лише в публічній та політичній діяльності. У даній статті будуть проаналізовані приватні бібліотеки трьох яскравих європейських правителів: українського гетьмана Кирила Розумовського, короля Речі Посполитої Станіслава Понятовського та короля Пруссії Фрідріха II Великого. Особиста бібліотека є важливим джерелом відомостей про сферу інтересів, літературних смаків, дружніх зв'язків та про саму особистість її власника, а тому аналіз приватної книгозбірні може дати більше інформації про постать ніж документи та література.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бібліотеки цих трьох правителів мають як багато спільного, так і ряд відмінностей та були дуже прогресивними у свій час. На нашу думку, доцільно проаналізувати ці приватні книгозбірні у трьох аспектах:

- час заснування;
- змістовне наповнення;
- каталогізація;
- стан збереженості колекцій.

Точний час заснування для кожної приватної бібліотеки важко встановити, про це можна лише робити припущення. У ранньому віці, приблизно в 15 років, свою книжкову збірку починає збирати Кирило Розумовський, а саме в період європейської подорожі юнака на навчання (1743–1745рр.), такої ж думки дотримується й дослідниця приватної нотної колекції родини Розумовських – Л. Івченко. Про початок формування бібліотеки Фрідріха II Великого згадує німецький дослідник Е. Братушек у своїй праці «Die Erziehung Friedrichs des Großen» («Освіта Фрідріха Великого»). Автор згадує, що навесні 1730 р., тобто коли майбутньому Прусьському королю було 17 років, Фрідріх II ховав книжкові шафи із своєю бібліотекою за шпалерами від батька. На той момент, у приватній колекції Фрідріха вже було 3775 томів, які були розміщені в 15-ти шафах [3, с.39]. Читанням Фрідріх Великий захопився набагато раніше. У своєму листі від 22 жовтня 1762 р. до маркіза д'Аржана він писав, що в 10 річному віці читав «Пригоди Телемака» Ф. Фенелона, а також йому подобалися Овідій, Софокл, Горацій та Цицерон.

Польський король Станіслав Понятовський починає активно формувати книжкову колекцію після коронації у 1764р. [1]. Це стало одним із аспектів його політичної діяльності, адже король планував зробити цю бібліотеку публічною. Поштовхом до цього рішення стала якісна освіта, яку здобув сам Станіслав Понятовський, тому в своїй політичній діяльності він прагнув дати можливість навчатися всім бажаючим. Для кількісного та змістовного розширення цієї бібліотеки, Станіслав Понятовський закуповує приватні бібліотеки деяких польських колекціонерів, як наприклад книгозбірня М. Чарненко [5].

Змістове наповнення всіх трьох бібліотек має ряд подібностей. На це впливає ряд факторів: 1) накопичення оригінальних державотворчих документів; 2) вивчення історії своєї держави; 3) мода на певні книжкові видання; 4) дарування видань як очільнику держави; 5) значна популяризація у XVIII ст. періодичної преси, яка складала значну частину цих бібліотек. Відповідно, основу трьох бібліотек складала видання таких напрямів, як: твори античних філософів; твори представників французького Просвітництва; періодика; історія; біографії; політика та державотворчі документи; географія; наукові дослідження; теологія. У бібліотеках Фрідріха II та Кирила Розумовського особливе місце займали музичні твори. Також кожна бібліотека мала особливі розділи. У бібліотеці Кирила Розумовського містилися розділи «Дитяча література» (наприклад, фр. журнал «Дитячий журнал або Діалоги мудрої гувернантки з її учнями») та «Господарські книги» (наприклад, «Загальне та повне домоводство»). У Станіслава Понятовського – розділ «Нумізматики» (наприклад, «Каталог монет, проданих в різний час, в різних місцях»), у Фрідріха II Великого – розділ «Література Сходу та Китаю» («Тисяча й одна ніч та інші арабські оповідання»).

Лише двом з трьох бібліотек пощастило у питанні каталогізації. Книгозбірня Станіслава Понятовського була систематизована та описана бібліотекарем короля Яном Альбертранді в 11-томному каталозі, який описував увесь книжковий фонд короля на 1796р. [1, с.20]. Бібліотеку Фрідріха II Великого описав Б. Крігер, у своїй праці «Friedrich der Große und seine Bücher» («Фрідріх Великий і його книги»), де автор наводить каталог книжкового зібрання пруського короля [4]. Бібліотеку Кирила Розумовського впорядкувати та описати було дві спроби – за ініціативи самого господаря це робив бібліотекар гетьмана Адам та французький історик А. Ерменжар, який працював у бібліотеці вже після смерті засновника колекції [2, с.49]. Проте жодного з цих двох описів досі не знайдено. На сьогодні виявлений лише витяг з каталогу А. Ерменжара, що зараз зберігається в Женевській бібліотеці. Саме тому дослідження та вивчення бібліотеки Кирила Розумовського, яку проводять історик Національного заповідника «Гетьманська столиця» важливе, потребує значних зусиль у співпраці з українськими та європейськими історичними інституціями. Хоча вже сьогодні зібрані і узагальнені нами відомості дають можливість скласти уявлення про одну з видатних бібліотек XVIII ст.

На жаль, жодна з трьох бібліотек не вціліла повноцінно. Бібліотека Станіслава Понятовського була продана нащадком короля – князем Юзефом Понятовським польському історичному Тадеушу Чацькому, який передав колекцію до новоствореного Волинського навчального закладу (м. Кременець, Тернопільська обл. Україна). До Києва бібліотека польського короля потрапляє на початку XIX ст., коли політика російської імперії активно русифікувала західні території української держави та забороняла навчання та вивчення української та польської мов. І з цією метою польські та українські книги активно вивозилися з цих земель. Частина бібліотеки Станіслава Понятовського була передана новоствореному університету Св. Володимира (суч. Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка) [1]. Зараз вона й досі зберігається в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського й саме перебування її в Києві уберегли її від повторення долі більшості варшавських бібліотек, які втратили безліч своїх реліквій у Другій світовій війні.

Бібліотека Фрідріха II Великого постраждала найменше. Є лише часткові втрати під час двох світових воєн. Зараз майже всі видання, що належали пруському королю займають своє місце в збережених королівських палацах (Потсдамський міський, палац Сан-Сусі).

Книгозбірня Кирила Розумовського першопочатково була розподілена між синами й тому її спіткала різна доля. Частина страждає в пожежах, частина була розпродана в роздріб, лише одну частину з Яготинського маєтку було врятовано. До Яготина гетьманська бібліотека була перевезена з Батурина. Ця частина книгозбірки має особливе значення, адже саме Батурин був столицею Української держави, де Кирило Розумовський гетьманував 14 років, тут він жив і на схилі свого життя. На початку XX ст. до Яготина було делеговано ряд дослідників з різних міст України (Києва, Полтави), які мали врятувати книгозбірню від

руйнації, яку могли спричинити наслідки лютневої революції 1917 р. Частина була вивезено до Києва, де й досі зберігається музична збірка родини Розумовських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Друга невелика частина унікальної бібліотеки зберігається в фондах бібліотеки Харківського університету ім. В. Н. Каразіна та знову перебуває під загрозою знищення, адже місто Харків, як і ряд українських міст страждають від безжальних руйнувань та навмисної політики знищення культурних надбань народу.

Висновки. Отже, сьогодні важливо досліджувати, вивчати та популяризувати історію, щоб цю пам'ять неможливо було знищити. Безцінна допомога європейських урядів уже показали міцність зв'язків європейських держав у військовій справі. Зараз ми можемо створити спільний культурно-історичний фронт по захисту нашої пам'яті та цінностей, які зберігають відомості про важливі сторінки історії обох держав.

Список використаної літератури

1. Ласкажевська Х. Історія бібліотеки останнього польського короля. *Бібліотечний вісник*. 2001. №3. – С. 19–28.
2. Нікітіна А. Історія формувань приватних бібліотек другої половини XVIII ст. (на прикладі приватної бібліотеки Кирила Розумовського). *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2022. №4 (30). С.49-50.
3. Bratuscheck E. Die Erziehung Friedrichs des Großen. Reimer, 1885. 130 с.
4. Krieger B. Friedrich der Große und seine Bücher. Berlin, 1914. 129 с.
5. Zamek Królewski w Warszawie Redaktor naukowy Aleksander Gieysztor Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973. 323 с.

References

1. Laskazhevska Kh. Istoriia biblioteki ostannoho polskoho korolia. *Bibliotechnyi visnyk*. 2001. №3. [Laskazhevska K. The History of the Library of the Last Polish King. *Bibliotechnyi Visnyk (Library Herald)*. 2001. No. 3.] [in Ukrainian]
2. Nikitina A. Istoriia formuvan pryvatnykh bibliotek druhoi polovyny XVIII st. (na prykladi pryvatnoi biblioteki Kyryla Rozumovskoho). *Bibliotechni forum: istoriia, teoriia i praktyka*. 2022. №4 (30). S.49-50. [Nikitina A. The History of the Formation of Private Libraries in the Second Half of the 18th Century (on the Example of the Private Library of Kyrylo Rozumovsky). *Bibliotechnyi Forum: History, Theory, and Practice*. 2022. No. 4 (30). Pp. 49-50.] [in Ukrainian]
3. Bratuscheck E. Die Erziehung Friedrichs des Großen. Reimer, 1885. 130 [In Deutch]
4. Krieger B. Friedrich der Große und seine Bücher. Berlin, 1914. [In Deutch]
5. Zamek Królewski w Warszawie Redaktor naukowy Aleksander Gieysztor Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973 [In Polish]

УДК 94 (477) «1917/1921»

Пилипенко О.Є.
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових
технологій (Україна, Київ)
pylypenko08@ukr.net

**ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У 1917–1921 РР.**

DOI: 10.5281/zenodo.8283253

У цій статті розкривається діяльність Міністерства освіти Української Народної Республіки протягом 1917–1921 років. Дослідження ґрунтується на аналізі документів та попередньому доробку вітчизняних вчених. Для досягнення цієї мети були використані принципи історизму, об'єктивності та системності дослідження, а також загально-наукові та спеціально-історичні методи дослідження.

Наукова новизна полягає у тому, що вона вводить до наукового обігу нові документи та матеріали і системно вивчає діяльність Міністерства освіти УНР з організації нової національної системи освіти.

Висновки показують, що очільникам Міністерства освіти УНР довелося працювати в надзвичайно складних економічних, політичних, та воєнних умовах, зокрема в умовах громадянської війни. Вони намагалися розбудувати освітню систему держави, керуючись власним життєвим досвідом, знаннями та рішеннями державних керівників. Однак аналіз показує, що їхні ініціативи відокремлювали їх від рядового учительства та шкільної аудиторії. Дослідження наголошує на значущому досвіді створення української школи, накопиченому в Українській Народній Республіці, який є актуальним і в сучасному часі.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Міністерство освіти, Генеральне секретарство народної освіти, школа, освітня система, реформи, міністр, Іван Огієнко.

Pylypenko O.E

*doctor of Historical Sciences, Professor, Professor
of the Department of Humanities of the National
University of Food Technologies
(Ukraine, Kyiv), pylypenko08@ukr.net*

Activity of the people ministry of education ukrainian people's republic in 1917-1921

In this article, the activities of the Ministry of Education of the Ukrainian People's Republic during 1917–1921 are explored. The research is based on the analysis of documents and previous work by domestic scholars. To achieve this goal, the principles of historicism, objectivity, and systematic research were employed, along with general scientific and special historical research methods.

The scientific novelty of the article lies in the introduction of new documents and materials into scholarly circulation, and a systematic examination of the Ministry of Education's efforts in establishing a new national education system.

The conclusions of the article reveal that the leaders of the Ministry of Education had to work under extremely challenging economic, political, and wartime conditions, particularly during the civil war. They sought to develop the country's educational system based on their own life experiences, knowledge, and decisions made by government officials. However, the analysis shows that their initiatives often created a gap between them and the regular teaching community and educational institutions. The research emphasizes the significant experience accumulated in building the Ukrainian school throughout the existence of the Ukrainian People's Republic, which remains relevant even in modern times.

Key words: *Ukrainian Republic of People's, Department of education, General secretaryship of folk education, school, educational system, reforms, minister, Ivan Ogienko.*

Постановка проблеми. В буремному ХХ столітті багатостраждальна Україна зазнала багато політичних подій, кривавих війн, каральних акцій. Історія Української Народної Республіки привертала і буде привертати увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Цікавою сторінкою історії незалежної країни була побудова власної національної нової

системи освіти. На що було витрачено багато зусиль працівників освітнього відомства та їх керівників. Це було важливим завданням для народу, на що вказував М. Грушевський: «Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише посередом чужих народів, та ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування» [4, с. 1]

Вибір нижньої хронологічної позначки зумовлений тим, що в лютому 1917 р., разом із крахом Російської імперії, припинило своє існування Міністерство освіти царської Росії, яке діяло в Україні 113 років. Верхня хронологічна позначка обрана у зв'язку з репресивним характером радянської влади та її прагненням знищити українську мову викладання на усіх теренах України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Джерельну базу розвідки складають архівні та опубліковані документи, матеріали і нагромаджений у науковій літературі фактичний матеріал. Зокрема, залучено джерела Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО України), низки нормативних актів, документальних збірників, публікацій у журналах, газетах та інших періодичних виданнях. Неоцінним джерелом є спогади сучасників тих подій, мемуарна література.

До питання про діяльність Міністерства освіти Української народної Республіки зверталось чимало дослідників. Серед публікацій, які засвідчують про зацікавлення їх авторів названою проблемою, назвемо дослідження О. Реснта, О. Субтельного (1991), Боровика А. (2008), Лікарчука (2001), О. Кудлай (2009), О. Завальнюка (2001, 2005, 2006), Майбороди В. (1992), Васьковича Г. (1996), Купрійчука В. (2012) та інших. Зусиллями істориків висвітлено чимало питань. Проте у вітчизняній історіографії поки що відсутні комплексні, синтетичні праці з відображенням усього спектру малодосліджених питань.

Висвітлення невирішених частин загальної проблеми. В даній роботі висвітлюються невирішені аспекти, які залишилися поза увагою більшості існуючих досліджень. Зокрема, акцентується увага на фінансуванні, мовній політиці, змісті навчання, кадровому забезпеченні та впливі політичних змін на освітню систему. Робота інтегрує вже відому інформацію з літератури та додає нові погляди, узагальнення та порівняння, що сприяє більш повному розумінню проблеми.

Мета дослідження. На основі аналізу документів та попереднього доробку вітчизняних вчених розкрити Діяльність Міністерства освіти Української Народної Республіки протягом 1917–1921 рр. Показати здобутки, позитивні зрушення і особистий внесок міністрів у справу розбудови та реформування і вдосконалення національної системи освіти.

Виклад основного матеріалу. У лютому 1917 р. династія Романових припинила своє існування. Деспотична Російська імперія розпалась і перед Україною відкрилася дорога власного державотворення. Перший Універсал Української Центральної Ради (УЦР) від 10 червня 1917 р. заклав початок творення автономного устрою України, розпочавши новий етап в її діяльності. Для задоволення потреби у виконавчому органі управління 15 червня Комітет УЦР ухвалив рішення про організацію нового органу – Генерального секретаріату.

Він розпочав свою роботу у складі 8 генеральних секретарів, в тому числі і секретаря освітніх справ. Очолити секретарство в середині серпня 1917 р. запросили інспектора Київського шкільного округу та голову Товариства шкільної освіти І. Стешенка. Він займав цю посаду, вже як міністр освітніх справ, до відставки кабінету В. Винниченка в кінці січня 1918 р.

Вся організаційна робота Івана Матвійовича зводилась до наступного:

1. Українізації учительського персоналу;
2. Найширшого розповсюдження народної освіти;
3. Розвитку української шкільної науки (педагогіки).

Велике значення для українізації школи мало те, що Генеральний секретаріат освіти вчасно подбав про програмно-методичне забезпечення навчально-виховного процесу. Ще в серпні 1917 р. опрацьовано і надіслано до школи відповідні програми. Розпочато підготовку

підручників, з'являються перші методички, статті в журналі «Вільна українська школа». Проте розбудова рідної школи означала для І. Стешенка не тільки її українізацію. Паралельно йшла розбудова національної школи для кожної народності, які проживали в державі. Він розробив план створення єдиної національної школи. Проте реалізувати цей план І. Стешенку не вдалося. Тільки за часів Директорії «Проект єдиної школи в Україні» був завершений, але утвердження в Україні радянської влади не дало змоги втілити його в життя. У першій декларації Генерального секретаріату від 26 червня 1917 р. завдання секретарства освіти визначалися необхідністю взяти до своїх рук керування шкільною освітою, проведенням українізації школи, виданням відповідних підручників, підготовкою учительських кадрів та допомогою у створенні професійних товариств. Під керівництвом генерального секретаря до кінця вересня 1917 р. в доповнення до «Інструкції» Генерального секретаріату, затвердженій Тимчасовим урядом на початку серпня 1917 р., було підготовлено проект, що обумовлював функції, компетенцію та завдання генерального секретарства освіти. Згідно документа відомству підлягали вищі, середні та нижчі школи; позашкільна і дошкільна освіта; професійна, технічна та художня освіта, а також пов'язані з нею культурно-просвітницькі організації; колишні церковні, комерційні торгові училища, заклади військової, духовної, сільськогосподарської і технічної освіти.

На секретарство покладалися зобов'язання поліпшення справи народної освіти; поширення шкільної мережі для підготовки переходу до загальної обов'язкової освіти і у зв'язку з цим участь у розробці відповідних законопроектів. Нагальним завданням була підготовка до створення єдиної школи від дошкільної освіти до вищої; поліпшення спеціальної, технічної та професійної освіти.

Окремо секретарство мало опікуватися розвитком мистецтва, архітектури, музики, співу, театру і т.д. Важливим пунктом стало забезпечення умов рівності у доступу до освіти для населення, незалежно від соціального і матеріального стану. У планах роботи була реформа в галузі шкільної освіти і підготовка до її впровадження в життя, яка передбачала, серед іншого, злиття колишніх церковно-приходських шкіл та Маріїнських шкіл з системою шкіл звичайного типу. А також всіляка підтримка місцевого самоврядування, громадських та інших організацій в освітній роботі. Для здійснення цих завдань у відання генерального секретарства народної освіти передавалися всі установи міністерства освіти Росії трьох шкільних округів – Київського, Харківського та Одеського. Окремо в розглядуваному документі визначалися права і функції російського міністерства освіти, що переходили до компетенції генерального секретарства [1, с. 17].

В черговій декларації Генерального секретаріату від 29 вересня 1917 р. вказувалося, що протягом поточного навчального року «має бути вироблений і по змозі здійснений проект нової по змісту і по формі школи на Україні, на підставах демократичних і національних», з урахуванням культурних потреб народів, що проживали в Україні. На секретарство покладалися зобов'язання поліпшення справи народної освіти; поширення шкільної мережі для підготовки переходу до загальної обов'язкової освіти і участь у розробці відповідних законопроектів. Нагальним завданням була підготовка до створення єдиної школи від дошкільної освіти до вищої; поліпшення спеціальної, технічної та професійної освіти. Справою дошкільної і позашкільної освіти займалася С. Русова, завідуючий музичним відділом О. Приходько [16 – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 1].

Відповідно до списку співробітників секретарства за вересень 1917 р. в установі працювала вже 41 особа у складі відділів музичної освіти, середньої і вищої школи, дошкільної і позашкільної освіти, відділу мистецтва та канцелярії. В жовтні місяці, згідно документів, працював театральний відділ. Штат інституції доповнився ще 7 особами. Відповідно до списку на виплату заробітної плати у секретарстві було 48 співробітників.

В аналогічному списку за листопад 1917 р. внутрішня структура виглядала вже цілком організованою і визначеною. Керівництво секретарством здійснював генеральний секретар та його товариш. Діяла канцелярія (24 співробітника – діловоди, рахівники, канцеляристи). Працював департамент вищої і середньої школи (директор Ф. Сушицький) з відділами вищої

(голова – Л. Вілецький) і середньої школи (голова – О. Дорошкевич) із загальною кількістю співробітників – 7 осіб. Департамент нижчої школи очолював О. Музиченко, керуючи 7 підлеглими. Департамент дошкільної і позашкільної освіти працював під проводом С. Русової та її заступника І. Крижанівського. У ньому нараховувалося 6 співробітників. Найбільшим був департамент мистецтва, що складався з шести відділів [8., с. 71]. Музичний відділ поділявся на три секції: організації народних хорів і оркестрів (завідувач – О. Приходько), етнографічну (завідувач – О. Кошиць) та педагогічну (завідувач – К. Стеценко).

Таким чином, на листопад 1917 р. структура відомства була практично сформована, але штати, як видно з вище викладеного, були неуккомплектованими. Найбільша кількість співробітників працювала у двох департаментах – вищої і середньої школи та нижчої школи. Всього в штаті працювало 76 осіб, з них 24 технічних працівника канцелярії і 11 осіб обслуговуючого персоналу [8, с. 73].

Наприкінці 1917 р. департамент нижчої освіти працював вже в складі двох відділів – початкової школи і вищої початкової школи. Згідно плану штатів департаменту дошкільної і позашкільної освіти на перше півріччя 1918 р. в ньому мало працювати 17 осіб. Канцелярію планувалося реорганізувати у Департамент загальних справ з трьома відділами: інспекторським, господарським і фінансовим. Остання відала бюджетом секретарства, штатами, займалася підготовкою законопроектів, справою реформи шкільного управління. Шкільна рада при секретарстві була дорадчим органом, якому належала вся «повнота влади шкільного управління на Україні». Вона мала перетворитися на Генеральну раду. На 1 січня 1918 р. в секретарстві працювало вже 114 співробітників.

Законом Центральної Ради від 28 грудня 1917 р. було скасовано шкільні округи. Замість них впроваджувався інститут комісарів шкільної освіти. Всі справи скасованих органів передавалися до відповідних секретарств і органів місцевого самоврядування. В 1918 р. був розроблений новий план управління народною освітою в Україні. В пояснюючій записці до плану вказувалося, що секретарство ставить перед собою три головні завдання: забезпечення всім народам України вільний розвиток школи і освіти; об'єднання сил для проведення загальної лінії організації освітньої справи та широка децентралізація управління освітою [15, с. 59].

Для цього в плані були поєднані принципи національно-персональної автономії та загальної координації управління освітою в державі. Відповідно до положень III Універсалу Української Центральної Ради, які визнавали національно-персональну автономію великоросів, євреїв, поляків та ін., загальне завідування справами освіти кожної національності передавалося відповідним відділами народної освіти при національних народних міністерствах. В свою чергу, під керівництвом останніх мали засновуватися національні ради освіти – обласні, губернські, повітові і т.д. До компетенції національних органів входили національні освітні питання, за винятком загальнодержавних норм, встановлених міністерством народної освіти. Останнє було також об'єднуючим, вищим та контролюючим органом всіх національних культурно-просвітніх інституцій України.

Згідно плану управління народною освітою міністерство складалося з:

1. міністра;
2. товаришів міністра;
3. Головної Ради загальної освіти;
4. Головної Ради професійної освіти;
5. Головної Ради мистецтва.

Основною функцією міністерства було об'єднання роботи всіх просвітніх інституцій Української Народної Республіки, для чого воно встановлювало мінімальні освітні норми, розробляло бюджети, регулювало взаємини окремих установ, керувало розробкою загальної освітньої статистики. Головна Рада загальної освіти виконувала при міністерстві скорше дорадчі функції і складалася з представників національних рад освіти при відповідних міністерствах – по 1 від національних меншостей і 4 від українців; представників

учительських організацій, міністерства освіти, спілки міст та земств. Головою Ради був міністр народної освіти. При відповідних міністерствах створювалися національні ради освіти, які також мали дорадчі функції. Структура управління освітніми установами виглядала наступним чином. В губерніях при губернському земстві утворювалися губернські ради освіти (для об'єднання діяльності культурно-просвітних організацій всіх національностей та нагляду за додержанням мінімальних вимог міністерства). Вони, в свою чергу, утворювали зі свого складу виконавчий орган – управу. Для задоволення національних потреб в освітній галузі утворювалися національні губернські, повітові, міські і сільські ради освіти. Окремо закладалися українські губернські ради освіти, до функцій яких входило розподіл коштів, завідування середніми школами, призначення допомоги вчителям, збір статистичних даних, упорядкування музеїв, бібліотек, розгляд скарг, прохань і т. ін. Склад ради мав обиратися раз на три роки. Для порядкування справами при українській губернській раді освіти раз на рік скликався з'їзд.

При повітових земствах відповідно укладалися українські повітові ради освіти з подібними функціями до губернських рад в рамках відповідних повітів – нагляд за школами, призначення та усунення педагогічного складу. Головна рада мистецтва при міністерстві освітніх справ виконувала «законо-дорадчі» функції з питань мистецтва і створювалася для об'єднання діяльності всіх мистецьких інституцій в УНР. Через Раду мали проходити всі законопроекти, що торкалися проблем мистецтва. Рада порядкувала і контролювала роботу мистецько-просвітних організацій і інституцій, розробляла загальний бюджет, регулювала взаємини між різними мистецькими установами та займалася розробкою статистики у своїй галузі. До ради входили міністр освіти (голова), його заступники, представники від національних рад мистецтва, міністерства освіти, Всеукраїнської спілки міст і спілки земств. За зразком національних рад освіти при національних міністерствах організовувалися національні ради мистецтва. Документом обумовлювався склад та функції цих рад. Передбачалася розгалужена система органів порядкування мистецькими справами на місцях. При губернських земствах – губернські ради мистецтва та в разі потреби національні ради мистецтва [14, с. 102]. Для координації діяльності закладів професійної освіти при міністерстві діяла Головна рада професійної освіти. Через неї мали проходити законопроекти, що торкалися професійної освіти. Створювалася також й мережа губернських рад професійної освіти. В разі потреби також могли організовуватися повітові, місцеві й ін. ради.

Організація внутрішньої роботи міністерства (секретарства) освіти та розподіл обов'язків між його підрозділами виглядали наступним чином. Департамент вищої і середньої школи протягом вересня місяця займався організацією Народного Українського університету у співпраці з Центральним кооперативним комітетом та науковим товариством. Була складена адміністрація закладу. Обрано ректора – проф. Київської політехніки І. М. Ганицького, секретаря – приват-доцента університету св. Володимира О. П. Сушицького, декана історико-філологічного факультету – професора Г. Г. Павлуцького, фізико-математичного – приват-доцента О. П. Швеця. Деканом правничого факультету передбачалося призначити І. М. Туган-Барановського [16, ф.15, оп. 1, спр.15, арк. 10]. 5 жовтня Народний український університет було урочисто відкрито. Для початку його роботи в університеті св. Володимира було орендовано 6 великих аудиторій і наступного дня, 6 жовтня, заняття почалися на всіх трьох факультетах, а також на підготовчих курсах. При Українському університеті за допомогою Українського кооперативного комітету було засновано кооперативний відділ за участю лекторів – професора І. Туган-Барановського, професора К. Воблого, Б. Мартоса, Галевича та ін. Було затверджено програму викладання історії українського мистецтва та ухвалено заснувати при університеті бібліотеку [16, арк. 54].

До грудня 1917 р. навантаження департаменту значно зросло. Протягом місяця його співробітниками було підготовлено законопроекти про заснування кафедр українознавства у всіх вищих школах України та про читання лекцій українською мовою. Проводилася праця по виробленню статуту державних українських університетів та було покладено початок

реформування Ніжинського історико-філологічного інституту і націоналізації Київської духовної академії [10, с. 20–21]. В жовтні 1917 р. відділ середньої школи департаменту займався проектом реформи діючої мережі середніх шкіл та організацією нових. На цей час цей відділ ще опікувався професійно-технічною освітою та прогімназіями.

Протягом 1917 р. робота департаменту нижчої школи визначалася такими головними завданнями: організація внутрішнього життя школи, демократизація шкільної освіти. Для цього було підготовлено план шкільного управління та взаємодії школи з громадськими установами; складено проект переходу церковно-парафіальних шкіл під юрисдикцію земств; вироблені загальні плани навчання в школах для народної семирічної школи та українізації вищих початкових шкіл. До кінця вересня 1917 р. підрозділу вдалося скласти проект Педагогічної академії та проект визначення компетенції генерального секретаріату народної освіти, який бувухвалений Шкільною радою 24 вересня [16, спр.61, арк. 14] .

Педагогічна академія почала працювати 7 листопада 1917 р. в Києві. Департамент позашкільної і дошкільної освіти намагався об'єднати в своїй роботі різні форми і засоби позашкільної освіти дорослих і дитячого виховання – вечірні й недільні школи для дорослих, курси, лекції й читання для народу; різноманітні форми просвітних організацій – Просвіти, бібліотеки-читальні, народні дома, театри, музеї, дитячі садки, клуби і т. ін. Практична робота полягала у матеріальній допомозі за кошт держави усім установам позашкільної освіти та здійснення керівництва й контролю над ними. Першочерговими планами діяльності департаменту стало налагодження тісних зносин з просвітними українськими організаціями, кооперативними міськими та земськими організаціями в справі просвіти, а також створення курсів інструкторів позашкільної освіти для допомоги місцевим органам в організації вечірніх та недільних шкіл, бібліотек, музеїв. Курси були відкриті 26 жовтня у помешканні Педагогічного музею. Серед тем лекцій, прочитаних слухачам, була історія української літератури, принципи і методи позашкільної освіти в Росії і за кордоном, історія України, теорія і практика театру, музейна справа, історія української музики [16, ф. 2581, оп.1, спр. 164, арк. 25]. Планувалося перетворити ці курси на інститут інструкторів позашкільної освіти, як відділ педагогічної академії. Був підготовлений відповідний проект організації. Заняття мали проводитися з вересня по травень і складатися з теоретичних курсів (психології, соціології, державного права, історії, літератури, географії і мистецтва України) та практичної роботи (завідування зразковими вечірніми школами, клубами). Наприкінці курсу слухачі складали відповідні іспити.

Було заплановано скласти програми різних курсів лекцій, бібліотечних каталогів, організувати курси по дошкільному вихованню для підготовки спеціалістів для дитячих садків, дитячих клубів. Восени 1917 р. департамент позашкільної та дошкільної освіти займався підготовчою працею по скликанню з'їзду просвіт; упорядкуванням програми загальноосвітних курсів для населення міста Києва, організацією курсів для інструкторів позашкільної освіти [16, 1, спр. 15, арк. 9]. В перші тижні і навіть місяці роботи департаменту його зусилля обмежувалися м. Києвом. Був відкритий 1-й український дитячий садок, гуртожиток для учнів українських гімназій на вул. Звіринецькій. Це пояснюється не тільки складнощами початку організації роботи, а й відсутністю грошей, про що секретарство доповідало восени 1917 р. Невистачало їх на відкриття вечірніх курсів для дорослих в Києві та облаштування спеціального складу книг в Педагогічному музеї.

На підставі закону Центральної Ради від 5 грудня 1917 р. про передачу всіх освітніх установ України міністерству народної освіти у складі департаменту був утворений відділ дитячих притулків. Останній займався адміністративно-господарчими і педагогічними справами дитячих притулків в Україні. Як зазначалося в одному із звітів цього відділу, його робота поділялася на практичну працю (з'ясування правового стану дітей; перегрупування притулків так, щоб у них перебувало не більше 30 дітей; заснування лікарні в Києві; організація медично-педагогічної допомоги і т. ін.) та теоретичну розробку положень виховання та навчання у притулках взагалі (було підготовлено план державного виховання, навчання та забезпечення правового статусу дітей-сиріт в Україні; розроблено програми й

анкети до з'їздів діячів позашкільної і дошкільної освіти, тощо). Одночасно на початку грудня 1917 р. розпочав роботу департамент професійно-технічної освіти у складі 21 співробітника, в тому числі директор, 2 віце-директора і 2 голови відділів [16, ф. 2581, оп.1, спр 29, арк. 14]. Він відав нижчими, середніми та вищими ремісничими школами.

У середині грудня 1917 р. в Києві відбулася нарада в справі організації професійної освіти в Україні за участю представників учительських організацій та місцевих органів самоврядування. Учасники наради визнали головним недоліком тогочасної професійної освіти поєднання різних завдань та занадто теоретизовані курси навчання. Тому було вирішено «професійну освіту відокремити від загальної цілком і будувати професійні школи над окремими ступенями загальноосвітньої Єдиної школи. Школи мішаного типу (з спеціальною й загальною освітою) допускати лише як виняток» [8, с. 74]. Згідно штату департаменту професійно-технічної освіти на 15 березня 1918 р. у ньому мало працювати 25 співробітників, з них вакантними залишалися 20 посад. Отже, працювало лише 5 осіб, з яких 4 були технічними працівниками – помічниками діловода і канцеляристами. З керівного складу працював лише директор департаменту О. Вілінський [8, с. 83].

Спеціальним законом Центральної Ради до відомства генерального секретарства освіти були передані всі професійні та технічні школи колишніх міністерств – «опіки», внутрішніх справ, торгу, промисловості, духовного відомства, шляхів, військового, земельного та юридичного. Перед департаментом повстало завдання організації їх роботи, розробки та затвердження спільних статутів.

Внутрішня праця департаменту поділялася між 4 відділами. Відділ технічної освіти займався розвитком мережі технічних і професійних шкіл у складі завідуючого та двох інструкторів. Відділ комерційної освіти відав 150 комерційними школами (вищими і нижчими), що існували на той час в Україні. Відділ сільськогосподарської і медичної освіти планувалося з часом поділити ще на три підрозділи: сільськогосподарський, медичний та санітарний. Відповідно він керував роботою сільськогосподарських, медичних та ветеринарних учбових закладів. Ця галузь професійної освіти, як зазначалося у доповіді директора департаменту, в Україні була розвинена дуже слабко, тому головним завданням відділу було розширення мережі таких шкіл, перш за все сільськогосподарських та фельдшерських.

Організаційний відділ працював над підготовкою скликання галузевих з'їздів представників технічних, сільськогосподарських, медичних, ветеринарних, комерційних учбових закладів. Останній також відав всією організаційною роботою департаменту, затверджував статuti, реєстрував нові професійні школи [16, ф. 2581, оп. 1, спр. 15, арк. 63].

Як зазначав в середині березня 1918 р. директор департаменту, планувалося виокремити професійну освіту із загальної, створивши мережу початкових, середніх та вищих шкіл після перших випусків загальноосвітніх шкіл за новим планом. До того часу професійні школи працювали за старими планами. Для введення єдиного українського правопису була створена правописна комісія при міністерстві з вчених-філологів та педагогів у складі 18 осіб. Вона була скликана одною з останніх. Перше засідання відбулося 14 квітня 1918 р. [3, с. 77].

Таким чином, на початку діяльності генерального секретаріату народної освіти (згодом міністерства освіти) робота його підрозділів обмежувалася м. Києвом. Поступово склалися плани майбутньої праці. З урахуванням резолюцій всеукраїнських учительських і професійних з'їздів викристалізовувалися головні завдання відомства в галузі народної освіти, в тому числі проведення загальної реформи системи освіти в Україні. Ці завдання позначилися й на внутрішній структурі міністерства. З'являлися нові департаменти, відділи, секції. Взагалі міністерству вдалося охопити головні ланки освітньої роботи від реорганізації та створення нижчих та середніх шкіл, заснування університетів до організації дошкільного виховання і позашкільної освіти. Не залишилися поза увагою освітнього міністерства і система професійної освіти. Окрім праці над загальними планами управління освітою в Україні та проектом єдиної школи, співробітники міністерства опікувалися й суто

практичними питаннями – впровадження предметів українознавства в школах, підготовкою нових навчальних програм, написанням підручників. При відомстві діяла низка спеціалізованих комісій.

Окремо слід вказати на багатовекторність діяльності департаменту мистецтва, яке в березні 1918 р. планувалося перетворити на народне міністерство культури і мистецтва. На кінець квітня 1918 р. народне міністерство освіти було цілком сформованою установою зі своєю структурою, чітко визначеними завданнями і сферою компетенції. Паралельно у зв'язку із великою кількістю співробітників, не дивлячись на той факт, що частина посад була вакантною, та величезним обсягом роботи, йшов процес внутрішньої реорганізації та модернізації його діяльності. Отже, відомство розвивалося, а його керівництво намагалося організувати роботу всіх його підрозділів відповідно до нагальних потреб поточного моменту.

Велике значення мало створення професійної школи. Одним із перших кроків на цьому шляху було підпорядкування всіх професійних шкіл Генеральному секретарству освіти. 12 грудня 1917 р. Іван Матвійович підписав циркуляр директорам професійних навчальних закладів, в якому зазначалося: «Законом 5 грудня сього року, ухваленим Центральною Радою, всі просвітні інструкції бувших «Міністерства Внутрішніх справ, Торгівлі і Промисловості переводяться у Секретарство справ освітніх». Другим важливим кроком на цьому шляху розбудови професійної освіти було скликання великої наради для обговорення проблем її організації. Нарада розпочалася в грудні 1917 р. і з перервами працювала до березня 1918 р.

Питання про чітке розмежування професійної та загальноосвітньої школи було одним із найбільш суттєвих і важливих у концепції розбудови професійної школи. Цією проблемою постійно опікувався Департамент професійної освіти, утворений в складі Міністерства освіти України. Стратегію розвитку професійної освіти мала визначити Рада професійної освіти [2, с. 38]. Складною була кадрова проблема. Коли І. М. Стешенко очолив Генеральне секретаріатство освіти, 99% учителів середніх шкіл не мали педагогічної освіти, хоч у дореволюційній Україні функціонували 8 учительських інститутів, 33 семінарії, 34 педагогічні курси різних типів, 5 церковно-учительських і 20 двокласних вчительських шкіл, Ніжинський історико-філологічний інститут. Проте жодна з цих інституцій, окрім останньої, не давала справжньої закінченої педагогічної освіти.

Однак не тільки проблемами підготовки вчителів переймався І. М. Стешенко. Його увагу привертала й питання матеріального забезпечення, умов праці педагогів. Генеральний секретар освіти першим запропонував встановити жалування вчителя нижчої початкової школи не менше 150 крб. на місяць. Через кожен рік служби повинні бути надбавки у розмірі 5% основного жалування до подвоєння його. За додаткові роботи встановити таку плату: а) за завідування однокласною і двокласною школою 240 крб. на рік, трьохкласною – 300 крб.; б) за гімнастику та завідування бібліотекою 120 крб. на рік.

Аналізуючи діяльність І. М. Стешенка на посаді першого Міністра освіти, не можна не сказати про його роботу щодо нової системи управління освітою в Україні, системи, якої до нього не було. Формування нової структури управління освітою, пошук нового змісту управлінської діяльності на всіх рівнях постійно перебували в полі зору першого Міністра.

18 січня 1918 р. уряд В. Винниченка пішов у відставку. І. М. Стешенко залишив посаду Міністра народної освіти і продовжував працювати у Міністерстві на посаді Генерального комісара. Коли в лютому 1918 р. до Києва прийшли більшовики, вони хотіли розстріляти Стешенка і йому довелося виїхати з міста. До Києва Іван Матвійович повернувся 9 березня, коли місто залишили більшовицькі війська, і продовжував працювати в Міністерстві. В ніч на 30 липня 1917 р. у Полтаві його вбив невідомий.

В кабінеті В. Голубовича міністром освіти став член української партії соціалістів-революціонерів Н. Григорій, якого в новому складі Ради Народних Міністрів (лютий 1918 р.) замінив український соціаліст-федераліст В. Прокопович. Після гетьманського перевороту Н. Я. Григорій очолював культурно-освітній відділ Київського губернського земства, був активним діячем Українського національного союзу, учасником підготовки

антигетьманського перевороту у листопаді 1918 р. У січні 1918 р. значно ускладнилася політична, військова та економічна ситуація в Україні. Головні події у цей час розгорталися у Брест-Литовському де тривали переговори з німцями. Україна почала розпадатися на окремі частини. З 29 січня до 10 березня 1918 р. Міністерство народної освіти очолював Павло Оникійович Христюк. 24 березня портфель Народного Міністра освіти отримав В. К. Прокопович. Йому вдалося за досить короткий термін свого перебування на посаді внести на розгляд уряду ряд важливих питань освітньої діяльності держави. Окрім законотворчої діяльності, Міністр займався й іншими проблемами. Так, відразу після повернення Центральної Ради з Житомира до Києва було розглянуто питання про всенародне загальне навчання. Особлива комісія при Генеральній шкільній раді виробила головні основи всенародного навчання. У цьому документі наголошувалося:

1. В Українській Народній Республіці всім дітям шкільного віку повинна бути забезпечена можливість одержувати безплатну освіту.
2. Час навчання в народній школі визначено 7 років. Перший ступінь 4 роки, другий – 3 роки.
3. Школи мають право на місцеве самоврядування.
4. Кількість дітей на одного вчителя не повинна перевищувати 40 душ [12, с. 17–18].

28 квітня 1918 р. стало останнім днем існування Центральної Ради. 3 травня 1918 р. Гетьман Скоропадський призначив Міністром освіти та мистецтв М. П. Василенка. За поданням Міністерства Рада міністрів 23 липня 1918 р. Прийняла рішення про вивчення української мови, літератури, історії та географії України в усіх учительських семінаріях та інститутах, і там було введено посади відповідних викладачів. Ще одним кроком Міністра було підписання ним 7 вересня 1918 р. циркуляра про введення в програму іспитів на звання вчителя початкової школи предметів українознавчого циклу. Не можна забувати й про те, що 1 серпня 1918 р. за поданням М. П. Василенка гетьман ухвалив закон про обов'язкове вивчення української мови і літератури. Важливе значення для українізації освіти мало також рішення Ради міністрів гетьманської держави від 6 вересня 1918 р. про відкриття з початку 1918-1919 навчального року 40 українських гімназій і 10 реальних шкіл. Всього планувалося відкрити 120 нових шкіл. При цьому всі зносини й діловодство у нових навчальних закладах повинні бути українізовані [5, 17 вересня].

18 жовтня 1918 р. після тривалої дискусії членів уряду стосовно відносин між гетьманською Україною та Радянською Росією було оголошено про відставку Кабінету міністрів. Через 2 місяці після відставки М. П. Василенка, який пропонував розпочати військові дії проти Росії, його було обрано членом відновленого Директорією Генерального суду, а у лютому 1919 р. він обійняв посаду Президента Київського університету, яку залишив після вступу в місто денікінців.

Епоха М. П. Василенка в Міністерстві освіти і мистецтв України закінчилася, коли 24 жовтня 1918 р. Гетьман усієї України П. Скоропадський видав наказ за № 272, яким попередній склад Ради міністрів був звільнений, а призначений новий на чолі з Ф. А. Лизогубом. Міністром Народної освіти та мистецтва став Петро Януарійович Стебницький, а згодом Володимир Павлович Науменко. Відомі лише декілька наказів цих міністрів. Зокрема, за підписом В. П. Науменка до Ради міністрів 10 грудня 1918 р. було внесено новий «Тимчасовий закон про управління шкільними справами на Україні» [5, № 70]. Восени 1918 р. в Україні здійнялася чергова політична буря. Повстання проти П. Скоропадського розпочалося 14 листопада, а 14 грудня 1918 р. гетьман зрікся влади. 5 грудня 1918 р. завідуючим відділом освіти було призначено Юхима Онопрійовича Щирицю. Він одразу розпочав активну діяльність. Директорія УНР наказала [13, с. 4]:

1. Відновити негайно повітові освітні (шкільні) Ради, які були зруйновані гетьманським урядом.
2. Заснувати Губерніальні Ради Освіти в кожному губернському місті.
3. Обрати Комісарів освіти губернських і повітових, які мають педагогічний стаж.

В когорті Міністрів освіти Петру Івановичу Холодному потрібно відвести окреме місце. Адже йому довелося очолювати Міністерство освіти України в різні роки його функціонування, фактично не будучи міністром. Так, за часів Української Народної Республіки з 12 вересня 1917 р. він був помічником Генерального секретаря освітніх справ І. М. Стешенка. Ця посада давала йому достатньо можливостей для управління освітою молодої держави. Він також очолював Всеукраїнську шкільну раду. У грудні 1918 р. Український військовий революційний комітет призначає Холодного комісаром Міністерства освіти і мистецтв. Обов'язки Міністра освіти Петро Іванович виконував у перший період Директорії УНР з 26 грудня 1918 р. до 2 лютого 1919 р. і в останній період правління Директорії з 26 травня до кінця 1920 р. В українських колах П. Холодний користувався славою доброго педагога та свідомого українця [7, с. 87].

Головна праця, якою він зайнявся з перших днів свого урядування – це виготовлення проекту єдиної школи. В основу проекту покладено такі засади: насамперед, нова школа має бути єдиною і обслуговувати усіх дітей, не залежно від соціального походження; друге – нова школа має бути національною і виховувати національні почуття; третє – нова школа має бути діяльною і забезпечувати зв'язок з практикою. В Кам'янці-Подільському вдалося видрукувати лише першу частину проекту. Інші частини залишились не надрукованими і потрапили до рук більшовиків.

На початку червня 1919 р. уряд УНР знову осів у Кам'янці-Подільському, куди прибув П. Холодний. Тут Міністерство освіти вирішило зайнятися друкуванням шкільних підручників та придбати шкільне приладдя. В уряді УНР П. Холодний перебував до кінця 1921 р.

5 січня 1919 р. Іван Іванович Огієнко отримав призначення на посаду Міністра народної освіти. Керувати Міністерством йому довелося у дуже складній політичній, економічній, воєнній ситуації, тричі переживши зміну урядів і постійно переїджаючи з одного міста до іншого. Говорячи про діяльність І. І. Огієнка на посаді Міністра народної освіти, не можна не зазначити, що, очоливши вище освітянське відомство, він мав сформовану концепцію розбудови освітньої системи України, головними складовими якої були «онаціональнення школи через її знеросійщення та творення єдиної української школи в державі. Через 7 днів після свого призначення Іван Огієнко створив при Міністерстві народної освіти «Окрему комісію для перегляду українського правопису, яку сам і очолив. А 17 січня його наказом «Правила українського правопису, виготовлені Правописною Комісією» було ухвалено для використання по усій Україні [11, с. 448]. Задля українізації освітньої системи держави Міністр народної освіти чималу увагу приділяв виданню українських книжок та підручників.

В умовах воюючої держави це було складним завданням. Проте І. Огієнко не обмежувався лише організаційними заходами, спрямованими на розгортання видавничої справи. Він сам написав низку праць та уклав кілька підручників, яким не було аналогів в українському книжковому світі. Серед них твори: «Рідна мова в українській школі: Замітки з методики української мови» (1918), «Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу (курс, читаний в українському народному університеті)» (1918), «Українська граматична література: Розгляд підручників, по яких можна вчитись і навчати української мови» (1908), «Українська мова: Бібліографічний покажчик літератури для вивчення української мови (порадник студентам, вчителям, усім тим, хто бажає найкраще вивчитись української мови)» (1918) та багато інших [6, с. 52].

І. Огієнко цікавився думкою вчителів. 15–18 січня 1919 р. в м. Києві він взяв участь у роботі II з'їзду делегатів Всеукраїнської учительської спілки. Саме за його наполяганням Директорія 26 січня 1919 р. ухвалила «Закон про збільшення Державної допомоги на утримання вчителів нижчих початкових шкіл і на утримання других класів двукласових шкіл та про асигнування в розпорядження Міністра Народної освіти 118 212 50 карбованців на згадану допомогу». За директорії було ухвалено організувати з 1 січня 1919 р. один учительський інститут, а з осені 1919 р. ще 8 інститутів. Окрім того, збільшити в кожному

інституті число стипендій до 30 на курс, замість 20 [11, с. 449]. Подальше життя І. Огієнка було нелегким. У ніч із 15 на 16 листопада 1920 р. він з двома дітьми і дружиною змушений був покинути рідну Україну оселитися на чужині.

Висновки. Таким чином, очільникам Міністерств освіти Української Народної Республіки довелося працювати в надзвичайно складних економічних, політичних, воєнних умовах. Фактично в умовах громадянської війни, за відсутності стабільної ситуації. Перебуваючи на посадах Генерального секретаря освітніх справ чи Міністра народної освіти, вони намагалися розбудувати освітню систему держави так, як їм це підказували власний життєвий досвід, знання чи рішення державних керівників. Розбудова нової української системи освіти була нелегкою справою. Внаслідок того, що що зарубіжні освітні надбання не досить обгрунтовано та осмислено переносились на український ґрунт, практично всі освітні реформи не були доведені до кінця і не стали основою для формування нових концепцій створення системи освіти. Аналізуючи діяльність Міністерств освіти, слід визнати значний їх відрив від рядового учительства, від тієї освіти, що твориться в шкільному класі або вузівській аудиторії. Всі освітні реформи і починання Міністерства освіти, за винятком 1917–1918 рр. брали свій початок не в учительській масі, а в кабінетах освітніх чиновників найвищого рангу. В Українській Народній Республіці за весь час її існування накопичено неоціненний досвід творення української школи, який потребує свого подальшого вивчення в наш час.

Список використаних джерел

1. Боровик А. (2008) Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.). Чернівці: УСПІ. 367 с.
2. Бутівченко С. (1997) Зміст і форми управління середніми професійними навчальними закладами в Україні в 1917–1921 рр. Дис...канд. пед. наук. К. 120 с.
3. Васькович Г. (1996) Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.). К., 359 с.
4. Грушевський М. (1991) Про українську мову і українську школу. К.: Веселка. 46 с.
5. Державний вісник, 1918 №70
6. Завальнюк О., Телячий Ю. (2001) Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.): історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова. 148 с.
7. Завальнюк О., Даниленко В., Телячий Ю. (2006) Холодний: Життя, віддане Україні. Хмельницький, 120 с.
8. Кудлай О. Б. Організація, внутрішня структура та завдання народного міністерства освіти УНР // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. К.: Інститут історії України НАНУ. 2009. Вип. 4. С. 59–88.
9. Купрійчук В. (2012) Доба Центральної Ради УНР: від мовної українізації до українознавчого змісту освіти // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України, 2012, Вип. 1., с. 17–26.
10. Майборода В. К. (1992) Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985). К.,
11. Огієнко І. І. (1935) Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура. 1935. №7. с. 444–453.
12. Постернак С. (1920) Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. К.: Б.м.в. 125 с.
13. Пижик А. (1998) Реформування системи національної освіти в добу Директорії УНР. К. 44 с.
14. Собчинська М. (1995) Сташенко і розвиток шкільництва і педагогічної думки в УНР (1917-1920 рр.). Дис...к.і.н. К. 135 с.
15. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у 2-х томах, Т. 1, К.: Наукова думка, 1996, 589 с.

16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. м. Київ. Ф. 2581 Народне міністерство освіти Української Народної Республіки (1917-1918). (263 справи).

Referenses:

1. Borovyk A. (2008) Ukrainizatsiia zahalnoosvitnikh shkil za chasiv vyboriuvannia derzhavnosti (1917–1920 rr.). Chernihiv: USPI. 367 s. [Borovyk A. (2008). Ukrainization of General Education Schools during the Struggle for Statehood (1917–1920). Chernihiv: USPI. 367 p.] [in Ukrainian]

2. Butivshchenko S. (1997) Zmist i formy upravlinnia serednimy profesiinymy navchalnymy zakladamy v Ukraini v 1917–1921 rr. Dys...kand. ped. nauk. K. 120 s. [Butivshchenko S. (1997). Content and Forms of Management of Secondary Vocational Educational Institutions in Ukraine in 1917–1921. Ph.D. thesis. Kyiv. 120 p.] [in Ukrainian]

3. Vaskovych H. (1996) Shkilnytstvo v Ukraini (1905–1920 rr.). K., 359 s. [Vaskovych H. (1996). Schooling in Ukraine (1905–1920). Kyiv. 359 p.] [in Ukrainian]

4. Hrushevskiy M. (1991) Pro ukrainsku movu i ukrainsku shkolu. K.: Veselka. 46 s. [Hrushevskiy M. (1991). On the Ukrainian Language and Ukrainian School. Kyiv: Veselka. 46 p.] [in Ukrainian]

5. [Derzhavnyi Visnyk, 1918.] [in Ukrainian]

6. Zavalniuk O., Teliachyi Yu. (2001) Budivnytstvo ukrainskoi zahalnoosvitnoi shkoly v roky natsionalno-demokratychnoi revoliutsii (1917–1920 rr.): istorychni narys. Kamianets-Podilskiy: Abetka-Nova. 148 s. [Zavalniuk O., Teliachyi Yu. (2001). Construction of Ukrainian General Education Schools during the National-Democratic Revolution (1917–1920): Historical Essay. Kamianets-Podilskiy: Abetka-Nova. 148 p.] [in Ukrainian]

7. Zavalniuk O., Danylenko V., Teliachyi Yu. (2006) Kholodnyi: Zhyttia, viddane Ukraini. Khmelnytskyi, 120 s. [Zavalniuk O., Danylenko V., Teliachyi Yu. (2006). Kholodnyi: A Life Dedicated to Ukraine. Khmelnytskyi. 120 p.] [in Ukrainian]

8. Kudlai O. B. Orhanizatsiia, vnutrishnia struktura ta zavdannia narodnoho ministerstva osvity UNR // Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. K.: Instytut istorii Ukrainy NANU. 2009. Vyp. 4. S. 59–88. [Kudlai O. B. Organization, Internal Structure, and Tasks of the People's Ministry of Education of the UNR // Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution 1917–1921. Kyiv: Institute of History of Ukraine NASU. 2009. Issue 4. P. 59-88.] [in Ukrainian]

9. Kupriichuk V. (2012) Doba Tsentralnoi Rady UNR: vid movnoi ukrainizatsii do ukraïnoznavchoho zmistu osvity // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, 2012, Vyp. 1., c. 17–26. [Kupriichuk V. (2012). The Era of the Central Rada of the UNR: From Linguistic Ukrainization to Ukrainian Studies Content in Education // Collection of Scientific Works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. 2012. Issue 1. P. 17–26.] [in Ukrainian]

10. Maiboroda V. K. (1992) Vyshcha pedahohichna osvita v Ukraini: istoriia, dosvid, uroky (1917–1985). K. [Maiboroda V. K. (1992). Higher Pedagogical Education in Ukraine: History, Experience, Lessons (1917–1985). Kyiv.] [in Ukrainian]

11. Ohiienko I. I. (1935) Moie zhyttia: Avtobiohrafichna khronolohichna kanva // Nasha kultura. 1935. №7. c. 444-453. [Ohiienko I. I. (1935). My Life: Autobiographical Chronological Canvas // Nasha Kultura. 1935. No.7. P. 444–453.] [in Ukrainian]

12. Posternak S. (1920) Iz istorii osvitnoho rukhu na Ukraini za chasy revoliutsii 1917-1919 rr. K.: B.m.v. 125 s. [Posternak S. (1920). From the History of the Educational Movement in Ukraine during the Revolution of 1917–1919. Kyiv. 125 p.] [in Ukrainian]

13. Pyzhyk A. (1998) Reformuvannia systemy natsionalnoi osvity v dobu Dyrektorii UNR. K. 44 s. [Pyzhyk A. (1998). Reforming the National Education System during the Time of the Directory of the UNR. Kyiv. 44 p.] [in Ukrainian]

14. Sobchynska M. (1995) Stashenko i rozvytok shkilnytstva i pedahohichnoi dumky v UNR (1917–1920 rr.). Dys...k.i.n. K. 135 s. [Sobchynska M. (1995). Stashenko and the Development of Education and Pedagogical Thought in the UNR (1917–1920). Ph.D. thesis. Kyiv. 135 p.] [in Ukrainian]

15. Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy u 2-kh tomakh, T. 1, K.: Naukova dumka, 1996, 589 s. [Ukrainian Central Rada. Documents and Materials in 2 Volumes, Vol. 1. Kyiv: Naukova Dumka, 1996. 589 p.] [in Ukrainian]

16. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. m. Kyiv. F. 2581 Narodne ministerstvo osvity Ukrainsoi Narodnoi Respubliki (1917–1918). (263 spravy). [Central State Archives of Higher Authorities and Management of Ukraine. Kyiv. F. 2581 People's Ministry of Education of the Ukrainian People's Republic (1917-1918) (263 files).] [in Ukrainian]

УДК 323:94(477)

Рева Л.Г.

*Член-кореспондент Національної Академії Вищої освіти України,
кандидат філологічних наук,
член Національної Спілки краєзнавців України
LesyaReva7@gmail.com*

УКРАЇНА – НЕ РОСІЯ. ОДВІЧНА ПАРАДИГМА ДИСКУРСУ. МІРКУВАННЯ НАД ЕВОЛЮЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

DOI: 10.5281/zenodo.8283270

Ця стаття є спробою глибокого занурення у вічні протистояння між українцями та росіянами і має на меті розкрити внутрішній світ обох народів. Українці, як титульна нація, ідентифікуються як основна громадянська спільнота, тоді як російська спільнота нараховує десятки націй, народностей та релігій з різноманітними поглядами на життя. Ця диспропорційність у підходах визначає складні взаємовідносини між народами та суспільствами.

Тут детально аналізуються історичні контексти, що вивітали із себе невирішені напруження між Україною та Росією. Зокрема, досліджується вплив Московської держави на розвиток малих народів, де відбувалося призупинення їхнього еволюційного розвитку, перетворюючи багатонаціональну Росію на своєрідну «в'язницю народів». Тарасом Шевченком цей стан справ був іронічно охарактеризований як «тюрма народів», яка грубо порушувала право цих народів на самовизначення. У контексті цієї історії завжди стояла вільнолюбна Україна, що виступала проти уярмленої царської Росії.

Стаття зосереджується також на культурних та інституційних аспектах взаємовідносин. Зокрема, розкриваються значущі елементи української ідентичності, такі як фольклор, пісні, козацька вольниця, а також історичне досягнення - перша демократична Конституція у світі, створена Пилипом Орликом, яка послужила зразком для Джорджа Вашингтона. У контексті цього, звертається увага на відмінності у способах управління в обох суспільствах: козаки обирали гетьманів, проводили демократичні збори, тоді як у Росії владу обіймав цар та його свита. Ці століттями відмінності між націями та системами керівництва стали визначальними

Ключові слова : література, війна, країна-агресор, суспільство, РІА Новості.

Reva L. G

*Corresponding member of the National Academy of Higher Education of Ukraine,
candidate of philological sciences,
member of the National Union of Local Historians of Ukraine
LesyaReva7@gmail.com*

UKRAINE - NOT RUSSIA. AN ETERNAL DISCOURSE PARADIGM. REFLECTIONS ON THE EVOLUTIONARY PROCESSES OF SOCIETAL DEVELOPMENT

This article is an attempt to deeply delve into the eternal conflicts between Ukrainians and Russians and aims to reveal the inner world of both nations. Ukrainians, as the titular nation, identify themselves as the main civic community, while the Russian community consists of dozens of nations, ethnicities, and religions with diverse views on life. This disparity in approaches defines complex relations between the peoples and societies.

The historical contexts that led to unresolved tensions between Ukraine and Russia are analyzed in detail. Specifically, the influence of the Moscow state on the development of small nations is explored, where their evolutionary progress was stifled, turning multinational Russia into a sort of "prison of nations." Taras Shevchenko ironically characterized this state of affairs as a "prison of nations," which grossly violated these nations' right to self-determination. In the context of this history, Ukraine has always represented the freedom-loving force opposing the oppressive Tsarist Russia.

The article also focuses on the cultural and institutional aspects of the relationship. It highlights significant elements of Ukrainian identity, such as folklore, songs, Cossack freedom, and the historical achievement - the first democratic Constitution in the world, created by Pylyp Orlyk, which served as a model for George Washington. In this context, attention is drawn to the differences in governance in both societies: the Cossacks elected hetmans and conducted democratic assemblies, while Russia was ruled by a tsar and his entourage. These centuries of difference between the nations and systems of governance have become defining factors.

Key words: *literature, war, aggressor country, society, RIA News.*

Постановка проблеми : Стаття є своєрідним баченням на основі сьогоденних подій, закладених раніше в індивідуальність та суб'єктність народу, усталених норм, канонів виховання, впливу народної творчості, художньої літератури тощо. Досліджуючи протягом останніх десяти років еволюційну парадигму процесів становлення молоді, маємо можливість стверджувати, що вона відображає глибинний прошарок суспільства як України, так і Росії. Ми можемо спостерігати, що події на міжнародній арені, що стосуються нашої Батьківщини та сусідньої країни – агресора, а також вирішальні баталії на фронтах, породжують усталені раніше стереотипи. Отже, спробуємо пояснити чому так склалось.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Книга особистих спогадів Л. Кравчука може в якійсь мірі допомогти виявити думки автора щодо українсько-російських відносин, У збірці наукових праць «Розумовські зустрічі» №3 за 2022 рік, зокрема, йдеться про зміни ДНК у народу України, що сталися внаслідок аварії на ЧАЕС, та проголошення незалежності України, і як ці події вплинули на культуру та суспільство.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. У попередніх публікаціях майже не зверталось уваги на такий аспект, як конкретні аспекти культури, історії та суспільства, які безперечно сприяють у формуванні української самобутності, що відрізняється від російської. Як відбувається процес формування та підтримання унікальної ідентичності? Приблизно в цей же час з'явилася грізна заява кремлівського інформресурсу РІА новості за підписом якогось Тимофія Сергійцева, себто, їх маніфест : «Ще в квітні минулого року ми писали про неминучість денацифікації України. Нацистська, бандерівська Україна, ворог Росії і інструмент Заходу зі знищення Росії нам не потрібна.

Мета статті полягає у висвітленні та розборі складних відносин між Україною та Росією, а також в спробі критичного осмислення парадигми, що пронизує дискурс цих взаємовідносин. Це може сприяти кращому розумінню подій минулого, формуванню більш об'єктивної картини сучасної ситуації та сприяти розмежуванню майбутніх кроків та рішень.

Виклад основного матеріалу: Російську натуру досить точно описав Ф. Достоєвський у своєму романі «Злочин і кара», але, на жаль, російське суспільство сьогодні не читає, а тому і не може зрозуміти ані причин, ані значення війни, що зараз йде на території України.

За словами російського письменника, філософа М. Веллера, у російському культурному просторі з'явилася інша література, яка уславлює Сталіна, репресії тощо. Причому інколи написана сучасними авторами, які не знають достеменно сталінської доби, але багаті читали про це. Подеколи книги написані майстерно, навіть талановито. І що головне : ця субкультура, близька до табірної і формується у школі. А почалася вона із часів опричнини, ще за Івана Грозного. Панування сили, свавілля, сувора табірні ієрархія, коли є наглядач, пахани, і є мужики, що працюють, і є «опущені». Усі ці фактори складають сукупність російського населення і на сьогодні становлять модель розвитку суспільства сусідньої країни. І російські еліти також природно підпадають під ці лекала. Там присутня сувора ієрархія: хто під ким, хто кого кришує, хто за ким стоїть і т.д. Це ж саме стосується і прошарку інтелігенції. Навіть зараз у нас, в Україні, у деяких державних інституціях радянського зразку, які ще не зазнали реформації, присутні всі ці закони. І нині ми, українці, у російському панівному розумінні є тими, кого потрібно опустити (даруйте за сленг). Тому, цілком очевидним є те, що ми й надалі маємо знаходитися, за їхнім сценарієм, під сильним гнітом, а натомість українці виявилися непокірними, зуміли знайти силу протистояти, протидіяти їхній пропаганді.

Всі ці фактори, а до того ж і запущена на всі спроможності пропагандистська машина засобів масової інформації, розмаху якої позаздрив би Геббельс, знаходиться на такому високому витку розвитку, що людина потрапляє в полон дезінформації та одурманення. Століттями російське суспільство знаходилося під впливом табірної конгломерації і ставилося до українців, як до недонації. Ми були для росіян рабами. І цілком очевидним є факт, що за нашої перемоги денационалізації російського народу не буде, а в разі переваги Росії, Україні – кінець як державі.

Уже з перших днів російсько-української війни 2022 року війни я прочитала аналітику Баррі Макафлі - американського генерала, який передрікав уже на 6 березня 2022 року цілковиту здачу Києва. 25 лютого російські спецслужби вкинули в інтернет фейк, що Зеленський покинув країну. Це, кінець, думаю. Але сайт не відкрився. І я здогадалася, що це – брехня. Оскільки російський ресурс не відкривається, а вже за півдня повідомлення зникло. Ввечері В. Зеленський виходить на зв'язок.

Приблизно в цей же час з'явилася грізна заява кремлівського інформресурсу «РИА новости» за редакцією Тимофія Сергійцева, свого роду їх маніфест : «Ще в квітні минулого року ми писали про неминучість денацифікації України. Нацистська, бандерівська Україна - ворог Росії і інструмент Заходу, а тому знищення Росії нам не потрібно. Сьогодні питання денацифікації перейшло до практичної площини. Денацифікація необхідна, коли значна частина народу, найімовірніше за все, її більшість — освоєна і втягнута нацистським режимом у свою політику. Тобто тоді, коли не працює гіпотеза «народ хороший — влада погана». Визнання цього факту — основа політики денацифікації, усіх її заходів, а сам факт і складає її предмет. Україна перебуває саме в такій ситуації».

Сайт «РИА Новости» також опублікував список забороненої, себто, шкідливої літератури в Росії. Там фігурують знакові книги, серед яких :«Декамерон» Джованні Боккаччо, «Прекрасний новий світ» Олдоса Гакслі, «Мадам Боварі» Гюстава Флобера, «На Західному фронті без змін» Ерїх-Марії Ремарка, навіть «Тихий Дон» Михайла Шолохова, а також книги Ернеста Гемінгвей, «Колгосп тварин», «Думки в дорозі. Публіцистика, есеїстика, критика » Джорджа Орвелла як шкідливі. І знову – війна в аналогіях: нацистська

Німеччина періоду Другої Світової війни спалювала книги Е.М. Ремарка, забороняла незгідну літературу і контролювала стан своїх мешканців.

Чи могли б ми оминати російсько-українську війну? Подеколи мені видається, що вона була неминучою, хоч як це страшно не звучить. Імперські наративи досягли найвищого накалу подій. Україна все більше віддалялася від вектору політичного розвитку, за яким розвивалася Росія. По суті, країна-агресорка втрачала свій вплив на нашу державу. І тут ми знову повернемося до аналогій. 2021 року, коли відзначали 35 –ті сумні роковини Чорнобильської трагедії, за нашим авторством з'явилася стаття «У нас у всіх навіки змінено ДНК» [5, с. 144– 152]. Аналізуючи еволюційний шлях розвитку нашої країни – України за пострадянський період (а стаття подекуди й автобіографічна, зі вкрапленнями аналогій), ми звернулися до спогадів Л. Кравчука, першого Президента України. Дозволю собі повторити їх, оскільки вони стосуються і сьогодишньої кровопролитної визвольної війни : «імперія нагадувала смертельно пораненого звіра, який через безнадійну, а від того пристрасну, жагу до життя став набагато жорсткішим, набагато небезпечнішим. Карабах, Фергана, Сумгаїт, Баку, Тбілісі, Вільнюс це довели. Треба було дати звірові сконати й водночас ретельно підготуватися до захисту від можливого нападу смертельно пораненого хижака. Чи мав Радянський Союз шанс устояти? Не думаю. Але припускаю, деякий час він ще міг протриматися» [1, с. 77]. Такі ствердження повною мірою можна віднести і до російського сценарію. Карфаген гинув. І гинув неминуче.

Занепаду Росії сприяло багато факторів. Так, в іншій статті «Олександр Матвійович Лазаревський : історія його садиби» [6, с. 198–205], ми процитували російського поета і письменника, лауреата Нобелівської премії з літератури, Івана Буніна, який свого часу писав про менталітет росіян, тобто – переважне населення імперії : «Относительно духовности, морали и интеллекта, то московское образованное общество – это сборище разрушителей, кощунственных людей, духовных бродяг, умственных мошенников, моральных развратников, бесстыдных лжецов, простецких хвастунов и дикарей. Но все они – высокомерные до посмешища. К этому, извините, «обществу», относятся также и нравственные и умственные, сифилитические калеки, идиоты, уроды, полусумасшедшие, истерические люди, циничные моральные и физические проститутки обоих полов. И вот это гнусное мракобесие-болото считаем мы, москвиты, своей духовной, культурной и умственной элитой, передовым авангардом новой Московии. Тьфу! Я с ужасом думаю, кого нарождает это пьяное кровавое быдло, захватившее власть в России, и что будет с моей страной через два-три поколения. Впрочем, что тут думать. Все более или менее ясно». Не беремося стверджувати й ми, та й спростовувати також. Однак те, що нині відбувається на Сході України – можемо вважати – це все наслідки кривавої імперської історії».

Не є секретом, що для Російської імперії чим більша фігура, тим більша біда є наслідком цієї величі. Відомо, що кожна людина – дитина свого часу, концентрат тих відбитків, тих діянь середовища, соціуму, хвороб, звичок, культури. Насправді, індивідуальності як такої, немає. Її створює і фомує середовище кожного з нас. Відтак, Російська імперія – і Україна – дві великі різниці. Україна не знала кріпосного права, вона має цілком відмінну культуру, таку ж криваву, оскільки історія є завжди кривавою. Ми погано її знаємо, і завжди маємо справу не з фактами, а з вірогідностями. Але Україна завжди була місцем, де цивілізований вплив Заходу мав можливість ламати цю одвічну ординську зігнутість, де рабство – це традиція, і злість на весь світ, бажання самоізолювання. Це було тим порубіжжям, яке легко піддавалося діянням західної цивілізації. І цим завжди Україна відрізнялася від Росії. А вже зовсім до наших витоків : у книзі «Тарас Григорович Шевченко: Людина, Поет, Пророк, Символ України»: до 200-ліття від дня народження: Збірник наукових статей [7], ми, аналізуючи пророче слово Кобзаря, коли він звертався до нас, нащадків, свого народу писали :

Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?

А діждемось-таки колись.

Висновки. Таким чином, дослідженню еволюційного розвитку українців та України ми присвятили понад 30 років праці, адже друкуємося із 1987 року. У своїй сукупності це – наукові, науково-популярні дослідження, есе, спогади, бібліографічні покажчики, енциклопедичні статті – близько 1000 публікацій. Майданчиками їх виголошення стали міжнародні та всеукраїнські форуми, монографії, журнали та часописи, альманахи, збірники наукових праць із питань гуманітарних знань тощо. Це і Міжнародні конгреси українців (Харків, 1996; Чернівці, 2002), Міжнародні бібліографічні конгреси (Варшава, 2009, Сімферополь, 2010, 2011, 2012, 2013, СпБ., 2010, М., 2015), краєзнавчі конференції та інші заходи, авторство в низці статей – меморіальному альманасі у 2 т. «Народжені Україною» (2002), Енциклопедії історії України, Енциклопедії сучасної України, Шевченківській енциклопедії тощо [2], [3], [4].

Словом, до нашого, сьогоденного вибору українців, в останні роки ми писали багато й заглиблено. Про це свідчать наші статті, виголошені на різних платформах. Сподіваємося, що вони доповнять уявлення про еволюцію українців та росіян за заявленою темою. Неповний перелік їх ми розміщуємо в «Додатку».

Список використаних джерел

1. Бібліографічний покажчик «Лариса (Леся) Григорівна Рева» / Уклад. Н.М. Рева, К. Книжкова Палата України імені Івана Федорова, 2008.
2. Гончаров О.П. Краєзнавство в житті Реви Лариси Григорівни. Історія, культура та освіта: християнський вимір: До 20-річчя заснування Хмельницького інституту МАУП: зб. наук. праць Хмельницького ін.-ту МАУП. Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2016. Вип. 6, 416 с., с. 92 – 118.
3. Кравчук Л.Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. К: Століття, 2002., 392 с.: іл.,
4. Рева Лариса Григорівна.Українські бібліографи: біогр. відом, проф. діяльн., бібліогр./ М-во культури і туризму України, Держ. закл. «Нац. Парлам. б-ка України». К.:2008; вип.2 / авт.-уклад.: Р.С. Жданова,, Н.І. Абдуллаєва, В.О. Кононенко; наук. ред.: В.О. Кононенко, Н.Я. Зайченко.К., 2010, 240 с., с.117–120.
5. Розумовські зустрічі : зб. наук. праць / Сіверський центр післядипломної освіти ; Сіверський ін-т регіон. досліджень. – Чернігів : Сіверський центр післядиплом. освіти, 2022,192 с., вип. 9, с. 144– 152
6. Садиба : генезис у часі і просторі : Збірник наук. праць за матеріалами конф. 210-річчю від дня народж. В.В. Тарновського – старшого, 295-річчю від дня народж. П.О. Рум'янцева-Задунайського та 250-річчю заснування Качанівської садиби (1772–2022) присвячується / Відп. за вип. Буренко В.Б., Шевченко Т.М., Шевченко І.М. Ніжин : Видавець Лисенко П.П., 2020, вип. 1 (7), 256 с., с. 198 – 205
7. Тарас Григорович Шевченко: Людина, Поет, Пророк, Символ України»: до 200-ліття від дня народження: Збірник наукових статей (К.: Фенікс, 2014. – 112 с.),

References :

1. Bibliografichnyi pokazhchuk «Larysa (Lesia) Hryhorivna Reva» / Uklad. N.M. Reva, K. Knyzhkova Palata Ukrainy imeni Ivana Fedorova, 2008. [Bibliographic Index "Larysa (Lesia) Hryhorivna Reva" / Compiled by N.M. Reva, K. Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov, 2008.] [in Ukrainian]
2. Honcharov O.P. Kraieznavstvo v zhytti Revy Larysy Hryhorivny. Istoriia, kultura ta osvita: khrystyianskyi vymir: Do 20-richchia zasnuvannia Khmelnytskoho instytutu MAUP: zb. nauk. prats Khmelnytskoho in.-tu MAUP. Khmelnytskyi: Vyd-vo KhI MAUP, 2016. Vyp. 6, 416 s., s. 92 – 118. [Honcharov O.P. Local History in the Life of Larysa Hryhorivna Reva. History, Culture, and Education: Christian Dimension: On the 20th Anniversary of the Foundation of Khmelnytskyi Institute of MAUP: Collection of Scientific Works of Khmelnytskyi Institute of

MAUP. Khmelnytskyi: Publishing House KhI MAUP, 2016. Issue 6, 416 p., pp. 92-118.] [in Ukrainian]

3. Kravchuk L. Maiemo te, shcho maiemo: Spohady i rozdumy. K: Stolittia, 2002., 392 s.: il. [Kravchuk L. We Have What We Have: Memoirs and Reflections. K.: Century, 2002, 392 p., illustrations.] [in Ukrainian]

4. Reva Larysa Hryhorivna. Ukrainski bibliohrafy: biohr. vidom, prof. diialn., bibliohr. / M-vo kultury i turyzmu Ukrainy, Derzh. zakl. «Nats. Parlam. b-ka Ukrainy». K.:2008; vyp.2 / avt.-uklad.: R.S. Zhdanova,, N.I. Abdullaieva, V.O. Kononenko; nauk. red.: V.O. Kononenko, N.Ia. Zaichenko. K., 2010, 240 s., s.117–120. [Reva Larysa Hryhorivna. Ukrainian Bibliographers: Biographical Information, Professional Activities, Bibliography. / Ministry of Culture and Tourism of Ukraine, National Parliamentary Library of Ukraine. K. : 2008; issue 2 / authors-compilers: R.S. Zhdanova, N.I. Abdullaieva, V.O. Kononenko; scientific editors: V.O. Kononenko, N.Ya. Zaichenko. K., 2010, 240 p., pp. 117–120.] [in Ukrainian]

5. Rozumovski zustrichi : zb. nauk. prats / Siverskyi tsentr pislidyplomnoi osvity ; Siverskyi in-t rehion. doslidzhen. – Chernihiv : Siverskyi tsentr pislidyplom. osvity, 2022, 192 s., vyp. 9, s. 144– 152 [Rozumovskiyi Zustrichi: Collection of Scientific Works / Siverskyi Center for Postgraduate Education; Siverskyi Institute for Regional Studies. – Chernihiv: Siverskyi Center for Postgraduate Education, 2022, 192 p., issue 9, pp. 144-152.] [in Ukrainian]

6. Sadyba : genezys u chasi i prostori : Zbirnyk nauk. prats za materialamy konf. 210-richchiu vid dnia narodzh. V.V. Tarnovskoho – starshoho, 295-richchiu vid dnia narodzh. P.O. Rumiantseva-Zadunaiskoho ta 250-richchiu zasnuvannia Kachanivskoi sadyby (1772–2022) prysviachuietsia / Vidp. za vyp. Burenko V.B., Shevchenko T.M., Shevchenko I.M. Nizhyn : Vydavets Lysenko P.P., 2020, vyp. 1 (7), 256 s., s. 198 – 205 [Sadyba: Genesis in Time and Space: Collection of Scientific Works on the Materials of the Conference on the 210th Anniversary of the Birth of V.V. Tarnovskiy-the Elder, 295th Anniversary of the Birth of P.O. Rumiantsev-Zadunaiskiy, and the 250th Anniversary of the Foundation of Kachanivska Sadyba (1772-2022) / Responsible for the issue Burenko V.B., Shevchenko T.M., Shevchenko I.M. Nizhyn: Publisher Lysenko P.P., 2020, issue 1 (7), 256 p., pp. 198-205.] [in Ukrainian]

7. Taras Hryhorovych Shevchenko: Liudyna, Poet, Prorok, Symvol Ukrainy»: do 200-littia vid dnia narodzhennia: Zbirnyk naukovykh statei (K.: Feniks, 2014. – 112 s.), [Taras Hryhorovych Shevchenko: Man, Poet, Prophet, Symbol of Ukraine: On the 200th Anniversary of his Birth: Collection of Scientific Articles (K. : Feniks, 2014. - 112 p.)] [in Ukrainian]

Тарасенко О.Ф.

*кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин,
Національного університету «Чернігівський колегіум»
ім. Т.Г. Шевченка (Україна, Чернігів), Simon67@ukr.net*

ДУХОВЕНСТВО ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В СУСПІЛЬНОМУ ТА ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

DOI: 10.5281/ZENODO.8301237

Ця стаття досліджує роль духовенства Чернігівської єпархії у соціокультурному і громадському контексті від XIX до початку XX століття. Автор вивчає активну участь церковних структур у різних суспільних та державних подіях за сприяння імперської влади. Зокрема, наголошується на залученні духовенства до різноманітних державних публічних заходів, що набуло особливого поширення після середини XIX століття та стало характерним для цього періоду.

У дослідженні відзначено, що від другої половини XIX століття в Україні встановився традиційний культ проведення загальнодержавних святкувань з яскраво вираженим імперським підтекстом. Ці заходи виконували функцію пропагандистського інструменту, що сприяв підтримці ідеології імперії. Важливою частиною цього процесу була участь духовенства, яке часто виступало в ролі символу національної єдності та підтримки імперської влади.

Крім того, розглянуто участь духовенства в громадських подіях на місцевому рівні. Наприклад, духовенство Чернігівської єпархії брало активну участь у житті місцевих громад, сприяючи їх культурному та соціальному розвитку.

На початку XX століття спостерігається спроба політичних партій та організацій, включаючи монархічні й шовіністичні групи, залучити до своїх рядів представників духовенства. Це свідчить про спроби впливу на церковну ієрархію та використання релігійних структур у політичних цілях.

Узагальнюючи, стаття висвітлює важливу роль, яку духовенство Чернігівської єпархії відіграло у формуванні соціокультурного ландшафту XIX-XX століть. Вона дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язок між церковною і державною сферами та їх вплив на громадське життя та політичний контекст того часу.

Ключові слова: Церква, церковна структура, Чернігівська єпархія, духовенство, парафія, церковний клір.

Tarasenko O.F.,
PhD

Candidate of historical sciences,
Associate professor of the Department of world history,
National University «Chernihiv collegium»
named after T.G. Shevchenko
(Ukraine, Chernihiv), Simon67@ukr.net

THE CLERGY OF CHERNIHIV EPARCHY IN SOCIAL AND CIVIC LIFE (19TH - EARLY 20TH CENTURY)

This article explores the role of the clergy of Chernihiv Eparchy in the socio-cultural and civic context from the 19th to the early 20th century. The author examines the active participation of church structures in various societal and governmental events under the influence of imperial authority. In particular, emphasis is placed on the involvement of the clergy in diverse public state-sponsored activities, which gained prominence after the mid-19th century and became characteristic of this period.

The research highlights that from the second half of the 19th century, a traditional culture of celebrating nationwide events with a distinct imperial undertone was established in Ukraine. These events served as propagandistic instruments, promoting the ideology of the empire. The clergy played a crucial role in this process, often symbolizing national unity and support for imperial rule.

Furthermore, the article examines the participation of the clergy in local-level civic events. For instance, the clergy of Chernihiv Eparchy actively engaged in the life of local communities, contributing to their cultural and social development.

At the beginning of the 20th century, attempts by political parties and organizations, including monarchist and chauvinistic groups, to recruit clergy members are observed. This reflects efforts to influence the church hierarchy and utilize religious structures for political purposes.

In summary, the article sheds light on the significant role played by the clergy of Chernihiv Eparchy in shaping the socio-cultural landscape of the 19th to early 20th centuries. It provides insight into the interplay between the church and state spheres and their impact on public life and the political context of that era.

Keywords: Church, church structure, Chernihiv Eparchy, clergy, parish, church clerics.

Постановка проблеми. Участь духовенства Чернігівської єпархії у суспільному та громадському житті є актуальною дослідницькою проблемою, яка вимагає докладного розгляду та розширення аспектів для глибшого розуміння її значущості та впливу на соціокультурні процеси.

Від XIX до початку XX століття у Чернігівській єпархії відбувалися значущі зміни, які стосувалися взаємозв'язку церковної і державної сфер, а також ролі духовенства в політичних, культурних та громадських подіях того періоду.

На регіональному рівні вивчення цього питання розкривається комплексний підхід до ролі духовенства. Однією з ключових аспектів є аналіз форм і методів залучення церковних структур до загальнодержавних та місцевих акцій і урочистостей. Ця діяльність є показником взаємодії між церковною і державною владою та способом їх спільного впливу на суспільну дійсність. Ретроспективний аналіз діяльності духовенства під час цих подій може розкрити, наскільки вірянська громада відгукувалася на їхню участь у громадських подіях.

Серед цікавих аспектів вивчення є також аналіз відносин між церковними структурами та державою у контексті імперської політики. Поступове наростання імперської політики віддзеркалювалося у залученні духовенства до різних акцій з яскравими рисами великодержавності й шовінізму. Це спричиняло не лише духовний вплив на громаду, але й позначалося на її політичних переконаннях та національному самоусвідомленні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджень, присвячених безпосередньо парафіяльному причту (кліру) у Чернігівській єпархії, немає. Натомість, джерельна база наукової проблеми досить велика й репрезентативна. Основний масив документів знаходиться у фонді Чернігівської духовної консисторії, який зберігається в державному архіві Чернігівської області. Цю джерельну основу значно доповнюють матеріали архівних фондів Св. Синоду і канцелярії обер-прокурора Св. Синоду. У статті також широко використовують матеріали публіцистики та джерел особового походження.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Розкриття ролі духовенства Чернігівської єпархії у суспільному та громадському житті (XIX – початок XX ст.) включає наступні невирішені аспекти: Взаємодія з національними ідентичностями (вивчення впливу духовенства на національність та самоусвідомлення громадян може розкрити, як церковні структури сприяли або стримували формування національних ідентичностей в регіоні), контекст імперської політики (вивчення імперської політики у відношенні до церковних структур потребує докладного аналізу впливу цієї політики на діяльність духовенства та їх відповідь на неї), Сприйняття громадою (невирішеним залишається вплив участі духовенства на сприйняття їх діяльності громадою, включаючи позитивні та негативні аспекти цього взаємодії).

Метою статті є з'ясування форм і методів залучення владою церковних структур і єпархіального духовенства Чернігівської єпархії до участі у загальнодержавних і регіональних урочистостей в XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Соціальні негаразди, стихійні лиха відбували упродовж XIX – на початку XX ст. У голодні роки виживання людності часто опинялося на межі катастрофи. Церковні структури Чернігівської єпархії неодноразово докладали зусилля для порятунку народу всередині губернії та за її межами. Так, у 1873 р. Чернігівська єпархія збрала понад 1 250 руб. для голодуючих Самарської губернії. Частина коштів цілеспрямовано призначалася духовенству тамтешньої єпархії [1]. Протягом першого півріччя 1874 р. з цією же метою у Чернігівській єпархії збрали 6 200 руб. 43 ½ коп. [2].

Страшний голод тривав у 1890-х рр. Уже 21 серпня 1891 р. Св. Синод поширив заклики щодо організації допомоги. Чернігівський єпископ Веніамін (Биковський) розпорядився заснувати в Чернігові комітет для збору пожертв для голодуючих. Очолив комітет єпископ, членами стали протоієреї І. Платонов, І. Буримов, Т. Стефановський,

В. Митькевич, П. Соколов і секретар консисторії. Владика наказав на екстинії під час богослужіння виголошувати особливе прохання за спасіння голодуючих, а на проповідях закликати парафіян до пожертв [3]. Невдовзі були засновані повітові комітети. Пожертви кожний тиждень-два спрямовували в єпархіальний комітет. З 13 вересня до 19 жовтня 1891 р. у Чернігівській єпархії пожертви на голодуючих склали 1 155 руб. 46 коп. До середини грудня 1891 р. було зібрано понад 10 тис. руб. [4], і пожертви надалі надходили.

З голодом у Російській імперії конкурувала війна. Під час Наполеонівських війн духовенство Чернігівської єпархії залучалося до служіння у війську полковими священниками. Так було й під час Кримської війни. Духovenство організувало збір пожертв на потреби армії. Найбільш масштабними були залучення Православної церкви під час Російсько-турецької війни 1877–1878 рр.: організація збору пожертв, облаштування шпиталів тощо. Духovenство Чернігівської єпархії в 1877 р. на потреби армії збрало понад 11,5 тис. руб. Для облаштування шпиталю віддали будинок і флігель Архієрейського дома. Настоятель Козелецького Георгіївського монастиря Феодосій з братією передали для шпиталю монастирський будинок у Козельці [5]. 24 листопада 1876 р. з'явилося розпорядження Св. Синоду «О составлении отрядов из монахинь и послушниц женских монастырей для ухода за ранеными и больными воинами». У Чернігівській єпархії було визначено два пункти підготовки таких загонів: у Ніжинському Введенському і Гамаліївському монастирях. На навчання зголосилися 60 черниць і послушниць із Ніжинського монастиря, 10 – із Гамаліївського, 8 – із Каменського, 3 – із Максаківського, 3 – із Малиноостровського. 2 квітня 1877 р. вийшло розпорядження Св. Синоду про «Составление отрядов сердобольных братьев в мужских монастырях для ухода за ранеными и больными воинами». Чернігівське духовенство також відгукнулося на цей заклик. Підготовка «сердобольных братьев» відбувалася у Чернігівському Єлецькому Успенському та Ніжинському Благовіщенському монастирях. Загін склався з 13 осіб. Ієродиякон Арсеній з Козелецького монастиря і послушник Олексій Петров з Чернігівського Єлецького монастиря добровольцями пішли в похід на Балкани і повернулися звідти неушкодженими. Але чимало чернігівців загинуло. На сторінках єпархіального часопису публікували імена загиблих земляків [6].

Після закінчення війни продовжувався збір коштів на лікування поранених і хворих військовослужбовців [7]. Були персональні пожертви духовенства. Наприклад, священник м. Березни Михальченко надав 1 тюк корпії. Загалом протягом року було зібрано понад 7 тис. руб. [8]. Улітку 1879 р. Архангелогородський і Вологодський піхотні полки, які зазнали під час війни значних втрат, повернулися до місць постійної дислокації, до Козельця і Чернігова [9]. У Чернігові 8 серпня 1879 р. урочисто зустрічали Вологодський піхотний полк, відправили молебень у Георгіївській церкві на Бобровиці [10].

Війна на другому кінці світу, на Далекому Сході, викликала значно викликала ентузіазму. У 1900 р. Св. Синод звернувся до всіх правлячих архієреїв з постановою про збір у єпархіях пожертвувань для поранених і хворих воїнів у Китаї. Відповідне розпорядження видав Чернігівський єпископ Антоній (Соколов). Зібрані кошти відсилалися до господарського управління при Св. Синоді, а речі передавали до Чернігівського відділення товариства Червоного Хреста [11].

1904–1905 рр. були сповнені тривожними заходами в Чернігівській губернії, викликаними Російсько-японською війною. 29 березня 1904 р. Чернігівський єпископ Антоній (Соколов) разом з духовенством Чернігова відслужив молебень у кафедральному соборі біля мощей св. Феодосія для чернігівського санітарного загону Червоного хреста, який відправлявся на театр військових дій. Уранці 30 березня санітарний загін (15 сестер-милосердя і 30 санітарів) з п'ятьма лікарями на чолі з лікарем Протницьким відбув з Чернігова залізницею. У провадах брало участь начальство міста й губернії [12]. Почалася мобілізація. Священники закликали парафіян тримати мир і спокій [13]. Чернігівський губернатор звернувся до єпархіального начальства з пропозицією, щоб духовенство

заохочувало парафіян допомагати родинам мобілізованих осіб [14], а водночас робити пожертви на користь хворих і поранених воїнів [15].

Упродовж 1904 р. – першої половини 1905 р. у Чернігівській єпархії на потреби армії зібрали 53 800 руб. 88 коп.[16]. На кінець 1905 р. пожертви єпархіальних структур становили 61 202 руб. 10 коп.[17]. Кафедральний протоієрей запропонував відкрити притулок для дітей загиблих воїнів у війні з Японією. Двоповерхова будівля кафедрального собору була відремонтована, оголосили набір 25 сиріт, але надійшло лише 6 заяв від удів. Незважаючи на публічні оголошення і сприяння Чернігівського губернатора, справа не рухалася. У 1907 р. кафедральний протоієрей запропонував архієрею дозволити приймати до притулку також дітей-сиріт родин поліцейських і тюремної варти, батьки яких були вбиті під час виконання службових обов'язків [18].

Співпраця духовенства з військовими тривала і надалі. Так, у 1907 р. був відкритий Київський відділ Російського воєнно-історичного товариства, а потім його Чернігівський підвідділ. До нього входили, крім військових дислокованого в Чернігові 176-го Переволоченського полку, чернігівські науковці, громадські й освітні діячі, а також Чернігівський єпископ Василій (Богоявленський), священники. Відомо, що прот. О. Єфимов виступав на відкритому засіданні Чернігівського підвідділу з доповіддю про пам'ятки війни 1812 р., що зберігалися в чернігівських храмах [19].

У другій половині XIX – на початку XX ст. Російську імперію накрила хвиля ювілеєманії. Сформувався імперський культ урочистостей, присвячених визначним подіям російської історії. На думку дослідників, послідовне зростання кількості інсценізацій було пов'язане з поступовим падінням у суспільній думці легітимності влади. Мета ювілейних компаній полягала в тому, щоби переконати народ – шлях у краще майбутнє проходить крізь віру в Бога, царя та Вітчизну [20].

Визначним церковним святом загальноімперського масштабу був 900-літній ювілей Хрещення Русі. Основні урочистості відбувалися в Києві з 10 по 17 липня 1888 р. Урядова увага приділялася також святкуванню ювілею в Херсоні та обох столицях імперії. Місцеві церковні та світські власті мали організувати урочистості в скромніший, але належний спосіб. У Чернігівській єпархії святкування тривало три дні – з 14 по 16 липня 1888 р. Спочатку – всеношна на честь св. Рівноапостольного кн. Володимира, 15 липня – святкова літургія і хресний хід на річку, до колодязів з освяченням води за хрещенським канонем. У Чернігівській духовній семінарії відбувся урочистий акт, а в залі Чернігівської міської думи – читання для народу. 16 липня урочисті акти відбулися в Чернігівському, Новгород-Сіверському, Стародубському духовних училищах та в Чернігівському єпархіальному жіночому училищі [21]. У Чернігові ювілейні заходи очолював правлячий єпископ Веніамін (Биковський). Вікарний єпископ Афанасій (Пархомович) на чолі чернігівської депутації взяв участь у київських урочистостях і подарував ікону Богоматері Володимирському собору [22].

Святкування 1888 р. дали старт відзначенню подібних дат на єпархіальному рівні. Саме тоді чернігівське духовенство на чолі з єпископом Веніаміном (Биковським) порушило питання про відзначення 900-літнього ювілею Чернігівської єпархії. Підготовка до свята і його проведення у 1892–1893 рр. було сповнені драматизму і навіть трагізму.

Упродовж кількох років у єпархії тривали підготовчі заходи, відкривали школи грамоти, бібліотеки, богадільню для безпритульних удів духовного звання [23]. Кілька періодичних видань, зокрема «Киевская старина», помістили на своїх сторінках нариси про чернігівських архієреїв, князів і місцеві святині [24]. У Москві були видані окремою брошурою матеріали з історії Чернігівської єпархії з передмовою відомого ростовського історика А.О. Титова [25]. Проводилися читання, присвячені історичному ювілею [26]. У грудні 1891 р. Св. Синод задовольнив клопотання чернігівського єпископа Веніаміна (Биковського) і затвердив програму святкування 900-літнього ювілею єпархії, яке мало відбутися 30 серпня 1 892 р.[27].

Вікарний єпископ Сергій (Соколов) надрукував розлогий нарис історії Чернігівської єпархії, в якому з притаманною йому рішучістю доленосне значення чернігівського 900-річного ювілею порівняв з 400-річним ювілеєм відкриття Америки, який на Заході відзначався теж у 1892 р. Автор згадав трагічні події, пов'язані з голодом внаслідок посухи і неврожаю 1891 р. [28]. Підготовка святкування ювілею тривала. З ініціативи духовенства і громадськості Чернігова були зібрані кошти на виготовлення ювілейної медалі, де на одному боці був зображений чернігівський Спаський собор, на другому – Єлецька ікона Божої Матері з написом Чернігівська єпархія 992–1892 рр.[29]. Але, улітку 1892 р. в південних губерніях спалахнула епідемія холери, яка в притул наблизилася і до Чернігівської губернії. За рекомендацією цивільної влади святкування ювілею перенесли на 15 травня 1893 р.[30].

Восени 1892 р. єпископ Сергій (Соколов) був відряджений до Архангельська допомагати виконувати архієрейські обов'язки тамтешньому хворому владиці Олександрю (Закке-Заккису). На початку 1893 р. єпископ Сергій ледве встиг дістатися Архангельська, як отримав наказ вирушати у зворотну путь. 27 січня 1893 р. з Чернігівським єпископом Веніаміном (Биковським) стався удар, а в ніч з 1 на 2 лютого він помер. За іронією долі, останнє його розпорядження по єпархії стосувалося святкування ювілею. Напередодні він видав наказ Чернігівській духовній консисторії про те, що «усматривая некоторые затруднения и неудобства к празднованию 900-летнего юбилея 15 мая, признаю нужным сделать распоряжение о перенесении оного на 9-е число того же мая» [31]. «Неудобства» полягали в тому, що 15 травня мали відбуватися загальноімперські урочистості, присвячені царській родині.

26 лютого 1893 р. єпископ Сергій (Соколов) повернувся до Чернігова [32]. За місяць по тому його було призначено правлячим Чернігівським єпископом [33]. Він вирішив переіначити плани свого попередника щодо ювілею 900-річчя заснування кафедри. Він розробив нову програму урочистостей, яка мала реалізовуватись упродовж тижня, з 17 по 24 травня. Планувалося 17 травня відправити молебень у Вишгороді на честь князів Володимира, Бориса і Гліба та освятити закладку школи на місці літописного Ольжичи; 18 травня – відправити всеношну й літургію у Любечі; 19 травня – здійснити хресний хід на Святе озеро, де за переказами відбулося хрещення чернігівців. Увечері того ж дня передбачалося провести заупокійну всеношну на естраді перед кафедральними Спасо-Преображенським та Борисо-Глібським соборами Чернігова. 20 травня планувалося відслужити в кафедральному соборі заупокійну літургію і панахиду по всіх чернігівських єпископах і князях. Ілюмінація кафедрального собору, Єлецького і Троїце-Іллінського монастирів завершила би передсвяткові дні. На 21 травня були заплановані основні урочистості: літургія, очолювана митрополитом Київським і Галицьким Іоаннікієм, хресний хід, молебень на честь ікони Божої Матері Вишгородсько-Володимирської, парад військ, ілюмінація чернігівських соборів і святковий обід. 22 травня планувалося провести молебень біля будинку Дворянського зібрання, де цього дня починалися дворянські вибори. Єпископ Сергій (Соколов) хотів виступити з промовою, а помічник доглядача Чернігівського духовного училища М. А. Доброгаєв прочитати реферат про Чернігівського архієпископа Михайла (Десницького). 23 травня планували освятити закладку будівель Общини сестер милосердя і єпархіальної богадільні для вдів духовного звання. 24 травня мав відбутися з'їзд законовчителів, вчителів церковних, міністерських і земських шкіл за програмою, спільно виробленою єпархіальною училищною радою, радою братства св. Михайла, кн. Чернігівського і відомим засновником молодіжного християнського руху на Чернігівщині М.М. Неплюєвим. З 23 травня планувалося розпочати археологічні дослідження навколо Чернігівського Спаського собору і на території Чернігівського Єлецького монастиря [34].

Насичена програма святкування ювілею передбачала запрошення поважних гостей, зокрема митрополита Київського і Галицького, київського генерал-губернатора, товариша обер-прокурора Св. Синоду, науковців з Києва. Однак, Св. Синод не затвердив амбітну програму Сергія (Соколова), катавасію з перенесенням дня святкування ювілею було припинено і призначено для цього 30 серпня 1893 р.[35].

Події останнього року, бурхлива діяльність і певне фіаско, виснажливі переїзди підірвали фізичні й психологічні сили владики Сергія (Соколова). 11 червня 1893 р. він був присутній на випускному акті в Чернігівській жіночій гімназії, коли з ним стався удар (інсульт) [36]. Але, за два тижні йому покращало. Утім, 19 червня настоятеля Нижегородського Благовіщенського монастиря Мефодія (Нікольського) висвятили у вікарного єпископа Новгород-Сіверського [37]. На початку серпня владики Сергій (Соколов) почав ходити по кімнаті, виходити на балкон, але 24 серпня 1893 р. він помер від повторного удару, а 26 був похований у Чернігівському Троїцькому соборі [38].

Так закінчилася драматична історія підготовки свята 900-річчя Чернігівської кафедри. За цей час померло два чернігівські владики, неодноразово змінювалися плани проведення свята. З Чернігова був переведений губернатор О. К. Анастасєв, ініціатор і організатор ювілею з боку світської влади, що теж супроводжувалося скандальними історіями. (Дехто з губернського дворянства демонстративно відмовився підписувати екс-губернаторові вдячну адресу, заявляючи, що він своїми грубощами й самодурством паплюжив посаду губернатора) [39]. На початку 1890-х рр. Чернігівська губернія пережила посуху, неврожай, голод і епідемію.

Зрештою, ювілейні урочистості пройшли в Чернігові 30 серпня 1893 р., без гостей, тихо й спокійно [40]. Лише з кількох регіонів Російської імперії надійшли вітальні телеграми. Святкова літургія була відслужена собором чернігівського духовенства на чолі з вікарним єпископом Новгород-Сіверським Мефодієм (Нікольським). Потім з церков Чернігова до соборної площі пройшли хресні ходи, відслужили молебень, після чого відбулося загальне зібрання в залі духовного чоловічого училища. Виголосили промови, прочитали заплановані реферати і розпочався святковий обід, який, хоч і почався з сумним присмаком, але скоро присутні повеселішали. Очевидець зафіксував лише п'ять перших тостів. Перший тост виголосив новий чернігівський губернатор М.М. Веселкін на честь імператора, другий тост підняв владики Мефодій (Нікольський) за Св. Синод, третій тост губернатор запропонував за єпископа Мефодія, четвертим тостом Мефодій віддячив губернатору, п'ятий тост було виголошено за чернігівське духовенство. Наступних тостів очевидець не пам'ятав. Вечірній Чернігів осяяла святкова ілюмінація.

Найгучнішою й визначною подією в Чернігівській єпархії була канонізація 1896 р. Чернігівського архієпископа Феодосія Углицького. Виходець з духовної родини шляхетського походження на Поділлі, він закінчив Києво-Могилянську колегію, був дияконом Києво-Софійського собору, настоятелем Корсунського і Київського Видубицького монастирів. У 1688 р. Феодосій очолив Чернігівський Єлецький Успенський монастир, став найближчим помічником Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича, а з 1693 р. і до смерті в 1696 р. обіймав посаду правлячого чернігівського архієрея [41]. Його мощі знаходилися в склепі під Борисо-Глібським собором, користувалися пошаною у чернігівців і прочан. Акурат через 200 років відбулася його канонізація. Підготовка тривала кілька років, а урочистості пройшли 5–10 вересня 1896 р. за участі багатотисячного напливу прочан і поважних гостей [42].

Канонізації вихідців з Чернігівщини, архієпископів Іоасафа Горленка (Белгородського) у 1911 р. і Іоанна Максимовича (Тобольського) у 1915 р., в єпархії теж відзначали, але вони не мали значного розголосу. Так само малопомітними і фактично не призначеними для широкого загалу пройшли ювілеї духовних навчальних закладів, як-от Чернігівської духовної семінарії, повітових духовних училищ у Чернігові, Новгород-Сіверському та Стародубі, Чернігівського єпархіального жіночого училища.

Серед світських урочистостей, на які церковні структури Чернігівської єпархії широко залучалися, були святкування 1000-ліття літописного Чернігова у 1908 р., приїзд царської родини до Чернігова у 1911 р. та ювілейні урочистості 1913 р. на честь 300-ліття правління Дому Романових. Жодна з названих подій не спричинила ані релігійного, ані патріотичного піднесення серед простого люду. До святкування ювілею Чернігова у серпні 1908 р. було приурочено проведення XIV Всеросійського Археологічного з'їзду, що сприяло розвитку

регіональних історичних досліджень та краєзнавчого руху [43]. Чернігівська єпархія та її структурні підрозділи брали участь у підготовці та проведенні з'їзду. Подія висвітлювалася в єпархіальному періодичному виданні [44].

Поява демократично-ліберальних інституцій, як-от міських дум і земств, позначилася на багатьох сферах єпархіального життя: соціальній, економічній, освітній тощо. Стосунки єпархіальних структур із земствами, на нашу думку, були складними, сповнені суперечностями. Проте, земський рух назагал уважається дослідниками опозиційним явищем до тогочасної імперської системи управління, принаймні, у першій період існування. А Православна церква сприймалася як імперська структура. Але, духовенство брало участь у земському русі Чернігівської губернії. Згідно з Положенням про земства представники духовенства обирали й могли бути обраними до складу гласних [45]. Вибори до Чернігівського губернського земства відбулися в 1865 р. Було обрано 557 гласних повітових зібрань губернії, серед них – 21 священнослужитель (3,77%) [46]. У 1882 р. виник конфлікт між новопризначеним Чернігівським єпископом Веніаміном (Биковським) і Чернігівським губернатором С. Шаховським на ґрунті проведення з'їздів дрібних землевласників з метою обрання уповноважених на з'їзди з обрання земських гласних. Губернатор уважав, що духовенство мусило брати участь у з'їздах дрібних землевласників, а духовенство прагнуло проводити окремо свої вибори уповноважених. Св. Синод розтлумачив законодавство і повідомив єпископу Веніаміну, що чернігівське духовенство може проводити свої з'їзди і обирати своїх уповноважених, але лише для направлення їх на з'їзди дрібних землевласників, а там вони братимуть участь у виборах уповноважених на з'їзди з виборів земських гласних [47].

Згідно з Положенням 1890 р. про земські установи священно-і-церковнослужителі християнського віросповідання позбавлялися права брати участь у виборах земських гласних (ст. 26) [48]. Згідно з міським Положенням 1870 р. духовенство мало право обирати і бути обраними до міських органів самоврядування [49]. До складу гласних перших Чернігівських дум обирали священників І. Буримова, П. Карпинського, П. Соколова, М. Юшкова [50]. У міському Положенні 1892 р. священно-і-церковнослужителі християнського віросповідання позбавлялися права обирати і бути обраними гласними міських дум (ст. 32) [51]. Але, міська громада мала право опіки над міськими храмами, закладами, що спрямовані на підтримку релігійного почуття і піднесення моральності міського населення (ст. 4).

За спогадами М. Чорносвитової, дочки відомого чернігівського міського голови і чернігівського губернського земства В. М. Хижнякова, спілкування духовенства з міською громадою було не надто тісним, взаємини носили формальний характер. Морального авторитету духовенство не мало, особливо в місті, виконувало свої обов'язки і трималося свого замкнутого кола [52]. Це сприяло посиленню духу корпоративності міського духовенства.

У другій половині ХІХ ст. духовенство Чернігівщини долучалося до науково-дослідницьких проєктів. Так, 25 жовтня 1886 р. президент Імператорської академії мистецтв вел. кн. Володимир Олександрович звернувся до єпископа Веніаміна (Биковського) з проханням надати відомості про церковні споруди та священні речі, що зберігалися в храмах і монастирських різницях. Відповідальність за укладення каталогу покладалася на благочинних. Щодо найбагатшого зібрання церковних старожитностей – Троїцького архієрейського дому – то складання опису було доручено свящ. Т. Стефановському, секретарю владики, ризничому ієромонаху Єрмолаю. Єпархіальне начальство вимагало від благочинних надіслати заповнені опитувальники до грудня 1886 р. [53]. Усю роботу пропонувалося виконати до березня 1887 р.

Духovenство також брало активну участь у заснуванні Чернігівської губернської архівної комісії 1896 р. та формуванні колекції старожитностей її музею. Зокрема, почесними членами комісії були правлячі й вікарні єпископи, дійсними членами і членами-співробітниками обиралися активні духовні особи. Найцінніший їхній внесок полягав у постачанні до установи пам'яток церковної старовини [54]. У 1898 р. до Чернігова надійшло

звернення Московського археологічного товариства про сприяння члену Археологічної комісії М.М. Плохинському під час вивчення монастирських і церковних архівів. Чернігівське єпархіальне начальство висловило підтримку досліднику [55]. Наприкінці 1899 р. Московське археологічне товариство відрядило до Чернігова Ю.В. Татищева для обстеження місцевих архівів. Єпископ Антоній (Соколов), отримавши прохання щодо сприяння роботі дослідника, адресував його підлеглим [56].

У 1900 р. голова Ніжинського історико-філологічного товариства при інституті кн. Безбородька звертався до Чернігівського архієрея посприяти дослідженні церковних старожитностей єпархії у зв'язку з підготовкою до XII археологічного з'їзду в Харкові. Владика надав відповідне розпорядження [57].

Очевидно, під впливом активізації історико-краєзнавчих студій у контексті підготовки до Харківського археологічного з'їзду, у Чернігівській єпархії ініціювали створення єпархіальної просвітницької установи з назвою «Древлехранилище». Рішення консисторії з цього приводу було затверджено 19 червня 1900 р. Єпархіальне начальство в ухвалі зауважило, що у монастирях і церквах Чернігівської єпархії знаходиться чимало «древних священних предметов, имеющих немаловажное значение для науки». Благодійні та настоятелі монастирів мали переглянути місцеві ризниці та відібрати речі (крім церковних, зброю, лати, знамена, монети, посуд, картини, портрети, меблі, креслення й плани, документи, книги тощо) для єпархіального Древлесховища [58]. На жовтневому 1908 р. єпархіальному з'їзді депутати слухали відношення Чернігівської міської управи, ухвалене міською думою доповідь міської музейної комісії з пропозицією об'єднати всі музеї міста й створити єдиний музей на честь 1000-ліття Чернігова. Чернігівському духовенству пропонувалося пристати на цю ідею і схвалити рішення щодо входження до об'єданого музею єпархіального Древлесховища. Депутати пообіцяли детально вивчити пропозицію [59].

На початку XX ст. чернігівське духовенство намагалися втягнути в політичні інсинуації. 21 січня 1907 р. у Чернігівському кафедральному соборі були освячені ікона Покрови Богородиці, яка вважалася покровителькою «Союзу руського народу» і хоругви. Освячував правлячий владика Антоній (Соколов). Потім їх урочисто перенесли до Народного дому, а згодом до Воскресенського храму на зберігання [60].

У 1907 р. на сторінках єпархіальної періодики почали з'являтися патетичні публікації з приводу створення «Союзу руського народу». Один із перших і найактивніших чернігівських діячів чорносотенного руху прот. Ф. Васютинський проголосив: «Монархический Союз наш одною из главных задач своих должен считать укрепление самодержавия русского царя и громкое, открытое и честное провозглашение высокой и главной исторической идеи: Россия – для русских!» [61]. Духовенство Чернігівської єпархії почали втягувати в монархічно-націоналістичний проект. Спочатку сформували губернський відділ. У липні 1907 р. Васютинський, як делегат чернігівського відділу, брав участь у московському з'їзді представників губернських управ «Союзу руського народу». Скаржився на жалюгідність інтелігенції та занепад віри в простому народі. Закликав лікувати народ. У перших рядах таких лікарів, на його думку, мало стати духовенство, але воно в Чернігівській губернії майже не представлено в лавах «Союзу руського народу». Ба більше того, багато хто співчуває намірам підризу фундаменту Російської імперії, а віруючі, не бажаючи йти за недостойними «широко прогресивними» пастирями, виявляють бажання йти до старообрядців. На кінець вірнопідданської промови Васютинський закликав духовенство до своїх лав, бо відсутність пастирів церкви в лавах «Союзу» – явище ненормальне і з інтересами православ'я, самодержавства і руської народності несумісне [62].

Рада відділу звернулася до Чернігівського єпископа Антонія (Соколова) з проханням посприяти вступати духовенства до «Союзу». Схвальну резолюцію натхненно прокоментував Ф. Васютинський: «Разрешение его преосвященства, внимательно оберегающего интересы православной веры, царского неограниченного самодержавия и русской народности, является с его стороны свидетельством открытого доверия и полного

сочувствія діяльности членов Союзу русскаго народа, трудящихся в Черниговской епархії в защиту вековых святынь русской исторической жизни», тоді як «отсутствие пастырей церкви в рядах Союза русскаго народа есть явление ненормальное, нежизненное и для русскаго государства опасное» [63]. Даний пасаж найкраще характеризує самого протоієрея і ту частину духовенства, яка не сумнівалася у своїй місії оберігати необмежене самодержавство, місії, не зафіксованій в жодному церковному каноні.

Висновки. Таким чином, на прикладі Чернігівської єпархії ми бачимо, що духовенство активно залучалося до проведення загальнодержавних і регіональних акцій та урочистостей. Це свідчило про повну залежність Православної церкви від держави і використання імперською владою церковних структур для укріплення своєї великодержавної політики. Намагання залучити духовенство до діяльності великодержавних, шовіністичних організацій та партій не мала значного успіху на теренах Чернігівської єпархії.

Список використаних джерел

1. ЧЕИ. 1874. № 5. С. 85–87.
2. ЧЕИ. 1874. № 13. С. 280–283.
3. Предложение его преосвященства, преосвященнейшего Вениамина, епископа Черниговского и Нежинского, Черниговской духовной консистории. ЧЕИ. 1891. № 19. С. 655–656.
4. От Черниговского епархиального комитета по сбору пожертвований в пользу голодующих от неурожая. Прибавление к ЧЕИ. № 1. С. 28–40.
5. Извлечение из отчета о состоянии Черниговской епархии за 1877 г. Прибавление к ЧЕИ. 1879. № 11. С. 109–111.
6. Блакитний М. Списки мешканців Чернігівської губернії, що загинули під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. (за даними часопису «Черниговские епархиальные известия»). Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. Чернігів, 2010. Вип. 12. С. 98–121.
7. Прибавление к ЧЕИ. 1879. 15 марта. С. 109–114.
8. Сидоренко О.С. Участь населення Чернігівської губернії у Російсько-Турецькій війні 1877–1878 рр. Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. Київ-Глухів, 2013. Вип. 6. С. 361, 362 (659 - 362).
9. Блакитний М. Участь мешканців Чернігівської губернії у бойових діях під час Російсько-Турецької війни 1877–1878 рр. Сіверянський літопис. 2013. № 2. С. 126–134.
10. Прибавление к ЧЕИ. 1879. № 16. С. 331–332.
11. Распоряжение епархиального начальства. ЧЕИ. 1900. № 16. С. 387–388.
12. Прибавление к ЧЕИ. 1904. № 78. С. 274–275.
13. Пономарев К. Поучение простому народу. Прибавление к ЧЕИ. 1905. № 23. С. 753–756.
14. Журналы Черниговской духовной консистории. ЧЕИ. 1904. № 21. С. 825–828.
15. Журналы Черниговской духовной консистории. ЧЕИ. 1904. № 4. С. 105–107.
16. ЧЕИ. 1905. № 12. С. 414–418.
17. Пожертвования по Черниговской епархии в пользу больных и раненых воинов на Дальнем Востоке и на военные нужды. ЧЕИ. 1905. № 23. С. 968–970.
18. ЧЕИ. 1907. № 20. С. 637–639.
19. Стецюк В. Гарнізон Чернігова наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Сіверянський літопис. 2014. № 1–3. С. 130–136.
20. Цимбаев К.Н. Православная Церковь и государственные юбилеи императорской России. Отечественная история. 2005. № 6. С. 42–51; Цимбаев К.Н. Феномен юбилеямани в российской общественной жизни конца ХІХ – начала ХХ века. Вопросы истории. 2005. № 11. С. 98–108.

21. Краткая программа относительно чествования 900-летия крещения Руси в г. Чернигове и Черниговской епархии. ЧЕИ. 1888. № 10. С. 416–417.
22. М. Д. Торжественное празднование 900-летия Крещения Руси в Чернигове. Прибавление к ЧЕИ. 1888. № 13–14. С. 508–512.
23. ЧЕИ. 1892. № 13. С. 463–470.
24. П.Л. По поводу 900-летия Черниговской архиерейской кафедры. Киевская старина. 1892. Т. XXXVIII. (Сентябрь). С. 350 – 356; Т. XXXXIX. (Октябрь, ноябрь, декабрь). С. 1–14; По поводу 900-летия Черниговской архиерейской кафедры. Киевские епархиальные ведомости. 1892. № 16. Часть неоф. С. 581–590.
25. Диев М. Материалы для истории Русской Церкви. Черниговская епархия после Батая, именуемая Брянскою с предисловием А.А. Титова. М., 1892.
26. Рапорт председателя Остерского отделения Черниговского епархиального училищного совета Кучинского о разрешении ему отметить 900-летие епископской кафедры в г. Чернигове; список тем для церковных чтений. Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 9, спр. 48.
27. ЧЕИ. 1892. № 6. С. 247–299.
28. Сергей, епископ. Начало христианства в Черниговской области. Прибавление к ЧЕИ. 1892. № 2. С. 56–68.
29. ЧЕИ. 1892. № 14. С. 489–490.
30. ЧЕИ. 1892. № 16. С. 575–576.
31. ЧЕИ. 1893. № 3. С. 47–48.
32. ЧЕИ. 1893. № 4. С. 63.
33. ЧЕИ. 1893. № 8. С. 187–188.
34. ЦДИАК, ф. 442, оп. 623, спр. 1, арк. 68^б, 68^в, 68^г, 68^г зв.
35. Программа празднования 900-летия учреждения православной архиерейской кафедры в г. Чернигове в 1893 г. ЧЕИ. 1893. № 17. С. 401–402.
36. Прибавление к ЧЕИ. 1893. № 12. С. 369–370.
37. ЧЕИ. 1893. № 13. С. 251; Прибавление к ЧЕИ. 1893. № 13. С. 409–410.
38. Прибавление к ЧЕИ. 1893. № 17. С. 619.
39. IP НБУВ, ф. I, спр. 59295, арк. 1–4.
40. Славин Н. Девятисотлетие существования Черниговской архиерейской кафедры. 992–1892 гг. Прибавление к ЧЕИ. 1893. № 18. С. 657–668.
41. Тарасенко А.Ф. Черниговский Елецкий Свято-Успенский монастырь. С. 51–66.
42. Тарасенко А.Ф. Святитель Феодосий, архиепископ Черниговский. Дубно, 2005. С. 125–130.
43. Коваленко О. З історії відзначення 1000-ліття літописного Чернігова. Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. Чернігів, 2007. С. 30–39.
44. Блакитний М. Підготовка і проведення XIV Всеросійського археологічного з'їзду за матеріалами «Черниговских епархиальных известий». Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. Чернігів, 2009. Вип. 11. С. 136–141.
45. Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных земских учреждениях. ПСЗРИ. Собр. 2. СПб., 1867. Т. XXXIX. Отд. 1. (1864 г.). С. 1–14. (№ 40457).
46. Рахно О.Я. Чернігівські земці (історико-біографічний нарис). Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські оберєги», 2009. С.7.
47. Указ его императорского величества из Св. Синода преосвященному Вениамину, епископу Черниговскому и Нежинскому. ЧЕИ. 1883. № 7. С. 160–163.
48. Высочайше утвержденное положение о губернских и уездных земских учреждениях. 12 июня 1890 г. ПСЗРИ. Собр. 3. СПб., 1893. Т. X. (1890 г.). С. 493–511. (№ 6927).

49. Высочайше утвержденное Городовое Положение. 16-28 июня 1870 г. ПСЗРИ. Собр. 2. СПб., 1874. Т. XLV. (1870 г.). Отд. 1. С. 821–839. (№ 48498).
50. Шара Л. Чернігівська міська дума (70–90-і роки XIX ст.). Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. 224 с.
51. Высочайше утвержденное Городовое Положение. 11 июня 1892 г. ПСЗРИ. Собр. 3. СПб., 1895. Т. XII. (1892 г.). С. 430–456. (№ 8708).
52. Коваленко О. Зі спогадів Марії Черносивової про старий Чернігів (друга половина XIX – початок XX ст.). Сіверянський літопис. 2014. № 1-3. С. 53–54.
53. ЧЕИ. 1886. № 22. С. 861–863.
54. Лаєвський С. Участь священнослужителів у формуванні колекції музею Чернігівської губернської вченої архівної комісії. Скарбниця української культури. Збірник наукових праць. Чернігів, 2010. Вип. 12. С. 210–216.
55. Распоряжение епархиального начальства. ЧЕИ. 1898. № 13. С. 387–388.
56. ЧЕИ. 1900. № 2. С. 31–32.
57. ЧЕИ. 1900. № 14. С. 333–335.
58. Добровольский П. Об учреждении в Черниговской епархии епархиального древлехранилища. Прибавление к ЧЕИ. 1900. № 14. С. 394–397.
59. Журналы Черниговского обще-епархиального съезда о.о. депутатов духовенства. ЧЕИ. 1909. № 20. Приложение. С. 20–21.
60. Освящение образа и хоругви Черниговского отдела союза русского народа. Прибавление к ЧЕИ. 1907. № 3. С. 105–107.
61. Прибавление к ЧЕИ. 1907. № 15. С. 502–504.
62. Васютинский В., прот. Духовенство и союз русского народа. Прибавление к ЧЕИ. 1907. № 20. С. 697–703.
63. Васютинский Ф. Разрешение духовенству Черниговской епархии на вступление в Союз Русского народа. Прибавление к ЧЕИ. 1908. № 8-9. С. 311–316.

References

1. ChEY. 1874. № 5. S. 85–87. [CEI. 1874. No. 5. P. 85–87]. [in Ukrainian]
2. ChEY. 1874. № 13. S. 280–283. [CEI. 1874. No. 13. P. 280–283]. [in Ukrainian]
3. Predlozhenye eho preosviashchenstva, preosviashchenneisheho Venyamyna, epyskopa Chernyovskoho y Nezhynskoho, Chernyovskoi dukhovnoi konsystoryy. ChEY. 1891. № 19. S. 655–656. [Proposal from His Eminence, the Most Reverend Veniamin, Bishop of Chernihiv and Nezhin, of the Chernihiv Spiritual Consistory. CEI. 1891. No. 19. P. 655–656]. [in Ukrainian]
4. Ot Chernyovskoho eparkhyalnoho komyteta po sboru pozhertvovanyi v polzu holoduiushchykh ot neurozhaia. Prybavlenye k ChEY. № 1. S. 28–40. [From the Chernihiv Eparchial Committee for Collecting Donations for the Hungry Due to Crop Failure. Addition to CEI. No. 1. P. 28–40]. [in Ukrainian]
5. Yzvlechenye yz otcheta o sostoianyy Chernyovskoi eparkhyy za 1877 h. Prybavlenye k ChEY. 1879. № 11. S. 109–111. [Extract from the Report on the State of the Chernihiv Eparchy for 1877. Addition to CEI. 1879. No. 11. P. 109–111]. [in Ukrainian]
6. Blakytyni M. Spysky meshkantsiv Chernihivskoi hubernii, shcho zahynuly pid chas rosiisko-turetskoi viiny 1877–1878 rr. (za danymy chasopysu «Chernyovskye eparkhyalnye yzvestyia»). Skarbnytsia ukrainskoi kultury. Zbirnyk naukovykh prats. Chernihiv, 2010. Vyp. 12. S. 98–121. [Blakytyni M. Lists of Residents of Chernihiv Governorate who Perished during the Russo-Turkish War of 1877–1878 (Based on the "Chernihiv Eparchial Notices" Journal). Treasury of Ukrainian Culture. Collection of Scientific Works. Chernihiv, 2010. Issue 12. P. 98–121]. [in Ukrainian]
7. Prybavlenye k ChEY. 1879. 15 marta. S. 109–114. [Addition to CEI. March 15, 1879. P. 109–114.]. [in Ukrainian]
8. Sydorenko O.S. Uchast naselennia Chernihivskoi hubernii u Rosiisko-Turetskii viiny 1877–1878 rr. Sivershchyna v istorii Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv-Hlukhiv, 2013. Vyp.

6. S. 361, 362 (659 - 362). [Sydorenko O.S. Involvement of the Population of Chernihiv Governorate in the Russo-Turkish War of 1877–1878. Siveria in the History of Ukraine: Collection of Scientific Works. Kyiv-Hlukhiv, 2013. Issue 6. P. 361, 362 (659 - 362)]. [in Ukrainian]
9. Blakytyni M. Uchast meshkantsiv Chernihivskoi hubernii u boiovykh diiakh pid chas Rosiisko-Turetskoi viiny 1877–1878 rr. Siverianskyi litopys. 2013. № 2. S. 126–134. [Blakytyni M. Participation of Residents of Chernihiv Governorate in Combat Actions during the Russo-Turkish War of 1877–1878. Siverian Chronicle. 2013. No. 2. P. 126–134]. [in Ukrainian]
10. Prybavlenye k ChEY. 1879. № 16. S. 331–332. [Addition to CEI. 1879. No. 16. P. 331–332.]. [in Ukrainian]
11. Rasporiazhenye eparkhialnoho nachalstva. ChEY. 1900. № 16. S. 387–388. [Decree from the Eparchial Authorities. CEI. 1900. No. 16. P. 387–388]. [in Ukrainian]
12. Prybavlenye k ChEY. 1904. № 7-8. S. 274–275. [Addition to CEI. 1904. No. 7-8. P. 274–275]. [in Ukrainian]
13. Ponomarev K. Pouchenye prostomu narodu. Prybavlenye k ChEY. 1905. № 23. S. 753–756. [Ponomarev K. Counsels to the Common People. Addition to CEI. 1905. No. 23. P. 753–756.]. [in Ukrainian]
14. Zhurnaly Chernyhovskoi dukhovnoi konsystoryy. ChEY. 1904. № 21. S. 825–828. [Journals of the Chernihiv Spiritual Consistory. CEI. 1904. No. 21. P. 825–828]. [in Ukrainian]
15. Zhurnaly Chernyhovskoi dukhovnoi konsystoryy. ChEY. 1904. № 4. S. 105–107. [Journals of the Chernihiv Spiritual Consistory. CEI. 1904. No. 4. P. 105–107]. [in Ukrainian]
16. ChEY. 1905. № 12. S. 414–418. [CEI. 1905. No. 12. P. 414–418]. [in Ukrainian]
17. Pozhertvovanyia po Chernyhovskoi eparkhyy v polzu bolnykh y ranenykh voynov na Dalnem Vostoke y na voennye nuzhdy. ChEY. 1905. № 23. S. 968–970. [Donations from the Chernihiv Eparchy for the Benefit of the Sick and Wounded Warriors in the Far East and Military Needs. CEI. 1905. No. 23. P. 968–970]. [in Ukrainian]
18. ChEY. 1907. № 20. S. 637–639. [CEI. 1907. No. 20. P. 637–639]. [in Ukrainian]
19. Stetsiuk V. Harnizon Chernihova naprykintsi XIX – na pochatku XX st. Siverianskyi litopys. 2014. № 1-3. S. 130–136. [Stetsiuk V. The Garrison of Chernihiv at the End of the 19th - Early 20th Centuries. Siverian Chronicle. 2014. No. 1-3. P. 130–136]. [in Ukrainian]
20. Tsymbaev K.N. Pravoslavnaia Tserkov y hosudarstvennye yubyley ymperatorskoi Rossyy. Otechestvennaia ystoria. 2005. № 6. S. 42–51; Tsymbaev K.N. Fenomen yubylemany v rossiiskoi obshchestvennoi zhyzny kontsa XIX – nachala XX veka. Voprosy ystoryy. 2005. № 11. S. 98–108 [Tsimbaev K.N. The Orthodox Church and Imperial Russia's State Anniversaries. National History. 2005. No. 6. P. 42–51; Tsimbaev K.N. The Phenomenon of Jubilee Mania in Russian Public Life at the End of the 19th - Early 20th Centuries. Issues in History. 2005. No. 11. P. 98–108]. [in Russian]
21. Kratkaia prohramma odnosytelno chestvovanyia 900-letyia kreshchenyia Rusy v h. Chernyhove y Chernyhovskoi eparkhyy. ChEY. 1888. № 10. S. 416–417. [Short Program Regarding the Celebration of the 900th Anniversary of the Baptism of Rus in the City of Chernihiv and the Chernihiv Eparchy. CEI. 1888. No. 10. P. 416–417]. [in Ukrainian]
22. M. D. Torzhestvennoe prazdnovanye 900-letyia Kreshchenyia Rusy v Chernyhove. Prybavlenye k ChEY. 1888. № 13–14. S. 508–512. [M.D. Solemn Celebration of the 900th Anniversary of the Baptism of Rus in Chernihiv. Addition to CEI. 1888. No. 13–14. P. 508–512]. [in Ukrainian]
23. ChEY. 1892. № 13. S. 463–470. [CEI. 1892. No. 13. P. 463–470]. [in Ukrainian]
24. P.L. Po povodu 900-letyia Chernyhovskoi arkhyereiskoi kafedry. Kyevskaia staryna. 1892. T. XXXVIII. (Sentiabr). S. 350 – 356; T. XXXIX. (Oktiabr, noiabr, dekabr). S. 1–14; Po povodu 900-letyia Chernyhovskoi arkhyereiskoi kafedry. Kyevske eparkhialnye vedomosti. 1892. № 16. Chast neof. S. 581 – 590. [P.L. Regarding the 900th Anniversary of the Chernihiv Hierarchal See. Kyiv Old Times. 1892. Vol. XXXVIII. (September). P. 350–356; Vol. XXXIX. (October, November, December). P. 1–14; Regarding the 900th Anniversary of the Chernihiv Hierarchal See. Kyiv Eparchial News. 1892. No. 16. Part neo. P. 581–590]. [in Ukrainian]

25. Dyev M. Materyaly dlia ystoryy Russkoi Tserkvy. Chernyhovskaia eparkhyaia posle Batyia, ymenuemaia Brianskoiu s predyslovyem A.A. Tytova. M., 1892. [Diev M. Materials for the History of the Russian Church. The Chernihiv Eparchy after Batu, Referred to as the Bryansk Eparchy, with an Introduction by A.A. Titov. Moscow, 1892]. [in Ukrainian]
26. Raport predsedatelia Osterskoho oddelenyia Chernyhovskoho eparkhialnoho uchylshchnoho soveta Kuchynskoho o razreshenyy emu otmetyt 900-letye epyskopskoi kafedry v h. Chernyhove; spysok tem dlia tserkovnykh chtenyi. Derzharkhiv Chernihivskoi obl., f. 679, op. 9, spr. 48. [Report from the Chairman of the Oster Branch of the Chernihiv Eparchial School Council, Kuchinsky, Regarding the Permission to Celebrate the 900th Anniversary of the Episcopal See in Chernihiv; List of Topics for Church Readings. State Archive of Chernihiv Region, Fund 679, Opus 9, File 48]. [in Ukrainian]
27. ChEY. 1892. № 6. S. 247–299. [CEI. 1892. No. 6. P. 247–299]. [in Ukrainian]
28. Serhyi, epyskop. Nachalo khrystyanstva v Chernyhovskoi oblasti. Prybavlenye k ChEY. 1892. № 2. S. 56–68. [Sergiy, Bishop. The Beginnings of Christianity in the Chernihiv Region. Addition to CEI. 1892. No. 2. P. 56–68]. [in Ukrainian]
29. ChEY. 1892. № 14. S. 489–490. [CEI. 1892. No. 14. P. 489–490]. [in Ukrainian]
30. ChEY. 1892. № 16. S. 575–576. [CEI. 1892. No. 16. P. 575–576]. [in Ukrainian]
31. ChEY. 1893. № 3. S. 47–48. [CEI. 1893. No. 3. P. 47–48]. [in Ukrainian]
32. ChEY. 1893. № 4. S. 63. [CEI. 1893. No. 4. P. 63]. [in Ukrainian]
33. ChEY. 1893. № 8. S. 187–188. [CEI. 1893. No. 8. P. 187–188]. [in Ukrainian]
34. TsDIAK, f. 442, op. 623, spr. 1, ark. 68b, 68v, 68h, 68h zv. [CDIAK, Fund 442, Opus 623, File 1, Sheets 68b, 68v, 68g, 68gzv]. [in Ukrainian]
35. Prohramma prazdnovanyia 900-letyia uchrezhdenyia pravoslavnoi arkhyereiskoi kafedry v h. Chernyhove v 1893 h. ChEY. 1893. № 17. S. 401–402. [Program for Celebrating the 900th Anniversary of the Establishment of the Orthodox Hierarchal See in Chernihiv in 1893. CEI. 1893. No. 17. P. 401–402]. [in Ukrainian]
36. Prybavlenye k ChEY. 1893. № 12. S. 369–370. [Addition to CEI. 1893. No. 12. P. 369–370]. [in Ukrainian]
37. ChEY. 1893. № 13. S. 251; Prybavlenye k ChEY. 1893. № 13. S. 409–410. [CEI. 1893. No. 13. P. 251; Addition to CEI. 1893. No. 13. P. 409–410]. [in Ukrainian]
38. Prybavlenye k ChEY. 1893. № 17. S. 619. [Addition to CEI. 1893. No. 17. P. 619]. [in Ukrainian]
39. IR NBUV, f. I, spr. 59295, ark. 1–4. [IR NBUV, Fund I, File 59295, Sheets 1–4]. [in Ukrainian]
40. Slavyn N. Deviatysotletye sushchestvovanyia Chernyhovskoi arkhyereiskoi kafedry. 992–1892 hh. Prybavlenye k ChEY. 1893. № 18. S. 657–668. [Slavyn N. Nine Hundred Years of the Existence of the Chernihiv Hierarchal See. 992–1892. Addition to CEI. 1893. No. 18. P. 657–668]. [in Ukrainian]
41. Tarasenko A.F. Chernyhovskiy Elets'kyi Sviato-Uspens'kyi monastyr. S. 51–66. [Tarasenko A.F. Chernihiv Elets'ky Holy Assumption Monastery. P. 51–66]. [in Ukrainian]
42. Tarasenko A.F. Sviatytel Feodosyi, arkhyepyskop Chernyhovskiy. Dubno, 2005. S. 125–130. [Tarasenko A.F. Saint Theodosius, Archbishop of Chernihiv. Dubno, 2005. P. 125–130]. [in Ukrainian]
43. Kovalenko O. Z istorii vidznachennia 1000-littia litopysnoho Chernihova. Chernihiv u serednovichnii ta rannomodernii istorii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy: Zbirnyk naukovykh prats, prysviachenyi 1100-littiu pershoi litopysnoi zghadky pro Chernihiv. Chernihiv, 2007. S. 30–39. [Kovalenko O. From the History of Celebrating the Millennium of Chronicle-mentioned Chernihiv. Chernihiv in the Medieval and Early Modern History of Central-Eastern Europe: Collection of Scientific Works Dedicated to the 1100th Anniversary of the First Chronicle Mention of Chernihiv. Chernihiv, 2007. P. 30–39]. [in Ukrainian]
44. Blakytyni M. Pidhotovka i provedennia KhIV Vserosiiskoho arkheolohichnoho zizdu za materialamy «Chernyhovskyykh eparkhialnykh yzvestyi». Skarbnytsia ukrainskoi kultury. Zbirnyk

naukovykh prats. Chernihiv, 2009. Vyp. 11. S. 136–141. [Blakytyni M. Preparation and Conduct of the 14th All-Russian Archaeological Congress Based on the Materials of "Chernihiv Eparchial Notices." Treasury of Ukrainian Culture. Collection of Scientific Works. Chernihiv, 2009. Issue 11. P. 136–141]. [in Ukrainian]

45. Vysochaishe utverzhdennoe Polozhenye o hubernskyykh y uezdnykh zemskyykh uchrezhdeniyakh. PSZRY. Sobr. 2. SPb., 1867. T. XXXIX. Otd. 1. (1864 h.). S. 1–14. (№ 40457). [The Highest Approved Regulations on Provincial and District Zemstvo Institutions. PSZRI. Collection 2. St. Petersburg, 1867. Vol. XXXIX. Part 1. (1864). P. 1–14. (No. 40457)]. [in Ukrainian]

46. Rakhno O.Ia. Chernihivski zemtsi (istoryko-biografichnyi narys). Chernihiv: KP «Vydavnytstvo «Chernihivski oberehy», 2009. S.7. [Rakhno O.Ya. Chernihiv Landowners (Historical-Biographical Essay). Chernihiv: KP "Vydavnytstvo "Chernihivski Oberehy", 2009. P. 7]. [in Ukrainian]

47. Ukaz eho ymperatorskoho velychestva yz Sv. Synoda preosviashchennomu Venyamynu, epyskopu Chernyhovskomu y Nezhynskomu. ChEY. 1883. № 7. S. 160–163. [Imperial Decree from the Holy Synod to the Most Reverend Veniamin, Bishop of Chernihiv and Nezhin. CEI. 1883. No. 7. P. 160–163]. [in Ukrainian]

48. Vysochaishe utverzhdennoe polozhenye o hubernskyykh y uezdnykh zemskyykh uchrezhdeniyakh. 12 yunia 1890 h. PSZRY. Sobr. 3. SPb., 1893. T. X. (1890 h.). S. 493–511. (№ 6927). [The Highest Approved Regulations on Provincial and District Zemstvo Institutions. June 12, 1890. PSZRI. Collection 3. St. Petersburg, 1893. Vol. X. (1890). P. 493–511. (No. 6927)]. [in Russian]

49. Vysochaishe utverzhdennoe Horodovoe Polozhenye. 16-28 yunia 1870 h. PSZRY. Sobr. 2. SPb., 1874. T. XLV. (1870 h.). Otd. 1. S. 821–839. (№ 48498). [The Highest Approved Municipal Regulations. June 16-28, 1870. PSZRI. Collection 2. St. Petersburg, 1874. Vol. XLV. (1870). Part 1. P. 821–839. (No. 48498)]. [in Russian]

50. Shara L. Chernihivska miska дума (70–90-i roky XIX st.). Chernihiv: Vydavets Lozovyi V.M., 2010. 224 s. [Shara L. Chernihiv City Council (70-90s of the 19th century). Chernihiv: Publisher Lozovyi V.M., 2010. 224 p]. [in Ukrainian]

51. Vysochaishe utverzhdennoe Horodovoe Polozhenye. 11 yunia 1892 h. PSZRY. Sobr. 3. SPb., 1895. T. XII. (1892 h.). C. 430–456. (№ 8708). [The Highest Approved Municipal Regulations. June 11, 1892. PSZRI. Collection 3. St. Petersburg, 1895. Vol. XII. (1892). P. 430–456. (No. 8708)]. [in Russian]

52. Kovalenko O. Zi spohadiv Marii Chornosvytovoï pro staryi Chernihiv (druha polovyna XIX – pochatok XX st.). Siverianskyi litopys. 2014. № 1-3. S. 53–54. [Kovalenko O. From the Memoirs of Maria Chornosvitova about Old Chernihiv (Second Half of the 19th – Early 20th Century). Siverian Chronicle. 2014. No. 1-3. P. 53–54]. [in Ukrainian]

53. ChEY. 1886. № 22. S. 861–863. [CEI. 1886. No. 22. P. 861–863]. [in Ukrainian]

54. Laievskiy S. Uchast sviashchennosluzhyteliv u formuvanni kolektsii muzeiu Chernihivskoi hubernskoi vchenoi arkhivnoi komisii. Skarbnytsia ukrainskoi kultury. Zbirnyk naukovykh prats. Chernihiv, 2010. Vyp. 12. S. 210–216 [Laievskiy S. The Participation of Clergymen in the Formation of the Collection of the Museum of the Chernihiv Provincial Scientific Archive Commission. Treasury of Ukrainian Culture. Collection of Scientific Works. Chernihiv, 2010. Issue 12. P. 210–216.]. [in Ukrainian]

55. Rasporyazhenye eparkhyalnoho nachalstva. ChEY. 1898. № 13. S. 387–388. [Decree of the Eparchial Administration. CEI. 1898. No. 13. P. 387–388]. [in Ukrainian]

56. ChEY. 1900. № 2. S. 31–32. [CEI. 1900. No. 2. P. 31–32]. [in Ukrainian]

57. ChEY. 1900. № 14. S. 333–335. [CEI. 1900. No. 14. P. 333–335]. [in Ukrainian]

58. Dobrovolskyi P. Ob uchrezhdenyy v Chernyhovskoi eparkhyi eparkhyalnoho drevlekhranylyshcha. Prybavlenye k ChEY. 1900. № 14. S. 394–397. [Dobrovolskyi P. On the Establishment of an Eparchial Ecclesiastical Antiquities Repository in the Chernihiv Eparchy. Addition to CEI. 1900. No. 14. P. 394–397]. [in Ukrainian]

59. Zhurnaly Chernyovskoho obshche-eparkhialnoho s'yezda o.o. deputatov dukhovenstva. ChEY. 1909. № 20. Prylozhenye. S. 20–21. [Journals of the Chernihiv General-Eparchial Congress of Clergy Deputies. CEI. 1909. No. 20. Appendix. P. 20–21]. [in Ukrainian]

60. Osviashchenye obraza y khoruhvy Chernyovskoho otdela soiuza russkoho naroda. Prybavlenye k ChEY. 1907. № 3. S. 105–107. [Consecration of the Image and Banner of the Chernihiv Division of the Union of Russian People. Addition to CEI. 1907. No. 3. P. 105–107]. [in Ukrainian]

61. Prybavlenye k ChEY. 1907. № 15. S. 502–504. [Addition to CEI. 1907. No. 15. P. 502–504]. [in Ukrainian]

62. Vasiutynskyi V., prot. Dukhovenstvo y soiuz russkoho naroda. Prybavlenye k ChEY. 1907. № 20. S. 697–703. [Vasiutynskyi V., Rev. Clergy and the Union of Russian People. Addition to CEI. 1907. No. 20. P. 697–703]. [in Ukrainian]

63. Vasiutynskyi F. Razreshenye dukhovenstvu Chernyovskoi eparkhy na vstuplenye v Soiuz Russkoho naroda. Prybavlenye k ChEY. 1908. № 8-9. S. 311–316. [Vasiutynskyi F. Permission for the Clergy of the Chernihiv Eparchy to Join the Union of Russian People. Addition to CEI. 1908. No. 8-9. P. 311–316]. [in Ukrainian]

Список скорочень

НАДС – Національне агентство України з питань державної служби;

НАН України – Національна академія наук України;

НАПрН України – Національна академія правових наук України;

ПУ НАН України – Інститут історії України Національної академії наук України;

НУЧК імені Т.Г. Шевченка – Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка;

НУЧП – Національний університет «Чернігівська політехніка»;

СЦПО – Сіверський центр післядипломної освіти.

Наукове видання
Збірник наукових праць «Розумовські зустрічі»
№ 10
Научное издание
Сборник научных трудов «Разумовские встречи»
№ 10
Scientific edition
Collection of scientific papers «Rozumovskyi meetings»
№ 10
Naukowa edycja
Zbiornik naukowych prac «Rozumovski spotkanie»
№ 10

Співзасновники:

Чернігівський регіональний центр підвищення кваліфікації
(Сіверський центр післядипломної освіти)
Сіверський інститут регіональних досліджень

Головний редактор – В.М. Бойко
Заступник головного редактора – Л.А. Чабак
Відповідальний секретар – Д.В. Казіміров
Технічний редактор – О.Я. Козенко

Видавництво: Сіверський центр післядипломної освіти
14000, м. Чернігів, просп. Миру, 43
Тел. (0462) 774-312, 676-052
Електронна пошта: chcppk@gmail.com
Веб-сайт: <http://rozum.sivertraining.org.ua>

Підписано до друку 26.08.2023
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.
Ум. друк. арк. 25,5. Ум. фарб.-відб. 25,5. Обл.-вид. арк. 23,72.
Зам. 0043. Наклад 100 прим.

Віддруковано: ПАТ «Поліграфічно-видавничий комплекс «Десна»
14000, м. Чернігів, проспект Перемоги, 62
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єкта
видавничої справи. Серія ДК № 4292 від 02.04.2012 р.

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідає автор. Редакція залишає за собою право на скорочення і літературне редагування матеріалів за погодженням з авторами. Усі права застережені. Передруки і переклади матеріалів збірника дозволяються лише за згодою авторів і редакції.